

ETHNO-LORE XXXVIII.

AZ ELEFÁNT MÉG MINDIG A HÍDON... ÖKOLÓGIAI
ANTROPOLÓGIA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

NÉPI KULTÚRA – NÉPI TÁRSADALOM címmel

Főszerkesztő:

ORTUTAY GYULA (I–XII. kötet)

BODROGI TIBOR (XIII–XIV. kötet)

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (XV–XXI. kötet)

ETHNO-LORE címmel

Főszerkesztő: HOPPÁL MIHÁLY

XXII. kötet – 2005. Szerkesztő: Vargyas Gábor

A szerkesztő munkatársa: Berta Péter

XXIII. kötet – 2006. Szerkesztő: Vargyas Gábor

A szerkesztő munkatársa: Berta Péter

XXIV. kötet – 2007. Szerkesztő: Vargyas Gábor – Berta Péter

XXV. kötet – 2008. Szerkesztő: Vargyas Gábor – Berta Péter

XXVI. kötet – 2009. Szerkesztő: Berta Péter

Főszerkesztő: BALOGH BALÁZS

XXVII. – 2010. Szerkesztő: Berta Péter

XXVIII. – 2011. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

XXIX. – 2012. Szerkesztő: Báti Anikó – Sárkány Mihály

A szerkesztő munkatársa: Vargha Katalin

(Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont)

XXX. – 2013. Szerkesztő: Berta Péter – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán –
Szemerényi Ágnes

XXXI. – 2014. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

XXXII. – 2015. Szerkesztő: Fülemile Ágnes – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

XXXIII. – 2016. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

Vendégszerkesztő: Mészáros Csaba – Vargyas Gábor

XXXIV. – 2017. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

Vendégszerkesztő: Mészáros Csaba – Vargyas Gábor

XXXV. – 2018. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

Vendégszerkesztő: Landgraf Ildikó

XXXVI. – 2019. Szerkesztő: Magyar Zoltán

Vendégszerkesztő: Borbély Sándor – Ispán Ágota Lídia

XXXVII. – 2020. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

Vendégszerkesztő: Fülemile Ágnes – Ament-Kovács Bence

XXXVIII. – 2021. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán

Vendégszerkesztő: Babai Dániel

ETHNO-LORE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

XXXVIII.

FŐSZERKESZTŐ
BALOGH BALÁZS

SZERKESZTŐK
ISPÁN ÁGOTA LÍDIA – MAGYAR ZOLTÁN

VENDÉGSZERKESZTŐ
BABAI DÁNIEL

Bölcseztudományi
Kutatóközpont
**Néprajztudományi
Intézet**

BUDAPEST, 2021

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

ISSN 1787-9396

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
<https://nti.abtk.hu>

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Első magyar nyelvű kiadás: 2021

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
MTA Kiváló Kutatóhely

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős: a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója

Borítófotó: Elefánt borjával a Mikumi Nemzeti Parkban, Tanzániában, 2017 [Mama and her baby in
Mikumi National Park Tanzania]. Fényképezte: Jordy Sla ©. (Az eredeti kép vágott verziója.) Forrás:
<https://flickr.com>. (letöltés ideje: 2021. november 14.) Licenc: Creative Commons Attribution 4.0
International License.

Hátsó borító: Legelő jóság a gyimesi havasokban. Jávárdipataka, 2018. Fényképezte: Babai Dániel

Borító sorozatterv-koncepció: Kaszta Móni
Borítóterv: Szilágyi Levente

Fordítás: Cselényi Zsuzsa
Tördelés: Fancsek Krisztina

Nyomdai munkálatok:
Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Budapest, 2021
Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	
BALOGH BALÁZS	
Főszerkesztői köszöntő	11
BABAI DÁNIEL	
Az elefánt még a hídon van... A hazai ökológiai antropológiai kutatás járt és járatlan útjai	13
FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK AZ ÖKOLÓGIAI ANTROPOLÓGIAI KUTATÁSOKBAN	
MOLNÁR ZSOLT – BABAI DÁNIEL	
Ökológusok a hagyományos tudás kutatásában: a hosszú távú és együttműködésre építő kutatások fontossága	29
MÉSZÁROS CSABA	
Helyi hangok: a közmeghallgatások szerepe határmenti települések életében	53
MÁTÉ GÁBOR	
A kanalas malom és a „felcsúszott Balkán”. Egy malomtípus 17–18. századi dunántúli elterjedésének társadalmi és gazdasági összefüggései	77
HAGYOMÁNYOS ÖKOLÓGIAI TUDÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	
BABAI DÁNIEL – TÓTH ANTÓNIA – SZÉPLIGETI MÁTYÁS – ULICSNI VIKTOR	
„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”	
Hagyományos ökológiai tudás az Őrségben	97
ULICSNI VIKTOR – BABAI DÁNIEL	
„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”.	
Gyimesi gazdálkodók etnoentomológiai tudása	171
BABAI DÁNIEL – ULICSNI VIKTOR – MIKOS ÉVA	
„A fecskét bántódás ne érje...”	
A tavaszt hozó égi madarak – a fecskék Gyimesben	199
MAGYAR ZOLTÁN	
Folklór és ökológiai tudás. Képzelet és természetismeret egy gyimesi mesemondó repertoárjában	227
VARGA ANNA	
„Nagyon melléjük kellett állni az állatoknak!” Adatok a gyermekkori legelőhasználathoz és legeltetéshez a 20. században	259

GLOBALIS VÁLTOZÁSOK – LOKÁLIS ADAPTÁCIÓK

BABAI DÁNIEL

„Az időjárás is szeszélyesebb, hamarabb elváltozik...”

A klímaváltozás lokális percepciója a Keleti-Kárpátokban

283

BORBÉLY SÁNDOR

„Hagyományos ökológiai tudás” és lokális tájhasználati praxisok
egy kárpátaljai magyar faluban

315

A KUTATÓINTÉZET MUNKATÁRSAI ÁLTAL ÍRT

VAGY SZERKESZTETT, 2020-BAN MEGJELENT KÖNYVEK

351

CONTENTS

INTRODUCTION

BALÁZS BALOGH

Foreword from the editor-in-chief 11

DÁNIEL BABAI

The elephant is still on the bridge... Tried and untried paths in ecological anthropological research in Hungary 13

SOURCES AND METHODS IN ECOLOGICAL ANTHROPOLOGICAL RESEARCH

ZSOLT MOLNÁR – DÁNIEL BABAI

Ecologists studying traditional knowledge: the importance of long term and inclusive methodologies 29

CSABA MÉSZÁROS

Village voices: public hearings as ethnographic data in border village communities 53

GÁBOR MÁTÉ

The horizontal watermill (spoon mill) and the “shifted Balkans”. The social and economic contexts of the Transdanubian spread of a mill type in the 17th–18th centuries 77

TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE CARPATHIAN BASIN

DÁNIEL BABAI – ANTÓNIA TÓTH – MÁTYÁS SZÉPLIGETI – VIKTOR ULICSNI

Traditional ecological knowledge of plants and animals in the Órség 97

VIKTOR ULICSNI – DÁNIEL BABAI

“He respected that bumblebee for gifting him with a tiny amount of honey”. Ethnoentomological knowledge of farmers in Gyimes 171

DÁNIEL BABAI – VIKTOR ULICSNI – ÉVA MIKOS

“No harm should befall the swallow...” Birds of heaven that bring spring – swallows in Gyimes 199

ZOLTÁN MAGYAR

Folklore and ecological knowledge. Imagination and knowledge of nature in the repertoire of a storyteller in Gyimes 227

ANNA VARGA

“You had to watch the animals like a hawk!” Data on childhood use of pastures and pasturing 259

GLOBAL CHANGE – LOCAL ADAPTATION

DÁNIEL BABAI

“The weather is more erratic, it changes quicker...”

Local perceptions of climate change in the Eastern Carpathians 283

SÁNDOR BORBÉLY

“Traditional ecological knowledge” and local land use practices
in a Hungarian village in Transcarpathia

315

BOOKS PUBLISHED IN 2020 THAT WERE WRITTEN
OR EDITED BY RESEARCHERS OF THE INSTITUTE
OF ETHNOLOGY

351

BEVEZETÉS

BALOGH BALÁZS

FŐSZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

A Néprajztudományi Intézet évkönyvének több mint félévszázados történetében csak rendhagyó esetben fordult elő, hogy valamely kivételesen jelentős munkatársunk előtt tisztelgett egy adott kötet. Idén Borsos Balázs akadémikus, intézetünk kutatóprofesszora töltötte be a hatvanadik életévét. Egyben a 20. évfordulója van annak, hogy igazgatóhelyettesként szolgálja óriási munkabírással és szakmai hozzáértéssel az intézet érdekeit. E vezetőként eltöltött két évtized közben nagydoktor, aztán akadémikus, végül az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Irányító Testületének tagja is lett. Tekintélye, lehetőségei és osztályelnök-helyettesi kapcsolatai kihasználásával, minden erejével a néprajztudomány diszciplináris érdekeit képviseli. Így tette ezt az Akadémiai Néprajzi Bizottság elnökeként is, és így tesz meg minden tőle telhetőt az ELKH Irányító Testületének tagjaként is.

Borsos Balázs rendkívül sokoldalú személyiség: egyszerre etnológus, filmrendező, operatőr, egyetemi oktató, néprajzkutató, mindehhez geológus-geomorfológus végzettsége is van. Kutatási témái, az ökológiai és vizuális antropológia, az etnokartográfia és afrikanisztika terén elért eredményei, szakmai sikerei, díjai, a szakma működtetéséért végzett áldozatos munkája, érdemei felsorolására e helyt nem vállalkozhatunk. Itt most hadd emeljük ki csak azt a bravúros képességét, amellyel a „senki földjén” járva, a néprajzi és természettudományos ismeretei együttes kamatoztatásával meg tudta alkotni a nagydoktori disszertációjában a szintézis összefoglalását: azaz a 20. század második felében megvalósított Néprajzi Atlasz eredményeit új dimenzióba emelte, és a számítógépes feldolgozás segítségével újra alkotta a magyar népi kultúra regionális struktúráját.

Borsos Balázs kérése volt, hogy a szakma ne köszöntse őt festschrifttel kerek születésnapján. Tiszteletben kívántuk tartani a kívánságát, ezért mást eszeltünk ki: az intézeti évkönyv idei tematikus, ökológiai antropológiai számát ajánljuk neki. A témaválasztás, és a tematikus kötet címadása is az ő kedves szakterületét idézi, ezzel szeretnénk örömet okozni neki. Isten éltesse sokáig!

Borsos Balázs

BABAI DÁNIEL

AZ ELEFÁNT MÉG A HÍDON VAN...
A HAZAI ÖKOLÓGIAI ANTROPOLÓGIAI KUTATÁS JÁRT ÉS
JÁRATLAN ÚTJAI

„Lásson ismét és kedve legyen szállni,
Megmerevült erein illanjunk szét villamosan
És saserejű szelíd galambként fog röpködni majd
Isten békességes homloka körül.”
(József Attila: Földmadár)

Kerek évfordulót, jeles ünnepet ül a magyar ökológiai antropológia és a magyar néprajz. Borsos Balázs, e tudományok nagyszerű művelője 2021 márciusában ünnepelte 60. születésnapját. Jelen kötet egy szerény hozzájárulás e mérföldkő méltó ünnepéhez. Egy tanulmánygyűjtemény, amely a természet és társadalom kapcsolatát vizsgáló ökológiai antropológia nehézségeit, empirikus tapasztalatait, elméleti kérdéseit tárgyalja. A kötet címe, borítója is utal az ünnepelt 2004-ben, *Elefánt a hídon* címmel megjelent kötetére (BORSOS, 2004), amelyben a szerző magyar nyelven elsőként fejtette ki az ökológiai antropológia elméleti alapvetéseit, fogalmi készletét, a hazai és nemzetközi szakirodalom terminusai átjárhatóságának nehézségeit, eltéréseit. Az elefánt, mint az ökológiai antropológiai kutatások szimbóluma egy vicc kapcsán jelenik meg a 2004-es kötet előszavában. Eszerint az elefántot vizsgáló vak emberek valamennyien más tapasztalatokat szereznek, másként érzékelik az elefántot attól függően, hogy mely testrészét, az ormányát, fülét, farkát vagy a lábát tanulmányozzák (BORSOS, 2004, 7–8.). A hasonlat az ökológiai antropológia hiányosságaira világít rá: a tudományterület, miközben kísérletet tesz a természet és társadalom közti komplex kapcsolatrendszer értelmezésére, különböző megközelítések sokaságát dolgozza ki, a szintézis azonban hiányzik (BORSOS, 2004, 7.).

Az elefánt szimbolikus jelentőségét tekintve csak nőtt az *Elefánt a hídon* című kötet 2004-es megjelenése óta. Eközben ugyanis nemcsak az ünnepelt, de az emberiség is mérföldkőhöz érkezett (MÉSZÁROS, 2019). A környezeti vagy ökológiai válság újabb és újabb fejezetei állítják minden eddiginél nagyobb kihívás elé a természeti környezettel közvetlen kapcsolatban álló közösségeket. Ennek következtében az ökológiai antropológiai kutatások felértékelődnek (ORLOVE, 1980, 235.; BORSOS, 2004, 7.; BERKES – FOLKE, 2003), a kutatók felelőssége megnő (MOLNÁR – BABAI, 2021). Az ökológiai antropológia által kialakított keretrendszer, a tudományterület vizsgálati tárgya egyre inkább a figyelem középpontjába kerül, egyre nagyobb igény mutatkozik e tudományterület gyakorlatban is hasznosítható eredményeire, látásmódjára (MÉSZÁROS, 2019; MOLNÁR – BABAI, 2021). Egyúttal egyre nagyobb az elfogadottsága a posztnormál tudomány által vallott értékeknek,

az értéksemlegesség feladásának, a módszertani diverzitásnak, a jelenségek sokréttű értelmezésének és a figyelembe vett tudásrendszerek sokféleségének (FUNTOWICZ – RAVETZ, 2003; KELEMEN, 2016, 56.). E kötet tanulmányai újabb hozzájárulások a megfoghatatlanul összetett társadalmi-ökológiai rendszerek működése, így az elefánt vélt vagy valós jellemzői megismeréséhez (BORSOS, 2004, 8.). Ezért is kívánczok az a bizonyos elefánt a címbe, a borítóra és a bevezető tanulmány elejére is.

A tanulmánykötet alapvetően a Kárpát-medence kultúrtájaiban zajló kutatásokat mutatja be. A Kárpát-medence kultúrtájai évszázadok, sőt évezredek óta magukon viselik az emberi közösségek tevékenységének nyomait (CSÜLLÖG et al., 2014, 5.). A tájhasználat, mint a társadalmi szerveződés, a kultúra és a természeti környezet közötti kapocs, biztosította az emberi közösségek fennmaradásához szükséges természeti erőforrásokat (ORLOVE, 1980, 235.; HANSPACH et al., 2016), egyúttal számos növény- és állatfaj számára is megfelelő környezetet teremtett. Ennélfogva a kötetben szereplő tanulmányok jelentős része is valamiképpen a tájhasználati tevékenységek vizsgálatán keresztül közelíti meg az ökológiai antropológia által a természet és társadalom kutatása kapcsán felvetett kérdéseket. A természeti környezet degradálódása, a biodiverzitás csökkenése, az élőhelyek feldarabolódása és eltűnése, a klímaváltozás következményei szomorú aktualitást adnak, míg a tájat használó rurális közösségekre ható társadalmi-kulturális, gazdasági és politikai változások komoly feladatot jelentenek e kutatások számára, egyúttal hangsúlyosabbá teszik eredményeik jelentőségét (SZABÓ et al., 2017, 115.).

A kötet első részében szereplő tanulmányok fontos módszertani kérdések és az ökológiai antropológia szempontjából releváns források felé fordítják figyelmünket. Napjaink ökológiai antropológiai kutatásaiban (is) egyre hangsúlyosabb szempont a helyi közösségek mind teljesebb bevonása a kutatás folyamatába (vö. ARMITAGE et al., 2011; TENGŐ et al., 2014, 2017; LAJOS, 2016). A helyi közösségek számára is prioritás lehet a megfelelő, valóban társadalmi vagy gyakorlati jelentőséggel is bíró kutatási témák közös meghatározása (pl. MOLNÁR et al., 2020), a kulturális szempontból is megfelelő módszertan közös kidolgozása (MOLNÁR et al., 2020), majd a közösen végzett adatgyűjtés, az adatok elemzése és értelmezése (BIRÓ et al., 2019, 2020), illetve az eredmények megosztása és közös publikálása (pl. BIRÓ et al., 2020; MOLNÁR et al., 2020; BABAI et al., 2021), valamint azok gyakorlati alkalmazása (VARGA et al., 2019; BIRÓ et al., 2020). Nem elég azonban a részvételi kutatás erősítése, előtérbe kell helyezni a hosszú távú kutatási programokat, amelyek lehetővé teszik a komplex társadalmi-ökológiai rendszerek megértését (pl. LYVER et al., 2017; BABAI et al., 2021). Az ilyen szempontokat érvényesítő kutatások jelentőségét hangsúlyozza Molnár Zsolt és Babai Dániel e kötetben megjelenő írása. A tanulmány arra is felhívja a figyelmet, hogy nagy szükség van olyan ökológusok és természetvédelmi szakemberek bevonására a nemzetközi és a hazai szinten a hosszú távú ökológiai antropológiai kutatásokba, akik képzettségükből fakadóan elvégzik a társadalmi-ökológiai rendszerek ökológiai elemeinek szakszerű feltárását. Az ilyen típusú kutatások segíthetik a tudásrendszerek megfelelő integrációját és a helyi közösségek számára is elfogadható kutatási és publikálási tevékenységet, valamint az eredmények gyakorlati hasznosulását (TENGŐ et al., 2014; REYES-GARCIA et al., 2021).

Az elsősorban a szóbeliségben élő ismeretekre és a résztvevő megfigyelésre építő kutatások gyakran a vizsgált közösség narratív tudására összpontosítanak. A narratív tudás a tájjal, természeti környezettel, a természeti erőforrásokkal kapcsolatban is gyakran kerül előtérbe. Mészáros Csaba tanulmányában egy eddig keveset vizsgált forráscsoport kapcsán világít rá a narratív tudás jelentőségére, az elemzési keretek és megközelítési lehetőségek sokféleségére. Teszi mindezt az önkormányzati dokumentumok, különösen a közmeghallgatási jegyzőkönyvek, mint a helyi közösség dinamikáját is megjelenítő, a terepmunkát jól kiegészítő források elemzésbe emelésével. Ezek a források értékes bepillantást engednek a helyi közösségek belső életét meghatározó, alakító, befolyásoló eseményekbe, gyakran a természeti környezettel, természetvédelemmel kapcsolatos konfliktusokba is.

A hazai ökológiai antropológiai kutatások egy részét a táj, a növényzet, a növény- és állatvilág jelenlegi állapotának, összetételének megértése motiválja (MOLNÁR et al., 2008). Ahhoz, hogy megérthessük a természeti környezet jelen állapotát, szükség van a táj, a tájhasználat történetének és a növényzet múltbeli állapotának az ismeretére (BORSOS, 2004, 70.; BIRÓ, 2006). A tájhasználat és az élővilág története összefonódik, hiszen a kultúrtájak élőhelyei, növény- és állatvilága adaptálódott az évszázados tájhasználati gyakorlatokhoz (POSCHLOD et al., 2005). A tájhasználat-történet feltárását célzó kutatások részben levéltári forrásokra és történeti térképekre támaszkodnak (pl. katonai felmérések térképei) (BIRÓ, 2006). Fontos szerepet játszanak továbbá a tájhasználatot, külterjes gazdálkodást dokumentáló néprajzi és helytörténeti források (pl. ANDRÁSFALVY, 1975; HEGYI, 1978; TAKÁCS, 1978; PALÁDI-KOVÁCS, 1979; FARKAS, 1982; BELLON, 2003), amelyek gyakran a jelenkutatásban is hasznosulnak (pl. BIRÓ et al., 2019; ÖLLERER et al., 2019). A tájhasználat történetének közelmúltbeli eseményeit a még ma is elérhető ökológiai emlékezet kutatása, a tájban élő gazdálkodók, pásztorok tapasztalatai, lokális percepciói tárják fel (pl. BIRÓ, 2006; HAVEL et al., 2016; BIRÓ et al., 2019, 1117.; UJHÁZY et al., 2020). A figyelembe vett források rávilágítanak a jellegzetes európai és Kárpát-medencei kultúrtájak évszázados léptékű, külterjes használatának sajátosságaira, mint fontos előzményekre a jelen mintázatainak megértése szempontjából. A források gyakran részletgazdagon mutatják be a tájatalakítás módját, az ember által kialakított ökoszisztémák és élőhelymozaikok rendszerét és annak folyamatos működtetését, a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás mikéntjét. Az emberi tevékenység tájra gyakorolt hatása nemcsak a természeti erőforrások megszerzése, ritkán azok feldolgozása során is jelentős lehet. A helyi közösségek által megtermelt gabona őrlése például gyakran vízimalmokban történt, amelyek működésük során számottevően átalakították közvetlen táji környezetük karakterét. Erről az egykori panaszoslevelek sokasága tanúskodik (lásd pl. KISS, 1978; FÁBIÁN, 2018, 76.). Máté Gábor a vízimalmok egy sajátos, a Kárpát-medencében szinte kizárólag a Dél-Dunántúlon jellemző típusa, a kanalas malom elterjedtségét vizsgálta történeti források felhasználásával. A sajátos technológiájú, horizontális felépítésű kanalas malmok jellemzően a török korban a Balkán felől bevándorló népességgel érkeztek a Dél-Dunántúlra. E malmok, noha a „hagyományos” vízimalmokhoz mérhető hatást nem fejtettek ki környezetükre, mégis sokat elárulnak a táj egykori használatáról, így pontos térképezésük, lehetséges hatásuk elemzése nagyban segíti az élőhelymozaikok és növényzetük értelmezését.

A tájhasználati döntéseket segítő, az ökológiai emlékezetben élő közelmúltbeli, vagy akár a mai tájhasználati gyakorlatokban is fellelhető hagyományos ökológiai tudás kutatása szintén nagy hangsúlyt kapott e kötetben. Az egykor Közép- és Kelet-Európában (TRYJANOWSKI et al., 2011; DAVIDOVA et al., 2013), így a Kárpát-medence nagy részében jellemző külterjes tájhasználat néhány tájban még ma is megfigyelhető (mint például Erdélyben, SZABÓ et al., 2017; így Gyimesben – BABAI et al., 2014, 2021; KUN et al., 2019). Sokhelyütt azonban már csak az idősebb nemzedékek emlékezetében él a külterjes tájhasználati gyakorlatok és a kapcsolódó hagyományos ökológiai tudás együttese, illetve az élőhelyek mozaikja, a növényzet utal az egykori használat jellegére (ANGELSTAM et al., 2013; HANSPACH et al., 2016). E hagyományos ökológiai tudás leg-
elemibb részét, a növény- és állatfajok ismeretét tárja fel Babai Dániel és szerzőtársai tanulmánya, amely az Őrség és Goričko egykor külterjesen gazdálkodó közösségeinek hagyományos ökológiai tudására összpontosít. A fajok ismerete segíti a természeti erőforrások állapotának monitorozását, ökológiai jellemzőik, élőhely-preferenciájuk ismerete a fajok hasznosításának hatékonyságát növeli (MOLLER et al., 2004; BERKES, 2017). E fajismeret a tájról, a természeti erőforrásokról folytatott diskurzusok, hétköznapi beszédhelyzetek fontos alapja is, hiszen a helyi közösség saját, a fajokat egyértelműen azonosító megnevezései teszik lehetővé a valamilyen módon hasznosított taxonokról való kommunikációt. E népi növény- és állatismeret kutatása nagy hagyományokra tekint vissza mind a nemzetközi, mind a hazai szintéren. Ezek a vizsgálatok azonban ritkán törekedtek egy adott tájban élő helyi közösség fajismeretének növényekre és állatokra is kiterjedő bemutatására (kivéve pl. HUNN, 2008). Az Őrség és Goričko területén folytatott kutatások eredményeit közlő tanulmány a vadon élő edényes növények, a vadon élő gerinctelen és gerinces állatok helyi ismeretét egyaránt az olvasók elé tárja. A mintegy 370, a legidősebbek emlékezetében még élő népi taxon dokumentálhatósága is jól mutatja a népi természetismeret egykori jelentőségét.

Szintén a tájegységek, helyi közösségek természetismeretét vizsgálja Ulicsni Viktor és Babai Dániel cikke, amely a gyimesi közösségben ismert gerinctelen fauna feltárá-
sára vállalkozik. A gyimesi gazdálkodók a mai napig külterjes módon, bár a mezőgazdasági gépekre egyre nagyobb mértékben támaszkodva gazdálkodnak, és európai léptékben is fajgazdag kaszálórétet tartanak fenn (KUN et al., 2019). A gyimesi természetismeret növényvilágra (pl. KÓCZIÁN et al., 1976; RAB et al., 1981; MOLNÁR – BABAI, 2009; BABAI – MOLNÁR, 2016), valamint a vadon élő gerinces állatokra vonatkozó része (BABAI, 2011; BABAI et al., 2017) jól dokumentált. A helyi, hagyományos ökológiai tudásnak a legfontosabb gerinctelen fajokhoz kapcsolódó részét az évkönyvben megjelenő tanulmány teszi közzé. Mely fajok ismertek egy közösségben? És miért éppen azok? Utóbbi kérdést megválaszolni nem egyszerű, de bizonyos szempontok iránymutatást adnak (HUNN, 1999; ULICSNI et al., 2019). Az állatok esetében leggyakrabban a testméret, a további morfológiai sajátosságok, a gyakoriság, a településekhez közeli élőhely, a veszélyesség, a káros vagy hasznos jelleg, valamint a kulturális aspektusok egyaránt fontosak a fajok ismeretében, illetve az emberi közösség és az élővilág közötti kapcsolat alakulásában (BABAI et al., 2017; ULICSNI et al., 2019). Ezek a szempontok különösen jól érvényesülnek a rovarok esetében, amelyek a fenti tényezőknek köszönhetően tűnnek ki a tájra jellemző, több ezer fajt számláló gerinctelen faunából.

A helyi közösségek természetismeretét elsősorban az állatvilággal kapcsolatban számos monda, hiedelem jellemzi. A növények megfigyelése, életmenetük megtapasztalása jóval egyszerűbb, mint ugyanezt megtenni az állatok esetében. Az állatvilág biológiai-ökológiai sajátosságainak ismerete, nehezebben vizsgálható életjelenségei kapcsán keletkező tudáshiányt – például a vonuló madárfajok téli tartózkodási helyét illetően – különböző folklórműfajok narratívái töltik be. Az archaikus gyökerű és modern narratívákból, a közösségi és a személyes tapasztalatokból, valamint az irodalomból, iskolai oktatásból információkat egyaránt hasznosító folklórszövegek egy jellegzetes, a tájra és a közösségre is jellemző, kulturálisan megalapozott viszonyt alakítanak ki az egyes népi taxonokkal (vö. DÖMÖTÖR, 1962, 155.). E viszony előjele, negatív, elutasító vagy pozitív jellege alapvetően meghatározza a fajok helyzetét egy-egy tájban. A negatív kulturális és gazdasági attitűdök az adott faj megritkulásához, akár kipusztulásához is vezethetnek. Az ember és a vadvilág nagyragadozói közötti gyakori konfliktusok és következményeik (pl. HARTEL et al., 2019; RODE et al., 2021) vagy a kígyófélékkel szemben világszerte jellemző negatív attitűd is jól jelzi e folyamatok jelentőségét (pl. PANDEY et al., 2016). Ezzel szemben a pozitív attitűdök segíthetik egy-egy faj fennmaradását, akár elterjedését is (lásd pl. CERÍACO et al., 2011; BABAI et al., 2017). Ezek leggyakrabban a madarak esetében figyelhetőek meg (TIDEMAN et al., 2010). A Kárpát-medencében előforduló vadon élő állatfajok közül kifejezetten pozitív attitűd jellemző az életmódja révén az emberi településekhez erősen kötődő füsti fecske (*Hirundo rustica*) és a molnárfecske (*Delichon urbicum*) irányában, amelyek egész Európában kiemelt figyelemben részesülnek (GREEN, 2019). Mikos Éva és munkatársai tanulmánya a gyimesi gazdálkodók fecskékkel kapcsolatos hagyományos ökológiai tudását tárja fel, részletesen vizsgálva a népi biológiai osztályozás kérdéseit, a biológiai-ökológiai és élettani sajátosságokat, valamint a fajokhoz kapcsolódó folklórjelenségeket, azok hátterét. Az adatok komplexitása is jelzi, milyen összetett biológiai-kultúrtörténeti tudás és szövegtörzset áll egyetlen népi taxon mögött.

Minden közösségnek vannak olyan tagjai, akik a hagyományos ökológiai tudásuk vonatkozásában kiemelkedő, elismert egyéniségekké válnak. Specialisták, akik foglalkozásuk (pl. vadászok, gyógyítók) (RAMSTAD et al., 2007) vagy személyes érdeklődésük (MATHEZ-STIEFEL – VANDEBROEK, 2012) következtében, gyakran kifejezett kutatói attitűd segítségével, az átlagosnál kifinomultabb, részletgazdagabb ökológiai tudásra tesznek szert. Hatásuk a közösségre olykor igen nagy, a hagyományos ökológiai tudás közösségi szinten, informális társadalmi intézményeken keresztül megvalósuló megosztásának kulcsszereplői (REYES-GARCIA et al., 2008). Magyar Zoltán tanulmánya egy ilyen kiemelkedő tudású gyimesi gazdálkodó, Tankó Fülöp természeti környezettel kapcsolatos, lenyűgözően részletes ismereteit és a társuló világméretű mozaikjait mutatja be, követve a magyar néprajztudomány egyéniségkutatásának hagyományait.

Az adaptív, külterjes tájhasználati rendszerekben működő döntéshozatali mechanizmusokat támogató hagyományos ökológiai tudás (BERKES et al., 2000; BERKES, 2017) informális társadalmi intézmények keretében, részben tanulás, részben imitálás révén adódik tovább (ZENT, 2013). E tekintetben a gyermekek kapcsolata a tájjal, a növény- és állatvilággal meghatározó a közösség hagyományos ökológiai tudásának továbbélésében.

A tudásátadási mechanizmusok – vertikálisan, azaz a szülő / nagyszülő és a gyermek között, valamint horizontálisan, azaz a kortársi közeget keresztül – már a korai gyermekkorban aktiválódnak. Ennek eredményeképp egy adott közösségben élő fiatalok természetismeretének a kulturális és ökológiai szempontból fontos fajaira vonatkozó része már 10-12 éves korra felépül (HUNN, 2002). A specialisták szerepe is jól dokumentált az ifjúkori tanulási folyamatokban, amelyet már elsősorban személyes motivációk és érdeklődés vezérelnek. A természeti erőforrások kezeléséhez kapcsolódó készségeket a fiatal nemzedékek 16-18 éves korukra sajátítják el (OHMAGARI – BERKES, 1997). E készségek és tanulási mechanizmusok, informális intézmények állnak Varga Anna tanulmányának középpontjában, aki a gyermekek legeltetésben betöltött szerepét, a belenevelődés folyamatát mutatja be e tájhasználati gyakorlat kapcsán, megvilágítva a természetismeret gyarapodásának mechanizmusait, a gazdálkodási tevékenység alapjainak elsajátítását, ami lehetővé tette, hogy a közösség által kialakított tájhasználati rendszer és az ehhez kapcsolódó ökológiai tudás, táj- és élőhelyismeret felépüljön addigra, mire ezt a társadalmi szerepvállalás megkövetelte.

A külterjes gazdálkodásra épülő társadalmi-ökológiai rendszerek működését számos olyan, akár globális hajtóerő (driver) befolyásolja, amely jelentős hatást fejt ki e rendszerek mindkét alappilléreire. A klímaváltozás napjainkban az egyik legkutatottabb, a hétköznapi beszédhelyzetekben is gyakran felbukkanó jelenség, amely minden, a természeti erőforrásokat valamilyen módon hasznosító helyi közösséget érint és adaptív válaszokra ösztönöz (REYES-GARCIA et al., 2016). Babai Dániel tanulmánya egy külterjesen gazdálkodó közösség lokális percepcióit és megfigyeléseit vizsgálja a klímaváltozás kapcsán. A globális éghajlati trendekkel és az időjárás lokális változásával kapcsolatos ismereteink többnyire a földrajzilag egyenlőtlen eloszlású meteorológiai állomások mérési eredményei alapján kialakított modellekre épülnek. Ezek a klímamodellek keveset árulnak el a klímaváltozás helyi közösségekre gyakorolt hatásáról, a lokális következményekről. Ezért a helyi közösségek lokális percepcióinak és megfigyeléseinek részletes vizsgálata a komplex, a társadalmi-ökológiai rendszerre kifejtett klimatikus hatások mind pontosabb megértését segíti.

Azonban nemcsak a külterjes módon gazdálkodó közösségek alakítanak ki összetett kapcsolatrendszert a tájjal, a természeti környezettel. Az intenzív gazdálkodást folytató lokális közösségek is támaszkodnak az ökoszisztéma-szolgáltatásokra, elsősorban a talaj termőképességére. Gazdasági stratégiáik, agrárökológiai ismereteik a Kárpát-medence kiterjedt területeit érintik, így e közösségek tájjal való kapcsolatának, tevékenységének és a természeti környezetre gyakorolt hatásának az ismerete kiemelt jelentőségű, eddig keveset kutatott kérdés a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt. Borbély Sándor tanulmányában egy kárpátaljai, síkvidéki tájban élő, intenzív, ipari növénytermesztést folytató közösség tájhasználati gyakorlataira összpontosít, elsősorban a fóliasátras zöldségtermesztés kapcsán. Kutatásában a közösség tájról való gondolkodását, az intenzív gazdálkodást folytatók agroökológiai tudását, annak forrásait tárja fel. Ez a tudásrendszer felhasználja az idősebb nemzedékek, valamint a saját, személyes tapasztalatok összességét, és a tudományosan megalapozott agrártudás elemeit is, így alakítva ki egy hibrid jellegű helyi agroökológiai tudást.

Amint az a fentiekből kiderült, az ökológiai antropológia és az etnoökológia változatos módokon közelíti meg napjainkban az „elefántot”, azaz a természet és a társadalom komplex kölcsönhatását. A kötet szerkesztői abban bíznak, hogy az itt szereplő tanulmányok érzékeltetik a hazai kutatások módszertani és tematikai sokféleségét, előre visznek táj és ember kapcsolata megértésében, mind több mozaikkal gyarapítják az elefántról kialakított összetett képet. Remélik, hogy ezek a kutatások a helyi közösségek egyre nagyobb mértékű bevonása révén olyan gyümölcsöző együttműködések eredményeznek, amelyeknek gyakorlati jelentősége is lesz a társadalmi-ökológiai rendszerek integritása és hosszú távú működése, életképessége szempontjából.

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

1975 *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. Szekszárd, Tolna megyei Tanács Levéltára.

ANGELSTAM, Per – ELBAKIDZE, Marine – AXELSSON, Robert – ČUPA, Peter – HALADA, Ľuboš – MOLNÁR, Zsolt – PĂTRU-STUPARIU, Ileana – PERZANOWSKI, Kajetan – ROZULOWICZ, Laurentiu – STANDOVAR, Tibor – SVOBODA, Miroslav – TÖRNBLOM, Johan

2013 *Maintaining Cultural and Natural Biodiversity in the Carpathian Mountain Ecoregion: Need for an Integrated Landscape Approach*. In: KOZAK, Jacek – OSTAPOWICZ, Katarzyna – BYTNEROWICZ, Andrzej – WYŻGA, Bartłomiej (szerk.): *The Carpathians: Integrating Nature and Society Towards Sustainability*. 393–424. Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer.

ARMITAGE, Derek – BERKES, Fikret – DALE, Aaron – KOCHO-SHELLENBERG, Erik – PATTON, Eva

2011 *Co-management and the co-production of knowledge: Learning to adapt in Canada's Arctic*. *Global Environmental Change*, 21, 3, 995–1004. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.04.006>

BABAI Dániel

2011 *Hagyományos ökológiai tudás az etnoökológia tükrében. A gerinces állatok népi ismerete Hidegségben*. MSc-szakdolgozat. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék.

BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt

2016 *Species-rich Mountain Grasslands Through the Eyes of the Farmer: Flora, Species Composition, and Extensive Grassland Management*. *Martor. A Place for Hay. Flexibility and Continuity in Hay-Meadow Management*, 21, 147–169.

BABAI Dániel – JÁNÓ Béla – MOLNÁR Zsolt

2021 *In the trap of interacting indirect and direct drivers: the disintegration of extensive, traditional grassland management in Central and Eastern Europe*. *Ecology and Society*, 26, 4, article number: 6. <https://doi.org/10.5751/ES-12679-260406>.

- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt
2014 „*Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát*”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest – Vácrátót, MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Botanikai és Ökológiai Intézet.
- BABAI Dániel – ULICSNI Viktor – AVAR Ákos
2017 Conflicts of economic and cultural origin between farmers and wild animal species in the Carpathian Basin – an ethnozoological approach. *Acta Ethnographica Hungarica*, 62, 1, 187–206.
- BELLON Tibor
2003 *A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*. Budapest, Timp Kiadó.
- BERKES, Fikret
2017 *Sacred ecology*. New York, Routledge.
- BERKES, Fikret – COLDING, Johann – FOLKE, Carl
2000 Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10, 1251–1262. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1251:ROTEKA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1251:ROTEKA]2.0.CO;2)
- BERKES, Fikret – FOLKE, Carl
2003 Linking social and ecological systems for resilience. In: BERKES, Fikret – FOLKE, Carl (szerk.): *Linking social and ecological systems. Management practices and social mechanisms for building resilience*. 1–25. Cambridge, Cambridge University Press.
- BIRÓ Marianna
2006 Történeti vegetációrekonstrukciók a térképek botanikai tartalmának foltonkénti gazdagításával. *Tájökológiai Lapok (Journal of Landscape Ecology)*, 4, 2, 357–384.
- BIRÓ Marianna – MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel – DÉNES Andrea – FEHÉR Alexander – BARTA Sándor – SÁFIÁN László – SZABADOS Klára – KÍŠ, Alen – DEMETER László – ÖLLERER Kinga
2019 Reviewing historical traditional knowledge for innovative conservation management: A re-evaluation of wetland grazing. *Science of the Total Environment*, 666, 1114–1125. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.02.292>
- BIRÓ Marianna – MOLNÁR Zsolt – ÖLLERER Kinga – LENGYEL Attila – ULICSNI Viktor – SZABADOS KLÁRA – KÍŠ, Alen – PERIČ, Ranko – DEMETER László – BABAI Dániel
2020 Conservation and herding co-benefit from traditional extensive wetland grazing. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 300, article number: 106983. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2020.106983>
- BORSOS Balázs
2004 *Elefánt a hidon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.

- CERÍACO, Luis M. P. – MARQUES, Mariana P. – MADEIRA, Natália C. – VILA-VIÇOSA, Carlos M. – MENDES, Paula
2011 Folklore and traditional ecological knowledge of geckos in Southern Portugal: implications for conservation and science. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 7, 1, article number: 26. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-7-26>
- CSÜLLÖG Gábor – FRISNYÁK Sándor – TAMÁS László
2014 Történeti tájtipusok a Kárpát-medencében (11–16. század). *Történeti Földrajzi Közlemények*, 2, 1–2, 1–10.
- DAVIDOVA, Sophia – BAILEY, Alastair – DWYER, Janet – ERJAVEC, Emil – GORTON, Matthew – THOMSON, Kenneth
2013 *Semi-subsistence farming: value and directions of development*. Directorate General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Agriculture and Rural Development. Brussels, European Parliament.
- DÖMÖTÖR Sándor
1962 „A világ peremén térden állva vizet ivó fecske” motívumról. *Ethnographia*, 73, 1, 153–155.
- FÁBIÁN Erik
2018 A Mirhó-gát építése. A korai Tisza-szabályozások „állatorvosi lova”. In: HORVÁTH Janka Júlia – GULA Miklós (szerk.): *Ingenia Hungarica IV*. 71–86. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium.
- FARKAS József
1982 *Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. /*Studia Folkloristica Et Ethnographica* 8./
- FUNTOWICZ, Silvio – RAVETZ, Jerome R.
2003 Post-normal Science. In: *Online Encyclopedia of Ecological Economics*. International Society for Ecological Economics. Online: <http://isecoeco.org/pdf/pstnormsc.pdf> (letöltés ideje: 2021. november 7.)
- GREEN, Asleigh
2019 Cultural responses to the migration of the barn swallow in Europe. *ANU Historical Journal II*, 1, 87–107. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.263060306849720>
- HANSFACH, Jan – LOOS, Jacqueline – DORRESTEIJN, Ine – ABSON, David J. – FISCHER, Joern
2016 Characterizing social–ecological units to inform biodiversity conservation in cultural landscapes. *Diversity and Distributions*, 22, 8, 853–864. <https://doi.org/10.1111/ddi.12449>
- HARTEL, Tibor – SCHEELE, Ben C. – VANAK, Abi Tamim – ROZYLOWICZ, Laurențiu – LINNELL, John D. C. – RITCHIE, Euan G.
2019 Mainstreaming human and large carnivore coexistence through institutional collaboration. *Conservation Biology*, 33, 6, 1256–1265. <https://doi.org/10.1111/cobi.13334>

- HAVEL, Alexandra – MOLNÁR Ábel – UJHÁZY Noémi – MOLNÁR Zsolt – BIRÓ Marianna
2016 Zsiókások és nádasok legeltetése és egyéb használatai a Duna-völgyi szikes tavak területén a helyi emberek visszaemlékezései alapján. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 84–95.
- HEGYI Imre
1978 *A népi erdőkiélés történeti formái. (Az Északkeleti-Bakony erdőgazdálkodása az utolsó kétszáz évben)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HUNN, Eugene S.
1999 Size as Limiting the Recognition of Biodiversity in Folkbiological Classifications: One of Four Factors Governing the Cultural Recognition of Biological Taxa. In: MEDIN, Douglas L. – ATRAN, Scott (szerk.): *Folkbiology* 47–69. Cambridge, Harvard University Press.
2002 Evidence for the Precocious Acquisition of Plant Knowledge by Zapotec Children. In: STEPP, John R. – WYNDHAM, Felice, S. – ZARGER, Rebecca (szerk.): *Ethnobiology and Biocultural Diversity*. 604–613. USA, International Society of Ethnobiology.
2008 *A Zapotec Natural History. Trees, Herbs, and Flowers, Birds, Beasts, and Bugs in the Life of San Juan Gbëë*. Tucson, The University of Arizona Press.
- KELEMEN Eszter
2016 Tudós és nem tudós szakértők az ökoszisztéma-szolgáltatásokról: párbeszéd a fenntarthatóbb tájhasználat érdekében. *Replika*, 100, 55–59.
- KISS Anikó
1978 A gyulai várbirtok malmainak története. *Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 5, 269–291.
- KÓCZIÁN Géza – PINTÉR István – GÁL Miklós – SZABÓ István – SZABÓ László
1976 Etnobotanikai adatok Gyimesvölgyéből. *Botanikai Közlemények*, 63, 1, 29–35.
- KUN Róbert – BARTHA Sándor – MALATINSZKY Ákos – MOLNÁR Zsolt – LENGYEL Attila – BABAI Dániel
2019 “Everyone does it a bit differently!”: Evidence for a positive relationship between micro-scale land-use diversity and plant diversity in hay meadows. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 283, article number: 106556. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2019.05.015>
- LAJOS Veronika
2016 Részvétel és együttműködés. Fogalmak, dilemmák és értelmezések. *Replika*, 100, 5, 23–40.
- LYVER, Philip O’B. – TIMOTI, Puke – JONES, Christopher J. – RICHARDSON, Sarah J. – TAHI, Brenda L. – GREENHALGH, S.
2017 An indigenous community-based monitoring system for assessing forest health in New Zealand. *Biodiversity and Conservation*, 26, 13, 3183–3212. <https://doi.org/10.1007/s10531-016-1142-6>

- MATHEZ-STIEFEL, Sarah-Lan – VANDEBROEK, Ina
2012 Distribution and Transmission of Medicinal Plant Knowledge in the Andean Highlands: A Case Study From Peru and Bolivia. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2012, article number: 959285. DOI:10.1155/2012/959285
- MÉSZÁROS Csaba
2019 Kié az antropocén? A globális klímaváltozás antropológiai szemlélete. *Replika*, 113, 145–164. DOI: 10.32564/113.8.
- MOLLER, Henrik – BERKES, Fikret – LYVER, Philip O'Brian – KISLALIOGLU, Mina
2004 Combining science and traditional ecological knowledge: monitoring populations for co-management. *Ecology and Society*, 9, 3, article number: 2.
- MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel
2009 Népi növényzetismeret Gyimesben I.: Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 1–2, 117–143.
2021 Inviting ecologists to delve deeper into traditional ecological knowledge. *Trends in Ecology & Evolution*, 36, 8, 679–690. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2021.04.006>
- MOLNÁR Zsolt – BARTHA Sándor – BABAI Dániel
2008 Traditional ecological knowledge as a concept and data source for historical ecology, vegetation science and conservation biology: a Hungarian perspective. In: SZABÓ Péter – HÉDL, Radim (szerk.): *Human Nature: Studies in Historical Ecology and Environmental History*. 14–27. Brno, Institute of Botany of the ASCR.
- MOLNÁR Zsolt – KELEMEN András – KUN Róbert – MÁTÉ János – SÁFIÁN László – PROVENZA, Fred – DÍAZ, Sandra – BARANI, Hossein – BIRÓ Marianna – MÁTÉ András – VADÁSZ Csaba
2020 Knowledge co-production with traditional herders on cattle grazing behaviour for better management of species-rich grasslands. *Journal of Applied Ecology*, 57, 9, 1677–1687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13664>
- OHMAGARI, Kayo – BERKES, Fikret
1997 Transmission of indigenous knowledge and bush skills among the Western James Bay Cree women of subarctic Canada. *Human Ecology*, 25, 2, 197–222. <https://doi.org/10.1023/A:1021922105740>
- ORLOVE, Benjamin, S.
1980 Ecological anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 9, 235–273.
- ÖLLERER Kinga – VARGA Anna – KIRBY, Keith – DEMETER László – BIRÓ Marianna – BÖLÖNI János – MOLNÁR Zsolt
2019 Beyond the obvious impact of domestic livestock grazing on temperate forest vegetation—A global review. *Biological Conservation*, 237, 209–219. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.07.007>
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- PANDEY, Deb Prasad – PANDEY, Gita Subedi – DEVKOTA, Kamal – GOODE, Matt
2016 Public perceptions of snakes and snakebite management: implications for conservation and human health in southern Nepal. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 12, 1, article number: 22. <https://doi.org/10.1186/s13002-016-0092-0>
- POSCHLOD, Peter – BAKKER, Jan P. – KAHMEN, Sabine
2005 Changing land use and its impact on biodiversity. *Basic and Applied Ecology*, 6, 2, 93–98.
- RAB János – TANKÓ Péter – TANKÓ Magdolna
1981 Népi növényismeret Gyimesbükkön. In: Dr. Kós Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. 23–38. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- RAMSTAD, Kristina M. – NELSON, N. J. – PAINE, G. – BEECH, D. – PAUL, A. – PAUL, P. – ALLENDORF, F. W. – DAUGHERTY, C. H.
2007 Species and cultural conservation in New Zealand: Maori traditional ecological knowledge of tuatara. *Conservation Biology*, 21, 2, 455–464. <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2006.00620.x>
- REYES-GARCIA, Victoria – MOLINA, Jose Luis – BROESCH, James – CALVET, Laura – HUANCA, Tomas – SAUS, Judith – TANNER, Susan – LEONARD, William R. – MCDADE, Thomas W. – TAPS Bolivian Study Team
2008 Do the aged and knowledgeable men enjoy more prestige? A test of predictions from the prestige-bias model of cultural transmission. *Evolution and Human Behavior*, 29, 4, 275–281. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2008.02.002>
- REYES-GARCIA, Victoria – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – GUÈZE, Maximilien – GARCÉS, Ariadna – MALLO, Miguel – VILA-GÓMEZ, Margarita – VILASECA, Marina
2016 Local indicators of climate change: the potential contribution of local knowledge to climate research. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 7, 1, 109–124. <https://doi.org/10.1002/wcc.374>
- REYES-GARCÍA, Victoria – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – AUMEERUDDY-THOMAS, Yildiz – BENYEI, Petra – BUSSMANN, Rainer W. – DIAMOND, Sara K. – GARCÍA-DEL-AMO, David – GUADILLA-SÁEZ, Sara – HANAZAKI, Natalia – KOSOY, Nicolas – LAVIDES, Margarita – LUZ, Ana C. – MCELWEE, Pamela – MERETSKY, Vicky J. – NEWBERRY, Teresa – MOLNÁR, Zsolt – RUIZ-MALLÉN, Isabel – SALPETEUR, Matthieu – WYNDHAM, Felice S. – ZORONDO-RODRIGUEZ, Francisco – BRONDIZIO, Eduardo S.
2021 Recognizing Indigenous peoples' and local communities' rights and agency in the post-2020 Biodiversity Agenda. *Ambio*, online. <https://doi.org/10.1007/s13280-021-01561-7>
- RODE, Julian – FLINZBERGER, Lukas – KARUTZ, Raphael – BERGHÖFER, Augustin – SCHRÖTER-SCHLAACK, Christoph
2021 Why so negative? Exploring the socio-economic impacts of large carnivores from a European perspective. *Biological Conservation*, 255, article number: 108918. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2020.108918>

- SZABÓ Á. Töhötöm – MARKÓ Bálint – HARTEL Tibor
2017 Tradicionalitás és modernitás: a tájhasználat és a mezőgazdasági termelés átalakuló feltételei egy erdélyi térségben. *Magyar Kisebbség*, 22, 3–4, 115–223.
- TAKÁCS Lajos
1978 *A Kis-Balaton és környéke*. Kaposvár. /Somogyi Almanach 27–29./
- TENGÖ, Maria – BRONDIZIO, Eduardo S. – ELMQVIST, Thomas – MALMER, Pernilla – SPIERENBURG, Marja
2014 Connecting diverse knowledge systems for enhanced ecosystem governance: the multiple evidence base approach. *Ambio*, 43, 5, 579–591. <https://doi.org/10.1007/s13280-014-0501-3>
- TENGÖ, Maria – HILL, Rosemary – MALMER, Pernilla – RAYMOND, Christopher M. – SPIERENBURG, Marja – DANIELSEN, Finn – ELMQVIST, Thomas – FOLKE, Carl
2017 Weaving knowledge systems in IPBES, CBD and beyond—lessons learned for sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26, 17–25. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2016.12.005>
- TIDEMANN, Sonia – CHIRGWIN, Sharon – SINCLAIR, J. Ross
2010 Indigenous knowledges, birds that have 'spoken' and science. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 3–12. London, Washington DC, Earthscan.
- TRYJANOWSKI, Piotr – HARTEL Tibor – BÁLDI András – SZYMAŃSKI, Paweł – TOBOLKA, Marcin – HERZON, Irina – GOŁAWSKI, Artur – KONVIČKA, Martin – HROMADA, Martin – JERZAK, Leszek – KUJAWA, Krzysztof – LENDA, Magdalena – ORŁOWSKI, Grzegorz – PANEK, Marek – SKÓRKA, Piotr – SPARKS, Tim H. – TWOREK, Stanisław – WUCZYŃSKI, Andrzej – ŻMIHORSKI, Michał
2011 Conservation of farmland birds faces different challenges in Western and Central-Eastern Europe. *Acta Ornithologica*, 46, 1, 1–12. <https://doi.org/10.3161/000164511X589857>
- UJHÁZY Noémi – MOLNÁR Zsolt – BEDE-FAZEKAS Ákos – BIRÓ Marianna
2020 Do farmers and conservationists perceive landscape changes differently? *Ecology and Society*, 25, 3, article number: 12. <https://doi.org/10.5751/ES-11742-250312>
- ULICSNI Viktor – BABAI Dániel – VADÁSZ Csaba – VADÁSZ-BESNYŐI Vera – BÁLDI András – MOLNÁR Zsolt
2019 Bridging conservation science and traditional knowledge of wild animals: the need for expert guidance and inclusion of local knowledge holders. *Ambio*, 48, 7, 769–778. <https://doi.org/10.1007/s13280-018-1106-z>
- VARGA Anna – MOLNÁR Zsolt – SZENTPÉTERI Sándor
2019 Erdei legeltetés a 21. század erdőgazdálkodási lehetőségei között. *Erdészeti Lapok*, 154, 5, 143–146.
- ZENT, Stanford
2013 Processual perspectives on traditional environmental knowledge. Understanding cultural transmission in anthropology. In: ELLEN, Roy – LYCETT, Stephen J. – JOHNS, Sarah E. (szerk.): *Understanding Cultural Transmission in Anthropology: A Critical Synthesis*. 213–265. New York – Oxford, Berghahn Books.

FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK AZ ÖKOLÓGIAI
ANTROPOLÓGIAI KUTATÁSOKBAN

ÖKOLÓGUSOK A HAGYOMÁNYOS TUDÁS KUTATÁSÁBAN: A HOSSZÚ TÁVÚ ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSRE ÉPÍTŐ KUTATÁSOK FONTOSSÁGA

A hagyományos ökológiai tudás kutatása

A hagyományos ökológiai tudás (HÖT) a helyi közösségek, köztük az őslakos népek és más, régóta az adott tájban élő gazdálkodó, pásztorkodó, halászó népcsoportoknak, illetve az etnikai kisebbségeknek vagy akár a többségi társadalom hagyományos tájhasználati módokat alkalmazó vidéki közösségeinek az ökoszisztémákhoz, természeti erőforrásokhoz kötődő helyi tudása, gyakorlatai és világnézete. A HÖT általában lokális, mélyen a múltban gyökerezik, de nem statikus, mivel minden nemzedék adaptálja, alakítja az aktuális viszonyokhoz, eközben az ökológiai tudás új elemekkel bővül, míg más, elavult részek kihullnak belőle (CAJETE – BEAR, 2000; MEURET – PROVENZA, 2015; BERKES, 2017; FOREST PEOPLES PROGRAMME, 2020; SHARIFIAN et al., 2021).³

A HÖT tudományos és természetvédő berkekben egyre elismertebb, és egyre nagyobb szerepet játszik az ökológiai és természetvédelmi biológiai kutatásokban (HUNTINGTON, 2011; MISTRY – BERARDI, 2016; BIRÓ et al., 2020), valamint a biológiai sokféleség és az ökoszisztéma-szolgáltatások értékelésében (DIAZ et al., 2018; ROUÉ – MOLNÁR, 2017; McELWEE et al., 2020; BRONDIZIO et al., 2021). A HÖT segíti a természeti erőforrások és a biológiai sokféleség fenntartható használatát, kezelését, helyreállítását, valamint állapotuk monitorozását (FOREST PEOPLES PROGRAMME, 2016, 2020; MANTYKA-PRINGLE et al., 2017; GARNETT et al., 2018; NELSON – SHILLING, 2018; REYES-GARCIA et al., 2019). A HÖT elismertségének növekedésével párhuzamosan a természetvédelem egyre inkább támogatja az őslakosok és más helyi közösségek szokásjogra épülő tájhasználati rendszereit (BRONDIZIO – LE TOURNEAU, 2016; KOTHARI et al., 2017; DONALD et al., 2019). A tudományos kutatás maga is egyre gyakrabban támogatja (és támogatnia is kell) az őslakos, illetve helyi közösségeket a szülőföldjükhöz kapcsolódó, valamint az önkormányzáshoz szükséges jogaik elismeréséért, valamint a természeti erőforrásaik védelméért folytatott harcukban (TUHIWAI SMITH, 2002; ULAMBAYAR et al., 2017; IPBES, 2019; FERNÁNDEZ-LLAMAZARES et al., 2021).

¹ Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, Hagyományos Ökológiai Tudás Kutatócsoport, Vácrátót / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

² Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

³ Tanulmányunkban a hagyományos ökológiai tudásra fókuszálunk, a legfeljebb a közelmúltra visszatekintő, hagyományos tudáselemekben szegényebb, míg modern, tudományos eredetű tudáselemekben gazdagabb és ezek miatt is más kutatási kihívásokkal bíró ún. helyi ökológiai tudás kutatásának kérdéskörét itt nem tárgyaljuk (de lásd pl. KELEMEN et al., 2013, 2015; KOVÁCS et al., 2015, 2017; ULICSNI et al., 2020).

Az utóbbi évtizedekben a HÖT-kutatás egyre népszerűbbé és elterjedtebbé vált mind a társadalom-, mind a természettudósok körében. Kutatók ezrei dokumentálják a HÖT-öt, a HÖT „divatos” kutatási témává vált. E folyamat során azonban számos probléma merült fel. Az ökológusok az általánosan alkalmazott HÖT-kutatási módszereket, elsősorban az interjúkészítést és a kérdőívezést gyakran könnyen elvégezhető, „puha”, de sok információt nyújtó kutatásnak tekintik. Tévesen, ugyanis e módszerek használatához is speciális felkészültségre van szükség (lásd például NEWING, 2010). Viszont igaz, hogy még az ezekkel a „gyors” módszerekkel megszerzett információk is széles körben hasznosak lehetnek az ökológusok és természetvédők számára, például az ökoszisztémák dinamikájának, az ember és a természet közötti kölcsönhatásoknak és a biológiai sokféleség kezelésének jobb megértéséhez (HERNANDEZ-MORCILLO et al., 2014). Az ilyen módon „megszerzett” adatok azonban sem a társadalomtudományos szakmai, sem a vizsgált közösséggel szembeni minimális tudományetikai elvárásoknak nem felelnek meg.

Tanulmányunkban amellet érvelünk, hogy a HÖT kutatása során az interjúzáson és kérdőívezésen túl részvételle és együttműködésre építő, és egyben hosszú távon végzett kutatásokra van szükség ahhoz, hogy megfelelő mélységben legyünk képesek megérteni a helyi közösségekben máig létező HÖT-öt. A HÖT-kutatás kapcsán megvitatjuk az ökológusok és a természetvédelmi biológusok nagyobb mérvű bevonásának szükségességét, és rámutatunk a kulturálisan adekvát módszerek alkalmazásának fontosságára. E tanulmány egy korábbi, angol nyelvű dolgozat (MOLNÁR – BABAI, 2021) rövidített, magyar nyelvű változata.

A HÖT kutatása mélyíti az ökológiai megértést és segíti a természet védelmét

Az etnobiológusok és kulturális antropológusok már sokféleképpen dokumentálták a természettel együtt élő közösségek természetismeretét, az általuk „kezelt” természeti környezetről, illetve az ember és természet sokrétű kapcsolatáról való tudásukat. Ez a tudás gyakran az ökológia és a természetvédelem szempontjából is releváns (CAJETE – BEAR, 2000; KIMMERER, 2003; BERKES, 2017; NELSON – SHILLING, 2018). A tapasztalat azt mutatja, hogy a HÖT az ökológia számos kutatási kérdéséhez járulhat hozzá (vö. SUTHERLAND et al., 2013). A HÖT adatokkal egészítheti ki a tudományt, segíthet új ökológiai felismerések és hipotézisek megfogalmazásában, de segíthet átfórmálni azt is, ahogyan a természetről gondolkodunk, illetve ahogyan a természettől tanulunk (BERKES, 2017).

A HÖT-kutatás a hosszú távú folyamatok, valamint a természet és az ember társadalmi-ökológiai rendszerekben való együttes működésének, változásának jobb megértéséhez vezethet (SHEPARD et al., 2020). Segítheti továbbá a közvetlen és közvetett hajtóerők hatásainak felismerését (beleértve a hagyományos gazdálkodási módok ökológiai hatásait) (BABAI – MOLNÁR, 2014; NELSON – SHILLING, 2018; BABAI et al., 2021), valamint a múltnak a mai ökoszisztémákra gyakorolt rejtett és/vagy késleltetett hatásainak megértését. A HÖT birtokosai mélyreható ismeretekkel rendelkezhetnek a vadon élő állat- és növénypopulációk elterjedéséről, dinamikájáról, viselkedésbeli változásairól és a populációk közötti kölcsönhatásokról (HUNTINGTON, 2000; ALVES, 2012; ZIEMBICKI et

al., 2013; MOLNÁR et al., 2021), az ökológiai változások múltbeli referenciaállapotairól (LYVER et al., 2018), valamint a helyi tájhasználati rendszerek HÖT-re épülő, finomra hangolt alkalmazkodásáról. A HÖT-kutatás segíthet megérteni a természeti erőforrások helyi használóinak ökológiai mintázatokról és folyamatokról alkotott elképzeléseit (JOHNSON – HUNN, 2010), és lehetővé teheti kultúrákon átívelő ökológiai indikátorok kifejlesztését (LYVER et al., 2018; GANTUYA et al., 2021). A HÖT-kutatás továbbá dokumentálhatja a természeti erőforrások gazdálkodási rendszerei mögött meghúzódó világnézetet, valamint azt, ahogyan a különböző kultúrák megértik (modellezik) a környezetüket. E modellek gyakran teljesen eltérnek a zsidó-keresztény-alapú, ún. nyugati tudomány világnézetétől, felruháznak személyiséggel és cselekvőképességgel nemcsak embereket, hanem növényeket és állatokat is, amelyek egymás felé (beleértve az embert is) kölcsönös felelősséggel tartoznak (CAJETE – BEAR, 2000; BERKES, 2017). Összességében a HÖT jobb megértése segítheti a természet holisztikusabb ökológiai megértését (KIMMERER, 2013; TURNER, 2014).

A HÖT-kutatás emellett bővítheti a természetvédelem evidenciakészletét, és alternatív, fenntarthatóbb, természetbarátabb tájhasználati módokra hívhatja fel a figyelmet (ROSS et al., 2011; MANTYKA-PRINGLE, 2017; VARGA et al., 2017). A védelmet igénylő ökoszisztémák ökológiájának jobb megértésén túl a HÖT-kutatás javíthatja annak megértését, hogy a helyiek milyen értékeket tulajdonítanak (vagy nem tulajdonítanak) egyes veszélyeztetett fajoknak, élőhelyeknek és ökoszisztémáknak (HARTEL et al., 2017; BENNETT et al., 2019). Továbbá a HÖT-kutatás beazonosíthatja a helyben alkalmazott hagyományos gazdálkodási és restaurációs módszereket, a természetes és antropogén zavarások hatásának kiküszöbölési módjait (REYES-GARCIA et al., 2019; BIRÓ et al., 2020), segíthet a természetvédőkkel és más tájhasználókkal fennálló konfliktusok csökkentésében, feloldásában (akár a megelőzésében is), valamint a kulturális szempontból megfelelőbb természetvédelmi és tájhasználati szabályozások kidolgozásában (FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ, 2000; BABAI et al., 2015, 2021). A HÖT-kutatás segíthet összekapcsolni a biológiai és a kulturális diverzitás védelmét azáltal, hogy összekapcsolja a természeti és társadalmi környezet javítását egyszerre megcélzó, ún. biokulturális revitalizációs mozgalmakat a szorosabb értelemben vett természetvédelmi tevékenységekkel, és előmozdítja a helyi részvételt, az őslakosok és helyi közösségek „tájgondnoki” szerepét a természet védelmében (ROSS et al., 2011; FOREST PEOPLES PROGRAMME, 2016, 2020; FERNÁNDEZ-LLAMAZARES – CABEZA, 2018). A HÖT olyan tudások és tevékenységek, gyakorlatok gazdag gyűjteményét is kínálja, amelyben az emberek pozitív hatást gyakorolnak környezetük „egészségére” (KIMMERER, 2003; KIS et al., 2017), és segítenek a Földünkkel (a „Földanyával”) való harmonikusabb kapcsolat kialakításában (CAJETE – BEAR, 2000).

A HÖT-kutatás kihívásai

Természetesen számos kihívás áll a HÖT kutatásába mélyebben bekapcsolódni szándékozók előtt. A HÖT gyakran nem-verbalizált tudás vagy készség, amely a különböző őslakos vagy helyi világnézetekbe ágyazott tudásrendszerek része (CAJETE – BEAR, 2000; KIMMERER, 2013; BERKES, 2017), ezért nehéz és gyakran lehetetlen a HÖT-öt kizárólag

interjúk segítségével megismerni, megérteni. További kutatási korlátok merülnek fel a tudományos elemzéshez szükséges kvantifikálással kapcsolatban (ALBUQUERQUE et al., 2019; HILL et al., 2020). A természettudományokban képzett ökológusok gyakran alapvető fontosságúnak tartják a kvantifikálást, míg a kvalitatív kutatási módszereket, elemzési lehetőségeket, valamint a kutatással kapcsolatos etikai szabályokat és aggályokat kevésbé ismerik (MOON et al., 2016). Az ökológusok és természetvédelmi biológusok HÖT-kutatásait ezért gyakran a lokális társadalmi-kulturális kontextusokat könnyen figyelmen kívül hagyó, de könnyebben kvantifikálható interjúkon, kérdőíveken és fókuszcsoportos műhelymunkákon alapuló rövid távú projektek dominálják, míg a mélyreható, részvételi terepmunkát és a helyi közösség HÖT-tel bíró tagjaival való hosszú távú, bevonásra építő, valódi együttműködést ritkábban alkalmazzák (DAVID-CHAVEZ – GAVIN, 2018).

Következésképpen az összegyűjtött adatok gyakran ún. „desztillált HÖT-töredékek” (NADASDY, 1999), amelyeket a kutatás során a tudományos tudásrendszerbe integrálnak, miközben a kutató által relevánsnak minősített tudáselemek elvesztik társadalmi-kulturális kontextusukat (CRUIKSHANK, 2012; LATULIPPE, 2015; TENGÖ et al., 2017). A társadalmi-kulturális kontextusok elvesztése azt eredményezheti, hogy a kutatók a HÖT vizsgált részeit csak felületesen értik meg, akár félre is értik (lásd pl. DORRESTEIJN et al., 2014), különösen akkor, ha a kutató nem rendelkezik megfelelő kulturális háttérismerettel, illetve nem beszéli a helyi nyelvet (MARTIN, 2014).

Az, hogy a hagyományos tudásnak mely része „ökológiai”, az korántsem egyértelmű. Elismerve és tiszteletben tartva a tudomány és a hagyományos tudásrendszerek közötti különbségeket, a következőt javasoljuk: az ökológiával kapcsolatos HÖT az, amit a HÖT birtokosa VAGY az ökológus, illetve a természetvédelmi biológus VAGY mindkettő annak tekint (vö. NADASDY, 1999). Tapasztalataink azt mutatják, hogy a hosszú távú együttműködés segíti ezt a „kiválasztási” folyamatot.

A HÖT a tájjal való aktív kapcsolat, a természeti erőforrások használata (pl. mezőgazdálkodás, vadászat) során jön létre, és marad fenn. Ahhoz tehát, hogy valóban megértsük, miről szól, miért fontos, hogyan jön létre, hogyan rendeződik rendszerbe, és hogyan alkalmazzák a helyiek a HÖT-öt, érdemes részt venni a természeti erőforrásokra irányuló helyi tevékenységekben, de legalábbis rendszeresen megfigyelni azokat (CONKLIN, 1954; TURNER, 2014; MOLNÁR et al., 2020). A tapasztalat azt mutatja, hogy valódi részvétel és megfelelő bizalom kiépülése nélkül a HÖT-tel rendelkező közösség tagjai frusztrálnak érezhetik magukat (NADASDY, 1999), és érthető módon akár vissza is tarthatják a tudásukat, vagy torzított formában osztják meg a kutatóval (ALBUQUERQUE et al., 2019). A helyi közösségben eltöltött kellően hosszú idő viszont fokozatosan bizalmat és őszinte, termékeny együttműködést alakíthat ki, amely elősegítheti a kutatás során létrejött produktumok kölcsönös hasznosulását (HILL et al., 2020).

A HÖT-kutatás története sajnálatos konfliktusokkal terhelt, különösen a gyarmatosított társadalmak esetében (TUHIWAI SMITH, 2002). A HÖT-kutatás azonban – ha lassan is (lásd DAVID-CHAVEZ – GAVIN, 2018) – elmozdulóban van a túlnyomórészt extraktivista (kizárólag nem helyi kutatók által végzett, és az ő céljaikat szolgáló) hozzáállás irányából a valódi együttműködések felé. Ez utóbbi esetben a kutatásban részt vevő közösség, annak HÖT-tel rendelkező tagjai saját céljaikat is megtalálják az együttműködésben, mivel a kutatók méltányolják, tiszteletben tartják a helyi prioritásokat, értékeket és né-

zópontokat (BAN et al., 2018; LYVER et al., 2018; MOLNÁR et al., 2020; WOODWARD et al., 2020). Egyes őslakos kutatók ennél is tovább mennek, és mellett érvelnek, hogy az őslakos közösségek HÖT-jét kizárólag őslakos származású kutatóknak szabadna kutatniuk, hiszen csak ők képesek kellő mélységben megérteni a HÖT-öt és annak helyi kontextusait (TUHIWAI SMITH, 2002; SIMPSON, 2004). Mindenesetre egy „kötelezően ajánlott” feladat (és egyben egy nem könnyű kihívás) az, hogy a kutató őszintén végiggondolja, hogy ki profitál (jobban vagy akár kizárólag) a HÖT-kutatásból: a kutatók és az állami intézmények, vagy az őslakos, illetve a helyi közösségek (NADASDY, 1999).

A globális szakmai szervezetek és intézmények is ezen újfajta hozzáállás és együttműködési forma kiépítésén, erősítésén dolgoznak. A biológiai sokféleséggel és ökoszisztéma-szolgáltatásokkal foglalkozó kormányközi platform, az IPBES az egyik ilyen élen járó intézmény, amely jelentős lépéseket tett az őslakos népek és a helyi hagyományos közösségek fokozottabb és egyenlőbb részvétele érdekében. Például külön szakértői csoportot hozott létre e témakörben, valamint a párbeszédet elősegítő műhelymunkákat szervezett (ROUÉ – MOLNÁR, 2017), és az IPBES-értékelésekből származó „hasznok”, előnyök kölcsönösebb és igazságosabb megoszlásáért is aktívan tesz (IPBES, 2019).

A hagyományos ökológiai tudás kutatásában is hosszú távú kutatásokra van szükség

Az ökológusok több évtizede felismerték, hogy az ökológiai (tegyük hozzá: különösen a társadalmi-ökológiai) rendszerek valóban átfogó megértéséhez komplex, hosszú távú vizsgálatokra van szükség, hogy megismerjük a rendszer komplexitását, a lassú és nem lineáris folyamatokat, valamint a ritka, de kulcsfontosságú eseményeket (MELILLO et al., 2017).

A HÖT-kutatásban sem lehet eléggé hangsúlyozni az idődimenzió fontosságát: időre és türelemre van szükség nemcsak a bizalmi és tiszteletteljes partnerség kialakításához, hanem a kölcsönös megértéshez, a kutatási, együttműködési tervek közös kidolgozásához, a kölcsönös előnyök meghatározásához, de a HÖT ökológiai részleteiben való elmélyüléshez is (BERKES, 2017; TENGŐ et al., 2017; MOLNÁR et al., 2020). A résztvevő megfigyelésre alapozott terepmunka szerves részeként a helyi tevékenységekbe (pl. szénakészítés, pásztorkodás, halászat), valamint kulturális eseményekbe való bekapcsolódás közelebb hozza a kutatókat azokhoz a szituációkhoz, amelyekben a HÖT létrejön, adaptálódik és tesztelődik. A hosszú távon folyó kutatás a közös tudásalkotás hatékonyságát is növelheti a helyi közösség számára releváns és hasznos témákban (FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ et al., 2006; TURNER, 2014; MOLNÁR et al., 2020).

Több olyan ökológusra van szükség, aki hosszú távon, a helyi társadalmi-ökológiai rendszert mélyen megismerve végez HÖT-kutatást

A kutatók képzettsége és/vagy a gyakran előre meghatározott kutatási céljai befolyásolják, hogy a HÖT mely aspektusait dokumentálják. Ennek egyik következménye, hogy

a tudomány által megismert ismerethalmazban tudáshiány jön létre. Például míg a pásztorokat vizsgáló kutatók (többségük kulturális antropológus) gyakran hangsúlyozzák a legeltetést végzők legelőikkel, azok fajkészletével kapcsolatos mély ökológiai ismereteit, BARANI (2007) és JOHNSEN et al. (2017) is rámutat arra, hogy valójában nagyon kevés publikáció dokumentálja a hagyományos ökológiai tudást a jószág által fogyasztott 30–100 helyi legelőnövény kapcsán (pl. MOLNÁR, 2017). Egy másik példa, hogy míg számos tanulmány foglalkozik a vadon élő gyógyhatású és ehető növényfajokkal kapcsolatos helyi, hagyományos ismeretekkel, felhasználással, addig e fajok kezelésének, illetve az ökoszisztéma- és tájszintű ökológiai folyamatoknak a kölcsönhatását alig vizsgálták (pozitív példák: FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ, 2000; GHIMIRE et al., 2008; HARTEL et al., 2017). Az IPBES globális értékelése globális szintű és jelentőségű tudáshiányként azonosította „a természet állapotára és változásaira vonatkozó öslakos és helyi hagyományos tudás regionális és globális szintézisét” (IPBES, 2019). Ez a tudáshiány – többek között – azért jött létre, mert az ökológusok és természetvédelmi biológusok ritkábban és nem kellő mélységben vesznek részt a társadalmi-ökológiai rendszerek multidiszciplináris vizsgálatában, ezért az általuk képviselt biológiai-ökológiai szempontok, illetve a HÖT ökológiai aspektusai alulreprezentáltak maradnak (RISSMAN – GILLON, 2017).

Egyetértünk azokkal a megállapításokkal (ADAMS et al., 2014; BAN et al., 2018), miszerint hiány van azokból az ökológusokból és természetvédelmi biológusokból, akik a HÖT kutatásában érdekeltek. Állításukat azzal egészítenénk ki, hogy olyan elkötelezett ökológusokra és természetvédelmi biológusokra van szükség, akik részvételre és hosszú távú együttműködésre építő HÖT-kutatásokat végeznek.

Míg a kulturális antropológusok vélhetően mélyebben értik a társadalmi-ökológiai rendszerek társadalmi-kulturális aspektusait, addig az ökológusok és természetvédelmi biológusok valószínűleg jobban ismerik a helyi ökoszisztémák ökológiáját, az ökoszisztéma-szolgáltatások mögött álló ökoszisztéma-funkciók összetett kölcsönhatásait, illetve az erőforrás-hasznosítás és a természetvédelmi kezelés finom ökológiai részleteit. Másfelől míg az ökológusoknak és természetvédelmi biológusoknak esetleg preconcepciójuk lehet a helyi természet működési módjaival kapcsolatban, például arról, hogy az egyes fajoknak, illetve az embernek mi a szerepe a helyi ökológiai folyamatokban, addig a társadalomtudósok valószínűleg nyitottabbak az öslakosok és más hagyományos közösségek elképzeléseire, azok meghallgatására és végiggondolására.

A szakértelem (és részben az érdeklődés) korlátai nyilvánvalóan együttműködésért kiáltanak. A HÖT-kutatás váratlan kihívások elé állíthatja azokat a természettudósokat, akik nem feltétlenül rendelkeznek megfelelő tapasztalattal a társadalomtudományi módszerek alkalmazásában, továbbá a helyi partnerekkel, érdekcsoportokkal történő együttműködésben, illetve az ökológusok általában kevésbé képzetek a kvalitatív kutatási módszerek és a kutatási etika terén (MORAN, 2010; NEWING, 2010; MOON – BLACKMAN, 2014; DAVID-CHAVEZ – GAVIN, 2018). Mindezek miatt szükség van a társadalomtudósokkal, különösen az etnobiológusokkal való együttműködés erősítésére. Utóbbiak képzettségüknél fogva interdiszciplináris kutatók, és ismerik a rendelkezésre álló társadalomtudományi elméletek és módszerek gazdag tárházát, miközben biológiai, ökológiai ismeretekkel is rendelkeznek (MARTIN, 2014; MOON et al., 2016; ULICSNI et al., 2019).

Étikus kutatási módszertan és kutatói hozzáállás

Bemutattuk, hogy a HÖT kutatásához szükséges és hasznos is a HÖT-tel rendelkező közösségekkel történő hosszú távú együttműködés, valamint a hagyományos tudás ökológiai részleteibe való türelmes és részletes elmélyedés. Az ökológiában használt kutatási módszerek azonban nem elegendők az ilyen vizsgálatokhoz, a kutatóknak további, az ökológiai kutatásokban általában nem alkalmazott szempontokra is figyelniük kell. Ne feledjük: a HÖT-kutatás, még ha az ökológiai aspektusokra összpontosít is, jellegében társadalomtudomány.

Szerencsére a nemzetközi szakirodalomban számos pozitív példa található a helyi közösségeket bevonó és együttműködésre építő, hosszú távú HÖT-kutatásról (lásd az *1. táblázat* hivatkozásait). Mindenekelőtt a HÖT-tel rendelkező közösségek tagjainak és a „nyugati” tudományos háttérrel bíró kutatóknak érvényesnek és megbízhatónak szükséges elfogadniuk egymás tudását a saját tudásrendszerükön belül. Ez azt is jelenti, hogy nem szabad a HÖT-öt a tudománnyal validálni (és fordítva). A tudomány nem „az igazság” vagy az egyetlen referencia; az ökológiai jelenségeknek létezhetnek alternatív, hasonlóképpen érvényes értelmezései (CAJETE – BEAR, 2000; AIKENHEAD – OGAWA, 2007; MOON – BLACKMAN, 2014). A megfelelő hozzáállás fontos része, hogy a kutató segítse elő a tudáscserét, amelyben a tudásrendszerek kölcsönösen elismerik egymást, mint párhuzamosan működő rendszereket (BERKES, 2017; HILL et al., 2020). Például egy hagyományos tájhasználati mód alkalmazhatóságának eldöntése egy adott természetvédelmi cél elérése érdekében a HÖT birtokosainak és a kutatóknak/természetvédőknek közös feladata és felelőssége kell, hogy legyen (KIS et al., 2017; MOLNÁR et al., 2020).

Az együttműködésre építő HÖT-kutatás kapcsán számos szempontot, bevált megközelítésmódot, illetve módszert érdemes megemlíteni: 1.) időre van szükség a valódi partnerség kialakításához és a kölcsönös előnyök meghatározásához; 2.) tartsuk tiszteletben a HÖT-birtokosok emberi és speciális (pl. őslakos) jogait; 3.) a kutatási terveket közösen érdemes kidolgozni (elkerülve az extraktív kutatást, és felismerve, illetve figyelembe véve a kutatás helyi prioritásait); 4.) segítsük a helyiek részvételét, megtartva a kulturális sokszínűséget; 5.) tartsuk tiszteletben a különböző részvételi és elköteleződési módokat; 6.) olyan kutatási módszereket érdemes alkalmazni, amelyek a helyi szokásokat, normákat, a helyi etikai irányelveket és – ha léteznek – a helyi kutatási protokollokat is figyelembe veszik; 7.) adjunk rendszeres visszajelzést a kutatás eredményeiről; 8.) az ellentmondásos információkat érdemes megvitatni a HÖT birtokosaival; 9.) a kutatás adatait, eredményeit tegyük hozzáférhetővé a helyi közösség számára; 10.) ugyanakkor a kulturálisan érzékeny információkkal bánjunk óvatosan (kerüljük a nyilvános megosztást); s végül 11.) javasoljuk, hogy a kutatók hívják meg a kulcsfontosságú partnereket társszerzőnek, illetve támogassák a helyi közösségekből származó kutatók által vezetett kutatásokat (TUHIWAI SMITH, 2002; ADAMS et al., 2014; BERKES, 2017; DRAWSON et al., 2017; BAN et al., 2018; HILL et al., 2020; MCELWEE et al., 2020; VARGA et al., 2020).

A hosszú távú és együttműködésen alapuló HÖT-kutatás számos előnnyel és kihívással jár az azt végző ökológus és természetvédelmi biológus számára (*1. táblázat*). A lehetséges előnyök között szerepelnek a megbízható kutatási eredmények, a partne-

rek közötti bizalom és őszinteség, a megfelelő tudáscsere-módszerek alkalmazása és a kölcsönös megértés. A kihívások közé tartozhat a helyi ökológiai fogalmak megértése és a vizsgált tájhasználati módok legalább alapvető előzetes ismerete, a társadalomtudományi módszerek helyes alkalmazása, beleértve az önreflexiót, a kutatás dekolonizációját, valamint hajlandóságot a vizsgált táj ökológiájáról szóló saját kutatások esetleges újraértékelésére. A dekolonizációt megcélzó hozzáállású kutatás egyik fő célja az ún. nyugati tudomány (és a nyugati kultúra) felsőbbrendűségét evidenciának tekintő attitűd enyhítése, megszüntetése. A dekolonizációs hozzáállás ezért akár a kutatás fókuszának lényegi megváltoztatását is magával hozhatja: a külsős kutatói fókusz helyett az őslakos, illetve helyi közösség prioritásainak, valamint az őslakos/helyi perspektíváknak és módszereknek az átvételét (TUHIWAI SMITH, 2002; SIMPSON, 2004; TUCK – YANG, 2012). Mint fentebb is hangsúlyoztuk: a kutatóknak őszintébbnek és kritikusbabbnak kell lenniük önmagukkal szemben azzal kapcsolatban, hogy valójában ki és mit profitál a kutatásokból.

A HÖT-kutatás egyik végső célja a helyi hagyományos közösségek és tudásrendszereik megerősítése kell, hogy legyen, például azon in-situ tevékenységek előmozdításával, amelyek során a HÖT létrejön, rendszerbe szerveződik, adaptálódik és validálódik. Ez elengedhetetlen ahhoz, hogy a HÖT dinamikus és adaptív maradjon (TUHIWAI SMITH, 2002; ROSS et al., 2011; LYVER et al., 2019). A kutatók és a döntéshozók továbbá előmozdíthatják a helyi, illetve őslakos származású HÖT-kutatók kutatásainak állami finanszírozását, és általában véve segíthetik a HÖT in situ átadását és adaptációját, ami magába foglalhatja, hogy segítsék a helyi közösség szülőfölddel kapcsolatos jogainak helyreállítását, az önkormányzatiság és a tájgondnokság biztosítását, és mindezek révén az őslakosok/helyi hagyományos közösségek érdekérvényesítő képességének erősítését (TUHIWAI SMITH, 2002; TUCK – YANG, 2012; LYVER et al., 2019).

1. táblázat Potenciális előnyök és kihívások a hosszú távú, részvételen és együttműködésen alapuló HÖT-kutatási módszerek ökológusok és természetvédelmi biológusok általi alkalmazása során.*

A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás előnyei	A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás kihívásai
<ul style="list-style-type: none"> • Elegendő idő áll rendelkezésre a valódi bizalom és a tartós pozitív kapcsolatok kiépítésére, az őslakos/helyi származású kutatókkal való partnerségre, valamint a szabad, előzetes tájékoztatáson alapuló beleegyezés (Free Prior Informed Consent) kulturálisan megfelelő módon történő alkalmazására. • Van idő a kutatási terveknek és a kutatás megvalósítási módjainak a helyi közösség igényeihez való igazítására. 	<ul style="list-style-type: none"> • A hosszú távú kutatás jelentős időt igényel. • Kihívást, illetve terhet jelenthet a megfelelő kutatási módszerek kiválasztása, a bizalom kiépítése és a helyi kultúrába való belehelyezkedés. • Időre és türelemre van szükség a helyi ökológiai és egyéb kifejezések, népi taxonómiák, valamint a fajok és élőhelyek biokulturális indikátorainak, a sajátos emberi viselkedésmódoknak és szokásoknak a megértéséhez.

A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás előnyei	A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás kihívásai
<ul style="list-style-type: none"> • Van idő a türelmes meghallgatásra, odafigyelésre, a személyes beágyazódásra, a különböző témák megvitatására, a kutatási helyszínhez való szorosabb kapcsolódásra, valamint a mély megértésre és a megbízható és hitelesített eredmények elérésére. • Ha mind a kutató, mind a helyi partner alaposan ismeri a helyi tájat, és ha kölcsönösen tiszteletben tartják egymás táji-ökológiai ismereteit, ez lehetővé teszi, hogy a szokásosnál többet tudjunk meg a több száz helyben ismert fajról és több tíz helyi élőhelytípusról, ezek kezelési, hasznosítási, védelmi és restaurációs módjairól. • Van elegendő idő a társadalmi-ökológiai összefüggések megértésére, a kutatási módszertan megfelelőségére vonatkozó reflexiókra, valamint a helyi kultúra, a narratív tudás és a vonatkozó folklórhagyományok megismerésére. • A szókincs kölcsönös megértése (beleértve a népi elnevezéseket, népi biológiai osztályozást, fogalmakat, modelleket) megkönnyíti a kommunikációt és a kölcsönös megértést. • Mivel a megfelelési kényszerek eltűnnek, ez mindkét fél számára kulturálisan biztonságos környezetet teremt, amely elősegíti a természetes viselkedést és az őszinte információcserét, valamint segít a kutatónak megérteni, hogy a helyi közösség számára mely kutatási kérdések relevánsak valójában. • A hosszú távú együttműködés lehetővé teszi a helyzetek, tapasztalatok és történetek közös referenciagyűjteményének létrejöttét. • Az interjúkészítés és a részvételi terepmunka váltakozása elősegíti az információk közös validálását. • A ritka eseményekkel és rejtett jelenségekkel az idő előre haladtával egyre nagyobb valószínűséggel találkozunk, és a helyi gazdálkodási rendszer hosszú távú hatásai, például egyes élőhelyfoltok fajkészlete könnyebben felismerhetővé válnak. 	<ul style="list-style-type: none"> • A kutatóknak legalább részleges ismeretekre van szükségük a vizsgált tájhasználati módokról (földművelés, pásztorkodás, erdőhasználat, halászat). • A társadalomtudományi módszerek alkalmazása nem várt kihívások elé állíthatja az ökológusokat (pl. önreflexió, a társadalmi normákat, etikát és protokollokat tiszteletben tartó elicitálási, azaz tudáselőhívási módszerek), kerüljük a „desztillált HÖT-töredékek” etikátlan és dekontextualizáló integrálását a tudományba. • A részvételi terepmunka azt jelenti, hogy minden évszakban és időjárási körülmény között, napkeltétől a következő napfelkeltéig érdemes jelen lenni. • A kutatók készüljenek fel a „váratlan helyzetekre” az ökológiai mintázatok és folyamatok helyi értelmezése tekintetében (pl. az ősök és természetfeletti lények szerepe), továbbá türelmet és időt kell szentelniük a kapcsolódó HÖT (beleértve az értékek és a világnézet) megértésére. • Természettudósok számára kihívást jelenthet a kulturális és családi eseményeken történő megfelelő részvétel, a szokások és tabuk tiszteletben tartása, valamint a tartós emberi / kutatási kapcsolatok fenntartása. • A hosszú távú, együttműködésen alapuló kutatás kis mintanagysága torzíthatja a kutatási eredményeket (egyéni sajátosságok, empirikusan megalapozott, de nem széles körben megosztott tudás); összehasonlító kutatásra és a helyi társadalmi-ökológiai rendszer átfogó megértésére van szükség. • Meg kell érteni a helyi politikai, társadalmi és történelmi összefüggéseket, beleértve a közösségen belüli és a kormányzati szervekkel fennálló hatalmi viszonyokat is. • A kutatóknak fel kell ismerniük a hatóságokkal szemben fennálló rejtett konfliktusokat, amelyek torzíthatják a megszerzett információkat.

A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás előnyei	A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás kihívásai
<ul style="list-style-type: none"> • A hosszú távú jelenlét lehetővé teszi a HÖT birtokosai számára, hogy a jelenségeket a megjelenésükkor magyarázzák el, a helyi kultúrának megfelelő együttműködési technikák és tanítási módszerek alkalmazásával. • „Az ismétlés a tudás anyja” (a változatok segítik a mélyebb megértést). • A hagyományos tanulási és tudásgenerálódási folyamatok helyben megtapasztalhatók. • A tudáscsere és a kölcsönös tanulás sokszínűbbé válhat, miközben a rendszeres visszajelzés elősegítheti a közös tudásalkotást. • A kutatás helyi nyelven történő végzése segíti a tudás elicitálását (előhívását), és biztosítja a kultúra-specifikus fogalmak és szavak jobb megértését. • A HÖT birtokosainak tudását és hozzáállását pozitívan befolyásolhatja a kutatás, például fokozódik a figyelem a kutatott témák, a kevésbé ismert fajok vagy ökológiai jelenségek iránt, ami szintén elősegítheti a közös tudásalkotást. • A hosszú távú kutatás a kutatók tudását és hozzáállását is befolyásolhatja, például az újonnan felismert, helyileg releváns jelenségek, erőforrások és mozgatórugók kapcsán. • Egy-két évtized elegendő lehet a helyi tájhasználati módok közép- és hosszabb távú ökológiai hatásainak esetenkénti felismeréséhez. • A közös probléma-meghatározás relevánsabbá teszi a kutatást a HÖT birtokosai számára, és a meglévő természetvédelmi és más tájhasználati konfliktusok csökkentéséhez, akár feloldásához is hozzájárulhat. Az együttgondolkodás során mind a HÖT birtokosai, mind a kutatók komplexebben és megértőbben látják a problémákat. • A közösségen kívülről érkező kutatók által végzett kutatás növelheti az együttműködő HÖT-birtokosok társadalmi státuszát, és hozzájárulhat a HÖT-birtokosok közötti regionális hálózatépítéshez. 	<ul style="list-style-type: none"> • A kutatóknak érdemes nyitottaknak lenniük az iránt, hogy átstrukturálják és újraértékeljék saját felfogásukat (még akkor is, ha azt az egyetemen „igazságként” tanulták), és hogy felismerjék és tiszteletben tartsák a „tudás” többféle lehetséges módját. • Nyitottságra és hajlandóságra van szükség a tudományos ökológia és a HÖT közötti konfliktusok feloldására (pl. az adatok/jelenségek értelmezésében). • Gondos figyelmet szükséges fordítani a shifting baseline szindrómára (egyféle generációs amnéziára), pl. a helyi tudásalkotási módszerek tanulmányozásával. • Ha a HÖT túlnyomórészt személyes tapasztalatokon alapul, az adatok gyakran csak néhány évtizedre (max. 60-70 évre) nyúlnak vissza. • Kihívást jelenthet a kutatás dekolonizációja felé történő elmozdulás (például partnerség a kutatás során a döntéshozatalban, közös elemzés és közös publikálás) • Megfelelő adatmegosztási és adattulajdonlási gyakorlatokat szükséges kialakítani. • A HÖT birtokosainak tudását és hozzáállását befolyásolhatják a tudományos ismeretek, a két tudásrendszer keveredhet; a HÖT birtokosai új módszereket alkalmazhatnak a tudásuk fejlesztéséhez és megosztásához (pl. ismeretszerzés a világhálóról, bővülő személyes kapcsolatok a közösségi média által). • Igyekezzünk, hogy a kutatás ne legyen káros hatással a helyiekre (irigység, érzékeny információk közzététele stb.); a helyi aggodalmakkal szemben érzékenységre van szükség. • A hosszú távú kutatás finanszírozását nehezítik a jelenlegi pályázati rendszerek, amelyek inkább a projektalapú, rövid távú kutatást támogatják.

A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás előnyei	A hosszú távú, együttműködésre építő HÖT-kutatás kihívásai
<ul style="list-style-type: none"> • Minél hosszabb a kutatási időszak, annál nagyobb az esélye a HÖT-kompatibilisebb publikációs formáknak (pl. könyvek, „lassú” filmek). • A hosszú távú együttműködés segítheti a különböző kutatási „hasznok” igazságos megosztását, az adatok és eredmények megfelelő hozzáférhetőségét a helyiek számára, valamint a helyiek vezette kutatások és a helyi származású kutatók tudományos karrierjének megvalósulását. 	

* A táblázat egyes tételeinek megfogalmazásakor az alábbi szakirodalmakban leírt tapasztalatokat, valamint a tanulmány szerzőinek személyes terepi tapasztalatait használtuk fel: KAWAGLEY, 1993; NADASDY, 1999; TUHIWAI SMITH, 2002; DAVIS – WAGNER, 2003; SIMPSON, 2004; MOLNÁR et al., 2008; ISE, 2006; NEWING, 2010; ROSS et al., 2011; ADAMS et al., 2014; GILL – LANTZ, 2014; MARTIN, 2014; FERNÁNDEZ-LLAMAZARES et al., 2015; LATULIPPE, 2015; KOURIL et al., 2016; BERKES, 2017; DRAWSON et al., 2017; TENGÖ et al., 2017; BAN et al., 2018; DAVID-CHAVEZ – GAVIN, 2018; ALBUQUERQUE et al., 2019; LYVER et al., 2019; HILL et al., 2020; McELWEE et al., 2020; MOLNÁR et al., 2020.

Záró gondolatok

A hagyományos ökológiai tudás egyre inkább elismert az ökológia tudományában és a természetvédelemben is. A HÖT-ről szóló publikációk száma gyorsan növekszik, miközben a HÖT-kutatás a divatos kutatási területekre jellemző, a felszínességre utaló „bandwagon-effektus” tüneteit kezdi mutatni. Tanulmányunkban amellet érveltünk, hogy a HÖT mélyebb és adekvátabb megértéséhez az ökológusoknak és természetvédelmi biológusoknak több, részvételre építő, hosszú távú és együttműködésen alapuló kutatást lenne érdemes folytatniuk. Ellenkező esetben számos olyan lehetőségtől esünk el, melyeket a HÖT a helyi közösségek, illetve az ökológia és a természetvédelem számára nyújthat, miközben kevésbé hatékonyan segítjük a HÖT fennmaradását.

A HÖT-kutatásban történő intenzívebb részvétellel az ökológusok és természetvédelmi biológusok egyrészt mélyebb megértésre tehetnek szert a hagyományos tájhasználati módokkal hasznosított, illetve kezelt tájak ökológiájáról, valamint hatékonyabb és fenntarthatóbb természetvédelmi kezeléseket, gazdálkodási módokat alkalmazhatnak, továbbá szorosabb és méltányosabb partnerségeket alakíthatnak ki az őslakosokkal és helyi közösségekkel.

A HÖT-kutatás megfelelő elvégzéséhez az ökológusoknak és természetvédelmi biológusoknak alaposabban szükséges ismerniük a társadalomtudományok módszertanát és főbb módszereit, érdemes erősíteniük a szakmai kapcsolatot a társadalomtudósokkal, és újféle hozzáállást szükséges alkalmazniuk olyan értelemben is, hogy dekolonizálják

a kutatási mentalitást és módszertant, miközben nyitottak és hajlandók maradnak a helyi tájak ökológiájáról és az emberek növényekkel és állatokkal való kapcsolatáról alkotott tudományos elképzelések újraértékelésére. Az együttműködésnek érdemes a bizalomra, tiszteletre és egymás kölcsönös segítésére alapulnia.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnénk köszönetet mondani a hagyományos ökológiai tudással bíró partnereinknek, tanítómestereinknek a hosszú távú együttműködésért, különösen Sáfián Lászlónak (Hajdúsámson), Máté Jánosnak (Kunpeszér), Barta Sándornak (Kunmadaras), Jánó Bélának és feleségének, Jánó Annának (Gyimesközéplak), valamint Tankó Tímár Attilának (Gyimesközéplak); továbbá Arany Ildikónak, Bartha Sándornak, Bíró Mariannának, Demeter Lászlónak, Lövei Gábornak, Magyar Zoltánnak, Margóczy Katalinnak, Takács Attilának és a szerkesztőknek értékes észrevételeikért. Molnár Zsolt munkáját az NKFI K 131837 számú projekt, Babai Dánielt az MTA Lendület (LENDULET_2020-56) programja támogatta.

Irodalom

- ADAMS, Megan S. – CARPENTER, Jennifer – HOUSTY, Jess A. – NEASLOSS, Douglass – PAQUET, Paul C. – SERVICE, Christina – WALKUS, Jennifer – DARIMONT, Chris T.
2014 Toward increased engagement between academic and indigenous community partners in ecological research. *Ecology and Society*, 19, 3, article number: 5. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-06569-190305>
- AIKENHEAD, Glen S. – OGAWA, Masakata
2007 Indigenous knowledge and science revisited. *Cultural Studies of Science Education*, 2, 539–620. <https://doi.org/10.1007/s11422-007-9067-8>
- ALBUQUERQUE, Ulysses, Paulino – do NASCIMENTO, André Luiz Borba – da SILVA CHAVES, Leonardo – FEITOSA, Soares Ivanilda – de MOURA, Joelson Moreno Brito – GONÇALVES, Paulo Henrique Santos – da SILVA, Risoneide Henriques – da SILVA, Taline Cristina – SOARES FERREIRA JÚNIOR, Washington – de LIMA ARAÚJO, Elcida
2019 How to partner with people in ecological research: Challenges and prospects. *Perspectives in Ecology and Conservation*, 17, 4, 193–200. <https://doi.org/10.1016/j.pecon.2019.11.004>
- ALVES, Rômulo Romeu Nóbrega
2012 Relationships between fauna and people and the role of ethnozoology in animal conservation. *Ethnobiology and Conservation*, 1, article number: 2. doi: 10.15451/ec2012-8-1.2-1-69
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem & Environment*, 182, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018>

BABAI Dániel – TÓTH Antónia – SZENTIRMAI István – BIRÓ Marianna – MÁTÉ András – DEMETER László – SZÉPLIGETI Mátyás – VARGA Anna – MOLNÁR Ábel – KUN Róbert – MOLNÁR Zsolt

2015 Do conservation and agri-environmental regulations support effectively traditional small-scale farming in East-Central European cultural landscapes? *Biodiversity and Conservation*, 24, 3305–3327. <https://doi.org/10.1007/s10531-015-0971-z>

BABAI Dániel – JÁNÓ Béla – MOLNÁR Zsolt

2021 In the trap of interacting indirect and direct drivers: disintegration of extensive, traditional grassland management in Central and Eastern Europe. *Ecology and Society*, 26, 4, article number: 6. <https://doi.org/10.5751/ES-12679-260406>

BAN, Natalie C. – FRID, Alejandro – REID, Mike – EDGAR, Barry – SHAW, Danielle – SIWALLACE, Peter

2018 Incorporate Indigenous perspectives for impactful research and effective management. *Nature Ecology & Evolution*, 2, 1680–1683. <https://doi.org/10.1038/s41559-018-0706-0>

BARANI, Hossein

2007 Teaching the shepherds or learning from them? The Iranian experience. *Anthropological Notebooks*, 13, 1, 69–73.

BENNETT, Nathan J. – DI FRANCO, Antonio – CALÒ, Antonio – NETHERY, Elizabeth – NICCOLINI, Federico – MILAZZO, Marco – GUIDETTI, Paolo

2019 Local support for conservation is associated with perceptions of good governance, social impacts, and ecological effectiveness. *Conservation Letters*, 12, article number: e12640. <https://doi.org/10.1111/conl.12640>

BERKES, Fikret

2017 *Sacred Ecology*. (ed. 4) New York, Routledge.

BIRÓ Marianna – MOLNÁR Zsolt – ÖLLERER Kinga – LENGYEL Attila – ULICSNI Viktor – SZABADOS Klára – KIŠ, Alen – PERIČ, Ranko – DEMETER László – BABAI Dániel

2020 Conservation and herding co-benefit from traditional extensive wetland grazing. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 300, article number: 106983. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2020.106983>

BRONDIZIO, Eduardo S. – LE TOURNEAU, Francois-Michel

2016 Environmental governance for all. *Science*, 352, 1272–1273. DOI: 10.1126/science.aaf5122

BRONDIZIO, Eduardo, S. – AUMEERUDDY-THOMAS, Yildiz – BATES, Peter – CARINO, Joji – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – FERRARI, Maurizio – GALVIN, Kathleen – REYES-GARCÍA, Victoria – McELWEE, Pam – MOLNÁR Zsolt – SAMAKOV, Aibek – SHRESTHA, Uttam

2021 Locally based, regionally manifested, and globally relevant: Indigenous and local knowledge, values, and practices for nature. *Annual Review of Environment and Resources*, 46, 481–509. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012220-012127>

- CAJETE, Gregory – BEAR, Leroy Little
2000 *Native science: Natural laws of interdependence*. Santa Fe NM, Clear Light Publishers.
- CONKLIN, Harold C.
1954 *The relation of Hanunóo culture to the plant world*. PhD dissertation. New Haven, Yale Egyetem.
- CRUIKSHANK, Julie
2012 Are glaciers “good to think with”? Recognizing indigenous environmental knowledge. *Anthropological Forum*, 22, 3, 239–250. <https://doi.org/10.1080/00664677.2012.707972>
- DAVID-CHAVEZ, Dominique M. – GAVIN Michael C.
2018 A global assessment of Indigenous community engagement in climate research. *Environmental Research Letters*, 13, 12, article number: 123005. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aaf300>
- DAVIS, Anthony – WAGNER, John R.
2003 Who knows? On the importance of identifying “experts” when researching local ecological knowledge. *Human Ecology*, 31, 463–489. <https://doi.org/10.1023/A:1025075923297>
- DÍAZ, Sandra – PASCUAL, Unai – STENSEKE, Marie – MARTÍN-LÓPEZ, Berta – WATSON, Robert T. – MOLNÁR Zsolt – HILL, Rosemary – CHAN, Kai M. A. – BASTE, Ivar A. – BRAUMAN, Kate A. – POLASKY, Stephen – CHURCH, Andrew – LONSDALE, Mark – LARIGAUDERIE, Anne – LEADLEY, Paul W. – VAN OUDENHOVEN, Alexander P. E. – VAN DER PLAAT, Felice – SCHRÖTER, Matthias – LAVOREL, Sandra – AUMEERUDDYTHOMAS, Yildiz – BUKVAREVA, Elena – DAVIES, Kirsten – DEMISSEW, Sebsebe – ERPUL, Gunay – FAILLER, Pierre – GUERRA, Carlos A. – HEWITT, Chad L. – KEUNE, Hans – LINDLEY, Sarah – SHIRAYAMA, Yoshihisa
2018 Assessing nature’s contributions to people. Recognizing culture, and diverse sources of knowledge, can improve assessments. *Science*, 359, 270–272. DOI: 10.1126/science.aap8826
- DONALD, Paul, F. – BUCHANAN, Graeme M. – BALMFORD, Andrew – BINGHAM, Heather – COUTURIER, Andrew R. – de la ROSA JR., Gregorio E. – GACHERU, Paul – HERZOG, Sebastian K. – JATHAR, Girish – KINGSTON, Naomi – MARNEWICK, Daniel – MAURER, Golo – REANEY, Leeann – SHMYGALEVA, Tatyana – SKLYARENKO, Sergey – STEVENS, Candice M.D. – BUTCHART, Stuart H.M.
2019 The prevalence, characteristics and effectiveness of Aichi Target 11’s “other effective area-based conservation measures” (OECMs) in Key Biodiversity Areas. *Conservation Letters*, 12, article number: e12659. <https://doi.org/10.1111/conl.12659>
- DORRESTEIJN, Ine – HANSPACH, Jan – KECSKÉS Attila – LATKOVÁ, Hana – MEZEY Zsófia – SUGÁR Szilárd – VON WEHRDEN, Henrik – FISCHER, Joern
2014 Human-carnivore coexistence in a traditional rural landscape. *Landscape Ecology*, 29, 1145–1155. <https://doi.org/10.1007/s10980-014-0048-5>

- DRAWSON, Alexandra S. – TOOMBS, Elaine – MUSHQUASH, Christopher, J.
2017 Indigenous research methods: A systematic review. *The International Indigenous Policy Journal*, 8, 2, article number: 5. DOI:10.18584/iipj.2017.8.2.5
- FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ, Marie E.
2000 The Role of Mongolian Nomadic Pastoralists' Ecological Knowledge in Rangeland Management. *Ecological Applications*, 10, 5, 1318–1326. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1318:TROMNP\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1318:TROMNP]2.0.CO;2)
- FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ, Maria E. – HUNTINGTON, Henry P. – FROST, Kathryn, J.
2006 Integration or co-optation? Traditional knowledge and science in the Alaska Beluga Whale Committee. *Environmental Conservation*, 33, 4, 306–315. <https://doi.org/10.1017/S0376892906003420>
- FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – CABEZA, Mar
2018 Rediscovering the potential of indigenous storytelling for conservation practice. *Conservation Letters*, 11, article number: e12398. <https://doi.org/10.1111/conl.12398>
- FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – DÍAZ-REVIRIEGO, Isabel – LUZ, Ana C. – CABEZA, Mar – PYHÄLÄ, Aili – REYES-GARCÍA, Victoria
2015 Rapid ecosystem change challenges the adaptive capacity of Local Environmental Knowledge. *Global Environmental Change*, 31, 272–284. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.02.001>
- FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – LEPOFSKY, Dana – ARMSTRONG, Chelsey Geralda – BRONDIZIO, Eduardo S. – GAVIN, Michael C. – LERTZMAN, Ken – O'B. LYVER, Phil – NICHOLAS, George P. – PASCUA, Pua'ala – REO, Nicholas J. – REYES-GARCÍA, Victoria – TURNER, Nancy J. – YLETYINEN, Johanna – ANDERSON, Eugene N. – BALÉE, William – CARIÑO, Joji – DAVID-CHAVEZ, Dominique M. – DUNN, Christopher P. – GARNETT, Stephen C. – GREENING (LA'GOOT), Spencer – JACKSON (NINIWUM SELAPEM), Shain – KUHNLEIN, Harriet – MOLNÁR Zsolt – ODONNE, Guillaume – RETTER, Gunn-Britt – RIPPLE, William J. – SÁFIÁN László – SHARIFIAN BAHRAMAN, Abolfazl – TORRENTS-TICÓ, Miquel – VAUGHAN, Mehana Blaich
2021 Scientists' Warning to Humanity on Threats to Indigenous and Local Knowledge systems. *Journal of Ethnobiology*, 41, 2, 144–169. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-41.2.144>
- FOREST PEOPLES PROGRAMME, INTERNATIONAL INDIGENOUS FORUM ON BIODIVERSITY AND THE SECRETARIAT OF THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY
2016 *Local Biodiversity Outlooks. Indigenous Peoples' and Local Communities' Contributions to the Implementation of the Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020*. A complement to the fourth edition of the Global Biodiversity Outlook, Moreton-in Marsh, England. Online: <https://www.cbd.int/gbo/gbo4/publication/lbo-en.pdf>. (letöltés ideje: 2021. október 30.).
- FOREST PEOPLES PROGRAMME, INTERNATIONAL INDIGENOUS FORUM ON BIODIVERSITY, INDIGENOUS WOMEN'S BIODIVERSITY NETWORK, CENTRES OF DISTINCTION ON

INDIGENOUS AND LOCAL KNOWLEDGE AND SECRETARIAT OF THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITY

- 2020 *Local Biodiversity Outlooks 2: The contributions of indigenous peoples and local communities to the implementation of the Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and to renewing nature and cultures*. A complement to the fifth edition of Global Biodiversity Outlook, Moreton-in-Marsh, England. Online: <https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/lbo-2-fr.pdf> (letöltés ideje: 2021. október 30.).
- GANTUYA, Batdelger – BIRÓ Marianna – MOLNÁR Ábel – AVAR Ákor – SHARIFIAN BAHRAMAN, Abolfazl – BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
- 2021 How Mongolian herders perceive ecological change in a ‘stable’ landscape. *Ecology and Society*, 26, 2, article number: 21. <https://doi.org/10.5751/ES-12454-260221>
- GARNETT, Stephen T. – BURGESS, Neil D. – FA, John, E. – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – MOLNÁR Zsolt – ROBINSON, Cathy J. – WATSON, James E. M. – ZANDER, Kerstin K. – AUSTIN, Beau – BRONDIZIO, Eduardo S. – COLLIER, Neil French – DUNCAN, Tom – ELLIS, Erle – GEYLE, Hayley – JACKSON, Micha V. – JONAS, Harry – MALMER, Pernilla – MCGOWAN, Ben – SIVONGXAY, Amphone – LEIPER, Ian
- 2018 A spatial overview of the global importance of Indigenous lands for conservation. *Nature Sustainability*, 1, 369–374. <https://doi.org/10.1038/s41893-018-0100-6>
- GHIMIRE, Suresh, Kumar – GIMENEZ, Olivier – PRADEL, Roger – McKEY, Doyle – AUMEERUDDY-THOMAS, Yildiz
- 2008 Demographic variation and population viability in a threatened Himalayan medicinal and aromatic herb *Nardostachys grandiflora*: matrix modelling of harvesting effects in two contrasting habitats. *Journal of Applied Ecology*, 45, 1, 41–51. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2664.2007.01375.x>
- GILL, Harneet – LANTZ, Trevor
- 2014 A community-based approach to mapping Gwich’in observations of environmental changes in the Lower Peel River Watershed, NT. *Journal of Ethnobiology*, 34, 3, 294–314. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-34.3.294>
- HARTEL Tibor – RÉTI Kinga-Olga – CRAIOVEANU, Cristina
- 2017 Valuing scattered trees from wood-pastures by farmers in a traditional rural region of Eastern Europe. *Agriculture, Ecosystem & Environment*, 236, 304–311. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2016.11.019>
- HERNÁNDEZ-MORCILLO, Mónica – HOBERG, Janis – OTEROS-ROZAS, Elisa – PLIENINGER, Tobias – GÓMEZ-BAGGETHUN, Erik – REYES-GARCÍA, Victoria
- 2014 Traditional ecological knowledge in Europe: status quo and insights for the environmental policy agenda. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 56, 1, 3–17. <https://doi.org/10.1080/00139157.2014.861673>
- HILL, Rosemary – ADEM, Çiğdem – ALANGUI, Wilfred V. – MOLNÁR Zsolt – AUMEERUDDY-THOMAS, Yildiz – BRIDGEWATER, Peter – TENGÖ, Maria – THAMAN, Randy – ADOU YAO,

Constant Y. – BERKES, Fikret – CARINO, Joji – da CUNHA, Manuela Carneiro – DIAW, Mariteuw C. – DÍAZ, Sandra – FIGUEROA, Viviana E. – FISHER, Judy – HARDISON, Preston – ICHIKAWA, Kaoru – KARIUKI, Peris – KARKI, Madhav – LYVER, Phil OB – MALMER, Pernilla – MASARDULE, Onel – YEBOAH, Alfred A. Oteng – PACHECO, Diego – PATARIDZE, Tamar – PEREZ, Edgar – ROUÉ, Marie – ROBA, Hassan – RUBIS, Jennifer – SAITO, Osamu – XUE, Dayuan

2020 Approach to working with indigenous, local and scientific knowledge systems in assessments of biodiversity and nature's contribution to people. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 43, 8–20. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2019.12.006>

HUNTINGTON, Henry P.

2000 Using traditional ecological knowledge in science: Methods and applications. *Ecological Applications*, 10, 5, 1270–1274. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1270:UTEKIS\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1270:UTEKIS]2.0.CO;2)

2011 The local perspective. *Nature*, 478, 182–183. <https://doi.org/10.1038/478182a>

IPBES

2019 *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services* (DÍAZ, Sandra et al. szerk.), IPBES Secretariat. Online: https://ipbes.net/sites/default/files/2020-02/ipbes_global_assessment_report_summary_for_policymakers_en.pdf (letöltés ideje: 2021. október 30.).

ISE (International Society of Ethnobiology)

2006 *International Society of Ethnobiology Code of Ethics (with 2008 additions)*. Online: <http://ethnobiology.net/code-of-ethics/> (letöltés ideje: 2021. október 30.).

JOHNSEN, Kathrine I. – NIAMIR-FULLER, Maryam – BENSADA, Abdelkader – WATERS-BAYER, Ann

2019 *A case of benign neglect: Knowledge gaps about sustainability in pastoralism and rangelands*. UN Environment and GRID-Arendal. Online: https://gridarendal-website-live.s3.amazonaws.com/production/documents/:s_document/448/original/GAP_report_screenv2.pdf?1551910205 (letöltés ideje: 2021. október 30.).

JOHNSON, Leslie Main – HUNN, Eugene (szerk.)

2010 *Landscape ethnoecology: concepts of biotic and physical space*. Oxford – New York, Berghahn Books.

KAWAGLEY, Angayuqaq O.

1993 *A Yupiaq world view: Implications for cultural, educational, and technological adaptation in a contemporary world*. Doctoral dissertation. Vancouver, University of British Columbia.

KELEMEN Eszter – LAZÁNYI Orsolya – ARANY Ildikó – ASZALÓS Réka – BELA Györgyi – CZÚCZ Bálint – KALÓCZKAI Ágnes – KERTÉSZ Miklós – MEGYESI Boldizsár – PATAKI György

2015 Ökoszisztéma szolgáltatásokról a kiskunsági Homokhátság társadalmának szemszögéből. *Természetvédelmi Közlemények*, 21, 116–129.

KELEMEN Eszter – NGUYEN, Geneviève – GOMIERO, Tiziano – KOVÁCS Eszter – CHOISIS, Jean-Philippe – CHOISIS, Norma – PAOLETTI, Maurizio G. – PODMANICZKY László – RYSCHAWY, Julie – SARTHOU, Jean-Pierre – HERZOG, Felix – DENNIS, Pedter – BALÁZS Katalin

2013 Farmers' perceptions of biodiversity: lessons from a discourse-based deliberative valuation study. *Land Use Policy*, 35, 318–328. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.06.005>

KIMMERER, Robin Wall

2003 *Gathering moss: A natural and cultural history of mosses*. Oregon, Oregon State University Press.

2013 *Braiding sweetgrass: Indigenous wisdom, scientific knowledge and the teachings of plants*. Minneapolis, Milkweed Editions.

KIS József – BARTA Sándor – ELEKES Lajos – ENGI László – FEGYVER Tibor – KECSKEMÉTI József – LAJKÓ Levente – SZABÓ János

2017 Traditional Herders' Knowledge and Worldview and Their Role in Managing Biodiversity and Ecosystem Services of Extensive Pastures. In: ROUÉ, Marie – MOLNÁR, Zsolt (szerk.): *Knowing our Lands and Resources: Indigenous and Local Knowledge of Biodiversity and Ecosystem Services in Europe and Central Asia*. 57–71. Paris, UNESCO. /Knowledges of Nature 9./

KOTHARI, Ashish – CORRIGAN, Colleen – JONAS, Harry – NEUMANN, Aurélie – SHRUMM, Holly (szerk.)

2017 *Recognising and supporting territories and areas conserved by indigenous peoples and local communities: global overview and national case studies*. Montreal, Canada, Secretariat of the Convention on Biological Diversity, ICCA Consortium, Kalpavriksh, and Natural Justice. Online: <https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-ts-64-en.pdf> (letöltés ideje: 2021. október 30.).

KOURIL, Diana – FURGAL, Chris – WHILLANS, Tom

2016 Trends and key elements in community-based monitoring: a systematic review of the literature with an emphasis on Arctic and Subarctic regions. *Environmental Reviews*, 24, 151–163. <https://doi.org/10.1139/er-2015-0041>

KOVÁCS Eszter – KELEMEN Eszter – KISS Gabriella – KALÓCZKAI Ágnes – FABÓK Veronika – MIHÓK Barbara – MEGYESI Boldizsár – PATAKI György – BODORKÓS Barbara – BALÁZS Bálint – BELA Györgyi – MARGÓCZI Katalin – ROBOZ Ágnes – MOLNÁR Dániel

2017 Evaluation of participatory planning: Lessons from Hungarian Natura 2000 management planning processes. *Journal of Environmental Management*, 204, 1, 540–550. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2017.09.028>

KOVÁCS Eszter – KELEMEN Eszter – KALÓCZKAI Ágnes – MARGÓCZI Katalin – PATAKI György – GÉBERT Judit – MÁLOVICS György – BALÁZS Bálint – ROBOZ Ágnes – KRASZNAI KOVÁCS Eszter – MIHÓK Barbara

2015 Understanding the links between ecosystem service trade-offs and conflicts in protected areas. *Ecosystem Services*, 12, 117–127. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.09.012>

- LATULIPPE, Nicole
 2015 Situating the Knowledge: A typology of traditional knowledge literature. *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples*, 11, 2, 118–131. <https://doi.org/10.1177/117718011501100203>
- LYVER, Phil O'B – RICHARDSON, Sarah J. – GORMLEY, Andrew M. – TIMOTI, Puke – JONES, Christopher J. – TAHI, Brenda L.
 2018 Complementarity of indigenous and western scientific approaches for monitoring forest state. *Ecological Applications*, 28, 7, 1909–1923. <https://doi.org/10.1002/eap.1787>
- LYVER, Phil O'B. – TIMOTI, Puke – DAVIS, T. – TYLIANAKIS, J.M.
 2019 Biocultural hysteresis inhibits adaptation to environmental change. *Trends in Ecology & Evolution*, 34, 9, 771–780. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2019.04.002>
- MANTYKA-PRINGLE, Chrystal S. – JARDINE, Timothy D. – BRADFORD, Lori – BHARADWAJ, Lalita – KYTHREOTIS, Andrew P. – FRESQUE-BAXTER, Jennifer – KELLY, Erin – SOMERS, Gila – DOIG, Lorne E. – JONES, Paul D. – LINDENSCHMIDT, Karl-Erich – THE SLAVE RIVER AND DELTA PARTNERSHIP
 2017 Bridging science and traditional knowledge to assess cumulative impacts of stressors on ecosystem health. *Environment International*, 102, 125–137. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2017.02.008>
- MARTIN, Gary J.
 2014 *Ethnobotany: a methods manual*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781849775854>
- MCÉLWEE, Pamela – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – AUMEERUDDY-THOMAS, Yildiz – BABAI Dániel – BATES, Peter – GALVIN, Kathleen – GUÈZE, Maximilien – LIU, Jianguo – MOLNÁR Zsolt – NGO, Hien T. – REYES-GARCÍA, Victoria – CHOWDHURY, Rinku Roy – SAMAKOV, Aibek – SHRESTHA, Uttam Babu – DÍAZ, Sandra – BRONDÍZIO, Eduardo S.
 2020 Integrating Indigenous and Local Knowledge (ILK) into Large-Scale Ecological Assessments: The Experience of the IPBES Global Assessment. *Journal of Applied Ecology*, 57, 9, 1666–1676.
- MELILLO, Jerry M. – FREY, Serita D. – DEANGELIS, Kristen M. – WERNER, William J. – BERNARD, Michael J. – BOWLES, Francis P. – POLD, Grace – KNORR, Melissa A. – GRANDY, Stuart A.
 2017 Long-term pattern and magnitude of soil carbon feedback to the climate system in a warming world. *Science*, 358, 101–105. DOI: 10.1126/science.aan2874
- MEURET, Michel – PROVENZA, Frederick D.
 2015 When art and science meet: integrating knowledge of French herders with science of foraging behavior. *Rangeland Ecology & Management*, 68, 1, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.rama.2014.12.007>
- MISTRY, Jayalaxshmi – BERARDI, Andrea
 2016 Bridging indigenous and scientific knowledge. *Science*, 352, 1274–1275. DOI: 10.1126/science.aaf1160

MOLNÁR Zsolt

- 2017 “I see the grass through the mouths of my animals” – Folk indicators of pasture plants used by traditional steppe herders. *Journal of Ethnobiology*, 37, 3, 522–541. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-37.3.522>

MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel

- 2021 Inviting ecologists to delve deeper into traditional knowledge. *Trends in Ecology and Evolution*, 36, 679–690. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2021.04.006>

MOLNÁR Zsolt – BARTHA Sándor – BABAI Dániel

- 2008 Traditional ecological knowledge as a concept and data source for historical ecology, vegetation science and conservation biology: A Hungarian perspective. In: SZABÓ Péter – HEDL, Radim (szerk.): *Human Nature. Studies in Historical Ecology and Environmental History*. 14–27. Brno, Institute of Botany of the ASCR.

MOLNÁR Zsolt – KELEMEN András – KUN Róbert – MÁTÉ János – SÁFIÁN László – PROVENZA, Fred – DÍAZ, Sandra – BARANI, Hossein – BIRÓ Marianna – MÁTÉ András – VADÁSZ Csaba

- 2020 Knowledge co-production with traditional herders on cattle grazing behaviour for better management of species-rich grasslands. *Journal of Applied Ecology*, 57, 9, 1677–1687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13664>

MOLNÁR Zsolt – SZABADOS Klára – KIŠ, Alen – MARINKOV, Jelena – DEMETER László – BIRÓ Marianna – ÖLLERER Kinga – KATONA Krisztián – ĐAPIĆ, Marko – PERIĆ, Ranko – ULICSNI Viktor – BABAI Dániel

- 2021 Preserving for the future the – once widespread but now vanishing – knowledge on traditional pig grazing in forests and marshes (Sava-Bosut floodplain, Serbia). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 17, article number 56. <https://doi.org/10.1186/s13002-021-00482-9>

MOON, Katie – BLACKMAN, Deborah A.

- 2014 A guide to understanding social science research for natural scientists. *Conservation Biology*, 28, 5, 1167–1177. <https://doi.org/10.1111/cobi.12326>

MOON, Katie – BREWER, Tom D. – JANUCHOWSKI-HARTLEY, Stephanie R. – ADAMS, Vanessa M. – BLACKMAN, Deborah A.

- 2016 A guideline to improve qualitative social science publishing in ecology and conservation journals. *Ecology and Society*, 21, 3, article number: 17. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-08663-210317>

MORAN, Emilio F.

- 2010 *Environmental social science: human-environment interactions and sustainability*. West Sussex, Wiley Blackwell.

NADASDY, Paul

- 1999 The politics of TEK: Power and the “integration” of knowledge. *Arctic Anthropology*, 36, 1/2, 1–18.

NELSON, Melissa K. – SHILLING Daniel (szerk.)

- 2018 *Traditional Ecological Knowledge: Learning from Indigenous Practices for Environmental Sustainability*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108552998>

- NEWING, Helen
 2010 *Conducting research in conservation: social science methods and practice*. London – New-York, Routledge.
- REYES-GARCÍA, Victoria – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – McELWEE, Pamela – MOLNÁR Zsolt – ÖLLERER Kinga – WILSON, Sarah J. – BRONDIZIO, Eduardo S.
 2019 The contributions of Indigenous Peoples and Local Communities to ecological restoration. *Restoration Ecology*, 27, 1, 3–8. <https://doi.org/10.1111/rec.12894>
- RISSMAN, Adena R. – GILLON, Sean
 2017 Where are ecology and biodiversity in social–ecological systems research? A review of research methods and applied recommendations. *Conservation Letters*, 10, 1, 86–93. <https://doi.org/10.1111/conl.12250>
- ROSS, Anne – SHERMAN, Kathleen Pickering – SNODGRASS, Jeffrey G. – DELCORE, Henry D. – SHERMAN, Richard
 2011 *Indigenous Peoples and the Collaborative Stewardship of Nature. Knowledge Binds and Institutional Conflicts*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315426617>
- ROUÉ, Marie – MOLNÁR Zsolt
 2017 *Knowing our lands and resources: Indigenous and local knowledge of biodiversity and ecosystem services in Europe and Central Asia*. Paris, UNESCO Publishing. /Knowledges of Nature 9./ Online: http://climatefrontlines.org/sites/default/files/ipbes/IPBES_in_Europe_and_Central_Asia_2016.pdf (letöltés ideje: 2021. október 30.).
- SHARIFIAN BAHRAMAN, Abolfazl – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – WARIO, Hussein – MOLNÁR Zsolt – CABEZA, Mar
 2021 Dynamics of pastoral traditional ecological knowledge: a global state-of-the-art review. *Ecology and Society* (in print).
- SHEPARD Jr, Glenn H. – CLEMENT, Charles R. – LIMA, Helena Pinto – dos SANTOS, Gilton Mendes – de PAULA MORAES, Claide – NEVES, Eduardo Góes
 2020 Ancient and Traditional Agriculture in South America: Tropical Lowlands. *Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science*, 1–48. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.597>
- SIMPSON, Leanne R.
 2004 Anticolonial strategies for the recovery and maintenance of indigenous knowledge. *American Indian Quarterly*, 28, 3–4, 373–384.
- SUTHERLAND, William J. – FRECKLETON, Robert P. – GODFRAY, H. Charles J. – BEISSINGER, Steven R. – BENTON, Tim – CAMERON, Duncan D. – CARMEL, Yohay – COOMES, David A. – COULSON, Tim – EMMERSON, Mark C. – HAILS, Rosemary S. – HAYS, Graeme C. – HODGSON, Dave J. – HUTCHINGS, Michael J. – JOHNSON, David – JONES, Julia P. G. – KEELING, Matt J. – KOKKO, Hanna – KUNIN, William E. – LAMBIN, Xavier – LEWIS, Owen T. – MALHI, Yadvinder – MIESZKOWSKA, Nova – MILNER-GULLAND, E. J. – NORRIS, Ken – PHILLIMORE, Albert B. – PURVES, Drew W. – REID, Jane

- M. – REUMAN, Daniel C. – THOMPSON, Ken – TRAVIS, Justin M. J. – TURNBULL, Lindsay A. – WARDLE, David A. – WIEGAND, Thorsten
2013 Identification of 100 fundamental ecological questions. *Journal of Ecology*, 101, 1, 58–67. <https://doi.org/10.1111/1365-2745.12025>
- TENGÖ, Maria – HILL, Rosemary – MALMER, Pernilla – RAYMOND, Christopher, M. – SPIERENBURG, Marja – DANIELSEN, Finn – ELMQVIST, Thomas – FOLKE, Carl
2017 Weaving knowledge systems in IPBES, CBD and beyond – lessons learned for sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26–27, 17–25. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2016.12.005>
- TUCK, Eve – YANG, K. Wayne
2012 Decolonization is not a metaphor. *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, 1, 1, 1–40.
- TUHIWAI SMITH, Linda
2002 *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples*. London, Zed Books, Ltd.
- TURNER, Nancy J.
2014 *Ancestral Pathways, Ancestral Knowledge: Ethnobotany and Ecological Knowledge of Indigenous Peoples of Northwestern North America*. Montreal, McGill-Queen's University Press.
- ULAMBAYAR, Tungalag – FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ, María E. – BAIVAL, Batkhishig – BATJAV, Batbuyan
2017 Social outcomes of community-based rangeland management in Mongolian steppe ecosystems. *Conservation Letters*, 10, 3, 317–327. <https://doi.org/10.1111/conl.12267>
- ULICSNI Viktor – BABAI Dániel – VADÁSZ Csaba – VADÁSZ-BESNYŐI Vera – BÁLDI András – MOLNÁR Zsolt
2019 Bridging conservation science and traditional knowledge of wild animals: the need for expert guidance and inclusion of local knowledge holders. *Ambio*, 48, 769–778. <https://doi.org/10.1007/s13280-018-1106-z>
- ULICSNI Viktor – BABAI Dániel – JUHÁSZ Erika – MOLNÁR Zsolt – BIRÓ Marianna
2020 Local knowledge of the Eurasian beaver (*Castor fiber*) and perception of its impact on ecosystem services. *PLOS ONE*, 15, 5, article number: e0233506. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0233506>
- VARGA Anna – HEIM Anita – DEMETER László – MOLNÁR Zsolt
2017 Rangers bridge the gap: Integration of traditional ecological knowledge related to wood pastures into nature conservation. In: ROUÉ, Marie – MOLNÁR, Zsolt (szerk.): *Knowing our Lands and Resources: Indigenous and Local Knowledge of Biodiversity and Ecosystem Services in Europe and Central Asia*. 78–91, Paris, UNESCO. / Knowledges of Nature 9./
- VARGA Anna – DEMETER László – ULICSNI Viktor – ÖLLERER Kinga – BIRÓ Marianna – BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2020 Prohibited, but still present: Local and traditional knowledge about the practice and impact of forest grazing by domestic livestock in Hungary. *Jo-*

urnal of Ethnobiology and Ethnomedicine, 16, article number: 51. <https://doi.org/10.1186/s13002-020-00397-x>

- WOODWARD, Emma – HILL, Rosemary – HARKNESS, Pia – ARCHER, Ricky (szerk.)
2020 *Our Knowledge Our Way in Caring for Country: Indigenous-led Approaches to Strengthening and Sharing our Knowledge for Land and Sea Management*. Best Practice Guidelines from Australian experiences. Cairns, Australia, NAILSMA and CSIRO.
- ZIEMBICKI, Mark R. – WOJNARSKI, John C.Z. – MACKEY, Brendan
2013 Evaluating the status of species using Indigenous knowledge: Novel evidence for major native mammal declines in northern Australia. *Biological Conservation*, 157, 78–92. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2012.07.004>

ZSOLT MOLNÁR^A – DÁNIEL BABAI^B

ECOLOGISTS STUDYING TRADITIONAL KNOWLEDGE: THE IMPORTANCE OF LONG TERM AND INCLUSIVE METHODOLOGIES

Ecologists and conservationists increasingly acknowledge that traditional ecological knowledge (TEK) is vital for a better understanding and conservation of biodiversity, for example, for a more complex socio-ecological understanding of long-term processes, ecosystem resilience, the impacts of traditional management practices, and the worldviews underpinning these practices. To gain a deeper understanding of the ecological dimensions of TEK, ecologists and conservation biologists should conduct participatory long-term collaborative research on TEK. To conduct TEK research properly, however, ecologists need to familiarize themselves more deeply with the methodologies of social sciences, further develop their links with social scientists, and adopt new approaches, such as strengthening respect towards other knowledge systems, and being inclusive in research and open to new types of validation.

^A Centre for Ecological Research, Institute of Ecology and Botany, Traditional Ecological Knowledge Research Group, Vácraót; MTA Lendület Ethnoecology Research Group.

^B Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

HELYI HANGOK: A KÖZMEGHALLGATÁSOK SZEREPE HATÁRMENTI TELEPÜLÉSEK ÉLETÉBEN

Bevezetés

A jelen tanulmány célja a hazai néprajzkutatás egy eddig nem minden szempontból kiaknázott forráscsoportjának számbavétele, amelynek elemzése hatékonyan járulhat hozzá azon kutatásokhoz, amelyek elsődleges célja egy-egy faluközösség belső kommunikációjának, a helyi nyilvánosság tereinek, illetve a falubeli társadalmi hierarchiáknak a vizsgálata. Ezt a forráscsoportot az önkormányzati testületi ülések jegyzőkönyvei alkotják. E jegyzőkönyvek közül is azok a néprajzi szempontból a legértékesebbek, amelyek az éves kötelező közmeghallgatás eseményeit rögzítik. Minden önálló önkormányzattal rendelkező település évente legalább egyszer köteles közmeghallgatást tartani. Ezt az önkormányzati törvény írja elő. A közmeghallgatási jegyzőkönyvek nyilvánosak és számos esetben online el is érhetőek.

Amellett kívánok érvelni a tanulmányomban, hogy ezek az iratok a megfelelő társadalmi kontextus hozzárendelése mellett bepillantást engednek a kis lokális közösségek belső viszonyaiba és kommunikációjába Magyarországon. Az önkormányzatokat és az önkormányzatiságot nemcsak úgy lehet és érdemes felfogni, mint egy politikai entitást, hanem úgy is, mint egy közösség belső szabályozási rendszerének és hatalmi viszonyainak intézményes megtestesülését.

Azon túl, hogy a helyi társadalom működésére rávilágítanak ezek a jegyzőkönyvek, egyes esetekben még arról is beszámolnak, hogy egy-egy lokális közösség kommunikációs rendszere miképp működik. Ugyan ezek a jegyzőkönyvek nem tekinthetők etnográfiai szempontból pontos és hiteles szövegeknek, de (amint a továbbiakban érvelni fogok) éppen annak okán, hogy a helyi önkormányzat szerkeszti a szövegeket, és dönt arról, hogy milyen megszólalások és miképpen kerüljenek rögzítésre, értékes forrást adnak arról is, hogy a helyi közösségi beszéd mely részei tekinthetők legitimnek, elfogadhatónak és melyek nem.

A közmeghallgatások véleményem szerint beilleszthetők abba az intézménytörténeti keretbe, amely a falutörvényektől és a jogszokásoktól, a szocialista tanácsgyűléseken és falugyűléseken keresztül az önkormányzatiság törvényileg, rendeletileg szabályozott jogi környezetéig terjed. Azonban – hasonlóan az előbb említett forrásokhoz, módszertani szempontból nagyrészt kidolgozatlan az, hogy miképp lehet felhasználni és értelmezni ezt az igen jelentős szövegtörzset létrehozó forráscsoportot. Mivel néprajzi szempontból a korpusz nem kapott kellő figyelmet, ezért az általam vizsgált szövegtest

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

bemutatását megelőzően kísérletet teszek arra is, hogy a közmeghallgatások szövegeinek elemzésére három releváns kontextust javasoljak.

Egyrészt a tanulmány elején bemutatom azokat a belső szabályozási rendszereket és iratanyagokat, amelyek a jelenleg létező önkormányzatiság rendszerét megelőzve olyan dokumentumokat hoztak létre, amelyek tartalmilag, funkcionálisan összevethetők a közmeghallgatások jegyzőkönyveivel. Amellett kívánok érvelni, hogy a közmeghallgatások intézménye *nem minden előzmény nélküli* a magyar falvakban. Ezeket az előzményeket pedig nem csupán közjogi, hanem néprajzi szempontból is érdemes számba venni.

Ezt követően röviden ismertetem a közmeghallgatás mint közjogi intézmény működését és szervezeti kereteit Magyarországon. E fejezetben arra kívánok rávilágítani, hogy a közmeghallgatások jogi szabályozása milyen lehetőségeket nyújt az önkormányzatok és a helyi lakosok számára a települések belső ügyeinek megvitatására. Egyúttal arra is rá kívánok mutatni, hogy egy közjogi intézmény csak abban az esetben érheti el a célját, ha megfelelőképpen be van ágyazódva a helyi társadalom szövetébe.

Végül a közmeghallgatások jegyzőkönyvének diskurzuselméleti értelmezésének néhány lehetőségére kívánok rámutatni elsősorban azzal a céllal, hogy a rendelkezésre álló szövegkorpuszt ne csak szövegek gyanánt, hanem egyúttal mint megszólalásokat is elemezni lehessen. Ez különösen azért fontos, mert a közmeghallgatások sajátos agorái falvanként és önkormányzatonként eltérő mértékben bátorítják a helyieket arra, hogy a nyilvánosság előtt kérdéseket tegyenek fel, véleményeket ütköztessenek.

E három szempont bemutatását követően a magyar–szlovén határtérség 4 falvából (Orfaluból, Kétvölgyből, Kondorfáról, Apátistvánfalváról) hozok példákat arra, hogy miképpen kerülnek megrendezésre, lebonyolításra és lejegyzésre a közmeghallgatások. A bemutatás során mindhárom szempontra figyelemmel 28 jegyzőkönyvet, összesen 321 oldalnyi terjedelemben elemeztem végig azzal a céllal, hogy ennek az új forráscsoportnak a használhatóságát bemutassam.

A falusi nyilvánosság terei

Egy-egy lokális közösség (rendszerint falu) nyilvánosságának és a helyi kommunikáció szerkezetének vizsgálata már régóta a hazai néprajzkutatás egyik kiemelt témája. E kutatások három (egymástól független) kutatási irány igényei szerint mérték fel a helyi nyilvánosság szerkezetét és működését.

1. Ezek közül az első a nyelvre és a megszólalásokra összpontosított. Vagyis azokra a szövegekre és beszédeseményekre, amelyek a falusi nyilvánosság kereteit kitöltik. A falubeli megszólalások, szövegek bonyolult és rétegzett kommunikációs mezőt hoznak létre. Abban az esetben, amikor a szövegek és a megszólalások felől közelíti meg a kutató a helyi nyilvánosságot, akkor a szövegek irányából indul el a gyakorlatok, viselkedések felé.² Ugyan Magyarországon a nyelvészeti érdeklődésű néprajznak komoly, egészen a 19. század végéig visszakövethető hagyománya van (GULYA, 1978), azonban az 1970-es

² Erre egy kiváló és korai példát hoz Szendrey Ákos tanulmánya (SZENDREY, 1937).

évekig csak elvétve merült fel az a kérdés, hogy a szövegek és megszólalások miképpen világítják meg a helyi nyilvánosság szerkezetét.

Ebből a szempontból korszakhatárnak számít Hoppál Mihály munkája, amely Visonta község példáján keresztül mutatta meg azt, hogy milyen kommunikációs csoportok milyen közleményeket, milyen kommunikációs alkalmakkor osztanak meg egymással (HOPPÁL, 1970). A kötet, annak ellenére, hogy elsőként helyezi egymás mellé a falubeli szövegek, kommunikációs alkalmak, a társadalmi ellenőrzés és a döntéshozatali folyamatok vizsgálatát, inkább csak kérdéseket és kutatási lehetőségeket vet fel, mintsem módszeresen megválaszolná azokat.

A nyelvészeti antropológiai, vagy még gyakrabban a nyelvészeti antropológia módszertanát követő munkák a magyar nyelvű szakirodalomban közel két évtizede jelentek meg (VEREBÉLYI, 2005). Ezek a munkák azt az antropológiai terepmunka tapasztalatokon alapuló módszertant igyekeztek meghonosítani a magyar néprajzi kutatásban, amely a szövegek vizsgálatát elsősorban beszédaktusok, gyakorlatok felől közelíti meg. Jó példa erre Vargyas Gábor lészpedi terepmunka miniatűrje (VARGYAS, 2006). A hazai nyelvészeti munkákban is megjelenik a gyakorlat- és megszólalás-központú megközelítés, amely a nyelvi jelenségek mindennapi életét az egyes *beszédaktusok megfigyelése által* kívánja feltárni (BATÁR, 2007). A különféle nyelvészeti antropológiai munkák és módszerek első magyar nyelvű összefoglalását Balázs Géza és Takács Szilvia adja (BALÁZS – TAKÁCS, 2009).

Ennél is értékesebb, immáron saját terepmunkákon alapuló beszédetnográfiai munkákkal gazdagította a magyar nyelvű szakirodalmat Keszeg Vilmos, aki folkloristaként fordult a helyi beszéd és kommunikáció agoráihoz, illetve azokhoz a beszéd- és kommunikációs helyzetekhez, amelyek a helyi nyilvánosság terein megjelennek. A történetmondás – ahogy terepmunka tapasztalatain keresztül rámutat a szerző – nemcsak a narratív tartalom átadásából áll, hanem a komplex történetmondási helyzet megéléséből (KESZEG, 2011). E helyzet értelmezésének csak egyik aspektusát adja a szövegek elemzése, a teljes képhez hozzátartozik a társadalmi kontextus, a történetmesélés helyi kereteinek bemutatása is (KESZEG, 2012). Különösen tanulságosak azok az esettanulmányok, amikor az átadott információ és a kommunikációs helyzet keretezése a szöveg mediális váltásával szintén együtt járnak (KESZEG, 2002).

2. A helyi nyilvánosság tereinek vizsgálatában egy másik kutatási irány is számottevő szerepet játszott. Ezek a munkák a szokások, a viselkedési normák és a belső közösségi ellenőrzési rendszerekre összpontosítottak. Vagyis arra, hogy milyen cselekedetek (tehát elsősorban nem szövegek!) jelennek és jelenhetnek meg a helyi nyilvánosság terein. Ez a kutatási irány leggyakrabban a viselkedési anomáliák és a regulációs eljárások vizsgálata által (KOTICS, 1993) mutatott rá arra, hogy miképpen hatják át a helyi nyilvánosság tereit azok a normák, amelyek nem mindig öltenek verbalizált formát (lásd még KOTICS, 2001). Nemcsak számos szociográfiában (pl. MÁRKUS, 1979), valamint paraszti életsorsokban és falumonográfiákban sporadikusan megjelent adatok (DOBOS, 1958; GYŐRI, 1975) nyújtanak segítséget a falubeli normák megértésében, hanem azok a munkák is, amelyek kifejezetten a falubeli erkölcsöt és az elfogadott (olykor kikövevelt) magatartásformákat veszik számba (RUITZ, 1966; PÁPAY, 1989; VERES, 1978; NAGY,

1998). Különösen gazdag gyűjtött anyagot tárnak fel a munkához való hozzáállást, a munkaerőcsőt bemutató munkák (FÉL – HOFER, 1997).

E munkák közös sajátossága az, hogy a közösségek viszonylag zárt egységként értelmeződnek, amelyben egy monolit, egységként megragadható értékrend és norma-rendszer szabályozza az egyén lehetőségeit és életstratégiáit. Ez a modell az idézett munkákban annak a kutatástörténeti hagyománynak a részét és folytatását képezi (FÉL, 1948), amely Ferdinand Tönnies *Közösség és társadalom* című, 1887-ben kiadott művében jelenik meg (TÖNNIES, 1887). A közösség (*Gemeinschaft*), amely belső értékrenddel rendelkezik, és amelyben természetes formájában jelenik meg, továbbá romlatlan formájában érvényesül az ember közösségi ösztöne, normák és viselkedési szabályok hálójában működik. Ezzel szemben a társadalom, a mesterséges közösség (*Gesellschaft*) egy olyan közeget hoz létre, amelyben társadalmi érdekek és célok alakítanak ki mesterségesen szabályozott közegben interperszonális kapcsolatokat.

A falusi értékrend organikus természetét és zártságát hangsúlyozó, a belenevelődés szerepét kiemelő munkák (kiterjesztve a tönniesi gondolatot) a faluközösség egészét mintegy közösségként értelmezve azt az elképzelést erősítik meg, hogy a faluközösségek valójában a közeli emberi kapcsolatok (mint például a rokonság) mintájára létrejövő lokális csoportok, amelyben „természetes” szociális „ösztönök” szabályozzák az emberek közötti kapcsolatokat. Ezen közösségek szigettengerével szemben mintegy külső közegként jelenik meg a társadalom egésze. A társadalom (vagyis e perspektíva szerint a nem közösségszerűen működő nagyobb csoportok) leírására pedig sokkal alkalmasabb az instrumentalizáltabb és kodifikált jogi keretek vizsgálata.

3. Éppen emiatt a viselkedési normákon és a regulatív rendszereken túl fontos szerepe van a helyi nyilvánosság szerkezetének kialakításában és fenntartásában a helyi szintű jogi szabályozásnak is. Ezért a falusi nyilvánosság vizsgálatának a harmadik forráscsoportja a népi jogszokásokra és a joggyakorlatra összpontosított. Ebbe a forráscsoportba sorolom azokat a szövegeket is, amelyek az állami bürokrácia, jogrendszer és az ahhoz köthető intézmények helyi szintű társadalmi életét vizsgálják. Tehát azt, hogy miképp érintkezik az állami jogrend a helyi közösség értékrendjével (OLÁH, 2008).

A jogszokásoknak és a helyi jogrendnek jelentős magyar nyelvű szakirodalma van.³ Ezek közül is kiemelkedik Tárkány Szücs Ernő munkássága, aki szisztematikusan végigtekintette a népi jogszokások rendszerét (TÁRKÁNY SZÜCS, 1981). Egyes településekre és forrásanyagokra vonatkozóan is jó áttekintésekkel rendelkezünk a Székelyföldről (IMREH, 1947, 1973, 1983), Gömörből (NAGY, 1998), a tolnai Sárközből (ZENTAI, 1994). Ez a kutatási irány, vagyis a falvak hagyományos kodifikált szabályozási rendszerei nemzetközi szinten is figyelmet kapott (KRAMER, 1954; ISAKSSON, 1967).

Nyilvánvaló, hogy a szövegek, normák és jogrend hármassága együtt, egymásra hatva érvényesült egy faluközösség életében. Az eddigi kutatások azt sugallják, hogy ezek egymásra épülő rendszerek voltak, ahol a szóbeliség, az emberről elterjedt hír volt az a társadalmilag elhasználható tőke, amelyet őrizni kellett. Ahogy mondták: „*A hír sokba kerül, ha az ember fenn akarja tartani*” (VERES P., 1978, 87.). Amikor már a szóbeliségben és a viselkedéssel nem tudja az ember megvédeni saját érdekeit, akkor merül csak

³ Legutóbbi kiváló összefoglalása a témának BOGNÁR, 2016.

fel a jogi úton történő érdekvédelem. Igen presztízsrontó, ha egy családnak peres ügye van, szinte tartalmától függetlenül. Országosan úgy tartják, hogy „*jobb kárt vallani, mint pörbe indulni*” (TÁRKÁNY SZÜCS, 1981, 782.).

Amikor a közmeghallgatások mint néprajzi, antropológiai forrás vizsgálata felmerül, akkor nem lehet eltekinteni attól sem, hogy ez az alapvetően közjogi intézmény miképpen illeszkedik a nyilvánosság faluközösségenként szabályozott keretei közé. Ahogy a fenti gondolatmenet is tanúsítja, a közmeghallgatások jegyzőkönyveinek elemzése nyilvánvalóan nem nyújt elégséges betekintést egy-egy faluközösség életébe. Hiszen a falubeli viták hagyományosan is csak a legvégső esetben kaptak nyilvánosságot, és jogi alapot. Mint látni fogjuk, a közmeghallgatások többségében megfigyelhető inaktivitás és a vélemények nyilvános ütköztetésének korlátozott volta egyszerre vezethető vissza a kortárs vidéki társadalom és a helyi nyilvánosság működési problémáira, illetve arra a hagyományos értékrendre, amely a faluközösségekben a helyi nyilvánosság tereinek felhasználását szabályozta.

A közmeghallgatás mint a helyi nyilvánosság tere

Mi is tehát a közmeghallgatás? A közmeghallgatás az önkormányzatok képviselő-testületei által rendszeresen és kötelező jelleggel megtartott esemény. Ez az esemény ugyanakkor egy olyan közjogi intézmény is, amely a közhatalom részvételen alapuló gyakorlására ad lehetőséget. Teret enged a párbeszédnek a település megválasztott vezetői és a helyi lakosok között. Tehát egy részvételen alapuló közhatalmi forma, amelynek az a célja, hogy megteremtse a párbeszéd lehetőségét, és elősegítse a helyi érdeklülönbségek kommunikálását. Fontos kiemelni azt is, hogy a közmeghallgatás egyúttal egy olyan helyi ellenőrző eszköz, amely az érdekérvényesítést, a nyomásgyakorlást, a véleménynyilvánítást és a panasztételt segíti elő, de a *döntéshozatalt nem kényszerítheti ki* (vö. KISS, 2012, 15.).

A közmeghallgatás olyan társadalmi modellt feltételez, amelynek alapelve a társadalmi-gazdasági fejlődés fenntartása és a lakossággal való szorosabb együttműködés igénye. A lakossági igények és eltérő szempontok egyeztetése azért is fontos, mert a formális civil szerveződések és a lakossági önszerveződés mellett a helyi önkormányzatoknak is jelentős szerepük van a helyi gazdasági és humánerőforrások menedzselésében. A közmeghallgatás lényege az, hogy lehetőséget teremtsen a közvetlen és a kétirányú kommunikációra, olyan beszédhelyzetet létrehozva, amelynek keretein belül a megválasztott képviselők és a lakosság szót érthet egymással. Emiatt közmeghallgatás kizárólag nyilvános képviselő-testületi ülésen tartható meg. A közmeghallgatás jogi megalapozása és a helyi nyilvánosság biztosítása nem egyetlen szabályban nyer elismerést az önkormányzati jogszabályokban, hanem több, egymással összefüggő regulációban úgy van jelen, hogy ezáltal az egész törvényt áthatja: ezek a törvényi rendelkezések különböző fejezetekben és címszavak alatt találhatók (KISS, 2012, 24.).

A közmeghallgatások feladata az, hogy a helyi nyilvánosság előtt olyan közérdeklődésre számot tartó ügyeket mutassanak be, amely egy-egy falubeli életét, körülményeit

közvetlenül érinti. Ugyan a közmeghallgatási jegyzőkönyvek áttanulmányozása során sokszor egyéni problémák is felmerülnek (különösen így van ez az egészen kis településeken), de a közmeghallgatások alapvetően közérdekű témák köré szerveződnek; az egyedi ügyek (a jegyzőkönyvekben is látható módon) nem kapnak nagyobb teret, vagy nem kerülnek lejegyzésre. A helyi nyilvánosság tehát széles körű, de nem korlátlan: korlátozottsága jogi szabályozáson nyugszik.

Közérdekű, a közmeghallgatáson legitim módon elhangzó felvetések körébe olyan közlendők tartoznak, amelyek a faluközösség egy jelentősebb csoportját érintik. Akkor kezdődnek a közmeghallgatáson viták, egy-egy hozzászólás, kérdés akkor vonja be a jelenlevőket, ha azok érintettnek gondolják magukat. Kognitív érintettség pedig akkor merül fel, ha egy esemény, egy helyzet vagy állapot valóban érinti a falubeliek hétköznapjait, életkörülményeit (ANGELUSZ, 1983).

Egy közmeghallgatásnak szabályozott menete van, amelynek részletes tárgyalása (habár antropológiai szempontból tanulságos lenne) szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit. Vannak az ülést, a közmeghallgatást megelőző szervezési és témakijelölési feladatok, az ülésen realizálódó feladatok (ilyenek pl. az ülés levezetése, a jegyzőkönyv megfelelő vezetése), és végül vannak azok a tennivalók, amelyek a közmeghallgatást követik (ezek közé tartozik a jelen tanulmány számára forrásul szolgáló jegyzőkönyvek elkészítése és megszövegezése is) (KISS, 2012; vö. FOGARASI, 2010). Mindegyik szervezési szakasz jelentős mértékben befolyásolja azt, hogy ki jelenik meg az eseményen, ott mi hangzik el, és abból mi kerül és miképpen lejegyzésre. Az egyes önkormányzatok eltérő gyakorlatai hatással vannak arra is, hogy milyen mennyiségű és minőségű szövegkorpusz keletkezik, és azok hogyan érhetőek el, milyen mértékű nyilvánosságot kapnak.

A közmeghallgatásoknak igen komoly szerepe van abban, hogy helyi szintre is eljusson néhány olyan társadalom- és fejlesztéspolitikai kérdés mérlegre tétele, amelyek egyébként nem helyben lennének megvitatva. A magyar vidék, és azon belül is az Őrség és a Szlovén Rába vidék két jelentős problémával küszködik. Egyrészt gondot jelent az emberi erőforrás hiánya, a népesség stagnálása, csökkenése, másrészt általában is jellemző az a folyamat, hogy a társadalmi különbségek növekednek. Az aprófalvas területeket nemcsak a viszonylag gyenge helyi gazdaság jellemzi, hanem a hatékony érdekérvényesítésre képes helyi elit hiánya is. Ehhez járul hozzá az a tényező is, hogy ebben a térségben nem találhatók nagy méretű helyi vállalatok, amelyek jelentős érdekérvényesítési képességgel rendelkeznének. Mindezek következtében a politikai és gazdasági döntéshozatal fokozott mértékben a városokban koncentrálódik (SZEPESI et al., 2016).

A közmeghallgatások azonban a nekik szánt és szükséges szerepet nem minden szempontból képesek betölteni. A helyi társadalom érdekérvényesítő képességének ugyanis jelentős korlátai vannak.

A közmeghallgatások korlátai

Dacára annak, hogy a közmeghallgatás intézménye fontos szerepet tölthetne be a peremhelyzetű faluközösségek életében, van néhány olyan tényező, amely korlátot szab annak,

hogyan betölthesse a neki rendelt funkcióját. Ennek számos oka van. A szakirodalom arról tanúskodik, hogy általában a választópolgárok nemcsak elégedetlenek, hanem jellemzően kiábrándultak a politikával és a helyi politikával kapcsolatban (PÁLNÉ KOVÁCS, 2008). Ez abban is kimutatható, hogy a választópolgárok idáig sem éltek a közmeghallgatás számukra nyújtott lehetőségeivel, és csak ritkán kapcsolódtak be a településük politikai irányainak meghatározásába. Ez a kollektív érdektelenség azonban nem a rendszerváltás utáni időszak sajátja, mert a szocialista fórumokat, különösen a falugyűléseket is ugyanez jellemezte (BŐHM, 1987; KISS, 2009). A közmeghallgatás ugyanis erős kapcsolatot mutat a szocialista államberendezkedés tanácsrendszerében is funkcionáló falugyűléssel. A közmeghallgatás gyakorlatilag a falugyűlés 1990. évi „felváltására” intézményesült forma (KISS, 2012, 31.).

Ugyan az önkormányzatok rendelkezésére állnak egyéb fórumok is abból a célból, hogy egyeztessenek a helyi lakossággal (helyi újság, honlap, közösségi média stb.), de a közmeghallgatás közösségteremtő funkcióját egyik sem képes teljes mértékben kiváltani. Ugyanis, ahogy az általam vizsgált Vas megyéből származó jegyzőkönyvek is mutatják, nemcsak a hivatali apparátus és a választópolgárok közötti, hanem a választópolgárok egymás közötti kommunikációját is elősegítheti az alkalom.

Különösen azért nem válthatják ki a közmeghallgatások szerepét az egyéb kommunikációs formák, mivel a helyi szintű politikai kommunikáció igen gyakran képtelen kellő mértékben bevonni a helyi lakosságot. A helyi szintű politikai apátiának számos oka lehet. Egyrészt gondot jelent az, hogy a polgármesteri testületi programok nem követhetők, bonyolultak, a ciklusprogramok nem láthatók át. Hasonlóan problémát okoz a gyenge helyi pénzügyi és költségvetési bázis. Vagyis az önkormányzat az igazán fontos ügyeket önerőből rendszerint nem képes megoldani. Az ezekről szóló döntések nem helyi szinten jönnek létre. Ezért sokan nem is érzik fontosnak azt, hogy közvetlenül, helyben képviseljék az érdekeiket.

Emellett településenként változó mértékben, de jelentős szerepet játszik a helyi társadalom szerkezete is abban, hogy mennyire tud sikeresen működni a közmeghallgatás intézménye. Azokon a településeken, ahol a helyi társadalmi elit sikeresen összpontosítja a helyi nyilvánosság erőforrásait és a település életének irányítását, ott jellemzően egy hierarchikus hatalmi struktúra jön létre, amely nem kedvez a nyílt párbeszéd kialakulásának. Ez a partnerség hiányának érzését keltheti, és növeli a településen belül ható széthúzó vagy magába forduló kommunikációt (vö. KABAI et al., 2001). Ezek az országosan jellemző tendenciák korlátot szabnak annak is, hogy mit lehet helyi szinten elérni a közmeghallgatások által. Ennek következtében a közmeghallgatások elsősorban a helyi lakosság hangulatáról adnak képet, és valódi párbeszédet, érdekegyeztetést nem eredményeznek (PÁLNÉ KOVÁCS, 2008, 119.). Ennek oka nemcsak az, hogy hiányzik a bizalom a közhatalommal és az önkormányzatisággal szemben, hanem az is, hogy a tekintélyelvűség nem segíti a helyi szintű párbeszéd kialakulását (FÁBIÁN, 1999).

A helyi politika részvételiségen alapuló ellenőrzése nemcsak Magyarországon (JÁVOR – BEKE, 2013, hanem egész Közép-Kelet-Európában nehézkesen és kis hatékonysággal működik. Ez a tényező természetesen korlátot szab annak is, hogy miképpen érvényesíti vagy jeleníti meg a szempontjait a lakosság a közmeghallgatásokon. Az első

problémát a fizikai részvétel jelenti. A közmeghallgatások – hasonlóan más önkormányzati rendezvényekhez – akkor válnak látogatottá, amikor azokat az önkormányzatok ünnepekkel, szórakozási lehetőségekkel kötik egybe (KÁKAI, 2004). A kutatott területen ez Kétvölgy esetében volt így. A magas részvételi arányt itt is az biztosította, hogy az év végi ünnepséggel egybe volt kötve a közmeghallgatás.

Az egyik olyan téma, amely rendszeresen, több településen is felmerült az elérhető közmeghallgatási jegyzőkönyvekben, az a természetvédelem, az Órségi Nemzeti Park munkájával kapcsolatos kérdések, a vadkárok gyakorisága – illetve a helyi fejlesztésekkel kapcsolatos aggályok, kívánságok. Mindkét téma hangsúlyosan jelenik meg a részvételiség jelentőségét számba vevő kutatások esetében. Míg a természetvédelem kapcsán viszonylag kedvező képet kapunk arról, hogy egyes esetekben a helyi nyilvánosság eredményeket tud felmutatni (SZÁNTÓ, 2012; KISS, 2015), addig a fejlesztési politikában talán kevésbé hatékony a nyilvánosság érdekérvényesítő ereje (REISINGER, 2012).

Minden hazai és közép-kelet-európai korlátja mellett a helyi nyilvánosság és a részvételiség igen hatékony eszköz lehet az egyes fejlesztések implementálása során. Ez egy olyan politikai környezetet feltételez, amelyben nemcsak „alulról” mutatkozik igény a helyi hangok megszólaltatására, de „felülről” is belátják ennek elengedhetetlenségét (AKKERMAN et al., 2000). Abban az esetben lehet sikeresen egyeztetni a helyi ügyekben, ha a politikai, gazdasági érdekcsoportok és civil közösségek egyaránt szerepet kapnak a döntéshozatalban (BLOMGREN BINGHAM et al., 2005).

Természetvédelmi kihívások és a közmeghallgatások

A közmeghallgatások korlátai nemcsak akképpen jelentkeznek, hogy a helyi lakosság aktivitása és bevonódása korlátozott, hanem abban is, hogy nem minden esetben képviselteti magát az összes fél az eseményen. A helyi nagyobb vállalkozások, és különösen a civil szervezetek jelenlétének a hiánya szembetűnő. Ez nemcsak azt eredményezi, hogy elmarad vagy akadozik a párbeszéd az egyes felek között, hanem azt is, hogy olyan ügyekben, mint a természetvédelem és a környezetgazdálkodás csekély mértékű az egyes civil szervezetek beágyazottsága.

Ez különösen akkor jelent problémát, amikor egyes kérdésekben nem tűnik átadhatónak az üzenet a két fél között. A magyar–szlovén határtérség kiváló példát ad arra, hogy miképpen termelődnek ki olyan konfliktusok, amelyek a természetvédelem szerepének eltérő értelmezéséből fakadnak. Ezen konfliktusok egyike a Védegylet civil szervezet és a helyi önkormányzatok között artikulálódott a Kétvölgyet Felsőszőlőnkkel összekötő út ügyében. Ez az út, amelyet a helyiek felsőszőlőnői miseútnak neveznek, köti össze továbbá a két egymással párhuzamos völgyben elhelyezkedő, de egymással közúttal össze nem kapcsolt szlovén falvat, Apátistvánfalvát és Felsőszőlőnköt. Az utat korábban is használták, hiszen a kétvölgyiek gyalogszerrel ezen jártak át Felsőszőlőnkre misére. A 2014. január 10-én átadott út körüli konfliktusok és perek kiválóan világítanak rá arra, hogy a szlovén falvak, illetve a magyar természetvédelem civil szervezetei mennyire másképpen látják a tájat, és benne az ember szerepét (MÉSZÁROS, 2015).

Míg a civil társadalom hangosan ellenezte az út építését, az érintet önkormányzatok, és a települések lakóinak többsége támogatta azt. Hasonló, de kisebb volumenű ellenállás volt az Orfalut és Budincit (Büdfalva) összekötő út építése körül (MÉSZÁROS, 2019). Általában véve is az Őrségi Nemzeti Park és a helyi lakosok közötti nézeteltérések egyik leggyakoribb oka a tájak és a természetvédelem eltérő szemlélete.

Hasonlóan más magyarországi tájakhoz, történetileg is kimutatható az, hogy az őrségi, illetve vendvidéki tájjal kapcsolatos eltérő (statikus és dinamikus) elképzelések miképpen határozták meg a területet érintő fejlesztéseket (ISPÁN, 2019). Különösen igaz ez azokra a területekre, ahol a vasfüggöny felemelkedése eltérő lehetőségeket nyitott meg a táj szemléletében (HARLOV-CSORTÁN, 2017). Tehát az egyeztetés gyengesége, különösen a közmeghallgatások esetében nemcsak gátolja a párbeszédet, de konfliktusokat okoz, és gyengíti a civil szerveződések helyi beágyazódásának lehetőségeit.

Ez annak ellenére igaz, hogy van ellenkező példa is – habár ez városi közegben valósult meg. Tanulságos esettanulmány a Rába habzása vagy a BEGAS Heiligenkreuzba tervezett szeméttégetője elleni közös civil és önkormányzati fellépés a környéken. E folyamatban kiemelt szerepet töltött be a PRONAS (Pro Natura St. Gotthard Civil Összefogás) Egyesület, amely a városban szinte minden lehetséges fórumon képviseltette magát. Az összefogás eredményeképpen nemcsak a Rába habzása szűnt meg, de 2012-ben az osztrák közigazgatási bíróság formai okokra hivatkozva visszavonta az égetőre kiadott építési engedélyeket. A természetvédelem az egész régió számára komoly fejlődési lehetőséget jelent, amely nemcsak összefogásra sarkallhatja a civil szervezeteket, de jelentősen hozzájárulhat a térségi identitás megerősödéséhez is (FEHÉRVÖLGYI, 2010, 136–138.). Vagyis a kutatott térségnek a tiszta és érintetlen környezettel összefüggő önképe összhangban van azzal a turizmusfejlesztési iránnyal, amely a három nemzeti parkot (Őrségi Nemzeti Park, Naturpark Raab, Krajinski Park Goričko) meghatározza. De nincs minden esetben konszenzus a helyi lakosok, a civil szervezetek és az állami intézmények álláspontja között. A közmeghallgatási jegyzőkönyvek is arról tanúskodnak, hogy ezen a fontos területen gyakorlatilag nincsen érdemi párbeszéd a felek között. Dacára annak, hogy a környék idegenforgalmi fejlesztési programjában eminens szerepet kap az ökológiailag tudatos turistákat megszólító szolgáltatások és termékek létrehozása (SZENTGOTTHÁRD VÁROS, 2005).

A közmeghallgatások értelmezési kereteinek egyik részét azok a politika- és közigazgatáselméleti munkák teremtik meg, amelyek a közmeghallgatások eredményesége és társadalmi szerepe szempontjából értékelik és mutatják be ezt az intézményt. Ez azonban antropológiai szempontból csupán az érme egyik fele. Legalább ugyanilyen mértékben esik latba a kutatás és a szövegek értékelése kapcsán az is, hogy miképp értelmezhető a közmeghallgatás egy olyan sajátos keretekkel rendelkező beszédeseményként, ahol a közösségbeli szóbeli megnyilvánulások egyedi formát öltenek. A kérdés az, hogy milyen fogalmi hálóval lehet a legalkalmasabb módon a közmeghallgatáson rögzített szövegeket az antropológiai elemzés számára átadni. E célra úgy tűnik, alkalmas a beszédközösségek elmélete, illetve a narratív pragmatika vizsgálat.

Beszédközösség

Mivel nem magukra a szövegekre vagyunk kíváncsiak egy közmeghallgatás során lejegyzett korpusz kapcsán, hanem inkább arra, hogy kik, miért és hogyan szólalnak meg, ezért fontos annak a kommunikációs közegnek és közösségnek az értelmezése, amely a közmeghallgatás során a szövegeket létrehozza és befogadja. Ugyanis nem egyszerűen arról van szó, hogy egy-egy falu azonos nyelvet beszélő tagjai azonos jelekkel és egymás számára érthető módon hoznak létre szövegeket egységes, egymást megértő közösséget alkotva (BLOOMFELD, 1933, 29.), hanem arról is, hogy e közösség tagjai egységes normák és szabályok szerint teremtik meg önnön belső diskurzusaikat, ezáltal egységes *beszédközösséget* alkotnak (LABOV, 1972, 120–121.).

Az egyes faluközösségekben megvalósuló narratívák értelmezése a beszédközösség normáinak és értékeinek figyelembe vételével történhet meg, amely feltárja azt, hogy a falvakban milyen szövegek tűnnek érvényesnek, és melyek aktiválhatóak. A beszédközösségek azonban önmagukon belül is lehetnek osztottak és plurálisak (mivel azokban a beszélők társadalmi pozíciója eltérhet egymástól), ami azt eredményezi, hogy nemcsak a beszédközösségek pozicionálhatók egymáshoz képest, hanem a beszédközösségeken belül a beszélők is (MORGAN, 2006, 21.).

Ennek jelentőségét akkor lehet a legjobban megragadni, amikor a nyelvhasználatot, a beszédet, azaz esetünkben a narratívák létrehozását olyan tevékenységként szemléljük, amely társadalmi hatóerőként (*agency*) jelentkezik a faluközösség életében. Alessandro Duranti megfogalmazása szerint a beszédaktus résztvevői önnön intencióiktól függetlenül is közvetítői ennek a hatóerőnek: „...*any act of speaking involves some kind of agency, often regardless of the speaker's intentions and the hearer's interest or collaboration. This is due to the fact, that by speaking we establish a reality that has at least the potential for affecting whoever happens to listening to us...*” (DURANTI, 2006, 451.). A jelen tanulmány sajátos szempontjai szerint azért fontos ez a megállapítás, mert a verbális kommunikációt (és ezen belül a narratívákat) a kommunikációban résztvevők aktuális intencióitól függetlenül helyezi el társadalmi hatóerőként a közösségi élet létrehozásában. Amikor tehát a közmeghallgatásokon elhangzott kérdések és válaszok alapján a falu nyelvi stratégiáinak bemutatására kísérletet teszünk, fontos azt is látni, hogy a verbális kommunikáció nemcsak annyiban lehet társadalmi hatóerő, amennyiben cselekvésként (illokúciós aktusként) értelmezhetővé válik, hanem a kommunikációra való lehetőség és az arra való képesség tekintetében is (DURANTI, 2006, 456.).

Amikor tehát arról van szó, hogy egyes falvakban a verbális kommunikációs rendszerek milyen módon működnek társadalmi hatóerőként a közmeghallgatás során, és ezáltal miként függnek össze a helyi társadalom kérdéseivel és a gazdasági stratégiákkal, akkor egyszerre kell figyelembe venni a kommunikációra való *képesség* és a kommunikációs *tevékenységek* szempontjait. Az előbbit Duranti – jobb kifejezés híján – *ego-affirming agency*nek, azaz én-megerősítő hatóerőnek nevezi (DURANTI, 2006, 456.). E társadalmi hatóerő szerepét a közmeghallgatások esetében úgy a legegyszerűbb megfogalmazni, hogy a faluközösség bizonyos embereket bizonyos helyzetekben alkalmasnak tart-e felszólalásra, kérdés feltevésére, vagy pedig nem. Másképpen fogalmazva, a meg-

szólalások előtt vizsgálni kell azt, hogy a közösség képesnek tartja-e az egyént arra, hogy valódi ágensként közreműködjön a kommunikációs rendszer létrehozásában és fenntartásában. A kommunikációs képességek és lehetőségek értékelése – egyáltalán, a kommunikációs helyzetekben való részvétel joga – eltérő módon szabályozódik egyes faluközösségekben. Ezt igen jól példázza az a különbség, amely a közmeghallgatások során megfigyelhető. A résztvevők és a kérdések száma, azok megoszlása mind-mind beszédes képet alkot az adott közösségről.

Alessandro Duranti szerint a társadalmi hatóerő nyelvi megjelenésének másik formáját a *nyelvi tevékenységek* képezik. A verbális kommunikáció maga is tettek sorozata, amely a való világban változásokat okoz. Ezt Duranti *act-constituting agency*nek, azaz tevékenységet képező hatóerőnek nevezi (DURANTI, 2006, 457.). Az értékelő jellegű közösségi beszéd értelemszerűen valódi társadalmi hatóerőként működik, hiszen a közösségi és gazdasági jellegű döntések meghozatalában eminens szerepük van. Különösen a tekintetben, hogy kinek a szava válik döntővé a döntéshozatalban, vagy hogy egyáltalán elintézésre kerülhet-e egy közös ügy. A döntéshozatalban azonban a kommunikációs aktusok nem feltétlenül úgy kapnak szerepet, hogy ésszerű érvelést alkalmaznak a résztvevők, hanem leginkább úgy, hogy narratívákat hoznak létre és adnak elő. A narratívák ily módon nemcsak a közösségi tudás, esetleg a helyi identitás megalapozóiként értelmezhetőek, hanem valódi tetteknek is. E tettek tartják fenn a kommunikációs rendszert, erősítik vagy éppen gyengítik egyes falubeliek pozícióit. Igaz ez a közmeghallgatásokra is, ahol nem egy esetben nem érvek, hanem teljes narratívák hangzanak el. Egyes történetek, narratívák komoly legitimációs erővel rendelkeznek a közmeghallgatások során.

Ennek a sajátosságának azért van jelentősége a közmeghallgatások szövegkorpuszában értékelése kapcsán, mivel a jogi és közigazgatási nyelvezetben kódolt tudásrendszerek mellett egy másik narratív (és jellemzően orális) tudásrendszert mutat be. Ez a közmeghallgatások során elsősorban írásos formában létező közigazgatási nyelvezet absztraktabb és instrumentális(abb) tudásrendszereivel áll szemben. Bár a narratívákon alapuló ismereteket lehetséges egyszerűen vélekedéseknek tekinteni (másodrendű, könnyen falszifikálható tudásként felfogva azokat), ám a tudásrendszerek egymásmellettiiségének ilyen *a priori* hierarchizálása éppen arra nincsen tekintettel, hogy a közösségeken belül *mire és hogyan használják az eltérő tudásrendszerek közvetítette* (és gyakran egymásnak ellentmondó) ismereteket. A közmeghallgatások során elhangzó narratívák és azok használata arról árulkodik, hogy a narratív tudás által közvetített ismeretek nem okvetlenül másodrendűek (és könnyen megcáfolhatóak) a közösség tagjai számára.

A narratív tudás (*narrative knowledge, narrative paradigm*), illetve a tudományos vagy racionális tudás (*scientific knowledge, rational paradigm*) mára általánossá vált elkülönítése (BRUNER, 1991; FISHER, 1987) mint elemzési szempont sokféle tanulsággal kecsegtet a jegyzőkönyvek vizsgálata során. A két fogalmat egymással rendszerszerűen elsőként szembeállító Jean-François Lyotard a narratív tudás pragmatikájáról nyilatkozva annak sajátosságait a következőkben határozta meg:

1. Az elbeszélések lehetővé teszik a kompetencia kritériumának meghatározását a közösségben, megeremtve ezáltal a teljesítmények értékelésének alapját.

2. A narratív forma megengedi a nyelvjátékok pluralitását, vagyis egy narratíva egyszerre lehet értékelő, denotatív vagy akár integratív jellegű.
3. A beszédaktust nemcsak az elbeszélő, hanem a befogadó, illetve a narratívában hivatkozott, megidézett harmadik személy egyszerre képezi.
4. Nemcsak az elmondott elbeszélés jelentése, hanem az elbeszélés tevékenysége is fontos.
5. Nincsen szükség az elbeszélést autorizáló különleges instrumentumokra és eljárásokra (LYOTARD, 1993, 44–50.).

A narratívák segítségével közvetített tudás ekképpen közvetlenül teremti meg önnön legitimitását (LYOTARD, 1993, 54.). Azaz nem létezik egy olyan külsődleges pozíció, amelyből az elkülönített (hallgatótól és hőseitől eltávolított) elbeszélőt, valamint az ő elbeszélésének tárgyát, illetőleg annak legitimitását érvényes módon lehetne megítélni. A narratív tudás legitimitását annak folyamatos áramoltatása, ismerete és megismétlése hozza létre.

Mivel a narratívák révén megszerzett tudást nem igazolhatja (ahogyan nem is cáfolhatja) egy külsődleges legitimitás, ezért a narratívák mindennapi tudássá válásának folyamata másfajta értelmezési keretet követel. E folyamat ugyanis, azaz a narratív tudásrendszerre való hajlam szinte kódolt bennünk, mert a narratívák által – érvel Walter R. Fisher – úgy tapasztaljuk meg és fogjuk fel az életet, mint egy éppen lezajló történetet, amelyben konfliktusok és szereplők vannak, és amelynek eleje, közepe és vége van. (FISHER, 1987, 24.) Ez a kódolás azonban kulturális, tanult jellegű, amely meghatározza az adott közösségben érvényes narratívák szerkezetét és típusait: „*Narrative provides a conceptual frame that would account for the ‘stories’ we tell each other — whether such ‘stories’ are in the form of argumentation, narration, exposition, or aesthetic writing and performance*” (FISHER, 1997, 313.). A sokfajta narratíva közül az válik a tudás alapjává, amely jó okkal, értelemmel (ez Walter Fishernél „*good reason*”) van ellátva. E narratíváknak van tehát egy olyan sajátosságuk, amely meggyőzi a hallgatót arról, hogy figyelemmel kell lennie az elhangzottakra. Az, hogy mi győzi meg a hallgatót erről, az természetesen közegenként eltérő (CASWELL – SCHNEIDER, 2003, 5.).

Emiatt nem szabad a narratíváktól olyan érvelést elvárni, amely logikailag igazolható vagy falszifikálható lenne (BRUNER, 1991). A narratíva ugyanis nem érvelések és kauzális viszonyok egymásutánisága: „*narratives are not strings of causal entailments; instead, the earlier events in a sequence of events underdetermine later events*” (CAROLL, 2001, 26.). Ennek következtében a történetek által önmagában nem lehet semmit sem bizonyítani, de cáfolni sem. Annak tartalmáért – és ismeretként való elfogadásáért – a megszólaló személye (hitelessége), a kommunikációs helyzet megfelelő használata felel, illetőleg az adott közösség számára rendelkezésre álló narratívákra vonatkozó kulturális keretek: „*Narratives are cultural frames and ideologies that prefigure some stories insofar as group beliefs and values contain already-articulated plots*” (MAINES, 1999, 318.). Vagyis a közösségbeli vélekedések nyilvános konfrontációjának egyik legalkalmasabb módja az eltérő vélemények narratívákban vagy narratíva-törédekben való közlése. A narratívák éppen azért árulnak el sokat a közösségről, mivel kulturálisan

adott szerkezetek szerint mutatnak be egy konkrét problémát. A közmeghallgatások szövegkorpuszának vizsgálata során éppen ezért a narratívák és narratíva-törédek fontos szerepet kell, hogy kapjanak.

Mi derül ki a közmeghallgatások jegyzőkönyveiből?

Mivel a tanulmány keretei nem adnak lehetőséget a fent említett három releváns értelmezési lehetőség egyenkénti bemutatására, ezért a kutatót jegyzőkönyvek segítségével a jelen tanulmány csupán azt ismerteti, hogy a konkrét elemzés során milyen lehetőségeket ad és akadályokat támaszt a szövegek elemzése. Elsőként azt a kérdést érdemes megvizsgálni a szövegkorpusz elemzése során, hogy milyen alapossággal vannak lejegyezve a szóban elhangzott szövegek. Igen sok közmeghallgatási jegyzőkönyv csak rövidítve, kivonatolva olvasható. Ez természetesen eltérést eredményez az elemezhetőség terén is.

Sokszor csupán annyit lehet olvasni, hogy „*ezt követően a résztvevők⁴ és a polgármester nem közügyeknek minősülő témákban folytattak párbeszédet, múltbéli történések, sérelmek megvitatására került sor*” (ORFALU, 2017). Vagyis nem idézve, hanem beszámolójelleggel kerülnek rögzítésre a közmeghallgatáson elhangzott mondatok. Általánosabb eljárás az, hogy a szöveg lejegyzője, mintegy narrátorként idézi az eseményen felszólalókat:

„Elsőként egy helyi lakos és felesége⁵ szólaltak fel. Sérelmezték a Képviselő-testület döntését az Orfalu egyik⁶ helyrajzi számú területtel kapcsolatban. Véleményük szerint attól függetlenül, hogy a terület Natura 2000 besorolás alá esik megvalósítható lett volna az általuk tervezett halastó. Mindemellert tudomásul vették a képviselő-testület döntését és elálltak a vételi szándéktól” (ORFALU, 2014).

Végül, az egyik legritkább eljárás az, amikor szó szerinti lejegyzésre kerül sor, ilyenkor nincsen külső narrátor, aki idézi a párbeszédet. Ilyenkor az élőbeszéd kerül szinte szövegűen lejegyzésre:

„Felszólaló⁷: Több is volt, nem csak ez. Ezt meg majd ő⁸ mondja el, hogy a temetéssel kapcsolatban. Az meg Nádason kellett megtudnom, hogy mi történt, hogy telefonált valaki.

Önkormányzati képviselő: Micsoda?

Felszólaló: Amikor Magdinak az ízéje volt” (ORFALU, 2015).

⁴ A jegyzőkönyvben a résztvevők nevei szerepelnek.

⁵ A jegyzőkönyvben a felszólaló neve fel van tüntetve.

⁶ A terület pontos helyrajzi számmal szerepel a jegyzőkönyvben.

⁷ A jegyzőkönyvben rögzített párbeszédben minden felszólaló és válaszoló nevesítve van.

⁸ A jegyzőkönyvben a hivatkozott személy neve fel van tüntetve.

Ezt a három példát azért állítottam egymás után, mert ugyanannak az önkormányzatnak és testületnek három eltérő gyakorlatát mutatja be. A legrészletesebb 2015-ös jegyzőkönyvben külön mellékletként található meg az elhangzott párbeszéd írásos, rögzített változata. Jelentős eltérés mutatkozik abban is, hogy megnevezik-e a felszólalókat, hozzászólókat a jegyzőkönyvekben. Míg egyes településeken névvel szerepelnek a kérdezők és a válaszadók is, más településeken csak első, második, harmadik hozzászólóként vannak említve.

További eltérés az is, hogy mennyire aktív a részvétel a közmeghallgatásokon. Míg Orfaluban (a település kicsiny mérete ellenére) hosszúak, és vitákkal tarkítottak a közmeghallgatások, addig Kétyölgyben szinte egyik évben sem hangzik el egyetlen kérdés sem az év végi eseményen, dacára annak, hogy az év végi ünnepség miatt igen sokan vannak jelen. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincsen kommunikáció a polgármester és a helyiek között, hanem inkább azt, hogy erre más fórumokat használnak. A falusi közmeghallgatások korlátait mutatja az is, hogy esetenként az eltérő álláspontok között nincsen átjárás. Vagyis nincsen valódi kommunikáció a felek között. Jó példát ad erre az alábbi párbeszéd-részlet Orfaluból:

*„**Beszélő:**⁹ Elég világos, hogy nem a tények érdekelnek, mert tények és válaszok elhangzanak, de hiába. A lényeg az, hogy amit te¹⁰ is kimondtál, hogy történt-e korrupció, van-e csalás, van-e részrehajlás.*

***Válaszoló:** Ez nem kérdés.*

***Beszélő:** Ne gyanúsíts [...].¹¹ ez egy rágalom egyelőre. Szóval, hogy itt nem fogunk találkozni a kérdésekkel és a válaszokkal. Esélytelen. Ha arról lenne szó pusztán, találjunk valamit és épesszű együttműködéssel jól tudjunk együtt élni. Ez egy szép hely, akkor ehhez nem kellene semmiféle rágalom hadjárat, nem kellene gyanúsítgatni, nem kellene rosszhiszeműnek lenni” (ORFALU, 2015).*

Gyakori probléma az is, hogy kevesen vannak jelen az eseményen, mivel nem jut el mindenkihez a meghívó:

*„**Felszólaló:**¹² Elmondja, hogy azért nincsenek sokan a közmeghallgatáson, mert kevés helyen voltak kifüggesztve a meghívók, ellentétben a karácsonyi program meghívójával, ami minden házhoz ki lett küldve.*

***Válaszoló:** 8-10 évvel ezelőtt minden gyűlés ki volt hirdelve. Ebből a jövőre nézve lehet tanulni” (KONDORFA, 2016).*

A fent említett korlátok mellett a szövegek önmagukban való elemzését tovább nehezíti az is, hogy sok esetben az elhangzottak olyan deiktikus viszonyban vannak egy korábbi megtörtént eseménnyel, vagy egy el nem hangzott ismerettel, amely a jegy-

⁹ A jegyzőkönyvben a résztvevők nevei szerepelnek.

¹⁰ A hozzászóló név szerint van említve.

¹¹ A jegyzőkönyvből kihagyott rész.

¹² A jegyzőkönyvben a résztvevők nevei szerepelnek.

zőkönyv alapján nem tárható fel: „*Olyan történik ebben a faluban, hogy már élni sem lehet. Elmenni, semerre se. Lassan már a háztól se. Mindenki tudja, mire célzok.*” (ORFALU, 2015). Más esetben pedig olyan események vannak felelevenítve, olyan elbeszélések, történetek hangzanak el, amelyekről az eseményen résztvevőknek más és más emlékezetük van.

„amikor legelőször elkezdtem csinálni a gyógynövénytúrákat, akkor volt nektek egy rendezvényetek és elmentem a hozzád,¹³ és mondtam, hogy innentől kezdve minden hétvégén van nálunk bemutató méhészet, majd megőrült attól és kimondta azt a mondatot, hogy ez a mi rendezvényünk Mondom, de hát értsd már meg akkor én indíthatnám a Rába-menti tájháztól is” (ORFALU, 2015).

Az egymással szemben álló, egymással inkongruens narratívák, eseményelbeszélések a helyi narratív tudás felszínre bukkanását mutatják, amelyeknek érvényességét és erejét csakis helyben végzett terepmunka által lehet megfelelőképpen kontextualizálni.

Mindezen korlátok ellenére a jegyzőkönyvek vizsgálata felszínre hozott néhány olyan problémacsoportot, amely a helyi közvéleményt izgatja, aktivitásra, részvétellel készíti. Ezek közül az első a környezettel való viszony és a természetvédelem szerepe. Ezek a kérdések rendre előkerülnek a közmeghallgatásokon. Apátistvánfalva 2019. december 15-i közmeghallgatásán például a kérdések zöme ezt a problémát érintette:

„Második hozzászóló: A vadak annyira elszaporodtak, hogy közvetlenül a házam melletti elkerített kertembe bejöttek és mindent lerágtak a rózsabokroktól a fenyőig. Nekem ez nagy kár. Tőlünk nem messze van a kis erdő, amit régen műveltek mára viszont nagyon beerdősült, ennek az erdőnek egy része önkormányzati tulajdon, lehetne ritkítani ezt a területet? Belátom, hogy nincs kapacitás, munkás, helyi lakosnak ki lehetne a területet adni tisztításra, akkor talán nem jönnének be a vadak.

Harmadik hozzászóló: Ne csak etessék, ne csak hajtóvadászatot tartsanak hanem a lakott területtől tartsák távol a vadakat. Értesítsék a vadászat időpontjáról a tulajdonosokat, ne csak a táblát tegyék ki. Sokszor szóltam, hogy máshol is legyen hirdetőtábla, ne csak a buszmegállónál, ott nem mindenki látja.

Negyedik hozzászóló: Ravatalozóhoz vizesblokk, illemhely szükséges lenne, temetésre távolról ide érkezők szavá teszik ennek a hiányát. Én a település közepén lakom a szarvasok leeszik a falról a borostyánt, hiába van kutya, a kutyát is megtámadják.

Ötödik hozzászóló: Nagy területek kaszálása gondot okoz, egyedül nem tudom megoldani. Mindenki szeretné lekaszálni, csak nincs kivel, jó lenne ha tavasszal összeírnánk, hogy ki kér kaszálást. Mert a falunk egyik értéke a szépség.

Hatodik hozzászóló: Zöldek ne szóljanak bele a kaszálásba.

Hetedik hozzászóló: Patakok szabályozását kérjük, ott is legyen kaszálás. A temetőben a cédrusok legyenek szépen visszametszve. Megköszönöm az előző tes-

¹³ A jegyzőkönyvben a résztvevők nevei szerepelnek.

tület munkáját, kívánom az új testületnek, hogy folytassák ezt a munkát jó erőben és egészségsben. Köszönjük szépen a karácsonyi ajándékot.

Nyolcadik hozzászóló: Kézzel kéne kaszálni a patak partot” (APÁTISTVÁNFALVA, 2019).

Ezek, és hasonló kérdések évről-évre felmerülnek: *„a vaddisznók feltúrják a mezőket, réteket, melyeket utána a tulajdonosoknak kell rendbetenni, ill. kaszálni. Ez az idős embereknek már megterhelő” (APÁTISTVÁNFALVA, 2017).* Vagy korábban: *„Má-sodik hozzászóló: amennyiben valakinek vadkára keletkezik, kinél, hol kell jelezni?” (APÁTISTVÁNFALVA, 2015).* Olykor a környezet karbantartásának, gondozásának leg-főbb akadályaként az Őrségi Nemzeti Parkot nevezik meg: *„a hozzászóló jelezte, hogy a területükön 60 méterig nem lehet kaszálni a területet, mert az Őrségi Nemzeti Parktól kaptak egy iratot, mely szerint az a bizonyos terület szigorúan védett, amit nem lehet kaszálni” (ORFALU, 2015 május).*

Máskor pedig a vadásztársaság felelőssége kerül elő:

„Felszólaló:¹⁴ felveti, hogy évek óta felmerülő problémájuk a vadkár megfize-tésével kapcsolatos egyeztetés az illetékes vadásztársasággal. Több esetben ígéret született arra, hogy a vadkárral sújtott területet mindkét fél jelenlétében megtekintik, megállapodnak a vadkár összegére vonatkozóan, de az előre egyez-tetett időpontban a társaság képviselői nem jelentek meg. Kérése lenne, hogy erre vonatkozóan hívják fel a településen működő vadásztársaságok figyelmét” (APÁTISTVÁNFALVA, 2014).

Összegzésképpen

A tanulmány célja az volt, hogy bemutassa egy eddig kevésbé elemzett és használt forrástípus hasznosságát és tanulságait. Négy, egymással szomszédos kistelepülés 28 jegyzőkönyvének adatai arra mutatnak rá, hogy ez a nagy mennyiségben rendelkezésre álló forráscsoport olyan szövegtömeget képez, amelynek használata, kutatásba való bevonása hatékonyan egészítheti ki – de nem helyettesítheti – a résztvevő megfigyelésen alapuló néprajzi terepmunkát. A szövegtömeget vizsgálata ugyanakkor azt a lehetőséget is felveti, hogy a helyi nyilvánosság egyéb belső forrásaival együtt olyan képet lehessen alkotni egy-egy település belső életéről, hatalmi viszonyainak dinamikájáról, amelyek másképp nem érhetők el a kutatás számára.

További feladat az egyes települések közösségi média használatát és annak szövegtömeget is számba venni. Mert egyes településeken a polgármester vagy az önkormányzat hangsúlyos közösségi médiabeli szereplése részlegesen átveszi/átveheti a közmeghallgatás szerepét. Ugyanígy tanulságos lehet az egyes falvakhoz kapcsolódó Facebook-csoportok tevékenységének elemzése is.

¹⁴ A jegyzőkönyvben névvel és címmel szerepel.

Különösképpen a világvárvány idején a hazai néprajzkutatásnak is számba kell vennie azokat a lehetőségeket, amelyekkel a néprajzi szempontból releváns adatok személyes terepi jelenlét nélkül is megismerhetők. Ennek pontos módszertanának és a forráscsoport felhasználási lehetőségeinek feltárása – már ebből az adattömegeből is egyértelmű – csak jóval nagyobb szövegtömegre lehetséges. E munka elvégzése a következő évek feladata.

Irodalom

- AKKERMAN, Tjitske – HAJER, Maarten – GRIN, John
2000 The Interactive State: Democratisation from Above? *Political Studies*, 52, 82–95.
- ANGELUSZ Róbert
1983 *Kommunikáló társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia
2009 *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Budapest – Celldömölk, Pazu-Westermann – Inter – PRAE.HU.
- BATÁR Levente
2007 A beszólás mint beszédaktus. *Magyar Nyelvőr*, 131, 4, 451–464.
- BLOMGREN BINGHAM, Lisa – NABATCHI, Tina – O’LEARY, Rosemary
2005 The New Governance: Practices and Processes for Stakeholder and Citizen Participation in the Work of Government. *Public Administration Review*, 65, 5, 547–558.
- BLOOMFIELD, Leonard
1933 *Language*. New York, Holt, Rinehart & Winston.
- BŐHM Antal
1987 *A helyi hatalom működése*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- BOGNÁR Szabina
2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- BRUNER, Jerome S.
1991 The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry*, 18, 1–21.
- CAROLL, Noél
2001 On the Narrative Connection. In: VAN PEER, Willie – CHATMAN, Seymour (szerk): *New Perspectives on Narrative Perspective*. 118–133. New York, SUNY Press.
- CASWELL, Daryll – SCHNEIDER, Barbara
2003 Building Community and Creating Knowledge in the Interdisciplinary Classroom. *History of Intellectual Culture*, 3. e-journal: <http://www.ucalgary.ca/hic> (letöltés ideje: 2020. augusztus 11.)
- DOBOS Ilona, S.
1958 *Szegényember vízzel főz. Életrajzi vallomások*. Budapest, Magvető Kiadó.

DURANTI, Alessandro

2006 Agency in Language. In: DURANTI, Alessandro (szerk): *A Companion to Linguistic Anthropology*. 451–473. Oxford, Blackwell.

FÁBIÁN Zoltán

1999 *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

FEHÉRVÖLGYI Beáta

2010 Határtalan lehetőségek a határ mentén. Doctoral Thesis. Veszprém, Pannon Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2010/Fehervolgyi_Beata_dissertation.pdf (letöltés ideje: 2020. december 4.)

FÉL Edit

1948 *A magyar népi társadalom életének kutatása*. Budapest, Kelet-Európai Tudományos Intézet.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest, Balassi Kiadó.

FISHER, Walter R.

1987 *Human Communication as Narration: Towards a Philosophy of Reason, Value, and Action*. Columbia, University of South Carolina Press.

FOGARASI József

2010 A helyi önkormányzat képviselő-testülete, közgyűlése. In: FOGARASI József (szerk.): *A helyi önkormányzatok*. 207–295. Budapest, HVG ORAC.

GULYA János

1978 Az etnolingvisztika magyar „előfutárai”. In: SZATHMÁRI István (szerk): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. 131–135. Budapest, Tankönyvkiadó.

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája. (Emlékezés)*. Bukarest, Kriterion.

HARLOV-CSORTÁN, Melinda

2017 From the Borderland of the Iron Curtain to European and World Cultural Heritage. *Folklore*, 70, 193–224.

HOPPÁL Mihály

1970 *Egy falu kommunikációs rendszere*. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

IMREH István

1947 *Székely falutörvények*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.

1973 *A rendtartó székely falu*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

1983 *A törvényhozó székely falu I. A székely falutörvények világa II. Székely falutörvények, rendtartások*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

ISAKSSON Olof

1967 *Bystamma och bystadga. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar Skytteanska samfundets handlingar 5*. Uppsala, Almqvist & Wiksell Boktryteri.

- ISPÁN Ágota Lídia
2019 Transformation of a Strictly Controlled Border Area into a Tourist Destination. Making Heritage in Communist Hungary. *Traditiones*, 48, 1, 77–100.
- JÁVOR Benedek – BEKE Zsolt Frigyes
2013 Résztevők és apatikusok. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 22, 4, 59–89.
- KABAI Imre – MARELYIN Kiss József – DÉNES Attila
2001 A helyi nyilvánosság és a helyi médiumok. *Jel-Kép*, 2, 9–24.
- KÁKAI László
2004 *Önkormányzunk értetek, de nélkületek!* Budapest, Századvég Kiadó.
- KESZEG Vilmos
2002 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. In: KESZEG Vilmos (szerk): *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. 147–178. Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság.
2011 *A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. /Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 5./
2012 *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. /Emberek és kontextusok 6./
- KISS Gabriella
2015 *Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben. A népszavazás és a közmeghallgatás értékelése hulladékos ügyekben a résztvevők szemszögéből*. Budapesti Corvinus Egyetem. Doktori (PhD) értekezés. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/834/> (letöltés ideje: 2020. december 13.)
- KISS Mária Dorota
2009 A falugyűlés hatásköre a községekben. *Jura*, 15, 1, 54–70.
2012 *A közmeghallgatás helyi önkormányzati jogintézménye*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája. <http://real.mtak.hu/3890/1/%C3%89rtekez%C3%A9s.pdf> (letöltés ideje: 2020. december 20.)
- KOTICS József
1993 Csendháborítás vagy a közösség bosszúja? A charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a 19. században. *Néprajzi Látóhatár*, 2, 1–2, 153–160.
2001 *Mások tekintetében*. Miskolc, Miskolci Egyetem.
- KRAMER, Karl-Sigismund
1954 *Die Nachbarschaft als bäuerliche Gemeinschaft Verlag Bayerische Heimatforschung*. München, Pasing.
- LABOV, William
1972 *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. /Conduct and Communication, 4./
- LYOTARD, Jean-François
1993 A posztmodern állapot. In: BUJALOS István (szerk): *A posztmodern állapot*. 7–146. Budapest, Századvég Kiadó.

MAINES, David

1999 Information Pools and Racialized Narrative Structures. *Sociological Quarterly*, 40, 317–326.

MÁRKUS István

1979 *Nagykőrös*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

MÉSZÁROS Csaba

2015 A kvalitatív kutatás esélyei a magyar–osztrák–szlovén hármashatár térségében. In: TURAI Tünde (szerk.): *Hármashatárok néprajzi értelmezésben/ An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*. 73–84. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

2019 Flexible Boundaries at the Slovenian Raba Region: The Story of two Infrastructure Developments. *Traditiones*, 48, 1, 233–250.

MORGAN, Marcyliena

2006 Speech Community. In: DURANTI, Alessandro (szerk.): *Companion to Linguistic Anthropology*. 3–22. Oxford, Blackwell.

NAGY Janka Teodóra

1998 *Jogi néphagyományok két gömöri faluban*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. /Gömör Néprajza 51./

OLÁH Sándor

2008 *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona

2008 *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus.

PÁPAY Zsuzsa

1989 *Rang, párválasztás, közvélemény. Jelentés egy Mátra-vidéki faluból*. Budapest, Gondolat Kiadó.

REISINGER Adrienn

2012 A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil/nonprofit szervezetek. *Civil Szemle*, 30, 1, 23–44.

RUITZ Izabella

1966 A parasztfjúság társasége a Bódva vidékén (1880–1950) (2. rész) *Ethnographia*, 77, 1, 93–117.

SZÁNTÓ Richárd

2012 Társadalmi részvétel Magyarországon. Siker vagy kudarc? *Kovács*, 16, 1–4, 33–53.

SZENDREY Ákos

1937 A társadalmi érintkezés formái. *Ethnographia*, 48, 4, 372–385.

SZENTGOTTHÁRD VÁROS

2005 *Szentgotthárd város idegenforgalmi fejlesztési koncepciója és stratégiai programja*. [http:// nagyarakos.hu/szentgotthard/download.ashx?type=file&id=381](http://nagyarakos.hu/szentgotthard/download.ashx?type=file&id=381) (letöltés ideje: 2015. október 26.)

SZEPESI Balázs – BAJNAY Zsófia – FAZEKAS Gergely – KISS Fanni – KOVÁCS András

2016 *A magyar vidék helyzete*. Budapest, HÉTFA Kutatóintézet.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat Kiadó.

TÖNNIES, Ferdinand

1887 *Gemeinschaft und Gesellschaft Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Leipzig, Fues's Verlag.

VARGYAS Gábor

2006 „Lefelé jártak?” Kapcsolattartó beszédaktusok Lészpeden. A moldvai csángók „beszédnéprajzához”. In: EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. 326–353. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

VEREBÉLYI Kincső

2005 A beszéd mint szokás. In: VEREBÉLYI Kincső (szerk): *Minden napok, jeles napok. Hétköznapok és ünnepek a népszokások tükrében*. 60–72. Budapest, Timp Kiadó.

VERES László

1978 A paraszti értékrend szabályai Mátraderecsken. In: BAKÓ Ferenc (szerk): *Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok*. 119–130. Eger, k. n. /Tematikus és lokális monográfiák 3./

VERES Péter

1978 *A Balogh család története*. Budapest, Magvető Kiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó.

ZENTAI Tünde

1994 *Őcsény régi faluszervezete*. Őcsény, Őcsény község önkormányzati képviselőtestülete.

Felhasznált jegyzőkönyvek

1. Jegyzőkönyv. Apátistvánfalva Községi Önkormányzat Képviselő-testülete 2013. december 22-i nyilvános képviselő-testületi üléséről, a képviselői közmeghallgatásról.
2. Jegyzőkönyv. Készült Apátistvánfalva Községi Önkormányzat Képviselő-testülete 2014. december 21-i, 10:00 órakor kezdődő nyilvános képviselő-testületi üléséről, a képviselői közmeghallgatásról.
3. Jegyzőkönyv. Készült Apátistvánfalva Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2015. december 20-án 9:00 órakor megtartott nyílt üléséről.
4. Jegyzőkönyv. Készült Apátistvánfalva Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2016. december 11-én 10:30 órakor megtartott közmeghallgatásáról.
5. Jegyzőkönyv. Készült Apátistvánfalva Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2017. december 17-én 9:30 órakor megtartott közmeghallgatásáról.
6. Jegyzőkönyv. Készült Apátistvánfalva Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2019. december 15-én 10:00 órakor megtartott közmeghallgatásáról.
7. Kétvölgy Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2014. december 21-én megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.

8. Kétvölgy Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2015. december 20-án megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
9. Kétvölgy Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2016. december 18-án megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
10. Kétvölgy Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2017. december 17-én megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
11. Kétvölgy Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2018. december 16-án megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
12. Kétvölgy Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2019. december 22-én megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
13. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2012. december 22-én 16:00 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
14. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2013. december 16-án 17:00 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
15. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2014. december 22-én 17:00 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
16. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2016. december 19-én 17:00 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
17. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2017. december 22-én 14:30 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
18. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2018. december 12-én 16:00 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
19. Kondorfa Község Önkormányzat Képviselő-testületének 2019. december 21-én 18:00 órakor megtartott közmeghallgatásának jegyzőkönyve.
20. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2014. november 28-án megtartott lakossági fórumáról és közmeghallgatásáról készült jegyzőkönyv.
21. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2015. április 28-án megtartott lakossági fórumáról és közmeghallgatásáról készült jegyzőkönyv.
22. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2015. május 6-án megtartott nyílt üléséről készült jegyzőkönyv.
23. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2015. július 27-én megtartott nyílt üléséről készült jegyzőkönyv.
24. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2016. november 11-én megtartott lakossági fórumáról és közmeghallgatásáról készült jegyzőkönyv.
25. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2017. november 22-én megtartott lakossági fórumáról és közmeghallgatásáról készült jegyzőkönyv.
26. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2018. december 18-án megtartott közmeghallgatásáról egybekötött üléséről készült jegyzőkönyv.
27. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2019. november 21-én megtartott közmeghallgatásáról egybekötött üléséről készült jegyzőkönyv.
28. Orfalu Községi Önkormányzat Képviselő-testületének 2020. október 6-án megtartott közmeghallgatásáról egybekötött üléséről készült jegyzőkönyv.

CSABA MÉSZÁROS^A

VILLAGE VOICES: PUBLIC HEARINGS AS ETHNOGRAPHIC DATA IN BORDER VILLAGE COMMUNITIES

The aim of this study is to present the relevance of and lessons learned from a type of source that has to date been seldom analyzed and utilized. This source group is the minutes of local governments, especially of public hearings. Data from 29 meeting minutes of four neighboring small municipalities in the Hungarian-Slovenian border region (Apátistvánfalva, Kétvölgy, Kondorfa, and Orfalu) show that this source group, available in large supply, forms a text corpus which, if used and included in research, can effectively complement – but not replace – ethnographic fieldwork based on participant observation. At the same time, the examination of this text corpus also raises the possibility of gaining an insight, along with other internal sources of the local community, into the internal life of a settlement and the dynamics of its power relations that would otherwise not be available to researchers.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

MÁTÉ GÁBOR¹

A KANALAS MALOM ÉS A „FELCSÚSZOTT BALKÁN”.
EGY MALOMTÍPUS 17–18. SZÁZADI DUNÁNTÚLI
ELTERJEDÉSÉNEK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI
ÖSSZEFÜGGÉSEI

Bevezetés

Cs. Sebestyén Károly, a krassovánok néprajzi leírója a magyar néprajzi szakirodalomban az elsők között számolt be az ún. kanalas malomról, ami a 20. század elején Krassó-Szörény vármegye déli részén gyakori malomféleség volt (Cs. SEBESTYÉN, 1908). A turbina elve alapján működő, függőleges tengelyű őrlőszerkezet sajátossága, hogy a vízenergiát hasznosító kicsi malomkerék vízszintesen áll, lapátjai jellemzően kanál formájúak, tengelye áttét nélkül, közvetlenül forgatja a felső malomkövet, vagyis működteti magát az őrlőberendezést. A malom látszólag nem is rendelkezik malomkerékkel, hiszen a vízenergiát felfogó és átadó szerkezet az épület alatt helyezkedik el, messziről nem látható.² 2009 májusában a Mehádiai-hegységben egy tanulmányi kiránduláson Borsos Balázssal együtt figyelhettük meg ennek az őrlőszerkezetnek egy még működő példányát (*1. kép*). A malmot mintegy 650 méteres tengerszint feletti magasságban, a Ceszna-völgy (Ћesna) mészkőszurdokjában egy búvópatakon létesítették. A boronafalú épületből kifolyó víz néhány száz méter után egy víznyelő barlangban tűnt el a föld színéről, hogy a hegyek lábánál a Cserna-folyó vízében bukkanjon elő újra. A malom létezéséről úgyszólván semmi jel nem árulkodott, hiszen az alatta húzódó völgyből, ahonnan a kirándulás indult, kocsíút nem vezetett fel, a helyet alulról egy turistaösvényen lehetett csak megközelíteni. Az őrlőszerkezet köveit és a padlózatot ott jártunkkor kukoricadara borította.³ Megfigyelhettük azt is, hogy a közelben, a szurdok egy lapálszerűen kiszélesedő részén, egy fás-árnyas helyen eszténa állt, a malom az ott élő pásztorokat szolgálta ki örleményével.

Az itt szerzett tapasztalatokat sok ideig csak amolyan kuriózumként, a hely varázsa miatt raktároztam el magamban, valószínűtlennek tűnt ugyanis, hogy a reliefenergiában jóval szegényebb Dunántúlon is ilyen malmokat használtak volna. Erre a szakirodalom alapján sem gondolhattam, mivel a kanalas malmot a hegyvidékek malom típusaként írták le, és napjainkig tartja magát Bátky Zsigmond azon vélekedése, miszerint „ma-

¹ PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs.

² Felix F. Strauss az Alpokban fekvő Gastein-völgy horizontális malmait leíró tanulmányában egy 1550. évi malomösszeírás alapján „kerék nélküli malom”-nak nevezi (STRAUSS, 1971, 24–26.), amely megnevezés az összeírást végző Caspar Panichner adminisztrátor saját megfogalmazása volt. Ezzel nyilvánvalóan a szerkezet „másságára”, a függőlegesen álló malomkeréktől eltérő kialakítására utalt.

³ A kanalas malomban őrlött termények közül kiemelkedő jelentősége volt/van a kukoricának, erre nézve: Cs. SEBESTYÉN, 1908, 59.; BALÁZS – VAJKAI, 1999, 269., 271., 275., 279.

gyarlakta vidékről [...] eddig kanalas malomról nincs hírünk”. (BÁTKY, 1933, 58.). Erőlről tanúskodtak a nemzetközi elterjedtségi térképek és munkák is.⁴ Balázs György és Vajkai Zsófia egy nemzetközi kutatást összegző tanulmányukban azon a véleményen voltak, hogy: „*A mai Magyarország területén horizontális vízimalomra utaló konkrét adatot nem ismerünk.*” (BALÁZS – VAJKAI, 1999, 258.). Megjegyezték ugyanakkor, hogy Endrei Walter a Gyulán felbukkanó „*mola valachica*” névvel jelzett malmot a kanalas malom egy esetleges példájaként tárgyalta.⁵

Az utóbbi években több tanulmányban is közöltem kanalas malmokra vonatkozó du-nántúli adatokat (MÁTÉ, 2018, 382–383.; K. NÉMETH – MÁTÉ, 2020, 24–29.), amelyekre a szörénységi kirándulást követő években lettem figyelmes. Írásomban ezeket szeretném, újabb példákkal kibővítve és magyarázatokkal ellátva, bemutatni. A kanalas malomra nem egy technikai variáns diffúziójaként tekintek, hanem egy olyan társadalmi és gazdasági többletjelentésekkel bíró objektumként, amely szoros kapcsolatban állt az itt élők gazdálkodásmódjával, tájhasználatával. Bizonyos szempontból visszatükrözi a hódoltság kori közállapotok és táji viszonyok megváltozását is. Munkámban ezért a malmokat használó emberek, közösségek, és használati módok bemutatására helyezem a hangsúlyt.

1. kép Kanalas malom a Ceszna-völgyben, 2009. Fénykép: Máté Gábor.

⁴ Lásd Berthold Moog (MOOG, 1994) térképét, illetve Örjan Wikender (WIKENDER, 2000, 375.) összefoglaló írását, ahol azt írja: „a legközönségesebb a hegyvidéki térszíneken, ahol magasabb víz-ejtetés és erősebb sodrás alkalmazásával a kis patakok vize is jól kiaknázható”.

⁵ Endrei Walter (ENDREI, 1995, 62.) írásában egy 18. század végi, Gyulát ábrázoló kéziratot térképre hivatkozik (MNL OL S12 Div. X. No. 86:3. 1799. *Planum Ideale Exhibens Fluxum Crisii Albi supra Possessionem...*). Megjegyzendő, hogy sem az ábra, sem a malom neve nem utal kanalas szerkezetre. A térképen szereplő „*mola valachica*” felirat az épület elhelyezkedését írja le, mivel a malom Gyula Oláhváros nevű városrészében található. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy Gyula környékére a hegyekből leköltözökö román népesség is magával hozta a kanalas malmot, de ez a példa alapján nem igazolható.

A kanalas malmokról

A hazai és nemzetközi molinológiai irodalom meglehetősen sokat foglalkozott a kanalas malmokkal. Nem szeretném itt összegezni az eddigi kutatások eredményeit, ugyanakkor szükségesnek látszik röviden kitérni az elnevezés és az elterjedtség kérdésére, mert ez a két dolog igen fontos a később bemutatandó példák értelmezésekor.

Mint ismeretes, a kanalas malmok esetében az őrlőkövet meghajtó vízikerek nem függőlegesen áll, hanem vízszintesen, ezért szokás horizontális malomként is nevezni, az angol nyelvű szakirodalom is leginkább a *horizontal watermill* kifejezést használja, ami technikailag az összes szakterminus közül a legmegfelelőbbnek tűnik (HOLT, 1990, 53.; MOOG, 1994; RYNNE, 2018; STRAUSS, 1971; WIKANDER, 2000, 375.). A helyi nevek ugyanakkor rendkívül sokfélék. A névvariánsok vagy egy-egy technikai részlettel (pl. a kerékküllök kiképzése, csutora használata) függnék össze, vagy a malom vélt származásával.

Tekintsük át most röviden az első szempontot! A tanulmány címében is szereplő *kanalas* megnevezés a kerék lapátkáinak kanál alakjára utal. Ennek a névnek a szaktudományi használatát technikai szempontokból Pongrácz Pál elvetette (PONGRÁCZ, 1967, 85.), mert szerinte a keréklapátok nem mindenütt kanál alakúak. Meggondolásait kiegészíthetjük azzal, hogy a kanál kiképzés egyáltalán nem általános jelenség (HUNTER, 1964, 475–476.; STRAUSS, 1971, 25–26.). Cs. Sebestyén Károly (Cs. SEBESTYÉN, 1908, 57.) szerint a krassovánok sem kanalas malomnak hívták a vízimalmukat, hanem egyszerűen vodenicának, vagyis vízimalomnak. A Cs. Sebestyén nyomán meghonosodott kanalas malom szakterminus az etnográfus megjegyzése szerint a Krassó megyei németek „Löffelmühle” szavának magyar tükörfordítása volt. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a kifejezés nem idegen a magyar nyelvtől, sőt a dunántúli példák alapján láthatjuk, hogy a malmot a 18. századi magyar nyelvű források is alapvetően *kalán-*, illetőleg *kalányos* malomnak hívták, és ez a névadás nem példa nélküli más népeknél sem (ŠPANIČEK, 2018, 140–142.; BALÁZS – VAJKAI, 1999, 255–264.). A Szlavóniában elterjedt kanalas malom helyi megnevezése *kašikare*.⁶ Román vidékeken nem a lapátok motiválták a névadást, hanem a kerékre vizet vezető kürtő, vagy csutora, ami miatt *csutorás malom*nak is hívják (OZSVÁTH, 2002, 74., 2011, 56.).⁷

A technikai kérdéseket megvilágító névalakok után térjünk most át a tájakkal és népekkel kapcsolatos névváriációkra. A régebbi szakirodalomban a kanalas malom mellett használt volt még a bolgár malom kifejezés is (BÁTKY, 1933, 57.). A német területeken

⁶ A szlavóniai uradalmakban előforduló kanalas malmokat latinul *mola cocleareae*-nak említik (MNL OL E 156 U. et C. – a. – Fasc. 157. – No. 026.). Ír róla Žarko Španiček (ŠPANIČEK, 2018, 146.) is.

⁷ Pongrácz Pál – feltehetőleg tévedésből – a csutorának a malom függőleges tengelyét nevezi (PONGRÁCZ, 1967. 85–90.). Ozsváth Gábor Dániel kutatásai szerint a román vidékeken a vizet a kerékre kormányzó, és annak a folyását összeszűkítő faredukciókat nevezik csutorának, ami egyes falvakban a családok (örletök) saját tulajdonában állnak, az őrlés befejezésével hazaviszik azt (OZSVÁTH, 2011, 60.).

a török-, és balkáni malom (STRAUSS, 1971, 29.) is előfordul.⁸ Írországbán a dán malom (*Danish mill*) használatos,⁹ míg az angol nyelvű írásokban több helyen északi malomnak (*Norse mill*) nevezik.¹⁰ Az egyik legelterjedtebb elnevezése a görög malom (*Greek mill*) (GADE, 1971, 44.).

E rövid áttekintés alapján is látható, hogy a különféle tájakra és népekre utaló névvariációk a malom elterjedésével, visszaszorulásával, illetve az Európában meglévő alapvető elterjedtségbeli különbségekkel magyarázhatók. A szerkezet történetét ugyanakkor nem egy nagy elterjedéssel és visszaszorulással írhatjuk le, hanem korszakokhoz, tájakhoz erősen kötött adaptációs folyamatokkal. Erre jó példát szolgáltatnak az ír, a skót és az angol példák, ahol együtt éltek a horizontális malmok a vertikális kerekű társaikkal. A horizontális malmot Írországbán a 17. században *dán malom*nak nevezték (LUCAS, 1953, 4–5.), pedig az már a dán (viking) invázió előtt is megtalálható volt a szigeten (POWELL, 1994, 219.). Az Alpok területén a középkorban és az újkorban is nagyszámban léteztek horizontális malmok, elsősorban a magasabb, nehezen megközelíthető alpi területeken (STRAUSS, 1971, 23–24.).

Le kell szögeznünk, hogy délkelet-európai elterjedtsége ellenére nemcsak a Balkán-félsziget lakói körében vált általános malomtípussá. Éppúgy megtaláljuk Olaszországban, Spanyolországban, Franciaországban, mint Írországbán, Angliában, Skandináviában (MOOG, 1994, 64.; OZSVÁTH, 2011, 57.; LANGDON, 1991, 433.). Sőt Portugáliában és Spanyolországban feltehetően a balkánihoz hasonló népszerűségnek örvendett (BALÁZS – VAJKAI, 1999, 262.; GADE, 2011, 446–447.; HUNTER, 1964, 447.).

Kanalas malmok a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában

Bár a malmok igen fontos objektumok voltak a térségben, a 18. századnál korábbról nem rendelkezünk a malmokat számba vevő részletes malomösszeírásokkal. A 17. század végéről a kamarai és uradalmi összeírások, a 18. század elejéről elsősorban a határvizsgálati tanúkihallgatási jegyzőkönyvek (*metalis inquisitio*) nyújtanak adatokat a kanalas malmok dél-dunántúli elterjedésére vonatkozóan.

Legelőször a *metalis inquisitio* malmokra vonatkozó adatait veszem sorra. Az első példa a Dombóvár melletti Enyőd pusztán létesített kanalas malom történetét mondja el. A faluhelyet (ma Kercseliget része, puszta) a 17. század végén a közeli Nyerges (ma Kaposzekcső része, puszta) rác lakosai építették és használták, akik nemcsak Enyődöt, de más környező pusztákat is bírtak. Mind Nyerges, mind pedig Enyőd templomos hely volt a késő középkorban, ezt a 18. században is fennálló romos templomfalak bizonyítják (K. NÉMETH – MÁTÉ, 2020a, 24.). Enyőd puszta birtoklásáért a környező földesurak

⁸ Strauss munkájában szereplő, hiányos képaláírással megjelenített műtárgy (Technisches Museum, Wien, 708-as leltári szám) leíró kartonján „Török turbinás malom” szerepel. A Balkánra nincs utalás, ez feltehetően Strauss saját megjegyzése lehetett. A pontosításért köszönetet mondok Bernhard Schmidt-nek, a múzeum munkatársának.

⁹ A dán malomra lásd: LUCAS, 1953, 4–5.

¹⁰ Lásd WIKANDER, 2000, 375.

évtizedekig pereskedtek. A határvizsgálati iratokban kitüntetett jelentősége volt nemcsak a templomoknak (amelyek a régi faluhelyek legtartósabb jelei voltak), de a pusztán felállított két malomnak is. Az Esterházy család a nyergesi rácok (Esterházy falu) birtoklás-folytonosságának a bizonyításával próbálta alátámasztani területi igényeinek jogosságát. A határvizsgálatban részletesen megismerhetjük a malmok birtoklástörténetét, sőt az iratban a malomtulajdonosok rokonait, utódait is tanúként látjuk viszont.¹¹

2. kép Enyőd malmai egy 1759-es térképen. MNL OL S 16 – No. 155. Mappa Haec designat plagae inter terrena... (maps.hungaricana.hu)

A török időkre visszaemlékező tanúk szerint – a meglehetősen szerény vízhozamú – Enyődi-patakon két malom is működött (2. kép), a felsőt Kalán malomnak (a 2. ábra jobb oldalán), az alsót Enyődi malomnak (a 2. kép bal oldalán) nevezték.¹² Ezek közül kétségtelenül az Enyődi lehetett a régebbi, hiszen a középkori templom alatt feküdt, és a régi falu nevét is megőrizte. Az is bizonyos, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején mindkét rác malom elpusztult, és az 1759-es térképen már egy későbbi állapotot látunk. Az Enyődi malmot magyarok építették újjá, alulcsapott, fa malomvályúval ellátott, gátas-malomtavas kivitelben. Számunkra azonban nem ez, hanem a térképen pusztá malomként jelölt Kalán malom az igazán érdekes, amit az iratban hol *kalán malom*ként, hol *kalányos malom*ként említenek, rácul pedig – a magyar névvel megegyező jelentésben – *kasszikáricának*, illetve *kaszikár vodenicának* hívnak.

A határvizsgálatokból tudható, hogy a rácok a régi török időkben és a felszabadító háborúk után is sertéseket őriztek, szántottak, fát szedtek a környező területeken, és a régi malmokat is látták, sőt örlettek bennük. A visszaemlékező, és a tájra visszatérő

¹¹ Erről részletesen: K. NÉMETH – MÁTÉ, 2020a, 2020b.

¹² Enyőd pusztáról és a malmokról lásd: K. NÉMETH – MÁTÉ, 2020a, 2020b, 131–134.

rácok szerint a Kalán malmot először egy Vuitza nevű nyergesi lakos, majd egy Szávó Nyergesácz nevű rác molnár birtokolta. Előbbi birtoklása feltehetően a török időkig nyúlik vissza, és a felszabadító háborúk után sem szakadt meg. A második tulajdonos valamikor az 1690-es években kerülhetett a malom birtokába, amit egészen a kuruc háborúig meg is tartott.¹³ Érdekes, hogy a malom az enyődi határ déli végződésénél épült fel. Hozzá igen közel, az S betűvel jelzett helyen régészeti terepbejárásunk során középkori kerámiát találtunk, amit az Enyőddel szomszédos (vele többször együtt összeírt) Szederjes faluval azonosítottunk (K. NÉMETH – MÁTÉ, 2020a, 22–24.). Ez a terület egyébként kaszálórétként funkcionált és a forrásokból tudjuk, hogy Szávó, a Kalán malom tulajdonosa használta, de a rét minden bizonnyal Vuitza birtoklása idején is a malomhoz tartozhatott.¹⁴

Az egyik tanúságtevő Szederjes falu nevének az eredetét egy Szederjes Vuitzának hívott rác ember történetével hozta összefüggésbe, aki az erdőségbe költözött, „a töröktől félvén ott csinált magának kunyhót, s ott is lakott egy darab ideig míg az idő csendesedett”. A történet számunkra Vuitza birtoklása miatt érdekes, mert amennyiben minimálisan is hitelt adhatunk az erdőségben tanyát verő rác történetének, valószínűsíthető, hogy talán a malom is valamikor a török kor vége felé épülhetett.

De térjünk vissza most a rác tanúk emlékeire! A rác származású Czikó Josephus azt állította, hogy járt a malomban, és a következőket beszélte el: „*Szávó Nyergesácz malmában mely fent álló és forgó volt gyakran bé ment, ráczúl kaszikáricza mondatott, magyarul kalányos malomnak hivattatott [...] nem különben enyődi malomban számtalanul mikoron őrlöttek is múlatott*”. Jován Hajmásácz azt is felidézte, hogy Szávó a malomtól nyugatra fekvő réteket kaszálta, és Esterházy Pál dombóvári tiszttartójának adózott utána. Martin Bradaskovics, az alsó (Enyődi) malom tulajdonosának a fia az alábbi formában emlékezett a Kalán malomra: „*tudja azt is bizonyosan, hogy a malom körül napnyugatra fekvő puszta plaga igen nagy és szép erdő volt, kalányos malmot, hogy Szávó Nyergesácz nyergesi lakos bírta azt atyjától és más öreg emberektől [...] számtalanul hallotta [...]*”¹⁵ Petar Trumity a kuruc háború után ismerkedett meg a területtel, és már pusztamalomként látta az épületet.¹⁶

Nézzük most meg tüzetesebben, hogy mi olvasható le a térképről. A Kalán malmot a patakról jobb oldalra leágaztatott malomárok látta el erővízzel, ami a malom után éles kanyart leírva visszatért a főágba. Érdekes, hogy a térképész a malomtő gátjánál alkalmazott jelzést használta a kalányos malomra vezető árok jelzéséhez is. Mindez feltehetően csak sematikus jelalkalmazás volt, és nem valamiféle emelt malomcsatornára, pozitív térszinformára utal. Balázs György és Vajkai Zsófia (BALÁZS – VAJKAI, 1999, 255.) kutatásai szerint a szőrénységi kanalas malmoknál jellemzően nagyjából 50–80 méteres, csekély esésű árkot alakítanak ki, és ott helyezik el a szerkezetet, ahol a szintkülönbség eléri a 2–3 métert. Mivel a malomnak helyet adó völgy lényegesen sekélyebb, mint a szőrénységi példánál, itt minden bizonnyal hosszabb csatornára volt szükség

¹³ MNL OL Est. P 108 Rep. 92. 557. XI. 424. 1757. Jován Hajmásácz (65 éves, Somberek).

¹⁴ MNL OL Esterházy P 108 Rep. 92. 557. XI. 424. 1757. Jován Hajmásácz (65 éves, Somberek).

¹⁵ MNL OL Esterházy P 108 Rep. 92. 557. XI. 424. 1757. Martin Bradaskovics (58 éves, Liptód).

¹⁶ MNL OL Esterházy P 108 Rep. 92. 557. XI. 424. 1757. Petar Trumity (55 éves, Görcsöny).

a megfelelő örlőerő eléréséhez. A 16. századi Salzburg környéki példák alapján (STRAUSS, 1971, 32.), ahol jellemzően a földek végében vannak a malmok, úgy gondolhatjuk, hogy a kanalas malom helyválasztását talán itt is a termőföldek közelsége indokolhatta. Vagyis a malomtulajdonos családjának írtásföldjei valahol a közelben helyezkedhettek el.

A malmok használatát tekintve nem mellékes az adózás kérdése sem. Egy vallo-mástevő említi, hogy a török világban a török földesúrnak és a herceg Esterházy családnak is fizettek a puszta használata után „20 ft felette kis pénzből álló” adót.¹⁷ Majd később már a malmok után is külön árendát fizettek az uraságnak. Az alsó, Enyődi malom árendája 5 forint volt.¹⁸ Ez utóbbi malomról több információnk van, talán azért, mert nagyobb volt és több örlető járhatott ide. Emellett szól, hogy a tanúk többször is ott „múlatták” az időt, más alkalommal pedig az Enyődi malomban megfordult nyergesi tanúk búzát és lisztet hordtak innen haza. A kalányos malomról ehhez képest szerényebb adataink vannak. Noha ebben is jártak a tájon élt rációk, és látták forogni annak kerekét is, nem minősítik azt, és örletésről sem számolnak be, talán ez is azt mutatja, hogy kapacitásban és fontosságban elmaradhatott lejjebb fekvő társától. Gondolhatunk arra is, hogy a malomhely esésviszonyai nem tették lehetővé a produktívabb malom telepítését, mindez akár a malom elhagyásában is közrejátszhatott. Akárhogy is volt, régi tulajdonosai a Rákóczi-szabadságharc után nem tértek vissza.¹⁹ A térség malmainak újjáéledését a terület vízviszonyai sem segítették. A mostani (2021) szárazabb időszak is meggyőzően mutatja, hogy még a komolyabb vízbázissal rendelkező patakok is elapadhatnak a nyár elejére, derekára. A kisebb, dombsági vízgyűjtővel rendelkező vizek pedig rendkívül szélsőséges vízjárást mutathattak ekkor, talán ez is közrejátszhatott Szávó malmának eltűnésében.

A térség másik fontos kanalas malom említése Márokról való, ahol a Rákóczi-szabadságharc után beköltözött rác parasztok építették fel a horizontális malmukat. A malomról szintén egy tanúvallatási jegyzőkönyvből értesülünk, amelyben az egykori tulajdonosok és használók szólaltak meg. Ebből tudhatjuk meg, hogy a malmot öt személy építette: *Gruicza Marokcsanin, Osztoja Baktalicza, Gyuka Ogracsics, Petar Csanakcsics és Miat Petrics*. A vallomások részleteiből megtudhatjuk, hogy a malom a Rákóczi-szabadságharc után, 1722 táján épülhetett és csak „*csékély malom volt az*” [...] „*esses időben forgott*”, vagyis nagy mértékben ki volt szolgáltatva az időjárás szeszélyeinek. Ez lett a veszte is, mivel „*az után nem lévén elegendő vize azon malomnak elhagyták pusztulni*”. A malom az egykori Szentmárton és Márok határánál létesült, a ma Mároki-vízfolyásnak nevezett igen csekély vizű patakon állt. A tanúk még működő és forgó malomként látták, közülük többen örlettek is benne búzát, kukoricát. Az egyik tanú arról vall, hogy nem járt a kanalas malomba örletni, mert elbeszélése szerint a magyarbólyiaknak a saját határukban is volt

¹⁷ MNL OL Est. P 108. Rep. 92. 557. XI. 415 – Enyőd, 1745. Jurissa Relics, (55 éves, Görcsöny).

¹⁸ Ez az összeg 1699-ben egy tolna megyei limitáció szerint nagyjából 2,5 mázsa tiszta búza árának felelt meg (KÓHEGYI – NAGY, 1988, 352.)

¹⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a későbbiekben a Kalán malomtól kicsit délebbre épült fel az ún. Bodó malom, mutatván, hogy a völgy esésviszonyai a későbbiekben is lehetővé tették a régi malomhely energiáinak kiaknázását.

malmuk. A malomépítők a malom után a dárдай uraság részére Hegyi Mihály ispánnak árendát fizettek. Az öt malomépítő gazda, akiket az irat „malomgazdá”-nak nevez „részt” bírtak a malomban, Mitter Lasics tanú az említett Gruicza Marokcsanin malomgazdát egy néhány alkalommal ott is találta a malomban. A visszaemlékezésekből úgy tűnik, hogy a gazdák nem kizárólag a saját ellátásukra használták az őrlőberendezést, de a vámórlés itt is alárendelt lehetett, ha beszélhetünk róla egyáltalán.

Egy másik határvizsgálatban mint igazodási pont szerepel a „*kalán malomhoz tartó út*”, amely a Rácgörcsöny és Doboka puszta határán futó útról leágazó útszakasz volt. Mivel a malomról nem múlt időben, vagy elpusztult épületként beszélnek, ezért az vélhetően még 1753-ban is működhetett.²⁰ Erről az objektumról sajnos a puszta említésen kívül egyéb információk nincsenek, mindössze azt érdemes még megjegyeznünk, hogy Görcsöny és Doboka is rác település volt a török időkben, és a környéken még a 18. században is sok szerb élt.

Somogy megye határvizsgálataiból nemrég egy másik kanalas malomra vonatkozó adat is előkerült. A szőládi Tóth Márton egy 1749-es határvizsgálatban arról vallott, hogy Geszti és Szentmiklós közötti határon fekvő malmot az apja bírta, és így emlékezett a gyermekkorában hallottakra: „*fiam, én bírtam Polányi vizen volt kalán malmot*”.²¹ A malom itt is két falu határának azonosítása miatt volt érdekes, egyéb információink nincsenek róla. Mindenképpen újdonságot jelent ugyanakkor, hogy a Külső-Somogy dombos vidékén is ismerték a kanalas malmot. A korábban bemutatott példákhoz hasonlóan talán itt is a Balkánról beköltöző jövevények építhették. Gesztit, Osztopánt, Vámost és más környékbeli falvakat ugyanis 1695-ben illírnek írták össze.²² Az időközben Szőládra költözött Tóth család a név alapján jó eséllyel katolikus tót származású lehetett.²³

Somogynál maradvány a Széchenyi család térképei közül ki kell emelnünk a poklosi, szentgyörgyi és merenyeyi határ vitás területrészt ábrázoló térképlapot, amin feltűnik egy „*régi kalán malom hely*” nevű határpont a „*Berints vize*” nevű vízfolyáson. A malom helyét a térrajzon egy keresztvonással jelölték.²⁴ Az Esterházy család kéziratosa térképei között őriznek egy Somodor, Rácegrecs és Kenderesújfalui határát ábrázoló határtérképet, amin feltűnik egy Kalán berek nevű hely. Talán ez a földrajzi név is egy egykoron itt létezett kanalas malomra utalhat.²⁵ Mindkét terület érintett volt a délszláv bevándorlásban. Szigetvártól északnyugatra tótok (Tótszentgyörgy), Kaposvártól északra pedig rácok telepedtek le a török időkben és a felszabadító háborúk környékén.

²⁰ MNL BML IV. 1. p. 3. XI. 324.

²¹ MNL SML IV. 10. bb. 7. d. 580. 1749. Tóth Márton (49 éves, Szőlád).

²² MNL OL E 156 – a. – fasc. 038. – no. 20. Osztopán, Geszti illír (47, 48. folio). Somogyjád magyar (32. folio).

²³ A kor összeírásai igen gyakran tótnak nevezik a Dráván és a Murán túlról felköltöző katolikus közösségek tagjait, közöttük a Tóth vezetéknevű igen gyakori.

²⁴ MNL OL S83 No. 83. *Tóth Szent Györgyi, merenyeyi és poklosi controversia planum*, 1806. (maps.hungaricana.hu).

²⁵ MNL OL S16. No. 1101. *Mappa super territoriis Racis Egresiensis Kenderes Uifalviensis Attadiensis et Somodoriensis*, 1760. (maps.hungaricana.hu).

Már ezek a térbelileg távoli példák is mutatják, hogy a kanalas malmot a Dél-Dunántúl számos pontján használták. Nézzünk most meg más iratokat, amelyekből a kanalas malom térbeli elterjedtségét jobban nyomon követhetjük!

Baranyát illetően különösen fontos a Batthyány uradalom 1701-es birtokösszeírása (NAGY, 1979). Ebből kiderül, hogy a bosnyákokkal és rácokkal újratelepített falvakban a kanalas malom általános volt. Egykerekű kalányos malmot jeleznek Ráctöttösön, Rácpetrén,²⁶ Mislényben, Kisdevecserben, Héder- és Szentlászló pusztán. Kétkerekű kanalas malmot írtak össze Vókányban, Kövesden, Borjádön és Palkonyán (3. kép). Ezek zömében boszniai rác (ortodox) közösségek malmai voltak. Kivételt jelent Mislény, ahová az összeírás előtt 10 éve érkeztek „pápista rácok” Boszniából, s a „bozzod” nevű vizen hozták létre egykerekű kanalas malmukat. A névadás is utal arra, hogy az óhazából hozott szerkezetet egészen más természeti viszonyok között alkalmazták. Érdekes ugyanakkor, hogy Szökédén, ahol Boszniából, a Dráván túlról és Kapronca környékéről érkezett horvátok éltek, egy kis felülcsapó malmot jeleznek csupán. Sem ebben az esetben, sem az összeírásban szereplő magyar községeknél nem írtak össze kanalas malmot. Gyula pusztán például a Kis Karasó vizére telepített, magyarok által bírt felülcsapott malmot regisztráltak, de ugyanilyen szerkezetet talált az összeírás Kistótfalun, Magyarpeterden és más helyeken is. Az uradalom által bírt és a beköltözők malmai közötti különbségre hívja fel a figyelmet egy 1709-es Gyula pusztai adat, miszerint „nem mert az pusztában lakni molnár az malomba” (SZITA, 1976, 112.). A példából világosan látszik, hogy az uradalom által alkalmazott molnár a malomnál lakik (lakna), s ez a magyar kézen lévő felülcsapott malmoknál is általános lehetett. A kanalas malmokról szóló recens és történeti példák ugyanakkor mind megegyeznek abban, hogy az őrlést a tulajdonosok végzik, a malomban nincs a szerkezet működtetésére szakosodott molnár (BALÁZS – VAJKAI, 1999, 279.). Ezért mellette kialakított lakóhelyiséggel sem számolhatunk. A recens szörénységi példák esetében, amennyiben messziről járnak örletni a gazdák, jellemzően istállóval bővítik és kétsejtűvé formálják, illetve tűzhellyel látják el az épületet, de állandó lakásra alkalmas lakószobát nem építenek (OZSVÁTH, 2011, 66.).

A malom fontosságára utal, hogy a kövesdi kétkerekű malom felét a rác püspök, felét a kövesdiek bírták. A Karassón (Karastica) létesített virágosi kalányos malom felét az Esterházy jobbágyok, felét a virágosiak (Battyhány), Vókányban a Kövesdi-vízen üzemelő kétkerekű malmot fele részben a trinitásiak, a másik felét a vókányiak bírták. Palkonyán a kétkerekű malmot a helyiek és „valami siklósi ember” birtokolta (NAGY, 1979, 72.). Ez a megosztott birtoklás jól mutatja, hogy a felül- és alulcsapott társaihoz hasonlóan a kanalas malom is haszonvételi értéket képviselt, és akár az egyházi személyek javadalmazásában is szerepe lehetett.

Vegyük szemügyre most egy másik példán keresztül a helyválasztás, és a táji adottságok kérdését! Szentlászló kalányos malmáról az alábbiakat állítják: „Vagyon Pusztá hallás [sic!] tó helyis és bozzodos forrás a kinn vagyon egy kerekű kalányos malom, Birjami embere birja nem régen épétette, a kiis essős üdökb[en] szokot inkább forogni” (NAGY, 1979, 81.). Ebből meggyőződhetünk, hogy a malmot nemrég készítették, nem vitás, hogy azok a pápista boszniai bevándorlók, akik az összeírás szerint 7 éve költöz-

²⁶ A leírás alapján valószínű itt is kanalas malom volt.

tek Birjánba. A halastó feltehetően az egykori szentlászlói pálos apátsághoz tartozott, hiszen az épület kőfalát, romjait az összeírás készítője is leírta.²⁷ A leírás kétségtelenné teszi, hogy a horizontális szerkezet kialakításához a régi vízrajzi elemeket használhatták fel: úgymint a gátat, az egykori halastavat tápláló forrást, és talán – bár ezt a forrás nem említi – a csatorna bizonyos szakaszait is. Elmondhatjuk tehát, hogy az e vidékre költöző új lakók hasznosították a völgyekben fellelt köveket, az összeroskadt épületek anyagát, és bizonyára így jártak el a kiásott medrekkel, gátmaradványokkal is.

A régi romok felhasználásával kapcsolatban tanulságos az a Dombóváron végzett 2009-es megelőző régészeti feltárás, ami az egykori ábrahámi cisztercita kolostor malmának a maradványait tárta fel (BORUZS – SZABÓ, 2010, 190–191.). Az építéstörténeti korszakolás szerint a régi malomhelyen 1610 környékén új, cölöpalapozású malomépületet építettek, és áthelyezték a korábbi malmot ellátó malomcsatorna torkolatát is, a malomtavat kikutorták. A keréknél kimosódott mély gödröket a ciszterci apátságból származó faragott kövekkel és téglákkal töltötték fel. A régészeti jelentésből szerkezetre utaló egyéb megjegyzéseket nem olvashatunk, mindössze annyi tudható még, hogy a korábbi épület kéthelyiséges lehetett. Dombóvár környékére már a 16. században balkáni bevándorlók telepedtek, nemcsak az írásos források, de a régészeti kutatások is kimutatták az új népesség megjelenését. Szabó Géza és Boruzs Katalin az említett megelőző feltárás során a malom feletti löszháton egy török kori települést, az azzal szemközti dombon egy temetőt azonosított. Az eddigiek fényében úgy vélem, jogosan vethető fel a kérdés, hogy az új malom vajon kanalas szerkezetű volt-e? Ennek eldöntése nyilvánvalóan régészeti feladat, itt mindössze annyit jeleznék, hogy a malomkeréknél talált cölöpök, akár a malmot tartó oszlopok is lehettek, mint az az alábbi ábrán megfigyelhető.²⁸

3. kép Kétkerekű kanalas patakmalom Bulgáriában INALCIK, 2001, 299. (43. illusztráció)

Azt már eddig is láthattuk, hogy a kanalas malmokat alapvetően a balkáni és szlávóniai beköltözők birtokolták, elsősorban a malomgazdák, és a részt bírók tulajdonában voltak, és nem lakott bennük molnár. A következőkben azt szeretném körüljárni, hogy a 18. századi források milyennek látják a kanalas malmokat az országban általános felül- és alulcsapott szerkezetekhez viszonyítva.

A kisdevecseri puszta „rossz kalányos malmát” a rácpetreiek bírták, feltehetően ez is a völgy elgátolásával nyerte a szükséges erővizet, mert a leírása így szól: „... mind hogy a Rétekben a víz károkra téveszen, ell kell hányatni nemis régen építetett oda” (NAGY, 1979, 82.). A malom rossz volta itt minden bizonnyal nem annak öregségét,

²⁷ A szentlászlói pálos apátság épülete a mai Olasz és Birján határán található.

²⁸ Lásd még a Valjevo-hegységéből származó (KUZOVIC, 2018, 33–34.) példákat!

vagy műszakilag rossz voltát jelentette, mert az összeírás kijelenti, hogy nemrég építették. Vélhetően kártékonyságát, és a felülcsapott szerkezethez képest egyszerűségét, „primitívuságát” festette le vele az összeíró.

A Kassa pusztával kapcsolatos megjegyzések meggyőzően mutatják, hogy egy-egy pusztai malomhely újjáélesztésének nem is az épület megépítése, hanem az árokrendszer kialakítása lehetett a legnagyobb költséggel járó mozzanata. A forrás így szól: „*az hol ott lehetne ugyan malmot építeni, de nagy munkával és árkolással*” (NAGY, 1979, 83.). Az eset azért is tanulságos, mert az összeíró úgy véli, hogy az uradalom számára „*Mohács mezeiről lenne vidékje*”, vagyis a gabonában bővelkedő vidék örletői számára termelhetne, így végső soron az uradalomnak hasznot hajtana. A „*malom vidékje*” kifejezés a vámörlésre berendezkedő malmok tartozéka lehetett csak, mert a kis kapacitású, alapvetően helyi falusi igényeket szolgáló kanalas malmoknál mindennek nem volt jelentősége. Ugyanez köszön vissza a vóhányi malmoknál is, ahol a két-kerekű kalányos malom felemlítése után megállapítják, hogy a faluban urasági malmot is lehetne építeni, melynek „*vidékje a Siklosi Tartományból lenne*” (NAGY, 1979, 74.). Úgy látszik tehát, hogy a kanalas malom nemcsak technikájában és produktívitasában volt más, de más tulajdonforma is társult hozzá, amely „idegenné tette” az újratelepítés alatt álló vidék életében. A malom „jövövény” voltára a ráctöttösi malom példájából is következtethetünk. A falu malmát 1701-ben így jellemezte a Batthyány uradalom összeírása: „*Ezen Faluban vagyon egy Kalányos Malom, a kiis inkább csak akkor forog, mikor essős üdő jár; máskor pedig szárazon áll, a Falubéliek birják.*” (NAGY, 1979, 69.). Itt tehát a szokványos, időjárás szeszélyeitől függő, és a falusiak által bírt kanalas malomról van szó. Nyolc évvel később (1709-ben) a rácok lakta Ráctöttösön (és Borjádón is) már mint „rác malmot” említi az összeírás. A Töttöst leíró szövegrészben konkrétan azt jegyzik, hogy a faluban: „*egy kis rác malom volt, az is a faluval együtt elégett*” (SZITA, 1976, 111.). Az előző összeírásban még kalányos malomnak nevezett épületet itt már „rácoknak” titulálják. A jelző, úgy vélem, nem csupán a falu lakóinak nyelvére, származására utal, hanem egy egyre inkább nem kívánatos, „primitívebb”, a földesúr számára csekélyebb hasznot hozó malmot jelöl.

A dél-dunántúli példák áttekintése után ejtsünk szót Szlavóniáról is, ahol merőben más volt a kanalas malmok sorsa. Žarko Španiček szerint Szlavónia legelterjedtebb malomtípusa volt (ŠPANIČEK, 2018, 140–142.). A 18. századi kelet-szlavóniai összeírások valósággal hemzsegek az adatokban. Az MNL Urbaria et Conscriptioes fondjának áttekintése alapján a horizontális malom domináns típusnak tűnik. Túlnyomórészt ilyenekkel találkozunk a pozsegai Szent Péter káptalan (1721), a zerneki (1749), a szerneki (1749), a czerniki (1749), a diakóvári (1749), a pakráci (1750), a vucsini (1774), a vucsini és jugopoljei (1774), a velikai (1783, 1799), és a peternicai (1799) uradalmi összeírásban.²⁹ Elterjedésüket a jóval kedvezőbb geográfiai feltételek mellett az is

²⁹ MNL OL E 156 U. et C. fasc. 127. no. 26 (Pozsegai Szent Péter káptalan, 1721); fasc. 73. no. 9 (Zernek, gradiskai határőr kerület, 1749); fasc. 74. no. 4 (Szernek, Pozsega vm. 1749); fasc. 127. no. 44 (Czernek, 1749); fasc. 133. no. 22 (Pakrác, 1750); fasc. 120. no. 54; 55/op (Vucsini, 1774; Vucsini és Jugopolje, 1774); fasc. 160. no. 32 (Velika, 1783); fasc. 222. no. 15 (Velika, 1799); fasc. 222. no. 16 (Peternica, 1799).

elősegíthette, hogy a tulajdonosokat a 18. század derekán készített összeírások szerint mindössze 1 forintnyi census megfizetésére kötelezték.

Igen nehéz megbecsülni a kanalas malom és az egyéb malomtípusok őrlési teljesítőképességét. Balázs György és Vajkai Zsófia és (BALÁZS – VAJKAI, 1999, 278.) a portugáliai példák alapján 10–15 kg/óra (termény említése nélkül) kapacitásúnak tartja. Žarko Španiček (ŠPANIČEK, 2018, 140–142.) szerint egy 17. századi példa alapján a kanalas malom napi fél – egy köbölnyi (kb. 50–100 kg) gabonát őrlött meg. Ugyanakkor a malmok teljesítményét nem lehet pontosan megbecsülni, mert függött a kövek méretétől, az őrlendő gabona minőségétől, továbbá a vízhozamtól és a kerékre zuhogó víz (vízoszlop) ejtési magasságától is. Éppen ezért a szakirodalomban mind a horizontális, mind a vertikális malomféleségek teljesítményére nézve igen szélsőséges értékekkel találkozunk (VAJKAI, 1995, 42.),³⁰ azonban az ismert példák alapján biztosak lehetünk abban, hogy teljesítménye elmaradt a felül- és alulcsapott, álló kerékű malmok mögött. Danilo Rosito (ROSITO, 2006, 359.) egy afganisztáni malom bemutatása során ki is tér e termelésbeli különbség okára, amely szerinte abból adódik, hogy az őrlő a malomkerék forgási sebességével megegyezően forog, vagyis a „vitruviusi” (függőleges kerékű és áttétellel működő) malomhoz képest lassabb. Ebből következik, hogy csak házi szükségletek kielégítésére alkalmas. A termelési paraméterek mellett fontos az is, hogy a kanalas szerkezet jóval egyszerűbb, míg a vitruviusi malmoknak az elkészítése és működtetése is speciális szakértelmet igényelt, különösen a fogaskerekek meghibásodása és javítása miatt (vö. GADE, 2011, 446.).

A kanalas malmok és a feltolódott Balkán

Az adatokat összefésülve arra a következtetésre juthatunk, hogy a kanalas malmok a kisebb patakoktól a Baranya folyócskáig sok helyen megtalálták a működési feltételeiket. A bemutatott példák arról győznek meg, hogy a „rácok”, a „bosnyákok”, és a Szlavóniából felköltöző „tótok” számára a kanalas malom lehetett az elsődleges malomféleség, míg a magyaroknál és a térségbe költözött horvátok egy részénél a felül- és alulcsapott szerkezet volt az uralkodó (miként a 18–20. században általában). Megépítésük nem igényelt nagyobb árokásási feladatokat, jóformán bárhol kialakítható volt, a természetes vizek medréből sekélyebb árkokkal, deszkapalánkkal, lajjal (malomcsatorna vízkerék felé eső része) is el lehetett vezetni a vizet, amennyiben sikerült legalább 2 méteres esést produkálni a malomkeréknél.³¹ A megépítéshez igénybe vehették a talált pusztamalmok gátjait, tavait, árkait is. Kis alapterületük, és boronából egyszerűen elkészíthető falazatuk miatt a parasztság számára gyorsan felállítható és hatékonyan működtethető őrlő-szerkezetet kínáltak, amelynek a készítési módját a balkáni hegyvidékeken sajátíthatták

³⁰ Egy iráni kutatás eredményei is hasonló változékonyságról tanúskodnak, lásd: HARVERSON, 1993, 168.

³¹ Ozsváth Gábor Dániel (OZSVÁTH, 2011, 63.) leírása szerint egy Új-Sopotban felállított csutorásmalmot mindössze 5 centiméteres vízszög segítségével hozzák mozgásba.

el.³² A kanalas malom alkalmazható lehetett háborús körülmények között is, sőt talán könnyebb is volt felállítani mint a felül- vagy alulcsapott társait.

A malomépítés szempontjából tehát alapvetően nem a természeti viszonyokhoz való alkalmazkodás, sokkal inkább az üzemszervezeti és termelési minta volt a meghatározó. Az ideköltöző balkáni bevándorlók a hegyes-völgyes óhazájukban kevesebb gabonafélét, és sokkal több állati eredetű táplálékot fogyaszthattak, ami bizonyos mértékig a dunántúli településeiken is megmaradhatott (MÁTÉ, 2018, 381–383.). A török uralma alatt álló tartományban viszonylag kötetlen keretek között gyakorolhatták az alapvetően pásztorkodásra épülő életmódjukat. Falvaikban gabonatermesztés is folyt, az önellátáshoz szükséges gabonaféléket és kukoricát részben a kanalas malmok segítségével őrölték meg. Mivel a 17. században földbőség volt, az sem jelentett gondot, hogy a töltések által felduzzasztott vizek kárt tettek a réteken.

A kanalas malom köve lassan járt, mert az azt mozgásba hozó kerék alig volt nagyobb magánál a malomkőnél, ezért a nagyobb kerekű felül- és alulcsapott malmokhoz képest lassabban folyt le rajta a gabona. Mivel a húsból készült ételeknek e korban nagyobb jelentősége lehetett, és a gabonafélék egy részét kevésbé finom feldolgozottsággal fogyasztották (kásafélék, dara), ezért a kanalas malmok is teljes körűen kielégíthették a közösségek őrlési igényeit, dacára annak, hogy lassan termeltek.

A kanalas malmok jellemzően egysejtű, lakószoba nélküli épületek voltak, és amint azt az európai példák mutatják, nem molnár őrölt benne, hanem az építetők „szerre” használták. Világosan látszik tehát, hogy nemcsak egy másként működő technikai eszköz kell benne látnunk, hanem a társadalmi rendbe eltérőképpen illeszkedő alkalmazhatóságot is. Használata nagyon hasonló lehetett a szörénységi, havasalföldi és székelyföldi „szeresmalmok”-hoz, ahol az építők részesként használták a malmot, illetőleg azon nemzetségi tulajdonú malmos közösségekhez, ahol a malmokat családok (nemzetségek) birtokolták (OZSVÁTH, 2011, 181., 185). Ismeretes, hogy a Balkánról származó családok üzemformája a 18–19. században is eltért a német vagy a magyar modelltől. Körükben volt a legelterjedtebb a nagycsaládi együttélés, a nagycsaládi paraszti üzem keretében a malom működtetése is jobban megoldható volt.

Az adatokból erőteljes balkáni hatás olvasható ki. A késő-középkori alpi adatok, és a malom széleskörű európai elterjedése és „vándorlásai” alapján azonban nem vethetjük el azt az eshetőséget sem, hogy a horizontális malom a Dél-Dunántúlon a török kort megelőzően is ismert lehetett.³³ Jól lehet ez idáig kanalas malmokra vonatkozó középkori adat nem került elő.

Elterjedése inkább a hódoltság társadalmi átalakulásával együtt mehetett végbe, térhódítása jól beilleszthető a történészek „felcsúszott Balkán” koncepciójába, ami szerint a hódoltság idején a Balkánról beköltöző csoportok átforgatták az elfoglalt Dél-Ma-

³² Az ausztriai példákat feldolgozó szerző (STRAUSS, 1971, 31–32.) is olcsón felépíthető és könnyen áttelepíthető malomnak írja le, amelyben a malomkövek voltak a legértékesebb alkatrészek. De ugyanezen tapasztalatokról ír a középkori angol viszonyokat bemutató John Langdon (LANGDON, 1991, 433.) is.

³³ Az eddig publikált középkor-történeti munkák nem utalnak a kanalas malmok dunántúli előfordulására.

gyarország társadalmi és gazdasági képét (HEGYI, 2007, 311.).³⁴ A malom elterjedése is mutatja, hogy a tájhasználatban markáns változás következett be a török időkben.

A felszabadító háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc idején közülük igen sok megsemmisülhetett, de regresszióját tekintve talán mégis az volt a legfontosabb tényező, hogy a balkáni népesség zöme a Dráván túlra költözött. Az itt maradt délszláv közösségek pedig vármegyei és földesúri függés alá kerültek, ami az extenzív határhasználat helyett az intenzívebb művelési formák elterjedését ösztönözte. Az új magyar telepések zömében az észak-, és nyugat-dunántúli falvakból érkeztek, ahol ekkoriban felül- és alulcsapott malmok üzemeltek, ebből kifolyólag ők nem kanalas szerkezetűeket készítettek. A földesúr számára feltehetőleg nagyobb haszonnal járt árendás vámörölő molnár szerződtetése, illetve egy produktívabb, ezért cenzussal jobban terhelhető malom felállítására, mint a nagyobb számú, de kevesebb pénzt hozó parasztörölők megadóztatása.

A 18. századtól kezdve egyre átfogóbb patakrendezéseket hajtottak végre, uradalmi mérnökök által is felügyelt malomárok-rendszerek jöttek létre, amelyek az esésviszonyokat szinte tökéletesen kihasználták, és malomszámban, kapacitásban a vízenergia maximális kihasználását tették lehetővé. A kiépülő új malomárok-rendszerek teljesen eltüntették a régi kanalas malmot, és vele együtt a Balkánról előrenyomuló tárgyi világ egy jellegzetes darabját.

Levéltári források

- MNL BML IV. 1. p. 3 = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, peren kívüli eljárás iratai, bírói vizsgálatok (inquisitiones).
- MNL OL S12 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Térképtár, Családi fondokból kiemelt térképek, Helytartótanácsi térképek (1738–1875).
- MNL OL S16 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Térképtár, Családi fondokból kiemelt térképek, Esterházy család hercegi ága.
- MNL OL S83 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Térképtár, Családi fondokból kiemelt térképek, Széchényi család (18–19. sz.).
- MNL OL E 156 U. et C. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Urbaria et Conscriptioes (Urbáriumok és összeírások).
- MNL OL P 108 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium (Rep. = repositorium; cs. = csomó; f. = fasciculus, n. = numerus).
- MNL SML IV. 10. bb = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Bírósági vizsgálatok (inquisitionales).
- MNL TML IV. 1. b. = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Tolna Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, közgyűlési iratok.

³⁴ A koncepció a legteljesebb formában (de a felcsúszott Balkán elnevezés használata nélkül) az alábbi munkában jelenik meg: HEGYI, 1995, 190–202. A koncepció néprajzi vonatkozásairól (kapásnövények elterjedése, extenzívebb tájhasználat kialakulása) lásd: MÁTÉ, 2018, 380–382.

Irodalom

- BALÁZS György – VAJKAI Zsófia
1999 Horizontális vízimalmok Erdélyben és Portugáliában (Egy nemzetközi project tanulságai). In: BALASSA M. Iván – CSERI Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. 253–284. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- BÁTKY Zsigmond
1933 Táplálkozás. In: BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly (szerk.): *A magyarság néprajza* I. 39–48. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- BORUZS Katalin – SZABÓ Géza
2010 Dombóvár, Köztársaság utca (Kiskondai-patak keleti oldala). In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. 189–192. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum.
- ENDREI Walter
1995 A magyar malomipar 1550–1800. In: UŐ (szerk.): *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon*. 48–65. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GADE, Daniel W.
1971 Grist Milling with the Horizontal Waterwheel in the Central Andes. *Technology and Culture*, 12, 1, 43–51.
2011 Tracking gristmills in Portugal: retrospection and reflexivity on place, technology, and change. *Journal of Cultural Geography*, 28, 3, 433–458.
- HARVERSON, Michael
1993 Watermills in Iran. *Iran*, 31, 149–177.
- HEGYI Klára
1995 *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
2007 *A török hódoltság várai és várkatonasága* I. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.
- HUNTER, Louis C.
1964 The Living Past in the Appalachians of Europe: Water-mills in Southern Europe. *Technology and Culture*, 8, 4, 446–466.
- INALCIK, Halil
2013 *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. London, Phoenix Ebook. [London, Weidenfield & Nicolson, 1973]
- K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor
2020a A pusztafalvak tájtörténeti kutatása a Kapos menti Enyöd példáján. In: K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor (szerk.): „Horhosok, puszták, búvólikak”. *Tájtörténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról*. 17–32. Budapest – Pécs, L’Harmattan Kiadó – PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. /Studia Ethnologica Hungrica XX./
2020b Középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonossága a Kapos és a Völgységi-patak vízgyűjtőjében. In: Uők: „Horhosok, puszták, búvólikak”.

- Tájtörténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról.* 116–137. Budapest – Pécs, L'Harmattan Kiadó – PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. /*Studia Ethnologica Hungarica XX.*/
- KŐHEGYI Mihály – NAGY Ádám
1988 Bogyiszlói pénzlelet a XVII. század végétől és gazdasági háttere. *A Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve*, XIV, 339–370.
- KUZOVIC, Duško
2018 Museum of Vernacular Architecture of Western Serbia and Eastern Bosnia and Herzegovina: Cattle–Breeding Facilities and Watermill. *Agro-knowledge Journal*, 19, 1, 28–39.
- LANGDON, John
1991 Water-mills and Windmills in the West Midlands, 1086–1500. *The Economic History Review*, New Series, 44, 3, 424–444.
- LUCAS, A. T.
1953 The Horizontal Mill in Ireland. *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, LXXXIII, 1, 1–36.
- MÁTÉ Gábor
2018 A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században. *Ethnographia*, 129, 3, 371–390.
- MOOG, Berthold
1994 *The Horizontal Watermill. History and Technique of the First Prime Mover.* Hague, International Molinological Society.
- NAGY László
1979 A Baranya megyei Battyhány uradalom népessége és javai 1701-ben. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1978, 65–86.
- OSZVÁTH Gábor Dániel
2002 Vizimalmok és egyéb víz hajtotta szerkezetek a mai Erdélyben. *Ethnographia*, 113, 69–103.
2011 *Patakmalomok a Kárpát-medence keleti felében.* Budapest, Terc Kiadó.
- PONGRÁCZ Pál
1967 *Régi malomépítészet.* Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- POWELL, Timothy E.
1994 The Disappearance of Horizontal Watermills from Medieval Ireland. *Transactions of the Newcomen Society*, 66, 1, 219–224.
- ROSITO, Danilo
2006 The watermill at Jam, Afghanistan – Preliminary Remarks. *Iran*, 44, 359–361.
- RYNNE, Colin
2018 Water and Wind Power. In: GERRARD, Christopher – GUTIÉRREZ, Alejandra (szerk.): *The Oxford Handbook of Later Medieval Archaeology in Britain.* 491–510. Oxford Handbooks. Oxford, Oxford University Press.
- STRAUSS, Felix F.
1971 “Mills Without Wheels” in the 16th-Century Alps. *Technology and Culture*, 12, 23–42.

ŠPANIČEK, Žarko

- 2018 Mlinarske tradicije Slavonije, Baranje i Srijema kao kulturna baština. In: BATINA, Klementina – BAJEC, Jasna Fakin – PETROVIĆ LEŠ, Tihana – ISTENIČ, Saša Poljak (szerk.): *Etnologija in vas v 21. stoletju: tradicionalno, ogroženo, ustvarjalno 14. slovensko-hrvaške etnološke vzporednice*. 135–156. Zagreb – Ljubljana, Hrvatsko etnološko društvo – Slovensko etnološko društvo.

SZITA László

- 1976 Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején. Újabb dokumentumok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dúlásáról. In: SZITA László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1974–75*. 95–120. Pécs, Baranya Megyei Levéltár.

VAJKAI Zsófia

- 1995 Középkori malmaink. In: ENDREI Walter (szerk.): *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon*. 36–47. Budapest, Akadémiai Kiadó.

WIKANDER, Örjan

- 2000 The water-mill. In: WIKANDER, Örjan (szerk.): *Handbook of Ancient Water Technology*. 371–400. Leiden – Boston – Köln, Brill.

GÁBOR MÁTÉ^A

THE HORIZONTAL WATERMILL (SPOON MILL) AND THE
“SHIFTED BALKANS”. THE SOCIAL AND ECONOMIC
CONTEXTS OF THE TRANSDANUBIAN SPREAD OF A MILL
TYPE IN THE 17TH–18TH CENTURIES.

Among mills, the horizontal watermill (spoon mill) has a special place, which can be installed on relatively small streams with a relatively low labor and capital input. Throughout history, it has typically met the milling needs of local communities and families and continues to do so today. To date, there have been no records from Hungary of this type of mill, well-known in the Mediterranean, Scandinavia, the British Isles, and the Balkans. In my study, I look at references related to it from the 17th–18th centuries, and I attempt to outline the possible reasons for their spread. It seems that in Southern Transdanubia, they were widespread during the period of occupation, and their occurrence (in spots) has been recorded in Somogy, Tolna, and Baranya counties. At the same time, we have no relevant data on their numbers, nor on any medieval antecedents or their survival. The ones mentioned in modern sources were typically owned by Balkan immigrants who used them to provide for their families, typically in specific order that is, operated alternately, without the help of a miller. The mill could be installed on all watercourses except larger rivers, but the conditions in the area were not very favorable: the water dried up in the summer, and the slope conditions of the valleys were also very unfavorable (long millraces). Balkan (Bosnian, Serbian, Slovak) communities tried to

integrate the milling structure common in their mountainous homelands in the flatter Transdanubian areas that yielded more cereal crops, and according to the data they successfully adapted it to local conditions, which indicates that its spread was crucially influenced not by natural factors but by the economic and social conditions of peasant farming. The emergence of the mill, along with other documented phenomena from the era (such as the Kadarka grapevine variety, tobacco cultivation, Balkan ceramics), coincides with the historical concept of the northwards shift of the Balkans, which among the general population showed a significant increase in Serbians, Bosnians, and Illyrians, and outlined the changes in the image of towns and villages. This type of mill was displaced from the region during the reorganization of the 18th century, replaced by undershot and overshot mill structures, the latter of which became dominant and completely erased the memory of the old horizontal structures.

^A University of Pécs; Department of European Ethnology – Cultural Anthropology.

HAGYOMÁNYOS ÖKOLÓGIAI TUDÁS
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

„A RÉGI ÖREGEK, AZOK LEHET ÁM,
HOGY JOBBAN TUDJÁK...”
HAGYOMÁNYOS ÖKOLÓGIAI TUDÁS AZ ŐRSÉGBEN

Bevezetés

A természeti erőforrások, így a vadon élő növények, állatok és gombák hatékony felhasználása és populációik lokális kezelése megköveteli a fajok ismeretét az ezekre az erőforrásokra támaszkodó közösségekben (BERKES et al., 2000; ALVES, 2012). A fajismeret egyrészt az ökoszisztéma-szolgáltatások közvetlen igénybevételét szolgálja (pl. növény- és állatfajok felhasználása a táplálkozásban, humán- és állatgyógyászatban) (DÉNES et al., 2012; BABAI et al., 2014), másrészt a természeti erőforrások és élőhelyek kezeléséhez szükséges botanikai, zoológiai és ökológiai ismereteket biztosítja (GLASENAPP – THORNTON, 2011; BABAI – MOLNÁR, 2014; MOLNÁR et al., 2020). Ez a fajismeret a többnyire faj-alapú helyi indikátorokon keresztül a természeti környezet változásának monitorozását segíti (MOLLER et al., 2004; LYVER et al., 2017). Ezt a komplex tudásrendszert, amely több nemzedék által összegyűjtött és átadott tudásra, a személyes tapasztalatokra és a világgépre is épül, hagyományos ökológiai tudásnak nevezzük (BERKES et al., 2000; BERKES, 2017).

Nehezen jósolható, hogy a természetes flóra és fauna mely elemeire terjed ki a helyi közösség hagyományos ökológiai tudása (HUNN, 1999; MOLNÁR, 2012; ULICSNI et al., 2019). Ahogy Móra Ferenc a növények kapcsán remek érzékkel rávilágított: „én úgy tartom, népünk csak azoknak a növényeknek adott különös nevet, melyeknek hasznát veszi vagy kárát vallja, vagy amelyeknek valami nagyon szembeszökő sajátosságuk van...” (MÓRA, 1960). Ebből következik, hogy az egyes növény- és állatfajok felismerése, megkülönböztetése kapcsán kiemelkedően fontos szempontok az adott élőlény morfológiai megjelenése (pl. méret, alak, szín), ökológiai feltűnősége (pl. viselkedés, gyakoriság), valamint kulturális jelentősége (főként vélt, vagy valós károkozása, illetve haszna) (HUNN, 1982, 1999; BABAI et al., 2017; GOSLER, 2017; ULICSNI et al., 2019).

A Kárpát-medencében élő rurális közösségek természetismeretét számos korábbi kutatás vizsgálta akár fő célként, akár szórványadatokat gyűjtve a kérdés kapcsán. Ezek a kutatások elsősorban a növényvilágra összpontosítottak, különös tekintettel a gyógy- és ehető vadnövényekre, feltárva a Kárpát-medence számos régiója hagyományos botanikai tudását (pl. Somogy: KÓCZIÁN, 1988, 2014; Alföld: GRYNÆUS – SZABÓ, 1993;

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

² Óriszentpéter.

³ Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság, Óriszentpéter.

⁴ Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet, Vácrátót / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

MOLNÁR, 2011; Északi-középhegység: KÓCZIÁN, 1984; Felvidék: KÓCZIÁN – SZABÓ, 1990; Erdély: PAPP et al., 2014a; Kárpát-medence: DÉNES et al., 2012). Az etnozoológiai kutatások globális léptékben elsősorban trópusi tájakat és a gerinces fajokat, valamint az azok használatára vonatkozó ismereteket helyezték előtérbe (pl. COSTA-NETO, 1998; WALKER, 2000; KUTALEK – KASSA, 2005; ESTABROOK, 2008). A szórványos európai vizsgálatok is főként egy-egy gerinces csoportra, esetleg néhány kiemelt fajra összpontosítottak (pl. SVANBERG, 2006; LESCUREUX – LINNELL, 2010; BENÍTEZ, 2011; CERÍACO, 2012), ritka volt a teljes gerinces faunára kiterjedő monografikus feldolgozás (FRIDELL – SVANBERG, 2007). A magyar népi állatismeretre hangsúlyt fektető, monografikus kutatások a Felső-Szigetközben (KOVÁCS, 1987) és a Sóvidéken (GUB, 1996), valamint újabban a Szilágyságban, Gömörben és a Drávaszögben (ULICSNI et al., 2016) zajlottak. Számos további szórványadat gazdagította a magyar népi kultúra vadon élő gerinctelen és gerinces állatokkal kapcsolatos adattárát (pl. TAKÁCS, 1980; BORSOS, 2000, 85–89.).

A jól feltárt fajcsoportok mellett vannak alig kutatott taxonok. A növényvilág esetében a fűfélékkel (Poaceae) vagy a palkafélékkel (Cyperaceae) kapcsolatos hagyományos ökológiai tudás rendkívül alulkutatott (kivételek: MOLNÁR, 2017, 531.). A gerinctelen taxonok szintén alulreprezentáltak a kutatásokban. A teljes gerinctelen faunát feltáró munkák készültek például Hondurasban (BENTLEY – RODRÍGUEZ, 2001), Tanzániában (HEMP, 2001), és Kenyában (WEPUKHULU, 1992). Az alulkutatottság oka, hogy a gerinctelenek kutatása olyan fajismeretet igényel, ami gyakran a nem az adott taxoncsoportra specializálódott ökológus tudását is meghaladja. Például a kétszárnyúak (Diptera) esetében a helyi emberek által ismert fajszám meg is haladja az egyetemi ökológusképzésben elvárt számot (ULICSNI et al., 2016).

A világszerte erősödő urbanizáció és életmódváltás, a természeti környezettel való napi kapcsolat visszaszorulása eredményeként a hagyományos ökológiai tudás folyamatosan veszít jelentőségéből, erodálódik (BIRÓ et al., 2014), a tájjal kapcsolatos hatalmas tapasztalati tudás elvész (MILLER, 2005; SOGA – GASTON, 2016). A tudásvesztésre utaló trendek aktualitást adnak a hagyományos ökológiai tudás kutatásának. Ezek az ismeretek a tájról alkotott komplexebb, relevánsabb tudás kialakítását segítik elő a népi természetismeret segítségével (MOLNÁR – BABAI, 2021).

Éppen ezért kutatásunk fő célja az Őrség, illetve Magyarország és Szlovénia határ régiójában található magyar anyanyelvű közösségek szóbeli emlékezetében élő népi természetismeret, azon belül a növény- és állatismeret feltárása, a növények és állatok felhasználása, kultúrában betöltött szerepének vizsgálata. A természetismeretnek, mint a magyar népi kultúra keveset kutatott részének dokumentálását a szellemi kulturális örökség megőrzése szempontjából is fontosnak tartjuk. Ezt a vidéket korábban – tudomásunk szerint – ilyen szempontból keveset kutatták: KARDOS László (1943) az Őrség népi táplálkozása, BÖDEI János (1943) a göcseji gyűjtögető gazdálkodás kapcsán közölt etnobotanikai, illetve kevés etnozoológiai adatot, BAZSIKA Enikő (2009) pedig szintén göcseji népi növénynevek listáját tette közzé.

Kutatásunk fő kérdései: 1.) Mely vadon élő növény- és állatfajokat ismerik, nevezik meg az Őrségben és a szomszédos szlovéniai magyar anyanyelvű közösségekben? 2.) Milyen módon hasznosították az ismert növény- és állatfajokat?

Jelen munkánk részletesen bemutatja a terepmunkák során feltárt népi természetismeret növényekre és vadon élő állatokra vonatkozó tudáselemeit. Összesen 130 növény- és 242 állataxon ismerete kapcsán gyűjtöttünk adatokat a fajok helyi nevére, élőhelypreferenciájára, illetve felhasználására vonatkozóan. Az adatgyűjtés szlovéniai és magyarországi falvakban, extenzív mezőgazdasághoz kötődő magyar nemzetiségű és magyarul beszélő adatközlők körében folyt az Órségi Nemzeti Park és a Goričko Natúrpark működési területén.

Jellegzetes dombsági kultúrtáj – az Órség és Goričko természetvédelmi területei

A vizsgált terület jellegzetes dombvidéki kultúrtáj (190 és 380 méter tengerszintfeletti magasság között) (1. kép), az Órség és az északkelet-szlovéniai Goričko régiójában található. A kutatás az Órségben Óriszentpéter, Szalafő, Magyarszombatfa, Nagyrákos, Kerkáskápolna, Kistrákos, Viszák falvakban zajlott, míg Szlovéniában Pártosfalva (Prosenjakovci), Szentlászló (Motvarjevci), Szerdahely (Središče), Alsójánosfa (Ivanjševci), Hodoš (Órihodos) településeket érintette.

A vizsgálatba vont települések határa az órségi és goričkoi táj jellegzetes élőhelytípusait, így flórájának és faunájának nagy részét is magába foglalja, ezért e települések botanikai és zoológiai szempontból jól reprezentálják a tágabb régió élővilágát, megfelelő helyszínül szolgáltak a népi természetismeret dokumentálásának megkezdéséhez. Ugyanakkor e települések kulturális szempontból is egységesen egy régióba sorolhatók (MÓD, 2019, 102–103.).

A vizsgált tipikus dombsági táj éghajlata mérsékelt kontinentális, enyhén szubalpin. Az éves átlaghőmérséklet 9,1–9,8 °C, az évi átlagos csapadékmennyiség 750–820 mm között alakul (KALIGARIČ et al., 2008; DÖVÉNYI, 2010; PAUŠIČ et al., 2017, 112.), amelyből megközelítőleg 600 mm a vegetációs időszakban hullik le (HAHN et al., 2012).

A vizsgált területen az üde lomboserdők jellemzők (elsősorban gyertyános-kocsánytalan tölgyesek és bükkösök), amelyekben a klimax fafajok, a bükk, a kocsányos és kocsánytalan tölgy, valamint a kísérő fafajok, főként a gyertyán természetesen elegyednek egymással (BARTHA, 2016, 302.). Jellemzők a másodlagos, telepített fenyvesek a lucfenyővel vagy erdei fenyővel (BARTHA, 2016, 308.). Az erdők kiterjedése elsősorban az Órség magyarországi területén jelentősen megnőtt a 20. század második felében (BALÁZS et al., 2012, 49.). Az erdőterület kiterjedésével párhuzamosan a gyepek területe folyamatosan csökkent a 20. század második felében (BALÁZS et al., 2012, 49.). A gyepek többsége antropogén, irtáseredetű kaszálórét (BARTHA, 2016, 312.), jellemzően kékperjés láprétek, mocsárrétek és a dombháton kivágott üde lomboserdők helyén kialakított sovány gyepek (COUSINS et al., 2014, 3.; BARTHA, 2016, 15., 312–319.; PAUŠIČ et al., 2017, 112.).

A terület állatvilága többségében mérsékelt kontinentális faunaelemekből áll, továbbá szubalpin fajok is megjelennek. Közülük sok természetvédelmi szempontból értékes, védett faj a kisparcellás mezőgazdasági műveléshez kötődik, amely gazdálkodási forma Európa-szerte jelentős mértékben visszaszorult. Közép-Európa egyik legjobb állapotban fennmaradt kultúrtájaként (KALIGARIČ et al., 2008) az Órség és Goričko fontos

szerepet játszik e fajok védelmében. A tájban előforduló, megközelítőleg 1500 lepkefaj (Lepidoptera) (VÍG, 1998) és a szitakötők fajszáma Magyarországon táji szinten itt a legmagasabb, így a természetvédelem kiemelt figyelmét élvezzi (AMBRUS et al., 1995; VÍG, 1998). A gerincesek közül a fokozottan védett haris (*Crex crex*), az európai vidra (*Lutra lutra*) és az elterjedésének keleti határát a térségben elérő szubalpin faunaelem, az alpesi tarajosgőte (*Triturus carnifex*) bír kiemelt jelentőséggel (VÍG, 2003). A fajgazdag kultúrtáj növény- és állatvilága, élőhelyei az Őrségi Nemzeti Park és a Goričko Natúrpark megalakulása (2002, illetve 2003) óta természetvédelmi oltalom alatt állnak.

A régió településein egészen a 20. század közepéig, a szlovéniai településeken a közelmúltig jellemző volt a kisparcellás gazdálkodás (az átlagos birtokméret 1,59 hektár volt). A 20. század második felétől az elvándorlás és a gazdálkodás mellett vállalt egyéb munkák befolyásolták a táj népességének életét (KLADNIK – REPOLUSK, 1993, 238.). A vizsgált régió tájhasználatát napjainkban az államilag (Őrségi Nemzeti Park és Goričko Natúrpark) és EU-s szinten (NATURA 2000) szabályozott természetvédelmi szempontok is befolyásolják (FIKFAK – MÉSZÁROS, 2019, 7–8.).

A vizsgált települések népessége a 20. században a politikai-gazdasági változások következtében meginduló elvándorlás (és kitelepítések) miatt jelentősen lecsökkent. A szlovéniai településeken a lakosság etnikai szerkezete is változott az asszimilációs folyamatok következtében (KLADNIK – REPOLUSK, 1993, 238–239.; KOCSIS, 2006; KOVÁCS, 2015, 201.; ISPÁN et al., 2018).

1. kép Jellemző tájkép – szántók, fajgazdag, mezofil kaszálórétek és lombhullató erdők mozaikja. Szerdahely – Središče, Szlovénia, 2019. Fénykép: Babai Dániel.

Az alkalmazott módszerek

Azokban a közösségekben, ahol az extenzív tájhasználat megszűnőben van, a népességnek csak kis része gazdálkodik – és nem is feltétlen a táji adottságokat figyelembe vevő, külterjes módon, ott elsősorban az idősebb nemzedékek hordozzák az egykori népi természetismeret emlékeit. A közösségekben tanultakra és gyakorlati tapasztalataikra építve ismerik az egyes fajok helyi nevét, élőhely-preferenciáját, az egykori felhasználási módokat. Ezért a vizsgált falvakban az idősebb nemzedékek magyar anyanyelvű tagjait kérdeztük a természetismeretük kapcsán. Az életmódváltás következtében a gazdálkodásban alig érdekelt fiatalabb nemzedékek tagjai nem, vagy másképpen ismerik a helyi flórát és faunát, a fajneveket, a felhasználás módjait. Tudásuk már nem a közösségre egykor jellemző etnobiológiai tudást reprezentálja, így jelen vizsgálatunk ezen nemzedékek tudására nem terjedt ki.

Az adatgyűjtés 2018–2020 között 6 alkalommal, összesen 38 terepnapon zajlott. Mivel a vizsgált régióban korábban ismert népi flóra és fauna feltárása volt a cél, a legnagyobb tudású, tapasztalt, a tájban sok időt töltő személyeket kerestük fel az ún. hólabda-módszerrel (snowball-sampling – NEWING, 2010, 74.). Összesen 40, korábban vagy jelenleg is gazdálkodó, többnyire idős emberrel készítettünk kötetlen felsorolásra (free-listing) építő, valamint félig strukturált és strukturált interjúkat (NEWING, 2010, 101–103.). Az interjúalanyok átlagéletkora Szlovéniában 75 (legfiatalabb 53, legidősebb 92), Magyarországon 79 év volt (legfiatalabb 67, legidősebb 91). Közülük mindössze egy őrségi adatközlőnek volt középiskolai és egy szlovéniai adatközlőnek főiskolai végzettsége, az oktatásból szerzett növény- és állatismeret aránya elenyésző volt a megkérdezettek körében.

Az interjúk során az egyes népi taxonok meghatározását, biológiai azonosítását színes fényképek, illetve a növények esetében frissen szedett csokrok segítették. A növényekkel kapcsolatban mintegy 250 fajra kérdeztünk rá, ezen kívül mintegy 400 állatfajról mutatunk be fényképeket. Amennyiben a fényképeken szereplő fajok azonosítása nem volt egyértelmű, az adott taxonokat biztosan azonosító tulajdonságokra irányuló keresztkérdésekkel győződtünk meg a népi taxonok pontos biológiai hovatartozásáról. A módszer hátránya, hogy nem alkalmas pl. fű- (Poaceae) és sásfélék (Cyperaceae) kérdésére, beazonosítására. Ezért ezeket a vegetációs periódusban, az adott évszak jellemző fajjaival együtt csokorba gyűjtve is kérdeztük. Terepi interjúk is készültek, megerősítve a fényképeken alapuló növény- és állathatározásokat.

Az interjúalanyokat előzetesen tájékoztattuk a kutatás céljairól, publikálási szándékunkról. Hangfelvételt csak előzetes szóbeli engedéllyel készítettünk. Az interjúk magyar nyelven készültek. Az interjú során elhangzott helyi neveket rögzítettük, valamint a fajokkal kapcsolatos további információkat azok élőhely-preferenciájáról, felhasználásáról, populációdinamikájáról. Az adatokat Excel-táblázatba rendeztük, kulcsszavak segítségével kódoltuk. A tanulmányunkban kifejtett állításokat az interjúkból kiemelt, szó szerint lejegyzett idézetek illusztrálják. Valamennyi, a szövegben szereplő, külön nem jelzett idézet a szerzők által készített interjúk alkalmával, az itt közölt formában hangzott el.

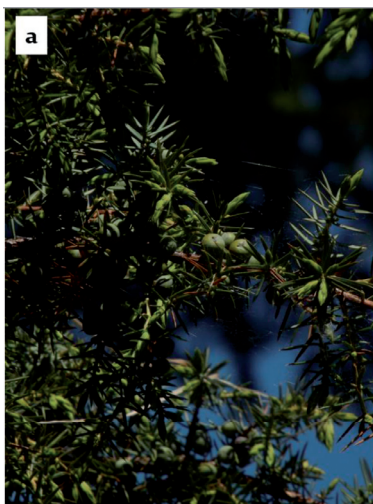
Eredmények

A népi növényismeret az Őrségben

A megkérdezett őrségi interjúalanyok 130 növényt ismertek fel, ezek közül 122 népi taxon helyi neve él a szóbeli emlékezetben a mai napig (Függelék 1. táblázat). A megnevezett népi taxonok 90%-a (110) egyértelműen egy biológiai fajjal azonosítható. A fennmaradó 10% (12) esetében (többnyire két fajból álló) fajcsoportok körvonalazódtak. A lista összesen 17 fafajt, 13 cserjefajt, 2 törpecserjét, 97 lágyszárút, 1 lián-szerű fajt tartalmaz. Az ismert fajok 54 családba tartoznak, legtöbbjük a fészkesvirágzatúak (Asteraceae) (15 faj), a rózsafélék (Rosaceae) (14 faj) és a pázsitfűfélék (Poaceae) (9 faj) családjai-nak képviselői.

Az ismert népi növénytaxonok esetében nagy hangsúlyt kap a felhasználás. Az interjúk során feltárt 130 népi taxon közül 119 kapcsán az interjúalanyok összesen 218 használatra utaló adatot említettek. A legtöbb fajjal kapcsolatban a dísznövényként (vázában, csokorban) való felhasználás (46 faj), az ember- és állatgyógyászati alkalmazás (39 faj), valamint a fogyaszthatóság (39 faj) hangzott el. 11 olyan népi taxon került elő, amelyekhez eddig nem sikerült felhasználással kapcsolatos adatot kötni (pl. *Galeobdolon luteum*, *Phragmites australis*, *Viola arvensis*). Néhány további faj név nélkül ismert a közösségben (pl. *Betonica officinalis*): „hát, sok ollan van, hogy nem tudjuk a nevit. *Ismerni ismerjük, de... A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják, csak mikor mi gyerekek vótunk, mit törödtünk mi avval...*”

A 130 népi taxon közt a legfontosabb és legsokoldalúbban hasznosított fajok (kulturális kulcsfajok) a fásszárúak voltak. Közülük a *gyertyán* (közönséges gyertyán – *Carpinus betulus*), a *pattagu* (közönséges boróka – *Juniperus communis*) és a *nyírfa* (bibircses nyír – *Betula pendula*) (2a-b, 3a kép), míg a lágyszárúak közül a *kákics* (gyermekláncfű – *Taraxacum officinale* agg.), a *csalán* (nagy csalán – *Urtica dioica*) és a *gyékény* (széleslevelű gyékény – *Typha latifolia*) emelhető ki (2c-d kép).

2a. kép Pattagu (közönséges boróka – *Juniperus communis*). 2b. kép Nyírfa (bibircses nyír – *Betula pendula*). 2c. kép Kákics (gyermekláncfű – *Taraxacum officinale* agg.). 2d. kép Csalán (nagy csalán – *Urtica dioica*). Fényképek: Babai Dániel.

A gyertyánt használták tűzifaként: „ugyanolyan kemény, értékes fa, mint a bükkfa, tűznek.” Szerszámfaként is: „jobban illen kapanyel, fejszenyel, régen nem is csináltak másbul fejszenyelet, mind gyertyánfából.” Gyertyánból készítették a fahasítás egyik fontos eszközét is, a *sukk*-kot, amivel a hasogatni való fába szorult fejszét ütötték, mert a gyertyán nem hasadt: „mikor bükkfát vagy gyertyánfát el kell hasítani, s akkor a fejszét belevágod, nem a másik fejszével ütöd, mer’ akkor megdeformálódik... *sukk*.” A gyertyánt ritkán, de fűrészárúként is hasznosították: „deszkának is használták. Ez annyi, hogy köserves dógozni vele, ha száraz. Mer’ ezen annyi gally nő, hogy ez nem olyan sima, mint a bükkfa.” A mai napig fontos a nyírfa a tájban. Ma már elsősorban csak a vesszőseprű készítése miatt jelentős: „Régen ennek a nyírfának az ágából csináltak söprűt. Nyírfa-ágsöprűt, ahogy mondják.” (3a kép)

A kákicsot szintén sokoldalúan hasznosították. Virágjából mézet készítettek: „Virágjából csinálnak mézet, úgyhogy megfőzik a virágját, cukrot tesznek rá, s akkor úgy csinálják, mint a mézet.” De gyermekjátékot is készítettek belőle: „nyakláncot szoktunk belőle csinálni, mikor virágzott.” Levelét salátának, illetve az állattakarmányozásban is használták: „Legelső a nyulaknak a táplálkozása, az a legelső.”

Humán- és állatgyógyászattal kapcsolatos adat 39 faj kapcsán került elő. Jelentős mennyiségben gyűjtöttek fajokat felvásárlásra, ez gyakran gyermekek pénzbevételi forrása volt. Olykor helyben nem is használt fajokat gyűjtöttek, például a gyöngyvirágot (*Convallaria majalis*): „mikor kislány vótam, szedtük a levelit, mikor levirágzott, talicskán toltuk haza. El lehetett adni. / BD: Otthon is használták? / Hát, otthon vagy temetőre vázába, másképp nem.”

Dísznövényként való felhasználás 46 faj kapcsán merült fel (csokor, szárazvirág). Fűfajok közül szárazvirágnak a Mária könnye (közepes rezgőfű – *Briza media*) használatát említették, a terepmunka során vázában a kékperjét (*Molinia caerulea*) is láttuk

(helyi neve nincs) (3b kép). A színes virágú mezei növények közül számos fajt szedtek vázába. Közülük kiemelhető a *nefelejcs*ek (*Myosotis*-fajok) felhasználása: nemcsak vázába szedték a fajt, hanem sajátos kompozíciót is készítettek belőle: „*tányérba hideg vizet öntenek, s akkor így szélre berakja, egyenként. Az aztán így magától föláll. Közepibe meg lehet tenni kisebb vázát, aztán bele nefelejcsset... Nagyon szép ám az!*” (3c kép)

3a. kép A nyírfa (bibircses nyír – *Betula pendula*) a mai napig fontos alapanyag, elsősorban ágseprű készülni belőle. 3b. kép A kékperje (*Molinia caerulea*) szárazvirágként kerül vázába. 3c. kép A kéknefejejs (nefelejcsfajok – *Myosotis* spp.) fontos dísznövény volt az Őrségben. Fényképek: Babai Dániel.

A népi állatismeret az Őrségben

A vizsgált közösségekben együtt mindösszesen 242 fajszintű népi taxonnal beazonosítható tudományos állattaxont sikerült meghatározni. A taxonok 55%-a, azaz 133 népi taxon a gerinctelenekhez, míg 109 népi taxon (45%) a gerincesekhez tartozott (Függelék 2. és 3. táblázat). A népi gerinctelen taxonok közül 129-nek, a taxonok 97%-ának volt helyi neve. Közülük 90 faj (68%) fajspecifikus külön névvel neveztek meg az interjúalanyok. Jónéhány olyan faj is található volt a listában, amelyeknek egytagú helyi neve volt (pl. *zsizsik*, *géber*, *pöhöl*, *kánya*). Ezeket egy adott faj, a legjellemzőbb típusfaj, valamint egy magasabb népi rendszertani kategória (pl. népi nemzetség) megnevezésére is használták. Ezt a helyzetet gyakran a „rendes”, „valódi”, „igazi” megkülönböztető kifejezések hozzátoldásával is megerősítették, például a házilégy (*Musca domestica*) vagy a gyepi hangya (*Tetramorium caespitum*) esetében.

A 242 taxonból 162 (67%) volt egy biológiai fajjal megfeleltethető. 76 népi taxon több biológiai fajt foglalt magába (fajcsoport). Néhány esetben (4 népi taxon, 2%) a népi taxont és a biológiai fajokat általában valamilyen morfológiai szempont alapján tovább osztották. Ezek az ún. túldifferenciált népi taxonok, amelyek a tudományos taxonómiai rendszerbe nem illeszthetők. A keleti sün (*Erinaceus roumanicus*) esetében például

a megkérdezett őrsegi egy kutyaszerű, illetve egy disznószerű taxont különítettek el a biológiai fajon belül (4. kép). Dokumentáltunk egy *lobodár* nevű, az ízeltlábúakhoz tartozó népi taxont is, amelyet nem sikerült tudományos taxonnal beazonosítani.

4. kép A keleti sün (*Erinaceus roumanicus*) egy túldifferenciált taxon a népi taxonómiában. A képen a két ismert (disznószerű és kutyaszerű) népi taxon közül az elmondások alapján inkább a kutyaszerű, a kutyára hasonlító orrú példányt látjuk. Fénykép: Ulicsni Viktor.

Az állatfajok tudományos taxonómiai besorolása nagyrészt megegyezett a népi biológiai osztályozás rendszerével, amit gyakran a megnevezések hasonlósága is jelzett (pl. pókok és pókszabásúak). Természetesen a két rendszer több jelentős eltérést is mutatott. Például a poloskafélékhez tartozó molnárpoloskafajokat (*Gerris* spp.) az őrsegi interjúalanyok a népi póktaxonba sorolták, a kaszaspókok (Opiliones) és az álkaszaspókok (Pholcidae) rokonaként. Ezt egyik helyi nevük, a *vízipók* is bizonyította (5. kép). A *vízipók* elnevezést magyarázza, hogy a molnárpoloskák hosszú lábai és azokkal összemérhető hosszúságú csápjai e fajokat valóban a pókokkal teszik hasonlatossá: „*hát, aminek olyan sok lába van, a víz felett van teljesen. Mintha nagy szúnyog lenne, de nem szúnyog, hanem pók teste van, hosszú lába.*”

A gerinctelen taxonok kapcsán sajnálatosan időszerű a nagy számban és nagy tömegben megjelenő adventív (idegenhonos) fajok észlelésének vizsgálata is. A csiga-fajokhoz kapcsolódó őrsegi hagyományos ökológiai tudás magába foglalja a kevésbé kedvelt őshonos csupaszcsigafajok (*Arion* spp. és *Limax* spp. pl. *Limax maximus*) (6a kép), valamint a többség által jól ismert és kifejezetten utált spanyol csupaszcsga (*Arion vulgaris*) (6b kép) ismeretét. Utóbbi egy idegenhonos faj, amely az elmúlt két évtizedben jelent meg és terjedt el gyors ütemben a tájban, nagy bosszúságot okozva a helyiek-

nek: „egy szentgotthárdi nő mondta, hogy olyan sok csiga van [spanyol csupaszcsiga], hogy ő összeszedett ezerkétszázat. [...] Há' mit ad Isten, nem kellett három év, má' én is három-négyszázat naponta össze szoktam szedni. Rámászik az ember agyára, tényleg.” Az újonnan megtelepedő fajok gyors terjedését olykor ökológiai szempontokkal magyarázták: „de hát azér' létek ez a sok kágyú [csupaszcsiga], meg mit tudom én, hogy nincsen béka, azér'.”

5. kép Hosszú lábai és azokkal összemérhető hosszúságú csápjai a molnárpoloskákat (*Gerris* spp.) a kaszáspókokhoz (*Opiliones*) és az álkaszáspókokhoz (*Pholcidae*) teszik hasonlatossá, nevük és népi besorolásuk is innen ered. Fénykép: Ulicsni Viktor.

Ugyanakkor a házas csigák, így az éti csiga (*Helix pomatia*) (6c kép) jóval pozitívabban értékelt faj (szemben a spanyol csupaszcsigával): „a pesti unokám ilyen kicsi vót, azt mondta, hogy Évi mama! A házas csigát nem bántod ugye? Tényleg nem bántom a házas csigát. Csak ezt a meztelent.”

Az őshonos katicafajok, azaz a bödebencék több fajtát is megkülönböztették a helyiek, köztük legnépszerűbb a hétpettyes katicabogár (*Coccinella septempunctata*) volt (7a kép): „gyerekeket is mindig figyelmeztettem, hogy a bödebencét nem bántanyi.” Szintén jól ismert az ázsiai jövevény, a harlekinkatica (*Harmonia axyridis*) (7b kép). Noha ökológiai és morfológiai hasonlósága a hétpettyes katicával viszonylag nagy, mindenki jól ismeri, megkülönbözteti: „hát van ollan, hogy a házokhó is bekészül. [...] Ez majdnem olyan vót, mind a krumplibogár annak idején, hogy itt vót, ott vót, amott vót, aztán egyszer' csak mindenhol vót.”

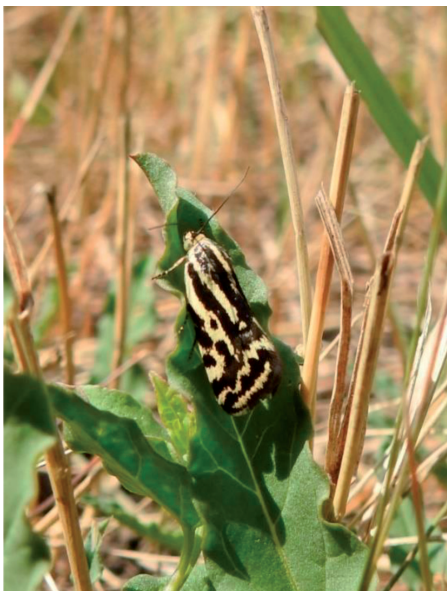
„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

6a. kép Az őshonos csupaszcsigafajok (pl. nagy meztelencsiga – *Limax maximus*) és 6b. kép az idegenhonos spanyol csupaszcsiga (*Arion vulgaris*) jól ismert taxonok. Utóbbit igyekeznek irtani.
6c. kép A házas csigák közül a legismertebb az éti csiga (*Helix pomatia*), amely némi védelemben is részesül. Fényképek: Ulicsni Viktor.

7a. kép Az őshonos hétpettyes katicabogár (*Coccinella septempunctata*) és 7b. kép az idegenhonos harlekinkatica (*Harmonia axyridis*) jól ismert fajok az Őrségben. Fényképek: Ulicsni Viktor.

8. kép A gyakori zebra bagolylepke (*Emmelia trabealis*) általában nem ismert faj, Pártosfalván mégis érdekes narratív történet kapcsolódik hozzá. Fénykép: Ulicsni Viktor.

Érdekes történet kapcsolódik a zebra bagolylepkehez (*Emmelia trabealis*) (8. kép), amely más tájakban ismeretlen faj: „*egy fajta van, ollan kicsike, egész kicsi, osztán fekete, meg fehér csikok vannak. Aszongyák, hogy az veszélyes. [...] Ollan kicsi. Egy asszon mondta, hogy a kisfiának mutatták, hogy ez veszélyes, vagy mérges.*”

A döglegyek (*Lucilia* spp.) helyi neve az egész magyar nyelvterületen a hivatalos névvel megegyezően *döglégy* (9. kép). Ugyanakkor az Őrségben, elsősorban a magyarországi településeken *bogár* néven emlegetik ezeket a legyeket, míg a szlovéniai Pártosfalván a nagyon találó *mészároslégy* név terjedt el: „*hát mikor rámegy a húsra, akkor oda csinál. [...] Hát ez a kékes, zöldes. Ugye? Mészároslégy, na. Mer'ott szok' lennyi, ahol a mészáros. De olyan ződ, igen. Hát mondják, hogy az rárakja a tojását a húsra, hogy ott az megférgesedik.*”

9. kép A döglegyek (*Lucilia* spp.) jól ismert fajok az egész Kárpát-medencében, így az Őrségben is. Fénykép: Ulicsni Viktor.

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

A gerincesek közül a kétéltűek számára a természetes vizes élőhelyek vagy a *tóké* (mesterséges, kis kiterjedésű tavak, amelyek kenderáztatásra, a háziállatok itatására szolgáltak, valamint tűz esetén vízbázist jelentettek a házak közt) megfelelő élőhelyet biztosítanak. A gazdag kétéltűfauna tekintetében a békák (Anura) jól ismertek a vizsgált őrségi településeken. A területen előforduló, morfológiailag meglehetősen hasonló, három barnabékafaj (mocsári – *Rana arvalis*, erdei – *Rana dalmatina*, és gyepi béka – *Rana temporaria*) (10a-c kép) közül a mocsári béka hímjei a rövid nászidőszakban kék színűvé változnak. Bár ez a szín feltűnő, rövid ideig látható kora tavasszal, és a békák ilyenkor alapvetően ritkán kerülnek az emberek szeme elé (kevés munka van még a tájban). Azonban volt olyan gazdálkodó, aki érzékelte a mocsári békák nászát: „*Tudod, minálunk Muraszombat, meg Radán között. Osztán ottan van egy tó, oszt abba' a tóba vannak kék békák. [...] Csak tavassza'.*”

10a. kép Mocsári béka (*Rana arvalis*). 10b. kép Erdei béka (*Rana dalmatina*). 10c. kép Gyepi béka (*Rana temporaria*). E fajok a nászidőszakon kívül nagyon hasonlóak, így ekkor nem is tudják elkülöníteni őket az adatközlők. Fényképek: Ulicsni Viktor.

A farkos kétéltűek (szalamandra és a göté) négy faja fordul elő a vizsgált területen. Ezeket a fajokat az őrségiek két népi taxonba sorolják. Az egyik taxon a foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*), amelyet *szalamandra* vagy *mocsarád* néven ismernek a vizsgált tájban. A másik népi taxon helyi neve *vízibornyú* vagy *göte*, amely az alpesi tarajosgöte (*Triturus carnifex*), a pettyes göte (*Lissotriton vulgaris*) és az alpesi göte (*Ichthyosaura alpestris*) (11. kép) közös helyi neve. A *vízibornyú*hoz egy érdekes hiedelem is kapcsolódik: „[a vízibornyúkat] *meg szoktak fogyni. Mer' aszonták, hogy szerencsét hoz, ha valaki megsimogatja őket.*”

A hüllők közt a közönséges lábatlangyík (*Anguis fragilis*) helyi neve *vakkigyú* (12. kép). A legtöbben ártalmatlan fajnak tartják, néhányan azonban üldözik: „*ez talán nem nagyon veszélyes. Hát ilyet meg má' sokat agyonvágтам. Nagyon sokat.*” / „*Csak azt nem szokjuk bántani. Másik kígyót azt, hogyha van, azt agyonverem. A vakkigyú nem bánt engem. Az nem is mérges, nem is csip.*” Helyi nevét is ártalmatlan voltára vezetik vissza: „*nem lehet vak, hanem lehet azé' mondják vakkigyúnak, hogy nem bánt, vagy hogy nem mérges.*” A mitikus, minden lakóházban élő házikígyó alakja is előkerül a *vakkigyú* kapcsán: „*Jaj, osztán mingyá' hogy ezt agyonüttük. Jaj, lányom! Mondom. Ő nem hallotta még. Nem szabad a házná' kígyut agyonütni, mer' akkó'... Nem szabad.* [de agyonütötte]

De minden háznak megvan a maga kigyuja. Aztán, aszongya, abba' az évbe' meghalt az öregapja. Aztán akkor ő úgy bánkódott, hogy őmiatta halt meg.”

11. kép A farkos kétéltűek közé tartozó götefajok, így a képen szereplő alpesi göte (*Ichthyosaura alpestris*) is fajcsoportként a vízibornyú taxonba tartoznak. Fénykép: Ulicsni Viktor.

12. kép A közönséges lábatlangyikot (*Anguis fragilis*) hagyományosan vakkigyúnak nevezik, így a kígyókhoz is sorolták, bár ma már többen hallottak arról, hogy valójában a gyíkok rokonságába tartozik. Fénykép: Ulicsni Viktor.

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

A gerlice (balkáni gerle – *Streptopelia decaocto*) (13. kép) a jelenlegi idősebb nemzedékek fiatalkorában jelent meg nagy számban, inváziós jelleggel a tájban. Ennek is köszönhető, hogy sokan a balkáni gerle mai, nem túl alacsony létszámát is kevesellik: „annyi gerlice vót, az a vadgerlice, fekete koszorú volt a nyakukon. Hogy hová lettek, én nem tudom.”

13. kép A gerlice (balkáni gerle – *Streptopelia decaocto*) a 20. században jelent meg a tájban dél felől terjeszkedve. Fénykép: Ulicsni Viktor,

A szajkó (szajkó – *Garrulus glandarius*) (14a kép) és a zödbákán (szalakóta – *Coracias garrulus*) (14b kép) népi taxonokat jól ismerik az őrségi gazdálkodók. Gyakran emlí-

14a. kép Szajkó (*Garrulus glandarius*). 14b. kép Zödbákány (szalakóta – *Coracias garrulus*). Mindkét faj a sokak által említett fajok közé tartozik, habár a gyakori szajkóval szemben a szalakóta már jó ideje kipusztult a tájból. Fényképek: Ulicsni Viktor.

tik együtt ezt a két madárfajt, habár a szalakóta már rég eltűnt a tájból: „*A szajkót azt megfoglák, csak azt a ződbákánt, azt nem fogták meg. Szajkónak annak jó. Azt meg szokták fogni kukoricával. Úgy, hogy kukoricát madzagra kötöttek, ugye a kukoricát nagyon szereti, azt kitétték neki, oszt hogyha úgy bekapkodta a kukoricát, akkó' nem tudott e'mennyi, mer' a madzag benn vót a torkán. Oszt akkor így megfoglák.*”

Az emlősök közül a denevérfajok jól ismert népi taxonok (15. kép), amelyekről tartottak régen az őrségiek. A denevérekkel kapcsolatban a hajba kapaszkodásról szóló történetek terjedtek el: „*azt mondták a denevérrre, hogy belekapaszkodik a hajadba, és az nem engedi el, ki kell vágni. Tehát mi ebbe' nőtünk fel, hogy a denevér az nem jó. És ez bennem az ott belül megvan.*”

15. kép Közönséges késeidenevér (*Eptesicus serotinus*). A tájban előforduló denevérfajok között nem tesznek különbséget, egy népi taxonba sorolják őket, ami jól mutatja, hogy a helyiek alapvetően kerülnek a kontaktust ezekkel a fajokkal. Fénykép: Ulicsni Viktor.

A nagyragadozók közül az utóbbi időben dél felől terjedő *sakál* (aranyakál – *Canis aureus*) megjelenését is érzékelték az Őrségben (16. kép). Károsnak gondolják, noha ebben a tájban még nem okozott problémát: „*a sakál, az a róka, farkas, kutya között, valami olyan. Ez valahonnan kezd most, ami előbb nem volt. Itt-ott má' látták, de úgy, hogy baj még azé' nincs, mer' annyi nincsen belüle, de hát...*”

16. kép A nemrégiben megjelent aransakálról (*Canis aureus*) a már nem aktív tájhasználó idősök közül is sokan hallottak. Fénykép: Ulicsni Viktor.

Az eredmények megvitatása

A fajismeret jellemzői

A vizsgált területen az eddig megismert népi növénytaxonok száma (130) a teljes, mintegy 1000-1100 fajt számláló flórához viszonyítva viszonylag alacsony (vö. PÉNTEK – SZABÓ, 1985; MOLNÁR – BABAI, 2009; MOLNÁR, 2011). Ennek oka lehet módszertani (nem kérdeztünk meg minden egyes fajt), vagy az erodálódó növényismeret (az interjúalanyokat megkérdezve úgy tűnik, hogy a fajismereti görbe telítődik, újabb helyi nevek többszöri megkérdezésre sem kerültek elő). Az interjúk, valamint a tágabb régióból ismert etnobotanikai adatok (BAZSIKA, 2009; BÖDEI, 1943; KARDOS, 1943; TÓTH, 2009) alapján úgy becsüljük, hogy a még emlékezetben élő népi taxonok 80-85%-a kerülhetett elő.

A regisztrált népi állattaxonok száma (242) ugyanakkor más tájakkal (KOVÁCS, 1987; GUB, 1996; BABAI, 2011; ULICSNI et al., 2016) összevetve jelentős, elmélyült hagyományos ökológiai tudás jelenlétét bizonyítja. A gerinctelen-gerinces taxonok aránya (55 vs. 45%) GUB (1996) munkájában is hasonló (48 vs. 52%). A vadon élő állatok nagy részének ismertsége a nagy testmérettel vagy morfológiai feltűnőséggel, esetleg élőhelyi sajátosságokkal volt magyarázható. Az ismertséget befolyásolhatta továbbá az egyes fajok gyakorisága, viselkedése, az emberi településeken való megjelenése, károssága vagy hasznossága. A fajok ismertségét a kulturális szempontok, a fajokhoz kötődő folk-

lorműfajok és kulturális attitűdök is befolyásolták. Egyes taxonok ismertsége meglepő volt, mivel semmilyen különösen jelentős tulajdonsággal nem rendelkeztek (pl. zebra bagolylepke – *Emmelia trabealis*, fehérsávós lepkék – *Neptis* spp.). E fajok esetében nem találtunk sem kulturális, sem felhasználással kapcsolatos adatokat, noha nem kizárható, hogy a múltban volt ilyen. Hasonló arányban mutattak ki nehezen magyarázható, helyileg mégis ismert népi taxonokat a Felső-Szigetközben (KOVÁCS, 1987) és a Sóvidéken (GUB, 1996) egyaránt (pl. bársonyatkáék – *Microtrombidium* spp., kétpetyűes katicabogár – *Adalia bipunctata* stb.).

Számos faj elnevezése egyértelműen utal valamely szembetűnő tulajdonságára. Például a *hatökör-rántó fiúj* (mezei katángkóró – *Cichorium intybus*) neve a faj erős gyökerzetére utal. A *fülbemászó* (közönséges fülbemászó – *Forficula auricularia*) esetében a fajhoz kötődő, az emberek fülébe való befészkeléssel kapcsolatos, általánosan elterjedt hiedelem meghatározó. Az éjjeli lepkék *vacsoravesztő* elnevezése egy etológiai megfigyelésre utal, miszerint a fényre a házba berepülő éjjeli lepkék olykor beleesnek az ételbe (vö. KOVÁCS, 1987). A népi taxonok egy kisebb részének helyi neve megegyezett a hivatalos magyar névvel (pl. nyírfa, gyertyán, vakond, hód). Ez a jelenség Göcsejben is jellemző például a nagy szarvasbogár (*Lucanus cervus*) vagy a szitakötők (Odonata) esetében (BAZSIKA, 2009). Egyes, a természetvédelem által kiemelten kezelt fajok, így például a sárga sásliliom (*Hemerocallis lilio-asphodelus*) vagy a haris (*Crex crex*) ismerete minden bizonnyal a természetvédelem kommunikációjának (is) köszönhető. Ezek, a korábban a helyi gazdálkodók számára ismeretlen fajok miatt bevezetett gyepgazdálkodási korlátozások generálják a gazdálkodók és a természetvédelem közötti konfliktusok jelentős részét. Meglepő helyi nevek is előfordultak. Mivel a kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis*) természetes élőhelyeken nem fordult elő a tájban, a *hóvirág* nevet az Őrségben a tavaszi tőzike (*Leucojum vernum*) viselte. Az eurázsiai hódot (*Castor fiber*) egyes interjúalanyok következetesen vidrának nevezték (e résztvevők többnyire nem ismerték az eurázsiai vidrát). A gyöngybagoly (*Tyto alba*) *hóbagoly* elnevezése a médiából származó név lehet, amely leváltotta az ismert faj korábbi helyi nevét.

A legtöbb növény- és állatfaj esetében egy helyi név egy biológiai fajjal azonosítható, ahogy az a világ vizsgált népi biológiai osztályozási rendszereiben is jellemző (BERLIN, 2014). Vannak azonban fajcsoportok is, ahol egy népi név több biológiai fajt is felölel (BERLIN, 2014). Az őrségi kaszálók gyepalkotó keskenylevelű szálfű fajai (Poaceae) nem ismertek egyenként, egy sokfajú fajcsoportot képeznek, amelynek helyi neve *füjj*. A széna minősége szempontjából az ökológiailag hasonlóan viselkedő fűfajok elkülönítésének nincs gyakorlati jelentősége. Felismerik, hogy különböző fajok alkotják a fajcsoportot, de külön nevet nem kapnak. Hasonló a helyzet Gyimesben is, ahol egy *imola* nevű taxonba (fajcsoportba) sorolják a szálfüvek többségét (kb. 21 faj) (BABAI et al., 2014; BABAI – MOLNÁR, 2016). Egyetlen, morfológiai szempontból feltűnő fűfaj, a közepes rezgőfű (*Briza media*) képez kivételt, amely mindkét tájban külön nevet kapott (Gyimes: *poloska-fű*, Őrség: *Mária könnye*), ahogy Háromszéken és Gyergyóban is (vö. BABAI et al., 2014; MOLNÁR – BABAI, 2009; PÉNTEK – SZABÓ, 1976; RAB, 2001, 208.).

A szálfüvekhez hasonlóan a molyok esetében interjúalanyaink három népi taxont is egyszerűen molynak neveztek, de azokat jellemzésük során pontosan elkülönítették.

Ez a jelenség világszerte jól ismert, olykor egészen extrém formában is megjelenik: egy perui matses közösségben több mint 50 denevérfaj pontos, részletes elkülönítése mellett csak egyetlen helyi nevet használnak rájuk az adatközlők (FLECK et al., 2002).

Az őrési élőhelyek növény- és állatvilága

Az erdei vegetáció – a lombkoronát alkotó fafajok döntő többsége (érdekes módon a juharfajok kivételével, amelyek ismertek Göcsejben: BAZSIKA, 2009; BÖDEI, 1943), és a cserjeszint fajai egyaránt – jól ismert. Néhány cserjefaj kapcsán (még?) nem került elő adat: kecskerágó-fajok (*Euonymus* spp.), veresgyűrű som (*Cornus sanguineus*) (ismertek Göcsejben: BAZSIKA, 2009; BÖDEI, 1943). A gyepszint fajai közül jól ismert volt a kapcsos korpafű (*Lycopodium clavatum*). A szlovén népesség nemcsak a spóráját, de a növény herbáját is szárította, porította, és sebhintőporként használta (MLAKAR, 2015, 89., 364.). Megfogyatkozását a legtöbb interjúalany megemlítette. Eltűnése okaként a túlhasználat és a tájhasználat megváltozása is felmerült. A botanikai szakirodalom elsősorban az avargyűjtés felhagyását, ezzel az erdőtalajok megváltozását teszi felelőssé a faj eltűnéséért (GRUBER et al., 2015, 15.).

Az erdei faunát meghatározza az Alpokalja csapadékos klímája, illetve ennek eredményeként a nagyobb fenyőterületek jelenléte, hiszen jellemző a fenyőket követő fajok megjelenése (pl. cincérek – Cerambycidae, keresztcsőrű – *Loxia curvirostra*, fenyvescinege – *Parus cristatus*, KALOTÁS, 2004). Míg a cincéreket néhányan ismerik, az emberközeli sokkal ritkábban megjelenő keresztcsőrűt és fenyvescinegét nem különítik el, bár ha látják őket, el tudják helyezni a népi rendszertanban. Korábbi generációk több időt töltöttek az erdőben, így jobban is ismerhették az erdei állatfajokat, így olyan erdei haszonvételek is ismertek voltak, mint a poszméhek és más vadméhek mézének gyűjtése.

A kaszálók növényvilága a hasonló gazdálkodást folytató (állattartás, szénatermelés) gyimesi gazdálkodók növényismeretével összevetve kevésbé ismert (vö. MOLNÁR – BABAI, 2009; BABAI et al., 2014; BABAI – MOLNÁR, 2016). A kaszálókön előforduló feltűnő virágú fajok közül a réti kakukkszegfű (*Lychnis flos-cuculi*) és az agár sisakoskosbor (*Anacamptis morio*) jól ismert. A gyakran tömeges réti boglárka (*Ranunculus acris*) „sárga virág” megnevezése elég stabilnak tűnik (nem pusztán jelzős szerkezetnek), a széna mennyiségét előrejelző indikátorfaj. A nyár végén, sarjúkaszáláskor tömeges, feltűnő megjelenésű, az Őrségben nagyra értékelt takarmánynövényt, az őszi vérfüvet (*Sanguisorba officinalis*) szinte mindenki ismeri, helyi neve azonban nincs.

A kaszálók állatvilágának jellemző képviselői a lepkék. Az őrési lepkefauna (Lepidoptera) Kárpát-medencei viszonylatban magas diverzitása és néhány ritka, kiemelten védett faj miatt a természetvédelem számára különös jelentőséggel bír, természetvédelmi kezelések kapcsán is előtérbe kerül. Ezek a lepkefajok komoly konfliktusforrást jelentenek a gazdálkodók és a természetvédelem között. Hasonlóan sok konfliktushelyzet alakul ki a helyiek és a hatóságok között bizonyos emlősfajok kapcsán, amely azok vadgazdálkodási, természetvédelmi értéke és a helyiek tevékenységé-

nek korlátozása, illetve a károkozás miatt kialakuló ellentétből ered (KOZOROG, 2019). Az Őrségi Nemzeti Park által az egyik legintenzívebben védett madárfajt, a harist (*Crex crex*), amely szintén kaszálókon él, a helyiek nemigen ismerik különösen rejtőzködő életmódja miatt, ez pedig a gazdálkodók tevékenységének korlátozása folytán gyakran szül a védelmi intézkedésekkel szembeni ellenérzést. A haris a hagyományos tájhasználati módok eltűnése – és általa az élőhely megszűnése – eredményeként szorul vissza (TATAI – GRUBER, 2014, 62.).

A szántóföldekhez, veteményeskertekhez kötődő gyomok jól ismertek. A fajok egy részét (vetési konkoly – *Agrostemma githago*, kék búzavirág – *Centaurea cyanus*, pipacs – *Papaver rhoeas*) dísznövényként hasznosították (vázába szedték). Ezek a fajok annak ellenére jól ismertek, hogy a mezőgazdaság intenzifikációja, a megnövekedett gyomirtó-használat miatt évtizedekkel ezelőtt szinte teljesen eltűntek a szántókról (ŠILC – ČARNI, 2005).

A szántók, mezsgyék állatvilága talán a legismertebb a helyiek között, mivel ezen a területeken dolgozva töltötte a gazdálkodók többsége ideje nagyobb részét. A tájhasználatban, és ennek következtében a fajösszetételben itt végbemenő jelentős változások sokkal feltűnőbbek a számukra, mint más élőhelytípusokban. Mindenki érzékelte a mezei nyúl (*Lepus europaeus*), a fácán (*Phasianus colchicus*), a fogoly (*Perdix perdix*) visszaszorulását. A gerinctelen kártevők is itt jelentkeznek legnagyobb számban, a korábban, vagy aktuálisan mezőgazdaságból élő emberek természetesen külön figyelmet fordítottak rájuk (pl. növénytetvek /*Sternorrhyncha*/, burgonyabogár /*Leptinotarsa decemlineata*/, lőtücsök /*Gryllotalpa gryllotalpa*/ stb.).

A népi növény- és állattaxonok felhasználása

A 130 népi növénytaxont sokoldalúan hasznosította a vizsgált települések lakossága. A használati módok jelentős része a Kárpát-medence más tájaiban is publikált adatokhoz hasonló. A legfontosabb fajok – ahogy más, alapvetően gazdálkodó, a gyűjtőgazdálkodást csak kiegészítő tevékenységként folytató közösségben – elsősorban fásszárúak, a faanyag hasznosítása miatt (PÉNTEK – SZABÓ, 1985, 159–160.; RAB, 2001, 123–124.). A közönséges gyertyán, a bibircses nyír vagy a bükk, tölgy faanyaga számfaként, tűzifaként, építőanyagként stb. nagyon fontos szerepet játszott a háztartások és a gazdaságok mindennapjaiban. A *pattaguhoz* (közönséges boróka – *Juniperus communis*) több olyan felhasználási mód kapcsolódott, amely kizárólagos, más faj nem helyettesíthette a használatát (pl. a borókabogyó fűszerként való használata húsok pácolásához, fája használata húsfüstöléshez, ostornyélként). Fűszerként és gyógynövényként való felhasználása a szlovén népességnél is jellemző volt (MLAKAR, 2015). A bibircses nyír (*Betula pendula*) rendkívül sokoldalúan hasznosított fafaj nemcsak a vizsgált tájban, de a Kárpát-medence más tájaiban, például Erdélyben (PAPP et al., 2014b; PÉNTEK – SZABÓ, 1985, 209.; TARISZNYÁS, 1978, 30–31.) is, míg a szlovén lakosság elsősorban a viricset hasznosította (NOVAK, 1957; MLAKAR, 2015). A fafajok gyógyászatban, táplálkozásban (pl. friss, tavaszi levelek fogyasztása) játszott szerepe a vizsgált közösségekben kisebb lehetett, mint a Kárpát-medence más tájaiban (vö. DÉNES et al.,

2012, 384.; PÉNTEK – SZABÓ, 1985, 112.). A lágyszárúak némileg háttérbe szorultak, de a gyermekláncfű (*Taraxacum officinale* agg.) és a nagy csalán (*Urtica dioica*) a Kárpát-medence más régióihoz hasonló módon és sokoldalúan hasznosított fajok (pl. ehető vadnövény, gyógynövény, rostonövény) (pl. GRYNÆUS – SZABÓ, 2002, 211.; HALÁSZ, 2010), a szlovén lakosság is hasznosítja (MAKAROVIC, 1988; PAPEŽ, 2010; MLAKAR, 2015). A dísnövényként hasznosított fajok száma kiemelkedően nagy. A gyógyászattal, táplálkozással kapcsolatba hozható fajok száma is magas (39-39) (vö. PÉNTEK – SZABÓ, 1976, 1985; RAB, 2001; PAPP – HORVÁTH, 2013; BABAI et al., 2014).

A növények mellett az állatfajokat is sokféleképpen hasznosították az őrségiek, ezek az ökoszisztéma-szolgáltatások is nagyon fontos szerepet töltek be a helyi közösségek életében. A borz (*Meles meles*) zsírjának hasznosítása kiemelt szerepet kapott a humángyógyászatban, csakúgy, mint a Szilágyságban (ULICSNI et al., 2013, 394.) és Európa más vidékein is (ALBIZUA et al., 2005). A saját fogyasztásra történő halfogás többnyire kosárral, kézzel zajlott, de olykor csalit is használtak. A csaliként használt fajokat nagyon jól ismerték: a *szecsku* [sáskafajok – Caelifera], illetve a *kaszás* [zöld lombszöcske (*Tettigonia viridissima*) és hasonló fajok] mellett a más tájakban gyakran alkalmazott, vörös színű trágyagilisztát (*Eisenia foetida*) tartják a legjobb csalinak (ULICSNI et al., 2016).

A rákok, alapvetően a folyami rák (*Astacus astacus*), illetve a gubacs, elsősorban a nagy magyargubacs (*Andricus hungaricus*) eladásra történő gyűjtése már egy külső igény kielégítését szolgálta. Meglepő módon a Kárpát-medencében szintén sokféle gyűjtött és nagy mennyiségben leadott éti csiga (*Helix pomatia*) gyűjtésére (BIHARI-HORVÁTH, 2011) az Őrségben nem találtunk példát. Ehhez hasonlóan a Kárpát-medencében, sőt Európa-szerte a magas vérnyomás, inyorvadás tüneteinek enyhítésére használt orvosi piócát (*Hirudo officinalis*) és magyar nadályt (*Hirudo verbana*) az Őrségben már a mai idős korosztály sem használta, azok alkalmazásáról csak más tájak kapcsán hallottak, gyakran pontatlanul.

Mivel a hagyományos ökológiai tudással még rendelkező nemzedékek tagjainak jelentős része már nincs közvetlen, aktív kapcsolatban a természeti környezettel, a fajismeret, a nevek és gyakran az élőhely vagy az egykori felhasználás pontos módja is kikopott az emlékezetből (MILLER, 2005; SOGA – GASTON, 2016). Elmúlt az a külterjes tájhasználat, amelyet már 1818-ban Nemesnépi Zakál György is említett Őrségről írt munkájában: „sokszor tapasztaltam már, hogy ezek a Természet Tanítványi, a’kik magok szednek füveket és gyökereket.” (idézi: KARDOS, 1943, 10.).

Záró gondolatok

Miközben az emberi közösségek természettel kapcsolatos tudása a gyakorlat, a tájhasználat megszűntével fakul, a tájhasználat megváltozásával a növényzet, a fajok is változnak, átrendeződik a táj élővilága. Vannak azonban nagy tudású emberek, akik segítenek minket abban, hogy dokumentálhassuk a magyar népi kultúra egy múltba vesző szeletét,

és előmozdítjuk az ember és a tájhasználat, a növény- és állatvilág kapcsolatainak megértését, egyrészt megőrizve ennek emlékét, másrészt támogatva a természetvédelem gyakorlati munkáját a kulturális és természeti értékekben gazdag kultúrtáj megfelelő kezelésében és fenntartásában.

Irodalom

- ALBIZUA, Jabi Zabala – BORDAS, Marta I. Salona
2005 Bases para una etnozoología del tejón (Meles meles L.) con especial referencia en el ámbito cultural vasco. *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, 37, 80, 319–328.
- ALVES, Rômulo Romeu da Nóbrega
2012 Relationships between fauna and people and the role of ethnozoology in animal conservation. *Ethnobiology and Conservation*, 1, article number: 2. doi: 10.15451/ec2012-8-1.2-1-69
- AMBRUS András – BÁNKUTI Károly – KOVÁCS Tibor
1995 Az Őrség szitakötő faunája (Odonata). *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 22, 2, 49–62.
- BABAI Dániel
2011 *Hagyományos ökológiai tudás az etnozoológia tükrében. A gerinces állatok népi ismerete Hidegségben*. MSc-szakedolgozat. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, 182, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018>
2016 Species-rich Mountain Grasslands Through the Eyes of the Farmer: Flora, Species Composition, and Extensive Grassland Management. *Martor: A Place for Hay. Flexibility and Continuity in Hay-Meadow Management*, 21, 147–169.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt
2014 „Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest – Vácrátót, MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Botanikai és Ökológiai Intézet.
- BABAI Dániel – ULICSNI Viktor – AVAR Ákos
2017 Conflicts of economic and cultural origin between farmers and wild animal species in the Carpathian Basin – an ethnozoological approach. *Acta Ethnographica Hungarica*, 62, 1, 187–206.
- BALÁZS Pál – KONKOLY-GYURÓ Éva – BACSÁRDI Valéria – KIRÁLY Géza
2012 *A táj átalakulásának feltárása történeti térképelemzés és kérdőíves felmérés alapján az Őrségben és a Vendvidéken*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.

- BARTHA Dénes
2016 Az Őrségi Nemzeti Park élőhelytípusai. In: BARTHA Dénes (szerk.): *Az Őrségi Nemzeti Park I.* 291–339. Óriszentpéter, Őrségi Nemzeti Park.
- BAZSIKA Enikő
2009 Népi növény- és állatnevek Göcsejben. *Muratáj Lendva – Lendava*, 2009, 1–2, 77–96.
- BENÍTEZ, Guillermo
2011 Animals used for medicinal and magico-religious purposes in western Granada Province, Andalusia (Spain). *Journal of Ethnopharmacology*, 137, 3, 1113–1123. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2011.07.036>
- BENTLEY, Jeffrey W. – RODRÍGUEZ, Gonzalo
2001 Honduran Folk Entomology. *Current Anthropology*, 42, 2, 285–301.
- BERKES, Fikret
2017 *Sacred ecology*. New York, Routledge.
- BERKES, Fikret – COLDING, Johann – FOLKE, Carl
2000 Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10, 1251–1262. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1251:ROTEKA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1251:ROTEKA]2.0.CO;2)
- BERLIN, Brent
2014 *Ethnobiological classification: Principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400862597>
- BIHARI-HORVÁTH László
2011 Szarvaskő „etnomalakológiája”. Az éti csiga gyűjtögetése és fogyasztása egy Heves megyei lokális közösségben. *Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, 47, 309–326.
- BIRÓ Éva – BABAI Dániel – BÓDIS Judit – MOLNÁR Zsolt
2014 Lack of Knowledge or Loss of Knowledge? Traditional Ecological Knowledge of Population Dynamics of Threatened Plant Species in East-Central Europe. *Journal for Nature Conservation*, 22, 318–325. <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2014.02.006>
- BORSOS Balázs
2000 *Három folyó között: a bodrogi közti gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után, 1840–1910*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BŐDEI János
1943 Adatok Zalabaksa gyűjtögető gazdálkodásához. *Néprajzi Értesítő*, 35, 2, 69–96.
- CERÍACO, Luis M. P.
2012 Human attitudes towards herpetofauna: The influence of folklore and negative values on the conservation of amphibians and reptiles in Portugal. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 8, article number: 8. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-8-8>

- COSTA-NETO, Eraldo Medeiros
1998 Healing with animals in Feirade Santana City, Bahia, Brazil. *Journal of Ethnopharmacology*, 65, 225–230. [https://doi.org/10.1016/S0378-8741\(98\)00158-5](https://doi.org/10.1016/S0378-8741(98)00158-5)
- COUSINS, Sara A. O. – KALIGARIČ, Mitja – BAKAN, Branko – LINDBORG, Regina
2014 Political Systems Affect Mobile and Sessile Species Diversity. A Legacy from the Post-WWII Period. *PlosONE*, 9, 8, article number: e103367. doi:10.1371/journal.pone.0103367
- DÉNES Andrea – PAPP Nóra – BABAI Dániel – CZÚCZ Bálint – MOLNÁR Zsolt
2012 Wild plants used for food by Hungarian ethnic groups living in the Carpathian Basin. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 81, 4, 381–396.
- DÖVÉNYI Zoltán
2010 *Magyarország Kistájainak Katasztere*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- ESTABROOK, George F.
2008 The significance of sheep in the traditional agriculture of Beira Alta, Portugal. *Journal of Ethnobiology*, 28, 1, 55–68. [https://doi.org/10.2993/0278-0771\(2008\)28\[55:TSOSIT\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.2993/0278-0771(2008)28[55:TSOSIT]2.0.CO;2)
- FIKFAK, Jurij – MÉSZÁROS, Csaba
2019 Protected Areas on the Slovenian–Hungarian Border: A Place and Space of Nature and Culture. *Traditiones*, 48, 1, 7–26. <https://doi.org/10.3986/Traditio2019480101>
- FLECK, David W. – VOSS, Robert S. – SIMMONS, Nancy B.
2002 Underdifferentiated taxa and sublexical categorization: an example from Matses classification of bats. *Journal of Ethnobiology*, 22, 1, 61–102.
- FRIDELL, Staffan – SVANBERG, Ingvar
2007 *Däggdjur i svensk folklig tradition*. Stockholm, Dialogos.
- VON GLASENAPP, Markus – THORNTON, Thomas F.
2011 Traditional ecological knowledge of Swiss Alpine farmers and their resilience to socioecological change. *Human Ecology*, 39, 769–781. <https://doi.org/10.1007/s10745-011-9427-6>
- GOSLER, Andrew G.
2017 The Human Factor: Ecological Salience in Ornithology and Ethno-ornithology. *Journal of Ethnobiology*, 37, 4, 637–662. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-37.4.637>
- GRUBER Ágnes – HARSÁNYI Krisztián – HAVAS Márta – HORVÁTH Jenő – KEVY Albert – KOVÁCS-MESTERHÁZY Zoltán – MARKOVICS Tibor – NÉMETH Csaba – PÁL Éva – SZENTIRMAI István – SZÉPLIGETI Mátyás – TANNER Tibor – TÁRCZY Andrea
2015 *Jelentés az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság 2014. évi tevékenységéről*. Óriszentpéter.
- GRYNAEUS Tamás – SZABÓ László Gy.
1993 Növények ismerete és használata Dávodon (Bács-Kiskun m.). *Gyógyszerészet*, 37, 1, 29–36., 85–92.

- 2002 A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei (növénynevek, növényismeret és -felhasználás). *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 10, 153–246.
- GUB Jenő
1996 *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*. Korond, Firtos Művelődési Egyesület.
- HAHN, Anke – KONKOLY-GYURÓ, Éva – VÖLLER, Sonja – BALÁZS, Pál – TORKAR, Gregor – BURNET, Ellis
2012 *Perception of Landscape Changes in Three Trans-boundary Focus Areas: Based on Oral History Surveys with Local Inhabitants, Stakeholders and Experts*. Sopron, University of West Hungary.
- HALÁSZ Péter
2010 *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. Budapest, General Press Kiadó.
- HEMP, Claudia
2001 Ethnozoological research on invertebrates on Mt. Kilimanjaro, Tanzania. *Ecotropica*, 7, 1–2, 139–149.
- HUNN, Eugene S.
1982 The Utilitarian Factor in Folkbiological Classification. *American Anthropologist, New Series*, 84, 4, 830–847. <https://doi.org/10.1525/aa.1982.84.4.02a00070>
1999 Size as Limiting the Recognition of Biodiversity in Folkbiological Classifications: One of Four Factors Governing the Cultural Recognition of Biological Taxa. In: MEDIN, Douglas. L. – ATRAN, Scott (szerk.): *Folkbiology*. 47–69. Cambridge, Harvard University Press.
- ISPÁN, Ágota Lídia – BABAI, Dániel – MÓD, László – ULICSNI, Viktor – MÉSZÁROS, Csaba
2018 Complex Ethnographic Research Methods for the Study of Protected Areas and Border Communities at the Slovenian-Hungarian Border. *Acta Ethnographica Hungarica*, 63, 2, 471–500. <https://doi.org/10.1556/022.2018.63.2.12>
- KALIGARIČ, Mitja – SEDONJA, Jožef – ŠAJNA, Nina
2008 Traditional Agricultural Landscape in Goričko Landscape Park (Slovenia): Distribution and Variety of Riparian Stream Corridors and Patches. *Landscape and Urban Planning*, 85, 1, 71–78. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.09.012>
- KALOTÁS Zsolt
2004 *Nemzeti parkok Magyarországon*. Pécs, Alexandra Kiadó.
- KARDOS László
1943 *Az Őrség népi táplálkozása*. Budapest, Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya.
- KLADNIK, D. – REPOLUSK, P.
1993 A rurális térségek fejlődésének szerepe a magyar etnikai identitás megőrzésében az alsólendvai kommunában (Szlovénia). *Földrajzi Közlemények*, 41, 4, 235–250.

Kocsis Károly

- 2006 *A népesség változó etnikai arculata a Muravidék mai területén*. Budapest, MTA Földrajztudományi Intézet.

KÓCZIÁN Géza

- 1984 Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. In: SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.): *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. 229–256. Miskolc, Herman Ottó Múzeum. /Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványa, XIII./
- 1988 A taranyi cigányok gyógyító és mérgező növényei. *Gyógyszerészet*, 32, 417–421.
- 2014 *A hagyományos parasztgazdálkodás természet, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése*. Nagyatád, Nagyatádi Kulturális és Sport Központ.

KÓCZIÁN Géza – SZABÓ László Gy.

- 1990 A szlovákiai Áj és Falucska községek népeinek gyógynövényhasználata, etnobotanikai tudása. *Adatközlés. Gyógyszerészet*, 34, 371–377.

KOVÁCS Antal

- 1987 Járók-kelek gyöngyharmaton... növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. *Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek*, 6.

KOVÁCS Attila

- 2015 Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely népesedése, anyanyelvi és nemzetiségi, valamint vallási megoszlása a 18. század végétől a 21. század elejéig. In: Kovács Attila (szerk.): *Határok mentén. Fejezetek Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely történetéből*. 181–228. Pártosfalva – Ljubjana – Lendva, Községi Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség – Nemzetiségi Kutatóintézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.

KOZOROG, Miha

- 2019 “They feed here and live there”: Borderwork with wildlife in Slovenia’s north-east corner. *Traditiones*, 48, 1, 191–211.

KUTALEK, Ruth – KASSA, Afework

- 2005 The use of Gyrinids and Dytiscids for stimulating breast growth in East Africa. *Journal of Ethnobiology*, 25, 1, 115–128. [https://doi.org/10.2993/0278-0771\(2005\)25\[115:TUOGAD\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.2993/0278-0771(2005)25[115:TUOGAD]2.0.CO;2)

LESCUREUX, Nicolas – LINNELL, John DC.

- 2010 Species specific ecology influences the perceptions and local knowledge of Macedonian hunters and livestock breeders towards bears, wolves and lynx. *Human Ecology*, 38, 3, 289–299.

LYVER, Phil O’Brian – TIMOTI, Puke – JONES, Christopher J. – RICHARDSON, Sarah J. – TAHI, Brenda L. – GREENHALGH, Suzie

- 2017 An indigenous community-based monitoring system for assessing forest health in New Zealand. *Biodiversity and Conservation*, 26, 13, 3183–3212. <https://doi.org/10.1007/s10531-016-1142-6>

- MAKAROVICH, Gorazd
1988/90 Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. [Diet in Slovenia in the 19. century]. *Slovenski Etnograf*, 33–34, 127–205.
- MILLER, J. R.
2005 Biodiversity conservation and the extinction of experience. *Trends in Ecology & Evolution*, 20, 8, 430–434. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2005.05.013>
- MLAKAR, Vlasta
2015 *Rastlina je sveta, od korenin do cveta: tradicionalno znanje o rastlinskem svetu na Slovenskem* [Traditional knowledge on plants in Slovenia]. Ljubljana.
- MÓD László
2019 „A Border that Divides and Connects”. *Traditiones*, 48, 1, 101–116.
- MOLLER, Henrik – BERKES, Fikret – LYVER, Philip O’Brian – KISLALIOGLU, Mina
2004 Combining science and traditional ecological knowledge: monitoring populations for co-management. *Ecology and Society*, 9, 3, article number: 2.
- MOLNÁR Zsolt
2011 A Hortobágyi pásztorok növényosztályozása, a vadon termő növények ismertsége és néven nevezettsége. *Crisicum*, 7, 153–207.
2012 Classification of pasture habitats by Hungarian herders in a steppe landscape (Hungary). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 8, article number: 28. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-8-28>
2017 „I see the grass through the mouths of my animals” – folk indicators of pasture plants used by traditional steppe herders. *Journal of Ethnobiology*, 37, 3, 522–541. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-37.3.522>
- MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel
2009 Népi növényzetismeret Gyimesben I: Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 1–2, 117–143.
2021 Inviting ecologists to delve deeper into traditional ecological knowledge. *Trends in Ecology & Evolution*, 36, 8, 679–690. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2021.04.006>
- MOLNÁR, Zsolt – KELEMEN, András – KUN, Róbert – MÁTÉ, János – SÁFIÁN, László – PROVENZA, Fred – DÍAZ, Sandra – HOSSEIN, Barani – BIRÓ, Marianna – MÁTÉ, András – VADÁSZ, Csaba
2020 Knowledge co-production with traditional herders on cattle grazing behaviour for better management of species-rich grasslands. *Journal of Applied Ecology*, 57, 9, 1677–1687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13664>
- MÓRA Ferenc
1960 Népies növények a Kiskunság flórájában. In: VAJDA László – MADÁCSY László (szerk.): *A fele sem tudomány. Utazás a földalatti Magyarországon*. 254–261. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- NEWING, Helen S.
2010 *Conducting Research in Conservation. A social science perspective*. London – New York, Routledge Taylor & Francis Group.

NOVAK, Vilko

- 1957 Vprašanje nabiralništva pri Slovencih [Question about gathering of wild plants by Slovenian people]. *Slovenski Etnograf*, 10, 19–28.

PAPEZ, Andreja

- 2010 *Uporaba divje rastočih rastlin v prehrani*. [Use of wild-growing edible plants in human nutrition]. Graduation thesis, University of Ljubljana.

PAPP Nóra – HORVÁTH Dávid

- 2013 Vadon termő ehető növények Homoródkarácsonyfalván (Erdély). In: DÉNES Andrea (szerk.): *Ehető vadnövények a Kárpát-medencében*. 83–92. Pécs, Janus Pannonius Múzeum.

PAPP Nóra – BIRKÁS-FRENDL Kata – FARKAS Ágnes – CZÉGÉNYI Dóra

- 2014a Hungarian Ethnobotanical Studies in Romania. In: PIERONI, Andrea – QUAVE, Cassandra (szerk.): *Ethnobotany and Biocultural Diversities in the Balkans: Perspectives on Sustainable Rural Development and Reconciliation*. 29–44. New York, Springer Verlag.

PAPP, Nóra – CZÉGÉNYI, Dóra – HEGEDŰS, Anita – MORSCHHAUZER, Tamás – QUAVE, Cassandra L. – CIANFANGLIONA, Kevin, – PIERONI, Andrea

- 2014b The uses of *Betula pendula* Roth among Hungarian Csángós and Székelys in Transylvania, Romania. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 83, 2, 113–122.

PAUŠIČ, Igor – IVAJNŠIČ, Danijel – KAIGARIČ, Mitja – PIPENBAHER, Nataša

- 2017 Relation between plant species diversity and landscape variables in Central-European dry grassland fragments and their successional derivatives. *Acta Botanica Croatica*, 76, 2, 111–119. <https://doi.org/10.1515/botcro-2017-0001>

PÉNTÉK János – SZABÓ T. Attila

- 1976 Egy háromszéki falu népi növényismerete. *Ethnographia*, 87, 1–2, 203–225.
1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

RAB János

- 2001 *Népi növényismeret a Gyergyó-medencében*. Csíkszereda, Pallas – Akadémiai Könyvkiadó.

ŠILC, Urban – ČARNI, Andraž

- 2005 Changes in weed vegetation on extensively managed fields of central Slovenia between 1939 and 2002. *Biologia, Bratislava*, 60, article number 409.

SOGA, Masashi – GASTON, Kevin J.

- 2016 Extinction of experience: the loss of human–nature interactions. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 14, 2, 94–101. <https://doi.org/10.1002/fee.1225>

SVANBERG, Ingvar

- 2006 Black slugs (*Arion ater*) as grease: a case study of technical use of Gastropods in pre-industrial Sweden. *Journal of Ethnobiology*, 26, 2, 299–309.

TAKÁCS Lajos

1980 *Irtásgazdálkodásunk emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TARISZNYÁS Márton

1978 A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban. In: TARISZNYÁS Márton (szerk.): *Gyergyó történeti néprajza*. 31–44. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TATAI Sándor – GRUBER Ágnes

2014 Eltűnik-e a haris (*Crex crex*) Nyugat-Magyarországról? 2001–2012 közötti állománytrendek és védelmi lehetőségek. *Szélkiáltó*, 16, 61–65.

TÓTH Antónia

2009 *Népi növényismeret az Őrségben*. Kézirat. Óriszentpéter.

ULICSNI, Viktor – SVANBERG, Ingvar – MOLNÁR, Zsolt

2013 Folk knowledge of non-domestic mammals among ethnic Hungarians in North-Western Romania. *North Western Journal of Zoology*, 9, 2, 383–398.

2016 Folk knowledge of invertebrates in Central Europe - folk taxonomy, nomenclature, medicinal and other uses, folklore, and nature conservation. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 12, 1, article number: 47. <https://doi.org/10.1186/s13002-016-0118-7>

ULICSNI Viktor – BABAI Dániel – VADÁSZ Csaba – VADÁSZ-BESNYŐI Vera – BÁLDI András – MOLNÁR Zsolt

2019 Bridging conservation science and traditional knowledge of wild animals: The need for expert guidance and inclusion of local knowledge holders. *Ambio*, 48, 7, 769–778.

VÍG, Károly

1998 Vas megye élővilágának megismerése, jelenkori természeti értékei. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 25, 2, 7–82.

2003 *Zoological Research in Western Hungary: A history*. Szombathely, Vas County Museums Directorate, Vas County Body of the Hungarian Academy of Sciences.

WALKER, Danny N.

2000 Preliminary bibliography on dogs and wolves stressing their prehistoric and historic occurrence, hybridisation and domestication. *British Archaeological Reports (BAR) International Series*, 23, 313–343.

WEPUKHULU, David Masika

1992 *Bukusu Ethnozoology (Invertebrates) – II*. Kenya, Mombasa, University of Kenya. <https://www.scribd.com/collections/2316838/Bukusu>. (letöltés ideje: 2021. október 25.)

DÁNIEL BABAI^A – ANTÓNIA TÓTH^B – MÁTYÁS SZÉPLIGETI^C – VIKTOR ULICSNI^D

TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE OF PLANTS AND ANIMALS IN THE ÓRSÉG

The traditional ecological knowledge related to flora and fauna is an important basis for the management of natural resources. This knowledge facilitates the use and management of natural resources and habitats and the monitoring of changes in the natural environment. Our objective was to explore the traditional ecological knowledge related to wild plant and animal species in the settlements of the Órség and Goričko regions in Hungary and Slovenia. In the course of the research, we explored folk plant and animal taxa with the help of freelisting and color photographs presented during structured interviews. We conducted interviews with a total of 40 local, mostly elderly, former or current farmers, examining their traditional ecological knowledge. Interviewees from the two regions combined mentioned a total of 130 folk plant taxa and 242 folk animal taxa (133 invertebrates and 109 vertebrates). The vast majority of known plant species were considered ornamental, edible, or medicinal, while animal species were noted primarily for their size, habitat, danger or harm they caused, and cultural significance. For most plant and animal species, the local name corresponded to a specific biological species, but folk taxa denoting several biological species were also found. Traditional ecological knowledge of plants and animals covered all the important species in the wildlife of the Órség in terms of extensive farming or the functioning of the landscape and ecosystem. Learning about these folk taxa reveals the foundation that has defined the world of extensive farmers and that can play a major role in maintaining the integrity of the socio-ecological system.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

^B Óriszentpéter.

^C Órség National Park Directorate, Óriszentpéter.

^D Centre for Ecological Research, Institute of Ecology and Botany, Vácrátót; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

Függelék

1. táblázat A vizsgált falvakban ismert népi növénytaxonok, ismertségük, felhasználásuk (azoknál a népi taxonoknál, ahol több név is előkerült, a neveket az említések gyakorisága szerint csökkenő sorrendben tüntettük fel). A helyi növénynevek esetében olyanokat is feltüntettünk, amelyek az interjúk során nem hangzottak el, de a környéken folytatott és publikált etnobotanikai gyűjtések tartalmazzák. Ezek forrása: ^{BE} – BAZSIKA (2009) (Göcsej), ^{BJ} – BÖDEI (1943) (Göcsej), ^{KL} – KARDOS (1943) (Őrség).

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészetek (a felhasználás módja)
<i>Achillea collina</i> / <i>A. millefolium</i>	SLO: egérfarkú, cickafark, egérfarkú füjj, pulykafarok / HU: egérfarkú, cickafark, egérfarkú füjj	„Ezek is ollan sovány helyeken nyőnek, legjobban mondjuk ott, ahol mikor vótak a két gazda között egy mögye, aztán azokon a mögyéken végig szoktak ezek nyőlni.” / „Én teának szedtem, köserű a teája, de mondják, nagyon jó a gyomorra.” / „Szép vázában is, sokáig megvan, megmarad, mint vágott virág például.”
<i>Agrimonia eupatoria</i>	SLO: bojtortján, pulman, cigánbua / HU: bojtortján, cigánbua	„Az út szélén ez úgy szokott nőni. Pulman, há’ mennyi szok e’ lenni... hát ez a pulman, ja. Szokták szennyi teának, még én is, mikor talállok, szoktam szenni. Ez is útszéleken.”
<i>Agrostemma githago</i>	SLO: konku, piros konku, konkoly / HU: konku, konkó	„Ja, hát, az bent a búzába szokott teremni, konku, ja. De hát má’ ma az se nyól, mer’ ugye, kipermeteztük azt is. Az szépet virágozott. Szép színű virágja vót neki.”
<i>Alnus glutinosa</i>	SLO: egerfa, berekfa / HU: egerfa, berekfa	„Ja, hát egerfa. Berekfa. Mondjuk így is, mondjuk úgy is. [...] Ebből van elég sok. De csak a patakpartokon. Ha szároz, jó tűzifa is.” / „Hát, eztet megmondom őszintén, használták régen hídlásnak disznóólba. Nyersen le köllött vágni, és akkor kicsit megfaragták, aztán nyersen betették, akkor sokáig tartott.”
<i>Alopecurus pratensis</i>	SLO: – / HU: –	„Minek mondták ezt, azt aztán nem tudom. [...] Tudom, ez réti fű. [...] Tudom, hogy amikor forgattunk vagy valamit dógoztunk szénával, nem? Aztán valaki ott vót, aztán gyorsan vette aztat, aztán beletekerte a hajadba, aztán alig, a hajamat is húzogattam belé, ja. Nem tudom, ezt minek mondják. [...] Meg amikor megszáradott, én szoktam még úgy vázába is tenni. Jó hosszabb szárával, aztán vázába.”
<i>Amaranthus</i> sp.	SLO: disznóparaj, disznóparéj / HU: disznóparaj, disznóparéj	„Amellik benn van a krumpliban meg a kukoricában, ottan a nagy ároknál is a kukoricában, hogy annyi vót a permetszer után. Nincs virága neki. Csak van neki ez a magja, ez a zödes. Apró magja van, mind a mák. Ez a disznóparéj, ugye? Ez jobban a kukoricában, ez kertbe nem nyól meg azér’. Kukorica, krumpli, tök.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Ambrosia artemisifolia</i>	SLO: ambrózia / HU: ambrózia	„Ambrózia. Aztán hát ez is, ahova betelepszik, hát azt csak permettel lehet ki, többszöri permetezésekkel lehet kiirtani. Mer’ egy szálát, ha kiszakasztatnak, még tíz is nyől. Nagyon sok van, az útpartokon nagyon sok van illen ambrózia.”
<i>Anacamptis (Orchis) morio</i>	SLO: kukukkvirág, kakukkfű / HU: kukukkvirág	„Nálunk mondják kakukkfűnek. [...] Ja, ez tavasszal szok lenni, hagymája van, hogy ezt szoktuk tavasszal szedni, hogy gyerekek vótunk, és akkor csokorba hoztuk be, hogy milyen szép virág.”
<i>Anagallis arvensis</i>	SLO: – / HU: esűvirág	„Éppen ollan, mind a tikhúr [<i>Stellaria media</i>], hogy fut, aztán illen téglaszín virágja van neki, azt mondják, hogy az jó a köszvényre... Azt nem tudom, minek mondják. Az is kukoricába, meg ollan helen.”
<i>Anemone nemorosa</i>	SLO: csibe virág, csillagvirág, vadhóvirág / HU: –	„Ez meg tavassze legkorábban virágzik, ez a csibe virágnak mondtuk. Ez sokféle van, itt nekünk is van – most nem lehet látni, mer’ eltűnt –, de tavasszal mindig virágzik. Meg hát erdőkebe, nagy területen is ez virágzik.”
<i>Apera spica-venti</i>	SLO: héla / HU: héla	„Ja. Möghélásult. Az a búzából van, megnyölt, még nagyobb mint a búza... Csak az a jó, hogy hélának nincs magja, azt szokták mondani. Hát biztos, hogy van magja. Csak olyan apró, hogy aztat a kombájn elfújja a másik mag közül. Megnő egy méter magasra is. Mind a búza, meg egy kicsit még átnyól rajta, és akkor fönt elágazik... Csak az nagyon könnyű, az nem hajul meg, az csak ilyenessen áll, mer’ könnyik. [...] Ha nincs sok eső, akkor a szárazabb darabokba nincs, csak a laposakba, ahol nedvesebb... De hogyha most má’ vannak olyan permetszerek, ha avval megpermetezed, akkor a hélának nincs nagyon sanszája, hogy megnyől. [...] Hogyha sok van a búzába például, elveszi a tápanyagot. Nem ollan szép a búza akkor. [...] GS: Ez olyan gaznövény, ez, ha nem figyel a gazda oda, meg ugye, akkor nedvesen tartja az egész, ez sűrűn megnyől a búzába, s akkor nem bír küszáradni aratáskor, van egy kis harmat, akkor a küszáradás sokkal tovább tart, mer’ ez megnyől a búza között. Rozs, meg tritikálba nagyon nem, valahogy aztat nem kedveli.”
<i>Arctium lappa</i>	SLO: lapulevél, cigántetű, bojtortján, bogáncs / HU: lapulevél, cigántetű, bogáncs, bojtergyán	„Tudod, ami ollan ződ, a végén meg egy kicsi ollan rózsaszín, aztán aztat egymásba dobáltuk bele, aztán beleragad nagyon. Húú, nagynak nő. Nagy bokor.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Bellis perennis</i>	SLO: pipitér, Istenvirág, (margaretta) / HU: pipitér	„Szanaszét az udvarokba. Ez is jó teának. Meg akkor, ha salátát csinál valaki, rádobhatja a salátára, úgyis emészhető, úgyis élvezhető.” / „Ez tavasztól egész őszig van. Ez mindig, egész nyáron van. Ez is van nagyon sok. Hát, ez mindenhol van, itt lenn a ház előtt, itten, amíg le nem kaszállák, addig ollan szép tiszta fehér tőlle. [...] Ezt is szoktuk tenni a jégmájszterbe.”
<i>Betonica officinalis</i>	–	„Ennek ollan vastag levele van, nem? Ez is van. Csak a nevét, azt nem tudjuk.”
<i>Betula pendula</i>	SLO: nyírfa / HU: nyírfa	„ahol ez nyől, ottan a legtöbb ez van, úgyhogy nem nagyon, há’ van azér’, hogy van a másik fák között, de jobban, bükkfák között még jobban, de a fenyőfák között nem nagyon nyől. Jobban egyedül, ahol ez nyől, ottan akkor ez nyől. Szereti aztat, hogy ő magányosba nyől.” / „valami edényt tettek, hogy abba folyt... Vagy pedig az ágat is elválták, aztán oda akasztottak rá valami üveget.” / „Illen kandallóba fűtöttek, hogy nem füstül. Meg tavassze szedik a levelét teának, vesebántalmakra. Söprút csinyákat az ágjából.” / „díszfának is lehet használni, illen ünnepélyt rendeznek, akkor illen fákat vágnak le, és ebből csinyának ollan díszkapukat. Arra a legjobban használlák. [...] Régen még jobban vótak bálók, aztán akkor eztet leválták az erdőbe, aztán megfonták, mind körül, hogy illen szép sátort csinyákat belüle. [...] Esküvő vót, akkor is mind megfonták ilen vágtuk, illen vékonyakat, mind dísznek vót használva, hogy ollan szép vót a levele, szépet mutatott.” / „Ezt lehet, ebbül lehet mindent csinálni, legjobban főzőkanalakat faragtak belőle.”
<i>Bidens</i> spp. (esetleg <i>Lappula squarrosa</i>)	SLO: cigánbua / HU: ragadánc	„Azok olyan kicsinyek, az a cigánbua. De a levelit, azt meg nem tudom ám, ha ismerem, hogy milyen is a levele Az aprú. Ez a lapulevelnek meg nagy micsodái vannak. Ha az ember olyan helyen jár, hogy erdőszélen vagy útpartokon, hol nincs tisztítva, aztán beleragad, hogy alig bírja kipucúni. Az aprú, de az is ragad, úgy mint a fene.”
<i>Briza media</i>	SLO: Mária könnye, Máriakönyű / HU: Mária könnye ^{BJ} , Máriakönyű ^{BE} , didergővirág ^{BJ} , poloskafűj ^{BJ} , remegőfűj ^{BJ} , remete ^{BJ} , tavaszi zörgőfűj ^{BJ} , rezgőfűj ^{BE}	„Vázába is szoktunk tenni. Na. Ollan szép, aztán megszárad, télen mikor koszorút csinyáltak, hogy nem volt virág, még oda is. Aztán eztet a kicsi virágait vagy mag, vagy nem tudom, mi, meg is füstöttük.” / „De szoktunk szennyi, akármít, egy csokorral hazahoztak, meg meg is száradott. De nem potyogott le, ha télen valamit köllött, valami véletlen koszorút, mikor régen még papírból csinyáltak, közibe szépen arannyal vagy ezüst füstékkal megfestették, belemártottak.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Bromus secalinus</i> (?)	SLO: vaduc / HU: vaduc	„Vaduc! A búzába vagy a rozsba. Az meg megint olyan öregebb, magas. Azt is irtották mindig vagy rostálták, amikor aratás után a vetőmagbú ki, a vaduc.” / „Ez is ilyen gaznövény a búzába, rozsokba. Rozsba nagyon nem, a búzába legjobban szeret lenni.” / „Azt mondták a régiek, hogy még a vaducból még lisztet is, kenyeret is sütöttek.”
<i>Calluna vulgaris</i>	SLO: vadzám, nyúlkóró / HU: vadzám	„Ollan szegény heleken nyól, erdőbe, meg ami rétet nem ganajtrágyázzák, ollan heleken nyól. Nekünk vót egy nagy rétünk, hogy csak vadzám vót rajta, nem fűj. Aztán kaszálták, na, hát ennek megették azért szénának. [...] Még azután se vót, azért mer’ mi megrágyáztuk, még mi használtuk, aztán akkor a vadzám eltűnt.” / A vargánya is szeretett benne nőni. Elhagyatott réteken, elhagyatott rétszéleken volt ez a vadzám, aztán ott ez a vargánya is jól jött, az erdőszéleken. [...] Nagyon apró virágú. S rózsaszín virágok. [...] Olyan erős szára van, kemény. [...] Hát, nem az erdő belsejébe, úgy jobban a széleken. Meg a rétek vagy legelőszéleken, úgy az erdő mentén, az erdő közel.”
<i>Caltha palustris</i>	SLO: gólyahír, sárga virág / HU: gólyahír	„Hát, mind a gyerekek, örültünk neki, hogy tavasszal, a hó még nem is ment el mindenhol, aztán hogy má’ illen gólyavirágok nyíltak, hogy szedtük a virágokat. Azér’ mondták, hogy gólyahírvirágok.”
<i>Calystegia sepium</i>	SLO: győjtény, győtín, nagy győjtény / HU: győtín	„Van–van, amellik a földön megy, az nem fut fel semmire se, az alatt [alul] elmegy, a földön [<i>Convolvulus arvensis</i>]. Mikor bekészül a krumplisorokba, akkor, jaj, kipucúni... Ez [<i>Calystegia sepium</i>] meg jobban földmegy a mindenre. Kukorica, mikor nem lehet levágni, az egész kukoricára földmegy.”
<i>Campanula</i> sp. (<i>C. patula</i>)	SLO: harangvirág / HU: harangvirág	„Harangvirág, azt tudom. Az a réten nyól. Szép virág, illen magasra nyól, szép virágja van, de van a réteken is, ottan ollan szimpla virágja van, mint egy harang, éppen úgy néz ki, mint a harang. Így van a szénafű között.”
<i>Capsella bursa-pastoris</i>	SLO: lapátlopú fűj, vadrepce (?) / HU: –	„Lapátlopú fűj. Ez is jó, én ilyent szedtem teának. Én ezt is olvastam, nekem jár az a nyugdíjasoknak egy újság, aztán abba’ írta, hogy teának való, én meg szedtem.” / „Ez ritkább helen vót vagy úgy, hogy kertbe’ is vót ilyen nekem, hogy ollan, hogyan mondjam meg, ollan helen, ahol annyira nincs kapálva, tudja, a kert széléné’ vót. Meg akkor ott hátul a lugoson, ott krumpli szokott lenni, most az idén nem vót beleültetve, ott is vót.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Carex</i> spp. (<i>C. acuta</i> , <i>C. buekii</i> , <i>C. elata</i>)	SLO: sás, sásfüjj / HU: sás	„Ez is ollan mocsarasabb heleken, ja, sás. Tudom, nekünk vót ollan rétenk is, hogy nem lehetett, úgy köllött mindig gumicsizmába bemenni, azt kihordani, úgy lehetett megszárogatni. Van sok sásos.” / „Valamikor az öregapáink eztet szedték, hogy vékát köttek belőle. [...] Nem a leveliből, a virágszálakból. Ez valamivel erősebb volt, mint a szalma. Valamikor rozsszalmából csináták az emberek.” / „Ez berkes helyen, nedves helyen, mocséros helyen.” / „Takarmánynak vagy állatoknak nem nagyon szerették. Nagyon éhesen kellett lenni nekik, ha hozzányúltak.”
<i>Carex brizoides</i>	SLO: selemsás / HU: –	„Vót a selemsás, az a nagyon vékon’ vót, ugye. Ez a rendes sás, az meg vót az a túl vékon’ vót, az meg a selemsás. Azt meg tudja, hova használták, azt a selemsásat? Az vót illen jó, illen magasra megnyött, nem? Akkor lekaszálták, megszárogatták, aztán valamikor nem vótak ezek a matracok, hanem vótak a szalmapárnának mondták, nem, hogy az vászonból vót varrva. Aztán illenel tömték meg, hogy akkor az nem vót túl kemény, hanem jó puha vót az a szalmapárna. Aztán akkor azon feküdték. [...] Úgy mondták, bödücnek is mondták. Szómazsák meg bödüc. [...] De finom vót ám, az ollan nagyon vékon zöd vót, szép vót, mikor megszáradott, ollan jó szaga vót annak, ja. [...] Le van hajúva, ez az, mer’ az lehajul, tudja, hogy lehajút, aztán akkor azt mindig egyik feliről köllött kaszálni, nem? [...] Mikor lekaszálták, ugye, amit akartak, akkor azt kidobálták onnan, akkor mind úgy kaszálták, utána mindig, aztán akkor kint megszárogatták, akkor betömték a bödücbe.”
<i>Carlina acaulis</i>	SLO: – / HU: –	„Van, tudja, csak a nevét nem tudom. Van, de ez ritka. Ez réteken vagy ollan helen van, réteken van ez jobban. Van–van, csak nem tudom a nevit neki. De van ilyen, ez úgy, tudja, hogy így szétterül a földön, és akkor a közepe virágozik neki.”
<i>Carpinus betulus</i>	SLO: gyertyánfa, gyertyán / HU: gyertyánfa, gyertyán	„Ja, ja, gyertyánfa. Ez is a kevert erdőbe’ van. Egyenfák kinn szabadba nincs, ez csak kevert erdőbe’.” / „Ezt köserves hasogatni. Ugyanolyan kemény, értékes fa, mint a bükkfa, tűznek. Meg deszkának is használták, meg a bükkfát éppen úgy.” / „Valamikor az idősebb bácsik otthon csinálták a fejszényeleket, oda vót ez használva.” / „Meg a sukkot, sukkokat, azt mindig gyertyánfából... Sukk. Az, mikor ilyen például ilyen darab bükkfát vagy gyertyánfát el kell hasítani, s akkor a fejszét belevágod, nem a másik fejszével ütöd, mer’ akkor megdeformálódik. Akkor ebből a gyertyánfából egy olyan furkot, olyan hosszút vágunk, a tövibű, legjobb menná’ alább, s akkor likat fúrunk a közepibe, abba egy nyelet, s akkor... sukk.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Carum carvi</i>	SLO: kömin, kömény / HU: kömin, kömény	„Igen, itt jobban a házok felé, tudja, itten nőtt. Düllükbe, ez jobban düllükbe vót. Amikor gyerek vótam, apám kaszált, akkor el köllött mennem kömént szennyi.” / „Az apukám kaszált, aztán a rendeket, amikor hintettek, ugye, szét, azt mindig kihúzogattuk, azt megszáradott, lezúztuk, kipucútok, itthon vót kömin, sok. Nem köllött venni az üzletbe.”
<i>Centaurea cyanus</i>	SLO: búzavirág, kék konku, búzakékje / HU: búzavirág, kék konku ^{BE}	„Az is a búzába nyól, hogy konkunak mondják. Az meg megint kék. Azt is a búzába lehet találni, a búza között.” / „Amíg nem permeteztetek ezekkel a gyomirtószerekkel, addig több vót ugye benn, de most lepermetezik, aztán ritka helyen, ahol nem ér a permet, ahol nem éri el a sarkokon, ottan, hogyha virágzik. Mer’ szép a búzavirág.” / „Kék konku vót, mer’ én hoztam haza a vázába, kék konku vót. Azt meg mondják búzavirágnak is, nem? Ja, kék konku. [...] Még nóta is van, kék a búzavirág, ég az egész világ, nem? Ez egy régi nóta.”
<i>Centaurium erythraea</i>	SLO: ezerjófűj, ezerjófü / HU: ezerjófűj, ezerfüj ^{BJ}	„Ez is olyan elhagyott parragokon.” / „Ja, ez is mögyéken nyótt, meg ilyen legelőkön, ilyen csoportokba. Leginkább talán mögyéken. Ugye, nálunk kicsik a parcellák, és minden darab között mögye vót, húsz–harminc centi, ahogyan vótak a gazdák. És az kevesebbet vót pucúva, vadalva, és ilyen növények ott terjedtek...” / „Ezerjófü, ollan piros. Azt is szoktam szedni, aztán most tudja, hogy permetezik a szőlőket, aztán elviszi a permetszert a szél, nincsen. Múlt nyáron is pedig el vótam, de nem találtam. Szoktam a tea közé tenni. Meg úgy külön is szoktam hagyni, hogyha mondták, valakinek fáj a hasa vagy a nőnek van valami, ez a menstruáció, hogy akkor ez is jó, ilyen teát inni. A fájást lágyítja.” / „Ebből még italt is csinálnak, ezerjófüből. Az is olyan keserű ital, hogyha valakinek gyomorfájása van.”
<i>Cerasus avium</i>	SLO: vadcserešnye, apró cšeresnye / HU: vadcserešnye ^{BJ}	„Az a kicsi, apró vadcserešnye, az van az erdőszéleken. Tavasszal látjuk, mikor virágzik. Hát, mindenhol lehet találni. Csak azok az apró, vadcserešnye, csak az is jó ízű.” / „Nem értéktelen mer’ kemény meg bútoroknak is jó, csak annyi, hogy nem vót annyi mennyisége.”
<i>Chelidonium majus</i>	SLO: cinaduna, tejes fűj / HU: cinaduna ^{BJ, BE}	„Ez, tudja, istállófalakon, pajtafalakon, olyan helen szok’ lenni.” / „Ezt használják főkinre. Főkinre rá lehet tenni, és leviszi ám. [...] Aztán jobban a szárát köll használni, abba több a folyadék.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Chenopodium album</i>	SLO: laboda, loboda, kaszterva, poraj / HU: –	„Ez is a termőföldeken, ugye, uralkodik, a laboda. Ennek is jó erős szára van, ha előbb nincs kihúzva. Hogyne, úgy elágosul. Olyan erős, hogy ha krumpliban szedik ki, kihúzzák még a krumplit is vele. Loboda.” / „A marha jól tejtelt tőle. Ha sok eső volt, sok volt.”
<i>Cichorium intybus</i>	SLO: hatökör-rántó fűjj, ökörfarkú kóró, cikória / HU: katánkóru ^{BJ}	„Ebbü’ tea van. Én ezt a tea közé vágom. Megszárogatom, akkor veszem az ollót és apró darabokra vágom, közibe keverem, úgyhogy ezt is mondják, hogy ez is jó, szinte vértisztító meg mindenféle. Hatökör-rántó fű. Én ezt teának szedem. [...] Ez is útszéleken nyól. Én is ott szedtem mindig, olan helen, ahol nem éppen annyira porus.” / „Este összezárja a virágait, mikor meg süt a Nap, kinyílik. Az útpart, az tiszta kék tőle.”
<i>Cirsium arvense</i>	SLO: aszott / HU: aszott-tüske ^{BE}	„Hát ez a mezőkbe’ is vót, kukoricába, mindenhun, meg még buzába’ is szokott lennyi aszott. Ez a mezőn, meg a ház körül is. Szúrós. [...] Meg akkor az árokparton is idább-odább van.” / „Előbb [régebben] az öregeknek vót ollan vasok, aztán evvel szurkálták ki a buzából az aszottat, ha sok vót. De mostanába má’ annyi nincsen, mer’ permetezik a buzát.” / „Amikor elvirágzik, ugye, akkor meg ilyen [repítőszerűs termés]. Ha fűj a szél, az viszi, aztán terjed, kikel a magja a másik parcellán is. Szoktak mérgezőnni, akién ez volt, hogy nem irtották, aztán akkor a másik gazdáéra is rá... Elszaporodott.”
<i>Colchicum autumnale</i>	SLO: kikirics, őszi kikirics / HU: –	„Ez a virág valóba jobban künt a mezőkön nyól. Olan helen mondjuk, ahol ilyen pusztá helen.”
<i>Conium maculatum</i>	SLO: bürök / HU: –	„Van bürök is, ja, van az is, ja. Az is ollan semmirevaló.”
<i>Consolida regalis</i>	SLO: szarkaláb / HU: –	–
<i>Convallaria majalis</i>	SLO: gyöngyvirág / HU: gyöngyvirág, szengyörgyvirág ^{BE}	„Ja, hát az is az erdőbe terem. Van az erdőszéleken, meg van úgy az erdőbe is jobban, ahol ollan bükkfás, ahol bükkfa van. Ottan nyól a gyöngyvirág.” / „Hát, ez gyöngyvirág. Ezt szeretem szennyi, még most is elmegyek szennyi, mikor nyól. Én ezt szeretem.” / „Jaj, valamikor, mikor kislány vótam, szedtük a gyögynövényt, a levelit, mikor levirágzott, akkora nagy ruhákba, hogy talicskán toltuk haza. El lehetett adni.”
<i>Convolvulus arvensis</i>	SLO: győjtény, győtín, apró győjtény / HU: győjtény, győtín	„Ez alacson, ez nem megy, hogyan mondjam, ez nem megy túl magasra föl. Ez nem megy, ez jobban a földön...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Corylus avellana</i>	SLO: mogorú, magyaru, mogorúfa, magyarufa / HU: mogorú, magyaru ^{BL, KL}	„Ez meg a virágja, ez tavassze’ korán van, én szokok mindig vázába tenni ilyen virágot, igen. Szép. Csak az, hogy mikor utóbbra úgy porzik, tudja, de az ember lepucolja. Ez is van illen, ez is erdőszéleken vagy úgy, ollan árokszéleken vagy úgy van.” / „Ez a magyaru. Magyarufa–bokor. Ennek a gyümölcsét szedték, tudja.” / „Mogorúfa. Szép egyenes szárai vannak, amikor még fiatal vagy vékony, ezt szokták nyeleknek szedni. [...] Kapanyelnek vagy olyasminek. Szívós ennek a fája, hogy nem törik talán olyan könnyen.”
<i>Crataegus monogyna</i>	SLO: galagonya / HU: sárga geregenye ^{BJ} , geregönye ^{BE} , gelegenyé ^{KL}	„Ez is ilyen helyeken van, hát erdőbe is van, de nem nagyon, hanem talán úgy jobban útszeleken, olyan bokrok között.” / „Hát, még gyerekek is, meg mi is, tudom, hogy szokták mindig ennyi, mer’ nem mérgező.” / „Aztán akkor eztet szoktuk szennyi teának. A bogóját.”
<i>Cuscuta campestris</i>	SLO: kosz / HU: –	„Ez a legelőkön vagy jobban a legelőkön vót, osztán akkor az egy ollan kis csomóba vót. Aztán ottan nem is nyött ki másik fűj. Mű kosznak mondtuk, hogy kosz.”
<i>Dactylis glomerata</i>	SLO: – / HU: –	„E’ is van minálunk. Há’ ez van, de mi a neve... Nem tudom a nevit neki. Ez is van, ez is réti fű. Nem tudom a nevit. Illetve, hogyan mondjam meg, nem fordítottak gondot, hogy mi ez, le vót kaszálva, tehének megették, aztán kész, ennyi vót az egész.”
<i>Daphne mezereum</i>	SLO: rókaszelence / HU: –	„Rókaszelence, ja, így hívták. Csak ez nagyon–nagyon ritkán van, ritka helyeken van. Erdőszéleken, meg idább–odább.”
<i>Dianthus carthusianorum</i>	SLO: vadszegfű, vadtörökszegfű / HU: vadszegfű	„Mi azt az aprót mondtuk, a pirosat, azt mondtuk a vadszegfű. [...] Írhatja, hogy vadtörökszegfű, hasonlít a törökszegfűre. Csak kisebb virágja van...”
<i>Dianthus superbus</i>	SLO: vadszegfű / HU: vadszegfű	„Ollan erpartnak mi mondtuk. Ollan jó szaga van neki. Én ástam is ki, hoztam haza, de valahová eltűnt. [...] Ez megint ollan erpartokon vagy ollan lapos réten.”
<i>Dryopteris</i> spp. (és <i>Pteridium aquilinum</i>)	SLO: pápráng, páfrány, paprat / HU: páfrány	„Erdőbe is van, igen. Páfrányos. Mindegyikre páfrányt mondtak [<i>Dryopteris</i> –re és <i>Pteridium</i> –ra], de ez a páfrány [a <i>Dryopteris</i>], ez talán nincs annyira az erdőbe.” / „Hát, árokpartokon, erdőszél, úgy szélén az erdőbe végig, ebbű is van, bőven van. Valamikor eztet le szokták az asszonyok, sarúzni, megszárogatták a fejős tehének alá, szalma helyett használták. [...] Páprágnak hítták mindig az öregek.” / „Ezt itt használták, valamikor szedték disznóéletre, hogy evvel pörzsüték a disznót. Nem szalmáve, hanem ennek, ez a vastagabb szára... De akkor még meg vót szárogatva.” / „Disznóvénynek is otthon be lehet ütetni, mer’ szép ez, nagyon szép, az én gondolatom szerint.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Elymus repens</i>	SLO: pörgye, pörje / HU: pörgye	„Ez is fűj, ez a pörgye. Pörgye. Ezt is millen nehez kiirtanyi mindenhunnan.” / „Hát a szőlőkbe is szokott, amikor még valamikor kapálgatták, ugye, a szőlőfödet, kapágtak évente háromszor is. Megértük kiirtanyi, azt mind szálonként ki kellett rázogatni. Meg a mezőn megint ugye a két gazdáik között vótak itt, mögyének mondták, ilyen szűk füves terület, aztán ott mellette, hogy a mögyébű a gyökér szétszaporodott, hogy azt mindig a mögye mellett nagyon rossz vót a föld is, hogy összetartotta ez vagy nem lehetett kiirtani.”
<i>Equisetum arvense</i>	SLO: békarokka / HU: békarokka	„Ez pedig minálunk békarokka. Ez pedig a savanyó földbe nyöl. Nedves, savanyú földbe.” / „Én ennek a teáját iszom, a békarokkáét. Vesére.” / „Ezt szokták mondani, amikor még szénát takartunk az állatoknak, hogy nem jó ez, ha közte van, ez nem jó az állatállomáynak. Meghajtotta őket. Békarokka, nem jó közte.”
<i>Eriophorum latifolium, E. angustifolium</i>	SLO: pamukfű, pamacsfű, sásfű / HU: –	„Pamacsfű. Mer’ ugye úgy is néz ki neki a virágja, mint egy pamacs, aztán azért.” / „Ez is nedves helett van, ez nem a zombéknak [<i>Juncus effusus</i>] a virága? Ez sincs mindenhol. Ezt, hogyha leszedi, egész télen megvan. Megsárad, aztán egész télen megvan.” / „De ezt vázába szoktuk szedni dísznek.”
<i>Erythronium dens-canis</i>	SLO: vadcikám, vadciklámen / HU: –	„Hegyoldalak vagy olyanfelé vannak, vadciklám, ezt tudom. [BD: Mikor virágzik?] Nem ollan kora tavasszal, kicsit több. Olyan rózsaszín virágja van neki.”
<i>Fagus sylvatica</i>	SLO: bükkfa / HU: bükkfa	„Ez a bükkfa. Hát ez egész erdők ebbű’ vannak, nem? Vannak ollan régik, hogy csak illen erdő van, az egész mind, aztán hogyha az úgy vót odaütetve vagy pedig magától úgy termett, hogy mind csak bükkfa, de máma má’ nem nagyon.” / „Ez, ugye, legjobban használják tűzifának, ez a legelső fűtőfa, mint tűzifa, na de hát az mellett felhasználják már az asztalosok asztalosmunkára is. Sokféle módon használják. Ez a legértékesebb fának van tartva itt minálunk.”
<i>Fragaria vesca</i>	SLO: epörgye, erdei epör, eper, epörke, vadeper / HU: epörgye ^{KL} , epörje ^{KL}	„Ez jobban ollan erdőbe, ollan tisztás heleben, hol má’ le vótak vágva a fák, aztán akkor ollan csomókba, tudja, ollan heleben. Meg az útparton is van, ott is van.” / „Há’ valamikor vótak egész nagy helyek, hogy tiszta epör vót. Most meg véletlen, ha valahol rátalálsz egy pár darabra.” / „De jó, ’sze valamikor szoktunk kánnával mennyi, és szennyi, ja, szedtünk, akkor megcukroztuk, aztán kenyérral ettek. Ami erdő le vót vágva, az a fenyőerdő, ott vót sok. Akkor még szoktuk, hogy megcukroztuk, meg tejfölt tettünk rá, ’sze aztán úgy tettek a kenyérre.” / „Akik ráértek, ugye, szedték lekvárnak.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Fragaria viridis</i>	SLO: hársépör, fürtös epör / HU: –	„Hárseper! Hárseper. Azok nagyok, a hársépör, ja. Az nagyobb, meg az hosszikás. Vadon nyótt, nekem itt a tókaparton is van. Mindig tavassze van. Jó nagy ám. De ennek egészen más íze van. Finom–finom. Sokkal jobb mint a másik. De nem sok helen van ez a hárséper, ebből nincs sok.”
<i>Galanthus nivalis</i>	SLO: igazi hóvirág, rendes hóvirág, valódi hóvirág / HU: –	„Az a rendes hóvirág, a hármás. [...] Itt az nálunk nem vót, hanem mondom, akkoriba, mikor ütették a gyümölcsöst, gyümölcsfákat hoztak onnan a Mura–partról jóformán, onné’ egy falubó’. Nagyon szép.” / „Három szirma van neki csak. Az a rendes hóvirág.”
<i>Galeobdolon luteum</i>	SLO: vadcsalán / HU: –	„Ez a sárga a vadcsalánnak mondjuk mi.”
<i>Galinsoga parviflora</i>	SLO: paprikafűj / HU: paprikafűj ^{BE}	„Paprikafűjnek szoktuk... mer’ a paprikába’ szeretett nyóni.”
<i>Galium aparine</i>	SLO: – / HU: –	„Ez az a ragadós. A nevit nem tudom neki, de ez is van minálunk, hogyne. Ez is ollan réten? Réten éppen nem, jobban ollan bozontos heleben...” / „Így fut, aztán... ez ráragad, mer’ tudom, még az ember lenyúlt, hogy valamit kiszed, az má’ az egész ruhádon rajt van.” / „Aratáskor is szokott lenni, ez megint a gabonafélékbe. Tudom. Az ember megért belőle kibontakozni.”
<i>Gentiana pneumonanthe</i>	SLO: encián / HU: –	„Ez van a réteken. Itt nőtt, direkt vót az a hely, ahol van, csak most nincs mer’ fölszántották szántóföldnek. Ez is gyógynövény, úgyhogy ezt is lehet megfőzni teának, meg lehet pálinkába is tenni. Encián, gyomorfájás ellen.”
<i>Hemerocallis lilio–asphodelus</i>	SLO: lilium, réti lilium, sárga–lilium / HU: sárgalilium ^{TA}	„Ez nagyon ritka esetben, itt–ott, minden faluba nem is található, meg csak hogyha esetleg egy–egy szál. Ez szintén olyan nedvesebb, mocsarasabb helyeken. A réteken, de ez má’ nagyon ritkaság. Ez is olyan liliumféle. Májusba, ollankor szok’ virágozni.”
<i>Humulus lupulus</i>	SLO: komló, vadkomló / HU: vadkomló, gyöplümazzag ^{BE}	„Hát ez is jobban ollan erdők szélén, erdőbe vagy erdőszéleken, árokpartokon. Jobban ollan ízés heleben, nekem is a pajta mellett nyól.” / „Ez is így patakpartokon nól, a fákra fölfut.”
<i>Hypericum perforatum</i>	SLO: csillagvirág, vasvirág / HU: –	„Csillagvirág. Úgy szokták mondani neki. Csillagvirág, jaja. Mer’ úgy néz ki, mint a csillag.” / „Sárga. Abból csinálják azt az olajt, azt a piros olajt, azt a kivonatot. [...] Sárgát virágozik. Azok is illen bokrok, aztán mint egy rendes csillag, ollan virágja van neki. Így a tetején van a virág.” / „Olaja sebre, meg égési felületre jó.”
<i>Iris pseudacorus</i>	SLO: sárga lilium, lilium, / HU: vízililijom ^{BE}	„Sárga lilium, vadlilium. De szép ez is, csak ez nem sokáig jó, vázába szoktuk szedni.” / „Ez is az árokparton vagy vízparton van. Ezt se használjuk mi valami másra, mint vázába.” / „Ja, hát ez is illen berkes helyeken nyól. Mocsaras helyen.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Iris sibirica</i>	SLO: írisz, kékliliom, vad-írisz / HU: –	„Hát ez meg az írisz. [...] Ez az Alvégi-réten is vót, csak fölszántották, meg a Kút-réten is volt. Réteken... Jobban ollan mocsarasabb rétek. Ennek a gyökere nem megy ollan nagyon le, ollan vékonyak a gyökerei, nincs hajmája neki, mint a liliomnak.”
<i>Juncus effusus</i>	SLO: zsembék, zsembik / HU: zsembik	„Vizes helen. Mocsaras helen, tóparton vagy sáncparton, hol vizes vót.” / „Ez a zsembik. Zsembék. Hát az is árkokba. [...] Az árok szélén. Ebből szoktunk így a gyerekek, így a kezenkre tették, aztán récét csinítani, nem? Zsembikből. Ugye, két-tőt rátettünk, két hosszú szálát, aztán másikkal meg még fontuk, aztán levette... Rá szoktuk akkor dobálni a vízre. Zsembik. De ez mindig zöd. Ez az örökzöd vagy hogyan mondjam meg, ez még télen is zöd. Mindig zöd, nagyon szép. Sokan még dísznek is használják.” / „Ilyenbül szoktunk székét fonnni, meg mindenfélét.”
<i>Juniperus communis</i>	SLO: pattagu, boróka, pattogó / HU: pattogó borosin ^{BI, BE} , borosánfenyű ^{KL}	„Ez is jobban az erdőszélbe, nem bent a nagy, hát az erdőbe is van, de nem nagyon a sűrűséget szereti, jobban úgy önállóan szerette lenni.” / „De a valamikori gyerekidőmben sokkal több vót belőle, mint most. Hogy miért van belőle mennál tovább kevesebb, nem tudnám megmondani, de valamikor elég sok volt belőle.” / „Eztet ismerték úgy, hogy akkoriba nem vót ez a sok minden, amikor dísznóvágás vót, hanem akkor eztet, ennek a magját szedték, megszárogatták, és a húsrá. Vagy pedig, amikor má' készen vót a hús, hogy má' csak fölfüstünyi köllött, akkor ilyent hoztak, hogy ilyen fával, szóval bükkfával is, de ilyen vót közibe vót rakva, hogy akkor jó illata vót annak a húsnak. Ezt arra használták. A magját bors helett a húsrá, ja.” / „Ennek a bogóját szedték, meg használták téli időbe dísznólevágáskor, amikor csinálták a húsrá a pácot, ezt a bogyót szokták hozzárakni, keverni hozzá.” / „De különben ez pattagubokor, ennek a bugyájából így tesznek pálinkába is, hogy ez egészséges a gyomornak meg mindenfélének, szinte olyan gyógynövényféle.” / „Szedem a bugyáját, csinállok hazai jégmájsztert, s abba a zöld termésit, a bugyáját kell szedni.” / „Ebbül szoktak korbácsnyeleket vágni. Ez ollan kemén, hogy a korbácsnak, mind a lovakat hajtani, meg a teheneket.”
<i>Lamium purpureum</i>	SLO: vadcsalán, árvacsalán / HU: vadcsalánt	„Tudom, melyik az, az nem csíp. Olyan lilásat virágozik.” / „Ez a vadcsalán. Ezt szeretik a nyulak. Meg úgy szoktuk, mikor gyerekek vótunk, hogy azt a virágját levettük, akkor szoptuk, hogy ollan édes vót, ja. Édes leva van neki. Ez is van az udvarba, kert mellett, mindenhun van.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Leucanthemum vulgare</i>	SLO: margaréta, vadpipitér / HU: –	„Hát ollan szép, bozontos virágja van, még vázába is szedtük, szerették mindig a margarétával, akkor nyílt az is a réteken. Margaréta, meg ez a fecskefű, ez az első kaszálás, ez a legjobban illen, ez a fű nyílt akkor, nem? Meg virágzott szépen. Aztán akkor nem vót más virág, akkor abból is szoktunk csokrot összeszenni.”
<i>Leucoujum verum</i>	SLO: hóvirág, tözike, gyöngyvirág / HU: –	„Ez meg hóvirág. Ez is tavaszi, kora tavassze nyíol. Aztán ez is ollan heleken, ahol víz van, berkek vannak, hogy alatta nincs kemény talaj, hanem vizes. Ez is ottan nyíol.” / „Nedves helyeken szeret nyőni. Berkes, egerfás, nyárfás, hát na, mocsaras helyen nől.” „Vázákba. Nem tudom máshová. A szaga miatt, olyan jó szaga van. [...] Mikor náluk bálók vótak, március 8–a, nők napja, mindenkinek tűztünk illeneket fel, akkor kaptunk kis pénzt, a fiatalság.”
<i>Ligustrum vulgare</i>	SLO: vadorgona / HU: –	„Ez olyan nagyon jó illata van neki. Fehéret. Tudja, milyen jó illata van, mikor az virágzik? Én ezt az erdőrü úgy hoztam haza. Lássá, milyen fekete bugyája van neki? Ez meg a vadorgona.”
<i>Linaria vulgaris</i>	SLO: vizezetű, vadtátika / HU: vadtátika ^{BE} , vizezetűfüj ^{BJ}	„Ez a vizezetű. Akinek a lába viszkedett, meg szokták főzni... Azt’ abba köllött berakni a lábát. Akkor nem viszkedett. HG: Viszkedés ellen, ja. Vizezetű, ja. Ezt használták úgy, mint gyógynövényt. [...] Megfőzték, akkor lehült annyira, aztán akkor hát megkenték vele a lábát, megmosták bent a lábukat.”
<i>Lotus corniculatus</i>	SLO: szarvaskeret, vadszarvas, szarvaskerep–lucerna / HU: szarvaskeret	„Az a vadszarvas vót valamikor sok a sariba. Sár-gát virágzik, aprót.” / „Ez nagyon jó takarmány volt. A mostani időkbe ezt nem lehet vetni vagy a magjához jutni. Ez nagyon, tudom, hogy meglegben nem volt szabad vele dolgozni, mer’ akkor tisztára lezuzódott, és ott maradt a földön a levele, virágja. Mindig vagy reggel, amíg harmat volt vagy este későn, amikor má’ a Nap lement, hogy egy kicsit meghúzta magát, nedvesült, akkor köllött megforgatni, meg olyankor összeszedni. Mer’ különben a java ott maradt a földön.”
<i>Lychnis flos-cuculi</i>	SLO: fecskevirág, fecskefarkú, fecskefű / HU: fecskevirág	„Azt mondtuk, fecskefű, ollan rózsaszínűt virágzott. És az sincs most, az is nagyon keves van a réteken. [...] Hát ollan szép, bozontos virágja van, még vázába is szedtük, szerették mindig a margarétával, akkor nyílt az is a réteken.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Lycopodium clavatum</i>	SLO: judapor, variláb, nyúlma-dzag / HU: mosuka	„Az erdőbe nyótt, valamikor sok vót belőlle. Fenyvesbe. Vagy hát itten minálunk kevert erdők vannak. Asziszem én jobban a fenyves fák alatt vott. Judapornak hívták itt minálunk. / Nincs olyan sok, mint valamikor vott. Valamikor lehetett találni majd mindenfelé, mer’ az ember járt az erdőbe, de most meg, az utóbbi időbe úgy van, hogy nem is nagyon sokat gyalogolunk az erdőkön, az is igaz. De nincs olyan sok közel se, mint valamikor vott.” / „Valamikor sok vót. Mikor az én öreganyám még élt, tudom, hogy el szoktunk mennyi az erdőre, csakis eztet szennyi. Papírzacskót vittünk velenk, hogy lemetéte óvatossan, úgy beleraktuk, úgyhogy mire hazaértünk vele, má’ egy ujjnyi por vót a zacskó fenekén. [...] Sebekre, tudom, szoktuk rakni. Sárga por.” / „Régen hazahoztuk, mind a gyerekek, csinyátunk a fejünkre ilyen koszorút. Kiszakasztottunk egy méter hosszát vagy mit tudom én, aztán játszottunk.”
<i>Lythrum salicaria</i>	SLO: kígyópásztorfüj / HU: –	„Ez berkes helyen, nedves helyen, mocséros helyen.” / „Ez is az árkokba nő, van belőle bőség. Mindenhol nő, de jobban olyan árkok szélén vagy árkokba, ez talán több nedvességet használ. Az öregek így tudták. Én meg azoktól tanultam.”
<i>Malus sylvestris</i>	SLO: vadalma / HU: vadalma ^{B1}	„Vadalma, hogyne. Hogyne, rendes vadalma. Hogyne vóna. Ecetnek szokták ezt. Tudja, hogy összeszedték, aztán akkor ecetet csinyátak belőle.”
<i>Malva neglecta, M. sylvestris</i>	SLO: papsajtú füj / HU: papsajtfüj ^{KL}	„Hogyan mondjam, jobban ollan, ahol nincs rét vagy ollan... nem kaszállák, ottan, ja. Ollan heleben van. De ollan erős ám, hogy nem lehet kívágni kapával, ollan gyükerei vannak ennek. Hát ették, ennyi meg lehetett, ja. Gyerekek meg szoktuk ennyi mü is. Mer’ nem mérgező növény.”
<i>Matricaria recutita</i> (ritkán <i>M. discoidea</i>)	SLO: pipitér, kamilla / HU: kamilla	„Pipitér, ami a teának van, pipitér. Kamilla.” / „Ez a valódi pipitér. Nem is kaszáltam. Van is neki az a szaga. Rendes pipitér.”
<i>Myosotis nemorosa, M. palustris</i>	SLO: nefelejcs, kéknefelejcs / HU: –	„Ez kéknefelejcs. Ez jobban ollan nedves, mocsaras... Ollan árkokba, mocsaras heleben, ja, ott-ott, nedvesebb heleben. Ezt szokták csokorba szennyi, aztán vázába. De mindenesetre lehet, be kell rakni tányérba, körbe... Ja, aztán föláll szépen a tányérba, mind a piros lóher. Közepibe meg megint egy vázát, aztán föláll, aztán egy nagy nefelejcsokor.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Nardus stricta</i>	SLO: sörtél, drótfű / HU: –	„Sörtél, ja. Ez a sörtél, elugrott rajta a kasza, a kasza direkt elcsúszott fölötté. Nem fogja meg a kasza. Itt mindig fenték, meg minden, de hiába, mer’ nem fogja meg. Az egy olyan kemény, há’ majd’ mint úgy, mint a disznósörtének mondják, sörtének mondták nálunk. Valamikor faluhelen nem vót ám az a nagy gazdaság.” / „A hitvány földbe nyól meg, szerintem, hitvánba.”
<i>Padus avium</i>	SLO: szelence, szelencefa, vadszelence / HU: szelence ^{KL} , vadszelence ^{KL}	„Szelence, hogyne, ez meg fa. Hát ez is úgy az erdőszéleken is nyól, patakpartokon, szelence, olyan jó szaga van neki tavasszal, nem? Mikor virágozik. Fehéret virágozik, mint az orgona, ollanszerű a virágja neki, csak apróbb, meg nagyon jó szaga van. Messziről meg lehet érezni úgy, mint az akácvirágot, hogy valahol szelence van.” / „A szelence, hát az is illen útszéleken. Útszéleken ... [...] A virágját használták úgy, mint virágot, hogy vázába tették, hogy jó illata vót a házba, a bugyáját is meg lehetett ennyi, a bugyáját is megették, a gyerekek meg szoktak enni a bugyáját neki, nem volt mérgező.” / „Ennek szedték le a kérgét. Megszárogatták, aztán akkor az, aki járt körül ezeket a gyógynövényeket venni, az megvette.”
<i>Papaver rhoeas</i>	SLO: pipacs / HU: pipacs	„Pipacs, talán, ugye. Annak gondolom, biztos. Hát ez is a gabonafélékbe nyótt. De hát most má’ permetezik, aztán nincs. Pedig szépek, csak ugye ezt szemétnak tartják, hogy bekerül a magja a búza közé vagy a rozs közé.” / „Még pipacs is vót idább–odább, de itt nálunk nem nagyon vót pipacs. Itt nálunk, ha valahol így a végibe, ha egyet–kettőt valahol, elvéve lehetett, itt nem nyótt nagyon a pipacs. De az is olyan szép vót a vetésekbe.”
<i>Persicaria maculosa</i>	SLO: keserűfűj, köserűfűj / HU: keserűfűj, köserűfűj	„Hát, ez vót a mezőn is, kukoricába idább–odább, még nem vót a permetszer. Ez köserű is vót, ha az ember így a kezét... Köserű vót tőle ja.”
<i>Petasites hybridus</i>	–	„Gyerekek vótunk, hogy a levelét le, aztán föltettem a fejemre, akkora levele vót, mind egy...”
<i>Phragmites australis</i>	SLO: nád / HU: nád	„Persze, nád, nád. [...] Illen patakpartokon, meg hogyan kiértél a faluból balra [...]. Meg akkor a réten, a patakon át, ott valamikor naftát kerestek. Csinyátaik ilyen tót, ahová befolyt az iszap, mikor fűrtak, az körül is mind nád van. Mer’ ennek talán a levelit vagy magját elviszi a szél, és akkor ha ideális a hely, ott hajt, nem? Meg itt a földék mellett is, ha olyan termés van bent, meg nedvesebb az év, akkor aztán hajt kü.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Picea abies</i>	SLO: bürkösfenyő, bürkösfa, fürtös fenyő, karácsonyfa, lucfenyő / HU: lucfenyő, karácsonyfa	„Ebből keves van. Ez csak úgy van, hogyha ültették. PI: Hát, ez nagyon nálunk nem szokott lenni. De most má’ több van, mer’ sok erdőt küvágták, aztán akkor beültették az erdészet. Amúgy nem volt.” / „Karácsonyfa. Mikor koszorúkat szoktak fenni, vagy szoktunk, hiszen még most is, hogy bürköságot szedünk. Csak az azért nem jó, mer’ hamar leereszti a levelit.” / „Mikor olyan nagy szárazság vót, hogy nem lehetett füvet kaszányi sehol se, akkor minden nap elmentem, zsákkal metéltem nekik, annyi, hogy egy kis zódet kapnak. Akácnak a tetejét metéltem. [...] Nyírfát is megeszik, meg a bürküsfaét is megeszik. [...] Karácsonyfa. Bürkösfa. Amiből karácsonyfát csinálnak.”
<i>Pinus sylvestris</i>	SLO: fenyőfa, fenyő, erdei fenyő / HU: fenyő, erdei fenyő	„Ezt itt építőfának használják. Főlfának [tetőszerkezet minden faanyaga], mind itt mondják. Valamikor faragták, most fűrészelik. [...] De úgy szokták mondani, hogy a faragott fa tovább tart, mint a fűrészelt.” / „Nálunk a fenyőfákat csapúták meg régen, én emlékszem. [...] Vastag fenyőfák, mit tudom, ollan méter magasságba, föllebb a kérgit lefaragták, és akkor úgy megkőrmözték a belsejét a fának, csak ollan v–betűbe. Alúl meg odatettek egy illen cserepet. [...] Azt a gyánta akkor lassan belefolyt. Azt akkor szedték össze az erdei munkások.” / „Há’ illen a mi erdők, ebből mindent csinálnak, főlfát, mindent, tűzifát.” / „Használok a fenyőnek, mikor tavasszal van az a kora, az a kis hajtása, azt én szokom szedni üvegbe, és akkor egy sor ezt a fenyőt teszek, egy sor cukrot. Mikor vége, hogy az üveg tele van, akkor öntök rá két deci pálinkát. És le van kötve, akkor megérik, akkor télen le van szűrve, azt mondják, hogy ezt használjuk köhögés ellen.”
<i>Plantago lanceolata</i>	SLO: kígyónyelvű fűjj, szűklevelű útifűjj / HU: kígyónyelvű fűjj	„Van akárhogy így az udvarokba is, a réten, itt is van. Meg a réten jobban, ja. Szedem teának is tudja, úgyhogy ez akkor köhögésre meg olyanru használ.”
<i>Plantago major</i>	SLO: útifűjj / HU: útifűjj	„Hát, ez az útifűjj. Ezt sebre szokták tenni. Ja, én megszárogattam, nyáron szárogattam, aztán mindig mikor ráérek, kis üvegpoharam van, abba azt lekötöm. Akkor, aztán hogyha valamimet leütöm, akkor evvel megszőrom. [...] Ez itt is van a fübe is... Nekem a kertbe is van. Elkezdted keresni, mindjárt találsz. [...] Mindenhol, udvaron, kertbe. De legjobban az útszéleken.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészeklet (a felhasználás módja)
<i>Polygonatum latifolium</i>	SLO: sarkantyúfű, sarkantyúvirág / HU: –	„Sarkantyúfű. Hát az is olyan, hogyan mondjam, nem ilyen nagy erdőbe, mint itten, hanem olyan, hogy például van ágac, amik rétek vótak valamikor, azt el vótak hagyva, ottan van. Azt az ilyen, hosszú, levele úgy van, azt akkor olyan, mint a gyöngyvirág, csak nem úgy virágzik, mint a gyöngyvirág, hanem hosszúkás virágja van neki. Azt mondják a sarkantyúfünek.”
<i>Polygonum aviculare</i>	SLO: porcogós fű, kövecsfűj / HU: –	„Porcogós fűj, ez van mindenhol, nézem, itt talán, itt is, mindenhol ez van az udvarokba, kertekbe, mindenhol van ez a porcogós, ennek mondják, a porcogós fűj. Ezt szokták valamikor szedni a disznóknak, szerették ennyi. Ez van, mondom, akármilyen helen, így az udvarba, mindenhun van. De mégis jobban ez utak szélén vagy útszélén vagy udvarba, illen helen, ahol az ember jár, ollan helen nő.” / „Ezt a tehenek, mikor még én is őrizgettem teheneket, nagyon szerették. A tarluba, ahol le vót aratva a rozs vagy a búza, tollú [tarló], aztán ott szeretett nyöni, azt a tehenyek annyira szerették megenni, jó íze lehet. Van, itt az udvaron is megtalálható.”
<i>Populus tremula</i>	SLO: nyárfa, vadnyárfa, fekete nyár / HU: –	„Érzékeny a levele.” / „Ez több helen van. Itt van jó sok. Ez jobban az erdőszélbe szeret talán lenyeni, nem az erdőbe annyira.” / „Vótak tekenyőás cigányok, a teknyöket ásták.” / „Csak ez is sem mirevaló fa, nagyon puha, ha elszárad, egy éven belül semmi sincs belőle má’.”
<i>Primula vulgaris</i>	SLO: sipulóvirág / HU: sipulóvirág, zsbavirág ^{BE}	„Olyan partos, dombos. Itt minálunk lenn a lapba nincs, de itt fönn a parton, oda az erdő alá, a part alatt. Ottan ezek a ház mellett, az útpart, az tavasszal mind sárga szok’ lenni.” / „Itt minálunk sipulóvirágnak mondják. Tavassze’ virágjait szedik, én is közbe szedem teakeverékekbe, meg eztet a jégermájszter, vadászlikőr. Abba is rakják ezeket a korai virágokat. Ibolyát raknak, ezt a sipulóvirágot, akácvirágot, bodzavirágot, ebbe a jégermájszterbe rakják.” / „Eztet akkor még szoktuk, hogy sipútunk belé, aztán azér’ akkor sipuló gyerekek, mind a gyerekek.” / „Halla, ezt is szedem én teának is, a virágját is, levelit is. Teának is, meg tudja ebbül mit szokok én csinálni? Leszedem a sipulóvirágnak a levelit virágját, meg akkor kora tavasszal van ez a vadibolya, aztán pálinkába teszem. Hogy gyomorfájás ellen, kinek van, vagy ollan, hogy jó.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Prunus spinosa</i>	SLO: gereginye–tüske, kökény / HU: kökény, kökin	„A gereginyének fekete vagy sötétkék a bogyója. Nagyon savanyú, az csak akkor jó, mikor kicsit megfagy. Az van mindenhol, legjobban út mellett. Meg régi szőlő, hogy el van hagyva, itt a mi szőlőnk fölött is annyi van, olyan nagy bokrok. Tüskések.” / „Ez a kökény. Ezt meg úgy szokták, mikor a hóharmat megtörte, akkor szerették enni, ja. Ez a kökény, de ez ollan tüskés ám, hogy képtelenség. Mondom, mikor megtörte a hóharmat, akkor ki szerette, az ette.” / „Ki cukorbeteg vót. Azt [xy] szokta szedni, aztán berakta üvegbe, aztán, még vót neki, hogy azt ette, addig nem vót neki cukorbaja. Istentelen savanyú. Meg hasmenés ellen is. Még pálinkába is tették, hogy gyomorfájás ellen, pálinkába is rakták. Ha megfonnyad, akkor se rohadott meg, hanem úgy összefonnyadott. Ezt is használták, mint gyógynövényt.” / „Abbúl szoktak a bácsik gráblufogat csinyáni. A kökényfából. Széthasították négyfelé, s akkor szépen kihegyezték, a felső részt, meg csak úgy, hogy belemenjen...”
<i>Pteridium aquilinum</i> és <i>Dryopteris</i> spp.	SLO: pápráng, páfrány, paprat / HU: páfrány	„Az az erdőbe van, egy száron van, aztán akkor fönn ollan, az az erdőbe van, ez meg a réteken van. Mind a kettőt pátrángnak mondjuk. Ez nem magas, ez a földbű gyön ki, ez meg illen magas. Aztán akkor fönt ágazott el.” / „Meg emlékszek rája, valamikor beszéltek, hogy kevés vót a széna, valami szegénység vót, aztán elmentek az erdőbe, aztán azt a páfrányt (Pteridium), nem eztet, lekaszálták, hazavitték, aztán megették. Úgyhogy még az állatok is megették. Tudom, a Pipások, hogy az Annus néne szokott menni soruval meg szénás ruhába, hogy hordta haza ott keresztül a partakon. Megették.”
<i>Pulmonaria officinalis</i>	SLO: tüdővirág / HU: –	„Jaj, mennyi van ez, nem tudom mi a neve, de a tavaszi legelső virág ez, aztán kétfajta, piros meg kék. Ja, 'sze annyi van itt, ott végig Lídiánál annyi van fenn a parton. Van–van. Meg az erdőn, az erdőn is van, mer' én szoktam ott az erdőszélbe' szennyi, mikor még jártam ki a hegyre, hogy csokrot hoztam haza kora tavasszal.”
<i>Pyrus pyraeaster</i>	SLO: vadkörte / HU: vadkörte	„Most má' küvágják, valamikor illen nagyon sok vót, mögyékbe ültettek vagy magától nyótt és meghagyták, ugye, vadkörte. Egész illen kicsike kis körték. Aztán akik pálinkát főzögettek, ezt nagyon szerették összeszennyi, vadkörtepálinka, ez aszszondták, orvosság. Mikor megpuhult, az ollan jó vót, mondom, így gyerekek, pásztor.. hát, akkoriba mindenki őrzött tehenet, megnyit annyit, aztán vadkörtét, azt úgy összeszedték má' mikor olyan jó barna vót, az megpuhult, és az jó vót enni.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Quercus petraea</i> agg., <i>Q. robur</i>	SLO: tölgyfa, tölfa, tófa, HU: tölgyfa, tölfa, csepefa ^{BJ, BE}	„Tölgyfa. Tájszólásilag mondják tölfa, tófa.” / „Vannak így is, hogy a réteken vannak, de vannak direkt ilyen tölleserdők, tudja.” / „Ez meg a makkja, ezt a disznóknak is használták még, ahogy én tudom, halla, hogy szokták, hogy megtörték abba a böstörübe [mozsár], hogy mikor megszárogatták, aztán hogy a diúva keverték, hogyha keves vót a diu. Nem most, hanem hát az idősebb világba, most má’ illent nem eszik meg ez a fiatalság, de valamikor, halla, megették. Szétvágták, megszárogatták, s akkor megőrölték vagy megtörték böstörübe, mer’ hun vót akkor még dióórlő. Tudják mi a böstörü? Ilyen fa, és akkor van egy bot, és avve szépen verték.” / „A tölgyfa-magot, azt szedtünk, aztán megszárogattuk, a héját lehúztuk, aztán azt a magot azt a disznónak, hogy hízlottak, ha keves kukorica vót.” / „Hát, valamikor régen itt is kihajtották a disznókat. Vót a csordás, és ment a faluba végig, aztán akkor kihajtotta őket a túlfaerdőbe, ugye, meg hát a disznók találnak mindenhol valamit. Este meg hajtották haza. De én erre nem emlékszem. Mi eljártun édesanyámme meg a bátyámme, mikor leptyogott össze a makk, akkor zsákokba összeszedtük, télen akkor úgy etettük. Nagyon zsíros, nagyon hízlaló.”
<i>Ranunculus acris</i> , <i>R. repens</i>	SLO: sárga virág / HU: sárga virág	„Azt szokják mondani, hogy amikor ez a sárga virágú fű sok van a réten, hogy akkor azon az éven keves széna van. Idősebb emberektől szoktam hallani, hogy az idén megint keves széna lesz, mer’ aszongya, sok a sárga virág.” / „Ez a sárga virág, ami a réten van. Ezt mondták, hogy mit tudom, az öregek úgy tartották, hogy mikor ez a fű sok vót a szénába, hogy a’ nem jó, amit bírtak, kidobták belőle, aszondták, a tehen sokat pisilt tőle. Olyan sárga, ez nagyon sok szok lenni tavasszal. Mindenhol.”
<i>Robinia pseudoacacia</i>	SLO: agácfa, agác, akácfa / HU: agácfa, agác akácfa	„Ahol van egy, ott van száz darab, hogy ez nagyon terjed.” / „Na, nézze, ennek a virágját is én szedem teának. Meg hát ezt csinálják úgy is, hogy ollant csinyának, mind a palacsintászta, és akkor abba belemártják, aztán akkor forró zsiradékba kisütik.” / „Mikor olyan nagy szárazság vót, hogy nem lehetett füvet kaszányi sehol se, akkor minden nap elmentem, zsákkal metéltem nekik, annyi, hogy egy kis zódet kapnak. Akácnak a tetejét metéltem.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Rosa canina</i> agg.	SLO: csipkebogyó, túskebogyó, vadtüskerózsa, vadrózsa, seggibugya / HU: seggibugya ^{BE} , csicskenye ^{BE, TA}	„Ez meg a vadtüskerózsa. Ennek még tudja, mit mondanak? Nálunk úgy mondják, hogy seggibugya.” / „Levettük, szétszakasztottad, betettük gyerekek a nyakába a másíknak, hogy csípett, az a mag ollan... Marta a bőrt. Ez csak úgy, hogy a gyerekek, mikor szétszedték, hogy egyik a másíkával...” / „Aszondták, szedjék seggibugyát teának. De ennek nagyon teája van, ebbe is nagyon sok vitamin van. Meg ebből főznek lekvárt is.”
<i>Rosa gallica</i>	SLO: törpe vadtüskerózsa, vadtüskerózsa / HU: csicskenye ^{BL} , csipkénye ^{KL}	„Nagy szép sötét rózsaszín virágja van neki, csak ez, hogyan mondjam meg, ez nem nyől ollan nagyra, meg nem annyira tuskés, tudja. Ez így nyől. Aztán nagy, illen nagy virágja van, de nagyon szép ám. Csak annyi, hogyha ezt leveszem, a virág azonnal lehullik. Hát, hogyan mondták? Hogy törpe vadtüske, törpe vadtüskerózsa, úgy mondták. De ez kicsike, a másik, meg a vad, az rendes bokor.”
<i>Rubus fruticosus</i> agg.	SLO: túskezeder, vadszedder / HU: túskezeder ^{KL} , túskezeder ^{BE} , szedernye ^{KL}	„Ezt mindenhol lehet találni. Erdőszeleken. PI: Út mellett, elhagyatott helett, ez is van mindenhol.” / „Ez meg akkor megpirosul, aztán utána megfeketül, aztán akkor jó finom, lehet belőle, szoktuk szennyi lekvárnak is, meg hát úgy enni. Gyümölcs.”
<i>Rubus idaeus</i>	SLO: vadmálna / HU: vadmálna, málna, himpiér	„Vadmálna nincs má’, azt nem lehet nagyon találni. Régen az is volt. De csak pár szem vót rajta, nem ollan gazdag.”
<i>Rumex obtusifolius</i>	SLO: kásás fűj, lósóska, nyúlsóska, köserű fűj / HU: lósóska	„Lósósának is mondják, kásás fűj, meg lósóska. Hát, ez is réteken nyől, meg ollan helen, ja, réteken.” / „Ahova trágyalövet hordtak, ott szokott lenni, emlékszek rá. Vagy ahol kifolyt, ugye, nem vótak még ezek a gödrök, vagy hogy is mondjam. Aztán ahol kifolyt, ott az árokpartokon meg a rétekre, ahová kihordták, ott is, ez a kásás fűj. Amikor megérett, akkor ilyen, aztán elpotyog a magja, megint több van belőle. Ezt is irtották, mer’ takarmánynak nem nagyszerű, kemény a szára, a többi füvet meg elnyomja.” / „Ennek a magját szokták használni mikor a gazdák a tehentartó gazdák összegyűjtötték, csomóba fölkötötték, és mikor télen a tehének megfostosodtak. Akkor rakták az abrak közé. Hogy ez valami gyógyító hatású vót. GS-né: Hát, köserűfűj, biztos, hogy gyógyító hatású vót.” / „Nyulaknak nekiadták a levelit, nem, úgy mondták, hogy nyúlsóska.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Salix alba</i>	SLO: sípfa, sípfabokor, cicamaca, fűzfa / HU: cicamaca, fűzfa	„Hát ez is jobban a nedves helyet szereti, ahogyan én visszavélekszek rá. A legtöbb helyen má’ csak dísznek van, ültetve.” / „Ebből szoktunk tavassza’ sípót csinányi. Ollan vastagból mind az ujjam, csak megkerítették kicsit, ügyesen megütötték, lehúzták...”
<i>Salix caprea</i>	SLO: rakodla, lakotla, lakotla–bokor, cicamacuka / HU: rakodla, cicamaca ^{BE} , zсібámacuka ^{BE} , rakotlafa ^{BJ} , rakotla ^{BE}	„Itt úgy mondjuk, macuka. Lakotlának a virágja. Olyan szó szaga van, csak akkor, amikor kivirágzik rendesen, akkor olyan sárga pora van neki, aki megszagulla, olyan tiszta sárga lesz az orra neki. BD: Milyen helyeken van? HG: Ez is gyepekbe, akkor erdőszéleken úgy, mint a szelence.” / „Ez csak a kosárnak az oldalába volt jó. Mer’ ez má’ valamennyire törött, hogy nem hajult ollan simán, ez törött, evvel jobban kellett vigyázni. [...] Eztet csak használtuk akkor, mikor mán másik vesszöböl hiány vót vagy fogytán vót, hogy akkor annyit szedtünk hozzá, hogy legyen ki a kosár, kiegészítve.”
<i>Salix fragilis</i>	SLO: fűzfa, sípfa / HU: –	„Ez fűzfa. [...] Hát ez is jobban a nedves helyet szereti, ahogyan én visszavélekszek rá.”
<i>Salix viminalis</i>	SLO: sípfabokor, szíjács, vidra, vidrabokor / HU: vidra	„Sípfabokor! Néha lehet talányi eztet a kosárvesszőt, hogy sárga a bőri. Az legtöbb helyen ültetve vót, az is a nedves helyet szereti, hogy olyan tóparton, árokparton. Itten minálunk szíjácsnak hitták.” / „Hát, itten minálunk azt a sárgát, a sárga vesszőt, aztat szíjácsnak hitták.”
<i>Sambucus ebulus</i>	SLO: – / HU: földi bodza ^{BJ}	–
<i>Sambucus nigra</i>	SLO: bodza, bozda / HU: bodza	„Gyógynövény, rendesen szedtük, még akkor én is szedtem, volt ilyen, mit tudom én, ezt a virágot, aztat, azt mind lehetett szedni, aztán akkor megköllött szárogatni, aztán akkor megvette vagy elvitte...” / „Meg akkor, ugye, vót ez a bodzavirág, abból szukot [üditőt] is csinýának.”
<i>Sanguisorba officinalis</i>	SLO: birkabogározó fűjj / HU: –	„A sariszenába nagyon, de aztán a nevit meg nem tudom ám. [...] Ez olyan kemény szára.” / „Ez vót levele, persze, hogy meg, eztet megették a tehények. [...] Gyerekek játszottunk vele.”
<i>Setaria viridis</i>	SLO: mohár, kásás fűjj / HU: –	„Hát, ez is ollan mögyéken is, meg akárhol, ahol kapálok, tudja, és így a mohár fölveri vagy nyól a mohár. Mindenhol, ez nagyon szeret nyólni. Hát, ahol jobb főd van, ez mindenhová beletelepszik.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészetek (a felhasználás módja)
<i>Stellaria media</i>	SLO: tikhúr / HU: tikhúr	„Csak jó földbe nyól. Gazdag földbe. Az aztán a jó földet szereti. A kertet. Meg előbb a krumplibá is szokott lenni, kukoricába” / „Mikor elindul, ki se lehet pusztítani. Mondják, hogy ez jó a nyulaknak, de kicsit köserü, nem akarják megenni. Meg még én azt hallottam a televízióba, hogy tavassze, kora tavassze szedik salátának. [...] Én megpróbáltam, aztán semmi bajom se lett tőle. Én megpróbálok mindent, amit hallok. A kertbe legjobban... [...] Ezt kiirtanyi nem lehet.”
<i>Symphytum officinalis</i>	SLO: nadálytő / HU: –	„Nadálytőnek mondták itt is. Ez is ollan helen van, hogy kicsit nedves, ezt lekaszálják, ahogy az utat kaszálják, az visszaö.” / „Ki szokta [szívni] ebből a mézes gyün ki.”
<i>Tanacetum vulgare</i>	SLO: feketekoró, / HU: feketekoró ^{BJ} , grádicskoró ^{BE} , mögyekóru ^{BE}	„Ez a fekete koru. Evvel is vigyázni köll, én szoktam vázába hozni, osztán ahová kidobtam... Tudja, hogy kükelt ottan, kükelt, hogy ennek is annyi magja van, a fekete koru, mer' ez ollan büdös szaga is van neki. Ja, ez a fekete koru. Hát, ez is útpartokon vagy mögyéken, útpartokon, ollan helen...”
<i>Taraxacum officinale</i> agg.	SLO: kákics, gyermekláncfü, láncfü / HU: kákics, gyermekláncfü	„Tele van az udvar vele, a rétek, a házak körül a rétek. Jobban a házak körül van ez, ja, igen.” / „Virágjából csinálnak mézet, úgyhogy megfőzik a virágját, cukrot tesznek rá, s akkor úgy csinálják, mint a mézet. Különben meg a levelét meg a virágját is lehet, én szedem teának is. Meg ezt egész éven lehet szedni meg lehet használni. [...] A gyökerit is lehet használni, úgyhogy azt mondják, hogy teának, meg hogyha valakinek hullik a haja, oda is jó.” / „Legelső a nyulaknak a táplálkozása, az a legelső.” / „Előbb nyakláncot szoktunk csinítani, mikor virágzott.”
<i>Tilia cordata</i>	SLO: hársfa / HU: hársfa	„Akkor ugye, a hársfa, a hársfavirágot, nagy fa.”
<i>Trifolium pratense</i>	SLO: piros lóher, fekete lóher, lóher, vadlóher / HU: vadlóher	„Ez piros lóher. Eztet szoktuk vetni. [...] Ősszel, aztán akkor tavasszal ebbül kora, ugye, nem vót akkor a teheneknek etetnivaló, aztán akkor ezt szoktuk kaszálni.” / „Bár én szedem aminek rózsaszín a virágja, azt szedem teának. Azért, mert gyógynövény ez is.”
<i>Trifolium repens</i>	SLO: fehér lóher, vadlóher, lóher / HU: vadlóher	„Ez fehér lóher, igen. Ez is jobban ilyen udvaron, düllökbe, itten a ház körülileg. [...] Kaszálók is tyúkoknak.” / „A fehér lóher nálunk jobban az állatoknak adják, de a virágját szinte teának is lehet használni.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek (a felhasználás módja)
<i>Typha latifolia</i>	SLO: botika, gyékény, gyékén, sás, nád / HU: botika, gyékény, nád	„Ez meg mondják, a botika. Árkokba, ahun víz van mindig. [...] Ezt szokták vízába tenni. Ezt mi nem használjuk gyógynövénynek, ez olyan dísznövény.” / „Ezt pedig gyékénnek hívják. Ez is vízállus helyen, sáncok, vízárkok jobban, ahol nincs mindig víz, csak nedvesebb a hely. Patak oldalán.” / „Ennek a szára, mikor megszárad, evvel tömítették a fahordóknak az ablakát. Ez ollan belül, mind a szivacs. S akkor olyan darabot vágta, mikor az ablakot... [...] A szára meg olyan, hogy belül olyan réteges, hogy előbb a hordús gazdák, mikor összeszedték, zóden levagdalták, felakasztották, megszárogatták, és mikor ősszel vagy mikor fejtették a bort, kivették az ablakot, akkor újonnan azt a tömést ebből vágta, ebből a gyékénből. Szivacsos vót a belseje, hogy evvel tömítették akkor, körül megkenték faggyúval, a végét, ami meg a széléhez ment, tették be oda, betömtek szépen ezt a gyékényszárat, és akkor úgy húzták be az ablakot. Szárazzal, ugye, betették, akkor megnedvesült, akkor még jobban tömött.”
<i>Urtica dioica</i>	SLO: csalán, csollán / HU: csalán, csollán	„Az is jobban a házkörnyékeken van. A gyökerit lehet használni, úgyhogy azt mondják, hogy teának, meg hogyha valakinek hullik a haja, oda is jó. Meg a csalángyökér éppen úgy. Én a levelét szedem teának a csalánnak. Akkor tavasszal, mikor kijön, akkor én főzöm ezt a krémleveseket vele.” / „Mikor iskolába jártam, vót egy tanítóácsink, annak a dereka fájt, és akkor mindig kellett hoznunk csalántot, és megcsalántozni neki a hátát.”
<i>Vaccinium myrtillus</i>	SLO: farkasszőlő / HU: –	„Farkasszőlőnek mondtuk mi azt. Egy-két szál, ollan kis kupacba lehet, de nálunk nincsen, feljárnak Pohorgyire, ott aztán tele van az erdő. [...] Erdőbe, erdőbe. Ez kevert erdők nálunk, fenyves, tölgyfa, bükkfa, minden, kevert erdő. Ki van posztulva, nálunk nincs. [...] Ebből jó szörpöket csinálnak, ugye.”
<i>Viburnum opulus</i>	SLO: farkascseresnye / HU: –	„Erdőszéleken van, tudja, útpartokon, vagy hogy mondjam. Most vannak ezek az aszfaltos utak, de valamikor e' nem vót, valamikor vót nagyobb árok, aztán az erdőszéleket úgy elhatták, aztán ott vót mindenhun. Az, farkascseresnye.” / „Nem tüskés, de ilyen bokor, meg késő ősszel szép piros. Télen díszítésnek a fal mellé szokták rakni.”
<i>Vicia cracca</i>	SLO: vadlencse, lucerna, bükkönyvirág / HU: –	„Bükkönyvirág. Búzába is van, meg illen kupoc van, aztán akkor ollan, hogy így megy a virágja neki. [...] Igazság szerint vadlencse. Csak mondják bükkönyvirágnak is meg vadlencsének is. [...] Kukoricába is van.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek (a felhasználás módja)
<i>Vinca minor</i>	SLO: metring, zöld metring / HU: metring (télizöld ^{BE})	„Az ollan kék virágja van neki. Az is illen erdőszélekbe nyúl. Úgy, hogy az télen is a levele megvan. Aztán kék virágja van neki.” / „Szokták koszorúnak használni. Leszedték a zódet, aztán akkor azt fonták koszorúnak.”
<i>Viola arvensis</i>	SLO: vadárvacska / HU: –	„Vadárvacska. Ez is van, hogyan mondjam meg, kertbe is nyó, meg idább-odább, ez... fal mellett. [...] Valahogyan a madár elvitte a magját neki, aztán ja. De szép, pici apró virágja van, de szép.”
<i>Viola odorata</i>	SLO: szagos ibolya, ibolya, rendes ibolya / HU: ibolya	„Ezt nagyon szerették szennyi. Vázába vagy betenni egy kis izéba, hogy szép vót. Meg illata van, amelyiknek illata van, az az egész lakást följárta, az a jó illata.” / „Le szoktuk szedni a virágot húsvétkor, aztán ebbe tojást festeni.”
<i>Viola reichenbachiana</i> , <i>Viola</i> spp.	SLO: vadibolya, ibolya, kék-ibolya / HU: (ibolya ^{BE})	„Ez meg a vadibolya. Nem a szagos, hanem a vadibolya. [...] Eztet is szedik a virágját. Hát, ollan esetleg régi házülés vót vagy ollan elhagyott rétbe, ott is szok lenni. Régi gyümölcsösbe, házüléseken, ollan helen.” / „Én ebbül is szokok, a virágjából a tea közé szedni.”
<i>Viscum album</i> / <i>Loranthus europaeus</i>	SLO: fagyöngy / HU: –	„Ez a fagyöngy. Ez van almafákon, akármilyen fákon van, olyan gumója van neki. Ezt úgy mondják, hogy ezt, ha a madár elviszi, és ez a másik fa gallyán elszaporodik tovább. Eznek mondják a fagyöngyöt. [...] Halla, ez van minden fákon, most má' van az agácfákon, van az almafákon, az egy körtefán nincs. [...] Valamit az állatokhó', ha hasmenése volt vagy olyan, akkor tőfakéregbe [tölgyfa] keverték. [...] Pár szemet tettek bele, meg pár levelet, de nem sokat, mer' úgy mondják, ez mérgező.” / „Meg úgy karácsony előtt az ajtókra használták, igaz.” / „A bogóját összeszedték, és akkor megfőzték egy kicsit, és evvel fogták télen a madarakat. Megkenték a botot, és erre ráragadt a madár, nem bírt el...” / „Télen le szokták szennyi még a nyulaknak meg a kecskéknek.”

2. táblázat A vizsgált falvakban ismert gerinces állattaxonok, azok helyi neve, az egyes taxonok esetében az említés gyakorisága sorrendjében; valamint a taxonok interjúalanyok által kiemelt jellegzetességei.

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
Csontoshalak (Osteichthyes)		
<i>Salmo trutta</i>	SLO: pisztráng / HU: pisztráng	„Pisztráng. A’ megeszi a másik kis halakat.”
<i>Esox lucius</i>	SLO: csuka / HU: csuka	–
<i>Cyprinus carpio</i>	SLO: ponty / HU: ponty	„...az öt kilós pontyot má’ nem ollan könnyen foggott [egy ember] ki. Aszongya, a vidra az simán.”
<i>Scardinius erythrophthalmus</i> és hasonló fajok	SLO: keszeg / HU: –	–
<i>Squalius cephalus</i>	SLO: domonkó, péznes / HU: péznes	„...jó nagyok, még fél kilósat, meg kilósat lehetett fogni. Csak azokat jobban éjje’. Kűraktunk ollan kapcsokat, hármás kapcsot, oszt arra ment akkó’rá.”
<i>Ctenopharyngodon idella</i>	SLO: amúr / HU: –	–
<i>Barbatula barbatula</i> , <i>Cobitis elongatoides</i>	SLO: csik, picsarági / HU: –	„De annak volt legjobb husa. Az megfőtt, megsült, csontostul, mindenestül. [...] Előbb nem volt úgy hús, mint mostan.”
<i>Lota lota</i>	SLO: menyhal / HU: –	„...az a hosszú, akinek nincs a hátgerince. Olyan, mint a kígyó. [...] Nem mind a másik hal. [...] Ilyen kövecses líkakba, bányákba hogyha vannak-e.”
Kétéltűek (Amphibia)		
<i>Triturus carnifex</i> , <i>Lissotriton vulgaris</i> , <i>Ichthyosaura alpestris</i>	SLO: vízibornyú, gyik, mocsarád, göte / HU: göte, víziborjú, tarajosgöte	„...gyikoknak a környezetibe van [rokonságához tartozik], de ilyen vízi uszonyokka’, ilyen vízenyős helyeken.” / „Meg szoktak fogni őket. Mer’ aszonták, hogy szerencsét hoz, ha valaki megsimogatja őket. Azt a feketét, azt nem szoktuk, azt csunyálottuk, de ezt a sárgásat, azt igen.”
<i>Salamandra salamandra</i>	SLO: mocsarád, mocserád / HU: göte, fodros szalamandra, alpesi szalamandra	„Mocsarad lehet arrul lett, hogy a mocsárba tartózkodik, aztán mocsarád. [...] Keveset lehetett látni eztet.” / „...vót, mikó’ a kútból is húztam föl vödörrel. Most is találkozok velük vízóraaknába, ilyen nedves helyeken, ott a falon elkuszkálnak. Vízes kavicsok alatt, megbujik. Meg az erdőszélen.”
<i>Bombina bombina</i> , <i>B. variegata</i>	SLO: béka / HU: béka, unka-béka, unka	„...bottal megpiszkáltam, mikor szedtük a vargányát, [...] az erdőbe ott vót, oszt akkor undorító.” / „Ez valami mérges lehet.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Bufo viridis (Bufo bufo)</i>	SLO: taracskosbéka, varangyosbéka, boszorkánybéka, bukszabéka, króta / HU: varangyosbéka, taracskos béka, bukszabéka, varangy, torubeli béka, targyakos béka, katonabéka	„Ez szeret bemenni a pincékbe.” / „Bukszabékának szoktuk mondani. Azér’, mer’ ollan gömbölű. Dobálódtunk vele.” / „...mindig szoktam neki mondani, menjél félre, mer’ ekapállak. Békákat szeretem. [...] ...ollan szépen néz.” / „Ille varangyosbéka ne, legyen a házná’. Van mondták, hogy az boszorkánybéka.” / „...aszonták, hogy mégette a kágyút. De hát azér léttek ez a sok kágyú, meg mit tudom én, hogy nincsen béka.” / „[rossz gyerekek] beletették a cigerettát a szájába.”
<i>Bufo bufo</i>	SLO: – / HU: varangy	„Nem szeretem abbú, mer’ olyan rossz formája van, de különben meg nem bántjuk. Hát biztos, hogy valami hasznót hajt. [...] Biztos a bogarakat összeszedi.”
<i>Hyla arborea</i>	SLO: levelibéka, béka, zöldlevelű béka, regica, regice / HU: levelibéka, levelesbéka	„...a fákon szokott lenni, főnt. Azér mondták, levelibékának.” / „Ez sokszó, mikó’ akar az eső jönni, ez kéri az esőt.” / „Szent György nap előtt, ha szól a béka, amennyivel előbb szól, annyival utóbb hallgat [annyival hosszabb a tél].” / „...az út menti pocsolyák, azok ugye, eléggé eltűntek, vagy egyáltalán a nagyüzemi gazdálkodás miatt.”
<i>Rana dalmatina</i>	SLO: hügyosbéka / HU: hügyosbéka, katonabéka, bubosbéka	„De ilyen van az erdőbe, azt tudom.” / „...akkorákat ugrik...” / „Hogyha kicsit megpiszkálok, akkó’ priccol égyet. Hügyosbéka.” / „...vigyázni köll, hogy az embernek a lábára ne hügyozzon, mer’ akkor kisebesül.” / „Tókáék tójába beledögöltt a bubosbéka. [...] Valamillen mondás.”
<i>Rana arvalis</i>	SLO: kék béka / HU: –	„...ottan van égy tó, oszt abba a tóba vannak kék békák. Csak tavassza’. Akkó’ változtatja az a színét?”
<i>Pelophylax spp.</i>	SLO: – / HU: béka, kecskebéka	„Tavassza’, mikó’ úgy párosítak, akkó’ annyi volt itt az udvarba, de most egyet–kettőt láttam.” / „Így elevenyen rászúrta ilyenre [horogra], oszt akkó’ vízbe még kicsit mozgott, akkó’ egyszerre ment rá a hal, vagy a béka is.” / „Megyek oda a tókához osztán mé’ ordít a béka. Hát egy kigyó, ekkora kigyó, má’ szájába vót, és sirt a béka. Aztán én meg rámértem égyet a hátára a kigyónak, osztán szegény béka megszabadút. Meghipnotizálja, vagy mit tudom én. Nem tud el... [menekülni]”
Hüllők (Reptilia)		
<i>Emys orbicularis</i>	SLO: teknősbéka, teknős / HU: teknősbéka, teknős, teknőc	„Volt teknős is, de azok is kipusztultak.”
<i>Lacerta agilis</i>	SLO: gyík, martincsek, barna gyík / HU: gyík, gyík, szürkegyík	„Barna az, martincsek, mondják nálunk szlovénul. Olyan kis barna, azok szelidebbek.” / „Hát ugye sírkövek alatt, ott nyugodt helyük van. [...] Aztán ugye kijönnek, melegednek...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Lacerta viridis</i>	SLO: zöld gyík, gyík, gyík / HU: zöld gyík	„Annak mondtuk, hogy zöld gyík. Az is mérges volt. Hát úgy tartották. [...] ...ha találtak egy tojást, vagy a kigyunak, azt akkó' összeverték, hogy ne légyen.” / „Ezek fének az embertű' inkább.”
<i>Anguis fragilis</i>	SLO: vakkigyu, szlepec / HU: vakkigyó, rézsikló, lábatlan gyík, kuszma, törékenygyík	„...hogyha hozzáérsz, eltörök. A gyíknak is letörök a farka.” / „...bántani nem bántom, égyet se.” / „...megfogja. Fogd meg, de énnekem nem köll tetűled égy szöm [étel se ezentúl]. [...] Csipni nem tud.” / „En agyonverem, ha meglátom. Nem bántja az embert pedig. [...] Semmiféle állat' nem félek, a kigyót, azt. Szerintem ez belerögződött az emberbe, hogy attó' félni kő.” / „...mikó' egy kicsit tovább áll a széna, akkó' oda behúzza magát...” / „Lehet azé' mondják vakkigyunak, hogy nem bánt vagy, hogy nem mérges.”
<i>Natrix natrix</i>	SLO: kigyu, kígyó, sikló, vízisikló, belúska, fehér fülű, csipükigyó / HU: sikló, kígyó, vízisikló	„Mondták, hogy átvágták a kigyót, hogy akkor a farka addig mozog, míg a nap le nem megy.” / „Azt is mondták, hogy akkó' hogyha a fejét nem vágja szét, hogy tovább nyóll.” / „Kigyupásztor [szitakötő]. Hát azt szokták mondani, hogy ott, ahol van kígyó, ahun e' jár.”
<i>Vipera berus</i>	SLO: mérgekígyó, vipera, homoki vipera, gád, virágos kigyu, csipükigyu / HU: kigyu, kígyó, mérgekígyó	„Véletlenül lehet, hogy, de az veszedelmes.” / „De kevés van belőle, de hát lehet azért találni.”
„házi kígyó”	SLO: kígyó / HU: kígyó	„Egy még ezelőtt két évig itten bent a falba lakott. [...] ...mindennapidekügyött akertbemelegedni. Az olyan vízisikló volt.” / „Aszongyák, nem szabad agyonütni, az házi kígyó. Hogy az szerencse lehet, ha a házná' van.” / „... úgy mondják, hogy minden háznak van egy kígyója.”
Madarak (Aves)		
<i>Ardea cinerea</i>	SLO: szürkegém, vasgém, szürke vasgém / HU: gém, szürkegém	„Mer' direkt úgy láttam szélű, ahun nem olyan nagy víz, ott ment, osztán küvette a halat, osztán csak nyelte le egybű'.” / „Az úgy jobban a patakokná', ott szokott jobban lenni. Vasgém”
<i>Ardea alba</i>	SLO: fehér vasgém / HU: –	„Fehér és szürke vasgém van.”
<i>Ciconia ciconia</i>	SLO: gólya / HU: gólya	„Mindig mondtok gyerekek, iskolába tanútk. Gólya, hosszú lábú gólyamadár. Szerették. Szerették nézni, mer' az olyan szépen, olyan büszkén járt. A gólya az szép madár.” / „Leröpűt egy gólya, le szállott ide, járkát. Egysze csak a csőrive csapkod, csapkod, csapkod, de addig csapkodott, hogy egyszer a levegőbe egy ekkora darab kígyó főröpűt jó két méter magasra levegőbe. Hát akkó' agyonverte má', aztán megette. Annak, hát nagy kígyó lehetett, mer' illen tarisznyával, meg illen böggel, és az egy hétig minden nap ide visszajárt, hogy erre keresett, de hát többet nem talát.” / „Hát a gólya is kevés van, az se annyi van, mint régen, több volt.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Ciconia nigra</i>	SLO: feketegém / HU: feketególya	„Ez csupa fekete volt.” / „Asszem feketegém is van. Ha jól tudom. Égysze’ itt látták. Mer’ valamikó’, tudja, itt malom vót, aztán azok jobban úgy a malom körü szottak. [...] Hát valahol léteztek, de itt a mű környékünkön nem voltak feketegém”
<i>Anas platyrhynchos</i>	SLO: vadkacsa, vadréce, kacsa / HU: vadkacsa	„Itt erre mifelénk vadkacsák előbb jobban voltak, azokból is már ritka van.”
<i>Anser anser</i>	SLO: – / HU: szürkelúd	„Szürkelúd az van. [...] Én nem tudom. Lehet, hogy csak evonult.”
<i>Accipiter gentilis</i>	SLO: kánya, igazi kánya / HU: kánya, vércse, héja	„Mikó’ ez a kánya jön a közelbe, akkó’ a varjak kergetik. Kánya. Ez elviszi a csibiket, vagy a tojást, meg mindent.” / „Meg ez elég kártevő. Meg ahová odatalál, vagy odaszokik, ott akkó’ többszörösen megjelenik. Ja, a tyúkot, bárhol a tyúkot elkaphatja, viszi. Pillanatok alatt kivégzi, aztán már megy vele.”
<i>Buteo buteo</i>	SLO: nyulászókánya, nyulászókánya / HU: nyulászókánya, egerészölyv, kánya, ölyv, rétisas, sas	„Azt nyulászó kányának mondták. Mer’ a nyulakat is összeszedte. Valamikó’ aszonták, hogy azér’ nem vótak, mer’ ez a kis nyulakat összeszedte. Mer’ ugye, körözött fönn a levegőbe, hogy figyete, hogyha mozgott valami, akkó’ oda lécsapott, oszt vót mikó’ a fészkebe csapott le a nyúlak, azt akkó’ elvitte a kis nyulakat.”
<i>Falco tinnunculus</i>	SLO: vércse / HU: vércse	„Meg ez a vércse, nem tudom, egy kisebb típusa neki, hogy minek mondják. Majdnem olyan, kakukkhöz hasonló annak. Mer’ állítólag ugye, mikor vége a kakukkolásnak, az változik át egy ilyen...” / „Ezt tudom, hogy a mezőn levegőbe lebeg, azt egésze csak sütty. Na, ez az.”
<i>Phasianus colchicus</i>	SLO: fácány, fácán / HU: fácán	„Meg fácán, az is kevés van. [...] Rókák megették a tojásokat.” / „Fácán, hát az annyi vót, hogy attú’ nem lehetett megmenteni a kukoricát, meg a kölest, meg olyant, mer’ a fácánok leették. És most nem lehet. Bejártak ide hozzánk az udvarba. Télen be szottak ide a tyukok közé gyünni a kakasok. Itt szótak állandóan. Most égyáltalán, véletlenül se hallani.”
<i>Perdix perdix</i>	SLO: fogoly / HU: fogoly, fogolymadár	„Foglyok. Na, meg azt sose látni most. Valamikó’ volt sok. Egyáltalán. Az a permetszer tönkreteszi őket.”
<i>Coturnix coturnix</i>	SLO: pitypalaty, fűrj / HU: fűrj, pitypalaty	„Pitypalaty, igen. Az benn a fübe’ van, és igen. Ezt is hallottam. Mer’ az énekibe van ez, igen, errú’ is hallottam.”
<i>Tetrao urogallus</i>	SLO: vadkakas / HU: fajd, fajdkakas	„Fajdkakas az má’, ami sajnos má’ nincsen. Régen vót. Én csak a hangját hallottam.”
<i>Crex crex</i>	SLO: – / HU: haris	„Itt szokott a földbe költeni. A nemzeti parkot kell átkozni. Ide jártak minden nap megnézni, hogyha költött itt a rétbé’. [...] Nem is hallottam addig, míg a nemzeti park ide nem költözött. A haris akkó’ gyüött divatba.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek
<i>Streptopelia turtur</i>	SLO: vadgalamb / HU: vadgalamb	„A vadgalamb, ami nagyon szépen szól. De abbú’ is az idén van több. Tehát abból is éveken nem nagyon lehetett hallani. És má’ gyönyörűen énekelnek. [Mit mond a vadgalamb?] Kati süss kukut! Az én nagymamám Parádfürdőn, ahol én nevelkedtem, a’ meg azt mondta, ott is ugye, vót vadgalamb, osztán szót a vadgalamb. Azt a nagymama mondja, hogy tudod mit mond ez a galamb? Mondom, nem. Azt, hogy Kati, Kati. Azt mondja, nem kisfiam. Amikó’ Jézust vitték, a kereszt a vállán vót, elesett Jézus, megsebesít az oldala, odaszállt a vadgalamb, és azt mondta, hogy mit vétett szegény, mit vétett szegény? Nekem a nagymama meg ezt mondta.”
<i>Streptopelia decaocto</i>	SLO: gelice, gerlice, vadgerlice / HU: gerlice, galamb	„Annyi gerlice vót, az a vadgerlice, fekete koszorú volt a nyakukon. Kis fekete csík körű’ a nyakán, mintha nyakláncra lett volna. Mindig itt turbékolnak. Azt soha, egyet nem látni.”
<i>Columba palumbus</i>	SLO: vadgalamb, pudpudum szidi / HU: vadgalamb	„Putpudum szidim. Vadgalamb. Nincsenek. Nincs. Erre má’ nincs. Kiveszett.”
<i>Asio otus</i>	SLO: bagoly, bagó, szürkebagoly, fülesbagoly, nagyorrú bagó / HU: bagoly, fülesbagoly, huhu, uhu	„Ez meg a huhu. A bagoly. Fülesbagoly. Nem sok van ebbű’ se különben.” / „Van, hát olyan van, úgy néz ki, mind egy jó tik. Csak vannak olyan, hosszú fülei vannak neki. Ja. Annak mondják, ohalica. Nagyorrú bagó.”
<i>Athene noctua</i>	SLO: halálbagoly / HU: halálmadár	„Éjjel kiabál, és izének neveztük el itt, halálmadár. Éjjel. [...] Halálmadár.” / „Meg az a kicsi halálbagoly az is más. Aszongya, minden reggel [...], azokon a lábakon [oszlopokon], telefon, vagy villanylábon. Hogy ott fönn üdögének az út mellett azok. Az út mellett ezek a karók, aztán ott üdögének reggel. Csak kissebbek, mind a bagoly. De minden reggel.”
<i>Tyto alba</i>	SLO: – / HU: hóbagoly	„Van egy fészek. Mi van benne? Megnézzük. Fölmásztunk. Égyetlen égy madár vót bent, hóbagoly.”
<i>Scolopax rusticola</i>	SLO: szalonka, szloka, szlokóm / HU: szalonka	„...lényegébe’ minden madár fölveszi a terepizét. Pláne a tojók.” / „Európába’ csak Szlovéniába’ nem szabad löni, máshol mindenhol.”
<i>Vanellus vanellus</i>	SLO: bicic / HU: –	–

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Cuculus canorus</i>	SLO: kukukk, kakukk, kakukkmadár / HU: kakukk	„A kukukk is csak pársze szól tavassze’, kevéset léhet hallanyi.” / „Azt szokták mondani, hogy a kakukk maga nem költ, hanem a varjúval költeni ki.” / „Azt is megfogta a macska. [...] Mindig itt kakukkolt az anyja... [...] Szép nagy madár. [...] Csak biztos ellenőrizte, azér’ kakukkolt itt mindig.” / „Gyün a tavasz, mer’ szól a kakukkmadár. Tavaszjelző. [...] Az öregek is szokták mondani, na, szól a kakukkmadár, kérdezzétek meg, hány évig élek még. Oszt akkó’ szokták olvasni [számolni], hogy hányat kakukkol.” / „...mikor meglátja a keresztet, a gabona össze van, akkor elhallgat a kakukk.” / „Na, neked má’ karácsonykor nem szól a kakukk. Hát az má’ senkinek nem szól. De aki meg megjíedt, aszongya, hogy mi az, megdöglik a kakukk? Senkinek se szól.”
<i>Upupa epops</i>	SLO: huputa, bubosbanka, upkás, hupkas, búbosblanka / HU: бүдös huputár, bubosbanka	„...tudom, hogy бүдös nagyon.” / „Hát, ezt szartúró madárnak mondták. A legjobbban avva’ dógozik, hogy tehénzsar...”
<i>Coracias garrulus</i>	SLO: zödbákán, kalakótya, zöldbákány / HU: zöldbákán	„Az a papagályhó’ hasonló...” / „Az tarka. Azt hiszem, hogy az tarka madár volt.”
<i>Dendrocopus spp.</i>	SLO: harkály / HU: harkály	„...fa villanyoszlop volt, abba mindig kopogott a harkály.” / „Hát aztat nem lehet bántani, mer’ ugye a fábú szedi ki a férget.”
<i>Dryocopus martius</i>	SLO: fekete küllő / HU: –	–
<i>Picus viridis</i>	SLO: küllő / HU: –	–
<i>Alauda arvensis</i>	SLO: pacsirta / HU: pacsirta	„Kismadár, de olyan magasan van, és lebegtet.”
<i>Galerida cristata</i>	SLO: pityér, barázdabillegető (sic!) / HU: –	–
<i>Troglodytes troglodytes</i>	SLO: ökörszem / HU: ökörszem	„...tett ki egy kis ilyen odufélit, és abba beköltött...”
<i>Phoenicurus ochruros</i>	SLO: – / HU: rozsdafarkú, vörösbögy (sic!), mákhasogató pinyőke (sic!)	„És itt a folyosóba’, az istállóba’ a fecskéknek a fészkébe belepakót az a rozsdafarkú. Az sok van.”
<i>Turdus merula</i>	SLO: feketerigó, rigó / HU: feketerigó, rigó, szarmadár	„Feketerigó. Hát van, de kevés. Van, de kevés. Kevés van. Mikó’ azon a részen van a szőlőnk, osztán mikó’ dolgoztunk a szőlőbe, abba a zöld erdőbe ollan gyönyörűen fütörészett, hogy élvezet vót hallgatni. De most eltűnt. Nincs, nincs.”
<i>Motacilla alba</i>	SLO: barázdabillegető, brázdabillegető, bráznobillegető / HU: barázdabillegető	„Az a barázdabillegető. Annak olyan hosszú farka van, osztán mindig így billegeti.”
<i>Motacilla flava</i>	SLO: – / HU: –	–
<i>Erithacus rubecula</i>	SLO: vörösbögy / HU: vörösbögy	„Egy nap alatt, egyetlen egy nap alatt annyi szemetet odahord fészéknek, hogy jajaj.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Parus major</i> ; <i>P. caeruleus</i>	SLO: cinege, cinke, kékcinke / HU: cinke	„...amennyi cinege vót a körtefán, hogy annyi körte lesz. Meg igaz. Úgy megnéztek, minden pici ágat megnéztek.” / „Azok télen legtöbbször szokják zavarni. A kaptárokat kopogatja, osztá akkó’ küjönnek, kihíják, osztán akkó’ ottan...”
<i>Parus caeruleus</i>	SLO: – / HU: cinke	–
<i>Parus palustris</i>	SLO: – / HU: barátcinege	„Az a kis barátcinege is van, az a pici kis makula. Barátcinkének hívjuk azt a picit. Nagyon pici, kis sötét színű, olyan szürkés.”
<i>Delichon urbicum</i>	SLO: föscke, fecske / HU: fecske, föscke	„Hát itten van talán hat–hét fészek ezeknek az eresz alatt. Azé’ mondom, hogy most az idén, most sok fecske van. Tavaly alig vót. Aszittük, hogy hát talán el is pusztultak, de nem is tudom, hogy most szegények hunnan szedik az ételmet.”
<i>Hirundo rustica</i>	SLO: föscke, fecske / HU: fecske, föscke, füstifecske	„Az is ilyen parasztsúfóló madár vót, a fecske, mikó’ tavassza’ meggyün. Hát az is, ugye megjelenik, meg minden, osztán ugye, mikor ugye zenél [énekel], ő jelenti magát, aztán mondja, hogy: »szénát, szalmát eleget hagytam, semmi siinccs«. Hát ugye, mikor ősszel elment, akkó’ vót széna, szalma bőven, tavassza mikó’ gyütt, hát akkó’ meg ugye...” / „Még a pincébe is, a pinceajtót azér nem tudom berakni [becsukni] este, oda is két fészket is raktak a pincébe. Csak azér’ nem rakom be, hogy be tudjanak jámi, meg ki. Jó, nappal nyitva hagyom, de éjjel is [...] oszt így a fecskék be tudnak jámi.”
<i>Riparia riparia</i>	SLO: – / HU: partifecske	–
<i>Oriolus oriolus</i>	SLO: sárgarigó / HU: sárgarigó	„Mondom, az énekes madarak. Se sárgarigó, se feketerigó, se gerlice.”
<i>Lanius collurio</i>	SLO: szarkagáborján, gáborgyán / HU: –	„Az a szarkagáborjának, vagy minek mondták. Így a bokrokra, meg a nagyobb, fősziúrták a tüskére [a zsákmányolt állatokat].”
<i>Sturnus vulgaris</i>	SLO: seregély / HU: seregély	„Seregély. Az ugye mikó’ érett a szőlő, osztán azok ilyen csoportba jártak.” / „Hát a seregély is ollan, nincs akkora, mint a feketerigó. Anná’ kisebb.” / „Megtámadják a, itt a cseresznyefánkat, meg mindenhol. / Seregély sincs annyi, mint valamikó’ volt.”
<i>Pica pica</i>	SLO: szarka / HU: szarka	„Valamikó’ a szarka. Nem. Az a madár. Az volt minden házná’, vagy hogyan mondjam, mindenhol. Mindenhol. Abbul most nincs.” / „A patakpartokon, meg körü’ annyi szarkafészek, hogy onnan hét–nyolc osztályos iskolások mindig mászták a fákat, hogy fiókákat szedtek. De most osztán nincs. Errefelé nem látni. Pedig szép volt, mikor csörgött a szarka.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Garrulus glandarius</i>	SLO: szajkó / HU: szajkó	„A szajkó is megy, más madaraknak kiszedi a tojást. Megeszi.” / „Azt meg szokták fogni kukoricával. Úgy, hogy kukoricát madzagra kötöttek, ugye a kukoricát nagyon szereti, azt kitették neki, oszt hogyha úgy bekapkodta a kukoricát, akkó’ nem tudott emennyi, mer’ a madzag benn vót a torkán. Oszt akkor így megfoglák.”
<i>Corvus frugilegus</i>	SLO: csóka, feketecsóka / HU: csóka, fekete csóka, vetési varjú	„Hát a fekete varira mondják, hogy csóka. A tiszta fekete a csóka.” / „Csóka, ja. Hát így nyáron eveszödnek, nincs. Össze, mikó’ ugye jönnek ősszel, mikó’ má’ nincs künn, vetemény, páran”
<i>Corvus cornix</i>	SLO: varjú, kánya / HU: varjú, kánya, vari, dolmányos varjú	„Varjak, azok most visszajöttek. De azt egy darabig lődözték a vadászok. Szürke, a hasaalja az meg fekete. Azok is most má’ vannak, úgy-hogy itten nálunk is. Tudom, tavasszal fönn van a szemetdomb, aztán a lányom valami harminc darab tojást kivitt, hogy ott eldobta, hogy hát má’ régi volt. Aztán a szomszédasszon mondja, mindig égy varjú ide jár, még valamit visz a szájába. Hordta a tojást.”
<i>Corvus monedula</i>	SLO: vari, varjú, káska, kavka / HU: –	„Hanem a régi emberek, na, hát jó van, a régi emberek, mikó’ még fiatalabb vótam, meg még később is, azok a varifiakat szokták összeszedni. Fömásztak a fára, mikó’ má’ vótak fiókák, osztán varifiakat leszedték.”
<i>Corvus corax</i>	SLO: holló / HU: holló	–
<i>Passer domesticus, P. montanus</i>	SLO: veréb / HU: veréb, csuri	„Hiába dobtuk kü a tyukoknak az ennivalót, mer’ meglepték úgy a verebek, hogy abbul semmi se maradt. Dészkat fölállított, egy olyan ólajtót, azt megvetette, azt dobott be nekik enni. Mikó’ anynyi vót alatta veréb, akkó’ oszt leengedte az ajtót. Úgyhogy égy tálla megpucut abbú az apró kis verébbú’. Milyen fimon vót, mikó’ megsütöttük. [...] Akkó’ nem vót, mondom, más hús.”
<i>Fringilla coelebs</i>	SLO: pintyőke / HU: –	–
<i>Serinus serinus</i>	SLO: – / HU: sármány	„A sármány az volt, és azt se látni...”
<i>Carduelis chloris</i>	SLO: – / HU: zöldike	–
<i>Carduelis carduelis</i>	SLO: – / HU: tiglice	–
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	SLO: mákhasogató pintyőke / HU: meggyvágó	„Ez meg a meggyvágó. Ennek rövid, kegyetlen vastag csőre van. Ez csak télen, mikor hideg van, akkor jön be. [...] Hát egy jó nagy veréb. Nagyobb jóval a verébnél. Olyan izmos madár.”
<i>Emberiza calandra</i>	SLO: sördin, sordiny / HU: –	–

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek
Emlősök (Mammalia)		
<i>Erinaceus roumanicus</i> „disznószerű”	SLO: sündisznó, tuskésdisznó, tuskésdisznó, tuskésborz, sünmalac, süni / HU: sündisznó, sün, süni, sünike	„Rakták a szalmát a kazalba. Abba szokott lenynyi ez a sündisznó, oda be tudott mászni.” / „Szerintem hasznos, mer’ állítólag megfogja az egeret. Nem szabadott bántani a sünit. Védett állat vót.” / „Megfoglák főtették, hogy az éjszaka mindig járkát, hogy zörgött, aztán a patkányok eltávoztak. Félték tőle.” / „Azt is meg szokták valamikó’ fogni. A disznó orrút. Besározták, sárral betapasztották, oszt úgy tették be, hogy ezekben a füstös konyhákba nyílt tűzhő’, oszt akkó’ ott a sárral együtt levált a szőr róla. A tuskéi légyüttek neki, azt akkó’ simán maradt a bőre meg neki, oszt akkó’ úgy tudták megenni. Osz kettőt–háromat hazavitt, oszt akkó’ azt megsütötték, oszt megették. Azé mondom, hogy ilyenek szoktak hus lenni, mer’ más hus nem vót.” / „Hát össze is vesztek rajta, aszongyák [olyan jó vót a húsa].”
<i>Erinaceus roumanicus</i> „kutyaszerű”	SLO: kutyaorrú sün / HU: kutyaorrú sün	„Kutyaorrú, de azt nem fogták, mer’ annak nem vót jó a husa.” / „De hát azt nem tudtam, ugye, megkülönböztetni, mer’ egymás mellett nem voltak, hogy most melyiket hívják kutyaorrúnak, meg melyiket disznóorrúnak. [...] Mer’ azt mondták, a kutyaorrúnak hosszú vót az orra, a disznóorrúnak meg rövid vót az orra.”
<i>Talpa europaea</i>	SLO: vakond, vakkond / HU: vakond, vakand	„Azér’ ugye, belemegy a vakond, mer’ benn a giliszta, és az azér’ dolgozik.” / „A vakondtúrás az nekünk jó, mer’ mi össze szoktuk szedni a vakondtúrást. [...] Ennekem anyu mindig azt szokta mondani mikó’ gyerek vótam is, a vakondtúrás, ami jó helyen túr, az jó földet túr, azt csak össze kő’ szednyi paprikafődnek, virágfődnek, mer’ abba féreg nincsen. Az má’ mindentű’ mentes.” / „Hát ugye, úgy mondják, hogy ez is nem káros, hogy hasznos, hogy a rovarokat összeszedi, csak hát ugye, amikó’ földtúrja a kertet, vagy a rétet, hogy nehezen kaszáló, akkó’ hát mérgesek.”
Chiroptera	SLO: denevér / HU: denevér	„Se nem madár, se nem egér. Hát van ez a mondás. Denevér. Hát ugye, az is ilyen régi épületeknek, faépületeknek a nem tudom én mibe rejtőző állat. És ott tanyázik. Ilyen éjszakai, hát szemtelen madár, mer’ még az emberre magára is rászáll. Vagyis madár, nem madár ugye. Olyan kis szőrös talpú valami. Úgyhogy tapad mindenre. Ruhára, mindenre. [...] De hogyha má’ nagyon el van szaporodva, akkor olyan ürülékje, meg a nem tudom én mi, olyan szagos, illatos. Állítólag csak éjszaka lát. Meg hát ilyen éjszakai mozgó szunyog, meg ilyesmi izéket. Ugye hát az neki a tápláléka szerintem.”

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Sorex, Crocidura, Neomys spp.</i>	SLO: egér, cickán / HU: cickány, cickán, cicka, pörszegér, güzütegér, cincér, pöhölegér, pöle	„Kaptárakba bemegey. [...] Ez bemegey ja, de a méhcsaládot tönkreteszi, összerágja.” / „Megölik a cickányt, meg be is balzsamozzák a méhek. Csak nagyon sok munkába telik nekik. Mire elpusztítják, arra lehet, hogy egy csomó lépet szétrág.” / „És ezt a macskák nem eszik meg [...] Egy hosszú orrút nem esznek meg. [...] Mert biztos, hogy nem olyan az ize. Odahozza az ajtóba. Megmutassa.”
<i>Castor fiber</i>	SLO: hód, bover, vidra / HU: hód	„A partok, a patakpartokon, vagy tavakon a fákat így kidönti. De ez itt nálunk nincsen. Rágcsáló.” / „Ezt lehetne védni, mer' ebből kevesebb van a hódból.” / „...kisztozották, mer' elgátolja. Kipucóták, hogy ne legyen itten víz. Másik nap mentek vissza, ugyanúgy vót. És érdekes, azt mondják, hogy tudja, hogy merre kell a fának döl-ni. Úgy rágja.”
<i>Mus musculus</i>	SLO: egér / HU: egér, házi egér	„Az szürke. Tehát azzal tisztába vagyok, és majd hosszabb farka van, mint teste.” / „Hát itt csak a szép szürke normális egér.” / „A kutyának a rétről egeret vitt a macska. Hát mondom, azt meg is eszi a kutya? Meg. Aszongya.” / „Föl vót a munkásnadrágom akasztva. Hányászó' belement. Láttam, hogy ugrott ki belőle. [...] Mindent megrág.” / „Efut az egér, akkó' utána ugrik. Kálmán bátyám mondta, hogy ez éppen olyan, mind a disznót is mikó' levágták előbb, mikó' még hát mindenhol vót disznóvágás, nem engedték egyszerre megfogni, levágni, hanem körbehajtották a kifutóba, hogyhát menjen, attó' jobb lesz a mája. [...] Hát én nem tudom. Még egérhúst nem ettem, nem is akarok.” / „...ízletesebb a macskának, hogyha így előre játszik vele.” / „...mikó' sok eső van, meg minden, olyankó' szokott az egér is jobban bejönni.” / „...nagyapám szokott csinyáni egérfogót, hogy kukoricalisztet tett bele...” / „Most nincs annyi egér itt a ház körü, de ősz felé akkó' jobban.”
<i>Rattus norvegicus</i>	SLO: patkány, patkán / HU: patkán, patkány	„Ez nagyon ronda állat. Ez Isten ments, hogy ilyen legyen a házná'.” / „...mellik háznál van sündisz-nó, hogy ott nincs patkán...” / „Csak ha bemegey az istállóba [...] vagy megey ennyi a jászolba, [...] akkó' tehenyek fölbrednek.” / „...volt egy ember [...] lakott, ollan árendás házba', ott is nagyon sok volt a patkán. Meg fölvitte a motorfűrész-t, [...] begyújtotta, osztán [...] mind a szomszédokba szaladtak át a patkányok.” / „...leginkább ollan hellen marad meg, ahun gabona van.” / „A patkányrú' hallottam, hogy vándorpatkány, amelyik nem olyan sötét, hanem világosabb.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek
<i>Micromys minutus</i>	SLO: egér, pöhöl / HU: mezei egér, pöle	„...az a pici vörös.” / „A macska megint hozott egy kupoc pölét. Így hallottam, de látnyi nem láttam...” / „Nem ollan nagy húsos, pocakos, mind a rendes egér.”
<i>Microtus arvalis</i>	SLO: pocok / HU: pocok, mezei pocok, mezei egér	„Hát ezek ilyen rágcsló állatok. Ezek károsak szerintem.” / „Ez mezőn csinyál fészket.” / „A pocoknak [a farka] rövid.” / „A mezőn, ami a mezei pocok. Hát az ollan kerekbb. Ollan hasasabb.”
<i>Apodemus agrarius</i> , <i>A. flavicollis</i> , <i>A. sylvaticus</i>	SLO: egér / HU: vörös egér	„Hát ilyet is má' láttam, hogy a macska hozott. [...] De ezt nem eszik meg a macskák. [...] Hát ezt csak egérnek mondták. Hát ugye, ők se tudták, az elődeink se tudták. Ők nem tanulmányozták az állattant, aztán nem tudták.”
<i>Microtus agrestis</i>	SLO: voluhár, ürge, pocok / HU: földikutya, földikutya, pocok, vándorpocok, ürge	„Itt egyszer elkezdtek mondani, hogy földikutya van itt a földbe', hogy az jár. Meg, hogy védett. Na, hát én ugye, fölkszütem [felmentem] az internetre, hát nem hagyott békén. Gondótam, ha ilyent látok, hát tudnom köll, hogy mive' találkozok mégis...” / „Az tönkretezz bennünket. És azt nem tudjuk, hogyan lehetne kiirtani. [...] Földbe megy, mind a vakand. Csak a vakand főtúrja, ez meg csak úgy emegy. [...] Küeszi a krumplit.” / „Hát én nem tudok róla, hogy régen lett volna. Meg az az igazság, hogy régen ennyi virágja se vót az embernek, osztán nem vót, amit kiegyen.” / „Hát a gyümölcsösbe' sok kárt csinyál.”
<i>Ondatra zibethicus</i>	SLO: vízipatkány, vízipatkán / HU: pézmapatkán	„Kerka, meg volt a Pusztakerka, [...] abba meg úgy szokták mondani, hogy pézmapatkánt látunk.”
<i>Glis glis</i>	SLO: pöhöl-féle / HU: pöle	–
<i>Muscardinus avellanarius</i>	SLO: pöhöl, pöhó / HU: pöhölegér, pöle, pölegér, pelé	„Pöhöl az a pici vörös. [...] Meg kövér, kis kövérke.”
<i>Sciurus vulgaris</i>	SLO: mókus, mokus, mókuska, mukus / HU: mókus	„Nekem is mogyoróbokor volt tavaly, és olyan szépen járogat. Aranyos a kis бүdös.” / „nem egy ízje van, fészke, vagy oduja. Hogy ehordja a fiait, ha megtalálják.” / „...mókus mennyi volt. Azt má' évek óta én nem látom. Hát ezt [...] mind a nyezsdek pucúták ki.” / „A mókust sajnálom. Hát a diót ehordták, de hát az [nem jelentős]. De az nagyon szép állat.”
<i>Lepus europaeus</i>	SLO: vadnyúl, nyúl, nyuszi / HU: vadnyúl, nyúl, mezei nyúl, nyuszi	„...kevézs van belüle. Azér', mer' ugye, mindent permeteznek. Előbb ugye, míg kaszátunk kézze', annyi vót, hogy csuda. [...] Ez hasznos állat, ezt nem mondom.” / „Abbul lehetne több.” / „Volt úgy, hogy nyulat, kaszátunk, osztán kaszával evágtok. Bent a fübe elaludt, osztá evágta a kassa.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Martes foina</i>	SLO: nyezsd, nyese, kuna, házi nyezsd, nyest, kuna belica / HU: nyest	„Hosszú farka van, bozontos farka van neki. Azt tudom, mer’ futott fő’ a padlásra, az istállópadlásra. [...] Leugrott a padlásrú’, és ilyen jó vastagságú botta’ [...] derékon vágta. Elkezdett ordítani, meg is döglött. Na, többet ide nem gyűttek. Azt mondják, hogy a hangtól [hang miatt, azaz ha egyszer hallották társukat valahol szenvedni, oda nem mennek többet.]” / „A nyestek azok a gyümölcsöt is imádják. [...] Cseresznye, meggy, hát az ürülékébe’ benn vannak a magok.” / „Habár hallanyi hallottam, hogy a nyest megölte a tikokat. De hát ugye, nekünk a tyukok vótak, azok úgy e’ vótak zárva, hogy oda nem mehetett be. Nappa’ meg nem bántja őket úgyse.” / „Azt mondják, hogy az szívja ki a vérét, na. A nyest. És otthagya.” / „Most vettem egy ilyen fogót, de nem megy bele. Hála Isten, még nem rágott szét egy autót se. A szomszédomét, most má’ nincs itten, kétszer rágta szét. Tehát nincs más jobb dóga, mint az autókábelt rágni?” / „...rajt ült mind a kettő [házi kacsa] a fészken, aztán le vót rágva a feje. A vére ki vót szíva, ott vótak epusztúva a fészken.” / „Ahol nyezsd van, ott patkán, vagy izé, eger, ezeket az mind izé, megöli.” / „...a mókust, ezt a nyezdek pucúták ki.” / „Dombéroznak fönt [a padláson]. Na, de most elpakótak [elköltöztek], hogy picikéket fölnevelték, elmentek. De majd visszajönnek.” / „Ha a nyakát elrágja is [a tyúknak], de akkó’ otthagya, az nem bírja elvinni.”
<i>Martes martes</i>	SLO: erdei nyezsd, nyezsd, kuna zlatica / HU: nyuszt	„Meg vót nyezsd is elütve. Má’ azt is láttam az uton. Erdeit. Hát az erdei lehetett szerintem.” / „Arany kuna. [...] Azér, hogy itt elü’ sárga, akkó’ azér’ arany.”
<i>Mustela putorius</i>	SLO: görény, göriny, görén, dihúr, diur / HU: görény	„Görény, vót az régen, de most az sincs má’. Valahova epusztút talán, hála Isten.” / „Az büdös, mind a görény. [...] Anyuék idejébe nagyon irtották, mer’ ugye sok tyúk vót...” / „Csak a vérét szívták ki. Ja. Megfojtották, a vérét szívták ki. Ők nem ették meg az egész tikot. Azok szoktak lenni, mikor így a gabona haza volt hordva, mikor még kévébe volt, aztán akkor csépléskor, akkor szoktak ott benn lenni a kévék között.” / „Itten Bajánsenyén gyerekeknek volt direkt ollan házikó megcsinyáva, osztán benn vót. Tartották, etették. [...] Azt mondja, interneten lehet venni.” / „Má’ mondták előre, hogy van tojáshej itt. Lesz görény.” / „Huszonhat darabot [tyúkot] vitt el görény egy éjjel. [...] ...a nyaka el volt rágva. Hát akkor tudtuk, hogy görény, mer’ a róka elviszi a tyúkot.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Mustela nivalis</i>	SLO: menyedasszony, mönyedasszony, mönyedasszon, menyédasszon / HU: mönyedasszon, menyedasszony, menyét, mönyed, nyérc, nerc	„A menyed, akkor az asszony. Mer’ lehet férfi is, akkor nem lehet menyedasszony, ha férfi. Vagy hogy van. Érdekes.” / „Hát az is olyan lopózkodó, elvisz mindent.” / „Az a picit. Aztá’ aszongyák, hogy talán vérit szopja ki, vagy olyan. Ollan nagyobbat is, ha megfog. Hogy nem bírja elvinni.” / „Hát aszonták, hogy az megtámadja az embert, meg hogy mérges, hogy megharapja, vagy megcsipi, aszonták megcsipi.” / „...aratás közbe’ történt meg [...] agyagból készített korsóval szokták vinni a vizet. Na, hát akkor árnyékos helyre, vagy hová létették, aztán a menyedasszonnak valahol [ott] a fiai voltak. Tehát öreganyám azt szokta beszéni, hogy aszongya, hogy az szent igaz volt, hogy a mönyedasszon fölállott a korsó szélire, hát ugye, ekkora kicsi, mekkora volt a korsó, nem tudom, hogy beleköpködött a korsó vizbe. Mérgibe.” / „Gyerekek vótunk, a Vilmos meg én, egyik fölű’ volt, a másik alú’, osztán hajtottuk. Kergettük. Mikó’ lefutott, akkó’ odaugrottá. Osztán öreganyám gyött, mondja. Ne bántsátok [...], mégharap, hogyha veszélybe’ van.” / „Tégla közű kiugrott ez a ményét, és futott, és ide futott a gyerekhó’. [...] ...és a gyerek mellett befutott egy darabig, lévágta magát, osztá’ ement. De gyütt utána a Zoli, aszongya, jaj de szerencséje van ennek a gyéréknek.” / „Olyan is van, de nem hallottam, hogy valakinek is lett volna dóga vele.”
<i>Meles meles</i>	SLO: evüborz, ebüborz, borz, ebiborz / HU: borz	„Aztán létörgeti még a kukoricárú’ a fejet a borz.” / „Szegény apám minden este vitt lámpásokat, meggyújtotta a kukoricába, regge’ meg ment eloltani.” / „...e’ szoktak mennyi borzot ásni. [...] Az szép, csak büdös. [...] Megették a husát. A bőrit evítették, valaki eladta a bőrit. Ja. Borzsír. [...] A vadászok bakkancsot szoktak vele bekenyeni. Mer’, hogy nem veszi be a vizet.” / „Aztán vót kutyaorrú. Disznóorrú, a’ jó vót. Annak a husa jó vót. [...] De a kutyaorrú, a’ meg nem vót jó.” / „A kukoricát, annyit evett így, hogy nagyon meghízott. [...] Osztt akkó’ bement a likba, osztá’ ottan tavaszig [...] benn vót, hogy az orrát betúrta a seggibe, osztá’ abbó’ a zsírú’ élt. / „...a borznak olyan réteges husa van. [...] Hát zsiros, meg sovány.”
<i>Lutra lutra</i>	SLO: vidra / HU: vidra	„A vidra védett állat. Nem szabad lelőni. [...] ...fiaimék vetek olyan százötven darab halat, beengedték a tóba. [...] Vidrák a drótot átrágták, aláástak, aztán mind agyoncsapkodták őket. [Utána már] villanypásztor volt.”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészletek
<i>Vulpes vulpes</i>	SLO: róka, lizica / HU: róka	„Az rájárt, az meglopta, elvitte neki a sonkóját [a poszméh lépét], meg kiásta, kikaparta, meg minden. [...] A rókának vót egy olyan megoldása, hogy lepisíta, osztán akkó’ kiröpűt. [...] A tyukot is úgy hajtja le a fáról állítólag a róka. Lepisilja a farkát, osztán lelocsolja. [...] A házakná’ kinn ültek a tyukok a fán...” / „Én is azt láttam [...], a róka úgy vitte a csirkéket, hogy megpakolta a hátán, és a farkát befogta a szájába [a farkával rögzítette a hátán a csirkéket].” / „Fütöttünk [a rókalyuknál tüzeltek], becsinyátuk [betömték] a lukat, befütöttünk, de hiába, mer’ a másik felin kiás. Hát ő okos állat. Ravasz. Mind mondják, ravasz, mind a róka.” / „A róka minálunk délbe’, tizenegy órakor, délbe’ jött minden nap. [...] Arra is haragszom [...] az én részemrű’, én nem bánám, ha egy sé vóna.” / „...lőtt rókát, fiatal rókát. Lefejtette, aztán gulást főzött belőle. Azt akkó’ ittak, berűgtak, aszongya, aj de jó gulást főztünk. Dicsérték. [...] Na, akkó’ meg elődobta a bőrit. Kezdték háynyi, káromkodni...”
<i>Canis aureus</i>	SLO: sakál / HU: sakál, farkas, sakálfarkas	„Sakál, az a róka, farkas, kutya között valami olyan. Ez valahonnan kezd most, ami előbb nem volt. Itt-ott má’ látták, de úgy, hogy baj még azé nincs, mer’ annyi nincsen belüle, de hát, hogyha sok van...[...] Rövidebb farka van neki.” / „Na, hogy ollant is hoztak valahonnan. Hát hogy az minek itt? Sosé vót.”
<i>Sus scrofa</i>	SLO: vaddisznó, disznó / HU: vaddisznó	„Negyven-ötven darab vaddisznót lőttek egy-egy nap. Má’ reggel méntek, estig. Annyi van.” / „Hát az éjszaka megy az is inkább.” / „Az egész erdőt főturják. Meg a réteket. De az soha itten vaddisznó, meg szarvas nálunk nem vót, most meg borzasztó.” / „Amikó’ az oroszok begyöttek Magyarországra, vagy hát ide, akkó’ ebbe a Tilosba hoztak [...] ezerötyszáz vaddisznót.” / „...nyolc sort, aszongya, úgy letapostak a vaddisznók, aszongya, hogy szörnyű. De ha szólunk a vadászoknak, mi a válasz: azoknak is meg kell élniük. [...] Ez most van júliusba’. Hát mi lesz még szeptemberig, amire betakarítjuk a kukoricát.”
<i>Capreolus capreolus</i>	SLO: őz, őzike / HU: őz, őzike	„Borsót, azt úgy lelegelik. Nem voltak őzek, meg szarvasok.” / „Az emberi haját, azt az őzeknek. Azt fel szokták olyan nájljonharisnyába kötözni, és ugye, ahogy a szél lengedez, már különleges hangot is ad, meg hogy az őz, ha megérzi az illát, hogy akkor attól irtózik, hogy elmegy.” / „Én még evve’ a kaszálógéppe’ [...] neki is ekaszátam a lábát, hogy a’ is elaludt a fübe’.” / „...az őz lélegeli a céklát, meg a burgundit...”

Tudományos név	Helyi név	Jellemző interjúrészek
<i>Cervus elaphus</i>	SLO: szarvas / HU: szarvas	„...a szarvas bajt csinál, hát akkó’ minek?” / „A babomat tisztára lelegete.” / „Megszaporodtak azok a szarvasok.” / „Akkora szarvasok járnak [...]. Aztán az erre soha nem volt.” / „Amikó’ az oroszok begyöttek Magyarországra, vagy hát ide, akkó’ ebbe a Tilosba hoztak kétezer darab szarvast...”

3. táblázat A vizsgált falvakban ismert gerinctelen állattaxonok és helyi nevük az egyes taxonok esetében az említés gyakorisága sorrendjében.

Tudományos név	Helyi név
Soklábúak (Myriapoda)	
Julidae, pl. <i>Megaphyllum unilineatum</i>	SLO: – / HU: –
<i>Lithobius</i> spp. pl. <i>Lithobius forficatus</i>	SLO: százlábú, sztonoga / HU: százlábú
Pókszabásúak (Arahnida)	
<i>Ixodes</i> spp. pl. <i>Ixodes ricinus</i>	SLO: kullancs, kullánc / HU: kullancs, kullánc
<i>Tetranychus urticae</i>	SLO: – / HU: –
<i>Varroa destructor</i>	SLO: – / HU: atka, méhatka
Araneae pl. <i>Tegenaria domestica</i>	SLO: pók / HU: pók
<i>Misumena vatia</i>	SLO: mérgepók / HU: –
<i>Araneus</i> spp. pl. <i>Araneus diadematus</i>	SLO: keresztespók / HU: keresztespók
Pholcidae pl. <i>Holocnemus pluchei</i> , Opiliones pl. <i>Phalangium opilio</i>	SLO: pók / HU: kaszaspók
Rákok (rákfélék) (Crustacea)	
<i>Astacus astacus</i>	SLO: rák / HU: rák
Oniscidea pl. <i>Armadillidium vulgare</i>	SLO: – / HU: pincebogár
Egyenesszárnyúak (Orthoptera)	
<i>Tettigonia viridissima</i>	SLO: sáska, kaszás, ződ kaszás / HU: –
<i>Oecanthus pellucens</i>	SLO: csúrbogár / HU: –
Caelifera pl. <i>Calliptamus italicus</i>	SLO: szecsku, szöcske / HU: –
<i>Gryllus campestris</i>	SLO: tücsök, cslicsek / HU: –
<i>Gryllotalpa gryllotalpa</i>	SLO: lóbogár, lótetű, lútetű / HU: –
Félfedelesszárnyúak (Hemiptera)	
<i>Gerris</i> spp. pl. <i>Gerris paludum</i>	SLO: víziszöcske / HU: vízipók, víziborjú (sic!), pók
<i>Pyrrhocoris apterus</i>	SLO: – / HU: bodobácsbogár, baszóbogár, bodobács
<i>Eurydema ornata</i>	SLO: – / HU: káposztafoloska
<i>Dolycoris baccarum</i> és hasonló fajok	SLO: büdösbákó, büdösbáku, büdöske / HU: büdösmargit, margitbogár, büdösbogár, kalamászbogár, marinka, büdösbence, büdösmátyás
Cercopidae pl. <i>Philaenus spumarius</i>	SLO: hab, ökörnyál / HU: hab
<i>Cimex lectularius</i>	SLO: poloska / HU: –

Tudományos név	Helyi név
Lepkék (Lepidoptera)	
<i>Acherontia atropos</i>	SLO: – / HU: halálfejes lepke
<i>Macroglossum stellatarum</i>	SLO: lepke / HU: kolibribogár
<i>Tineola biselliella</i>	SLO: moly, moholy / HU: moly
<i>Ephestia kuehniella</i>	SLO: moly / HU: moly, molylepke
<i>Ostrinia nubilalis</i>	SLO: moholy / HU: moly
<i>Saturnia pyri</i>	SLO: lepke / HU: molylepke, pápaszemes
<i>Mamestra brassicae</i> és hasonló fajok	SLO: lepke, éjjeli lepke / HU: éjszakai lepke, vacsoravesztő, éjjeli lepke
Sphingidae	SLO: – / HU: vacsoravesztő, vacsorapille, vacsoravivő pille
<i>Galleria mellonella</i> , <i>Achroia grisella</i>	SLO: lepke / HU: –
<i>Emmelia trabealis</i>	SLO: mérges lepke / HU: –
<i>Cydia pomonella</i>	SLO: hernyó / HU: almaféreg, almamoly
<i>Lymantria dispar</i>	SLO: – / HU: gyapjaslepke, vacsoravesztő
<i>Pieris brassicae</i>	SLO: fehér lepke, lepke / HU: fehér lepke, káposztahernyó
<i>Inachis io</i>	SLO: – / HU: pávaszemes
<i>Iphiclides podalirius</i> , <i>Papilio machaon</i>	SLO: – / HU: fecskefarkú lepke
<i>Gonopteryx rhamni</i>	SLO: lepke, sárga lepke, citromlepke / HU: sárga lepke
<i>Polyommatus</i> spp.	SLO: pillangó, hangyászboglárka / HU: lepke
<i>Cydia nigricana</i> , <i>Etiella zinckenella</i>	SLO: kukac / HU: –
Bogarak (Coleoptera)	
Carabidae pl. <i>Zabrus tenebrioides</i>	SLO: géber / HU: géber, bogár
Geotrupes spp. pl. <i>Geotrupes vernalis</i>	SLO: galacsinhajtó / HU: ganajtúró bogár, szartúró bogár
<i>Leptinotarsa decemlineata</i>	SLO: krumplibogár / HU: krumplibogár, korodádó, kororádóbogár
<i>Chaetocnema</i> spp., <i>Phyllotrema</i> spp. pl. <i>Chaetocnema tibialis</i>	SLO: – / HU: balha, káposztabolha
<i>Tenebrio molitor</i>	SLO: – / HU: lisztféreg
Curculionidae pl. <i>Larinus turbinatus</i>	SLO: – / HU: –
<i>Ceutorhynchus maculata</i> – <i>alba</i>	SLO: – / HU: bogár
<i>Sitophilus granarius</i>	SLO: zszsik / HU: zszsik, gabonaszszsik
<i>Bruchus pisorum</i> , <i>Acanthoscelides obtectus</i>	SLO: zszsik / HU: zszsik
<i>Lytta vesicatoria</i>	SLO: kőrisbogár, bűdösbogár / HU: kőrisbogár

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név
<i>Melolontha melolontha</i>	SLO: cserebogár, csimmasz, csimmaz / HU: cserebogár, csimmasz
<i>Cerambyx cerdo</i> and similar species	SLO: – / HU: cincér, hőscincér, facincér
<i>Lucanus cervus</i>	SLO: istenökre, szarvasbogár / HU: szarvasbogár, istenökre
<i>Coccinella septempunctata</i> , <i>C. magnifica</i>	SLO: bödebence, katicabogár / HU: bödebence, katicabogár, katica, rendes katica
<i>Harmonia axyridis</i>	SLO: bödebence, katicabogár, bödebogár / HU: bödebence
<i>Psyllobora vigintiduopunctata</i>	SLO: – / HU: sárga katicabogár
<i>Lymexylon navale</i>	SLO: – / HU: hajófúró bogár
<i>Cetonia aurata</i> és <i>Protaetia</i> pl. <i>Protaetia affinis</i>	SLO: szentjánosbogár / HU: szentjánosbogár, rózsabogár
<i>Lampyris noctiluca</i> , <i>Lamprohiza splendidula</i>	SLO: szentjánosbogár, szentivánbogár, ivánbogár / HU: szentjánosbogár
<i>Ips</i> spp. pl. <i>Ips typographus</i>	SLO: szú / HU: szu, szú, faszú
<i>Anobium punctatum</i>	SLO: – / HU: faszú, szú
<i>Blaps</i> spp. pl. <i>Blaps lethifera</i>	SLO: bűdösbogár, keserűbogár / HU: bűdösbogár, pincebogár
<i>Agriotes</i> spp. pl. <i>Agriotes sputator</i>	SLO: drótféreg, szárazféreg / HU: drótféreg
Hártyásszárnyúak (Hymenoptera)	
<i>Apis mellifera</i>	SLO: méhe, méhecske, méh / HU: méh, méhe, háziméhe, méhi
<i>Apis mellifera</i> var. <i>ligustica</i>	SLO: – HU: vadméhe
Andrenidae, Colletidae, Melittidae, Halictidae, Megachilidae	SLO: földiméhe / HU: földiméhe, földiméhi
Halictidae pl. <i>Halictus sexcinctus</i>	SLO: – / HU: vadméhe, méh, méhe, földiméhe
<i>Bombus terrestris</i> és hasonló fajok	SLO: dongó, földiméhe, földiméhe, földiméh / HU: földiméhe, poszméh, földiméhi
<i>Tetramorium caespitum</i> and similar species	SLO: hangya / HU: hangya
<i>Formica rufa</i>	SLO: vöröshangya / HU: hangya
szárnyas hangyakasztok különböző fajokból	SLO: szárnyashangya / HU: szárnyashangya
<i>Camponotus</i> spp. pl. <i>Camponotus ligniperda</i>	SLO: nagy fekete hangya / HU: nagy fekete hangya
<i>Lasius flavus</i> , <i>L. umbratus</i>	SLO: vöröshangya / HU: vöröshangya
<i>Sceliphron destillatorium</i>	SLO: szakandék / HU: –
<i>Vespa crabro</i>	SLO: darázs, lódarázs / HU: lódarázs, darázs, szakadék, méhfarkas
<i>Vespa vulgaris</i> , <i>Paravespula germanica</i>	SLO: szakandik, szakandék / HU: darázs, szakadék

Tudományos név	Helyi név
<i>Polistes gallicus</i>	SLO: szakandik, szakandék / HU: kecskedarázs, szakadék
<i>Cynips quercusfolii</i>	SLO: gubacs, gubola / HU: –
<i>Rhodites rosae</i>	SLO: – / HU: –
<i>Andricus hungaricus</i>	SLO: – / HU: gubacs, guba
Kétszárnyúak (Diptera)	
<i>Aedes</i> spp. és hasonló fajok	SLO: szúnyog, szunyog / HU: szunyog
<i>Tipula</i> spp. pl. <i>Tipula maxima</i>	SLO: szunyog / HU: szunyog, vacsoravesztő, szitakötő
Ceratopogonidae pl. <i>Culicoides imicola</i>	SLO: muslinca, muszlinca / HU: –
<i>Drosophila</i> spp. pl. <i>Drosophila melanogaster</i>	SLO: muslinca, muslica, muszlinca / HU: muszlinca
Psychodidae pl. <i>Clogmia albipunctata</i>	SLO: lepke / HU: –
<i>Braula coeca</i>	SLO: baroza / HU: –
<i>Haematopota</i> spp. pl. <i>Haematopota pluvialis</i>	SLO: dongó / HU: katonadongó
<i>Tabanus bovinus</i>	SLO: dongó, lódongó / HU: dongó, böngöly
<i>Hypoderma bovis</i>	SLO: – / HU: féreg, bödölle, gödölle
<i>Hypoderma diana</i>	SLO: – / HU: bödölle, gödölle
Asilidae	SLO: légy / HU: légy
<i>Musca domestica</i>	SLO: légy, házilégy / HU: bogár, rendes légy
<i>Haematobia irritans</i>	SLO: – / HU: légy
<i>Sarcophaga carnaria</i>	SLO: féregszaró, légy / HU: húsbogár, dögbogár
<i>Calliphora vicina</i>	SLO: kék légy / HU: húsbogár
<i>Lucilia</i> spp. pl. <i>Lucilia caesar</i>	SLO: zöld légy, mészároslégy, légy / HU: légy, dögbogár, húsbogár
<i>Chrysops</i> spp. pl. <i>Chrysops caecutiens</i>	SLO: dongó / HU: tarkaszárnyú böngöly, tarka dongó
<i>Gasterophilus intestinalis</i>	SLO: – / HU: –
Syrphidae pl. <i>Syrphus ribesii</i>	SLO: légy / HU: –
<i>Hippobosca longipennis</i>	SLO: kutyalégy, kutyabogár / HU: lókulláncs
<i>Rhagoletis cerasi</i> s.l.	SLO: – / HU: féreg
További rovarok (Insecta)	
Aphididae pl. <i>Apis pomi</i>	SLO: – / HU: tetű, levéltetű, rózsatetű
<i>Myzus cerasi</i>	SLO: penészbogár / HU: tetű, fekete tetű
Aleyrodina pl. <i>Aleyrodes proletella</i>	SLO: – / HU: levéltetű
Coccoidea pl. <i>Aspidiotus nerii</i>	SLO: – / HU: atka
<i>Menacanthus stramineus</i>	SLO: tyuktetű, tiktetű, tetű, bolha / HU: tiktetű, tyuktetű

„A régi öregek, azok lehet ám, hogy jobban tudják...”

Tudományos név	Helyi név
<i>Haematopinus suis</i>	SLO: tetű, disznótetű / HU: –
<i>Bovicola bovis</i>	SLO: – / HU: tehéntetű
<i>Pediculus humanus capitis</i>	SLO: tetű, fejtetű / HU: tetű, fejtetű
<i>Pediculus humanus humanus</i>	SLO: tetű, ruhatetű / HU: tetű
<i>Pulex irritans</i>	SLO: bolha, bóha / HU: bolha, balha
<i>Ctenocephalides canis</i>	SLO: bolha, kutyabolha / HU: balha, bolha
<i>Mantis religiosa</i>	SLO: imádkozó sáska, bogomolka / HU: imádkozó sáska, sáska
<i>Blatta orientalis</i>	SLO: csótány / HU: géber:
Dermaptera pl. <i>Forficula auricularia</i>	SLO: fülbemászó, fűlmászó / HU: fűlmászó, fülbemászó
Ephemeroptera pl. <i>Ephemera danica</i>	SLO: – / HU: kérész
Odonata pl. <i>Anax imperator</i>	SLO: kigyupásztor, kigyópásztor, szitakötő / HU: szitakötő, kigyupásztor
Fonalféreg (Nematoda)	
<i>Toxocara canis</i>	SLO: giliszta / HU: –
<i>Toxocara cati</i> , <i>T. leonina</i>	SLO: geleszta, giliszta / HU: –
<i>Ascaris suum</i>	SLO: – / HU: orsós, giliszta, orsóféreg
<i>Dictyocaulus viviparus</i>	SLO: – / HU: tüdőféreg, féreg
<i>Eisenia fetida</i>	SLO: – / HU: giliszta
Laposféreg (Platyhelminthes)	
<i>Taenia solium</i> , <i>Taeniarhynchus saginatus</i>	SLO: geleszta, pántlikgiliszta / HU: giliszta
<i>Fasciola hepatica</i>	SLO: májméte, májlepeke / HU: –
Gyűrűsféreg (Annelida)	
<i>Lumbricus</i> spp. pl. <i>Lumbricus terrestris</i>	SLO: giliszta, földgiliszta, brázdombillegető / HU: barázdaféreg, brázdaféreg, giliszta
<i>Hirudo officinalis</i> , <i>Hirudo verbana</i>	SLO: pióca, piuca / HU: pióca
Puhatestűek (Mollusca)	
<i>Arion</i> , <i>Limax</i> spp. pl. <i>Limax maximus</i>	SLO: kágyu, kágyus csiga, csigakágyu, meztelen csiga / HU: kágyú, kágyillu, meztelen csiga, köpeszcsiga
<i>Arion vulgaris</i>	SLO: vörös kágyú, vörös csiga, kágyú / HU: kágyú, kágyillu, vörös csiga, vörös kágyú, köpeszcsiga
<i>Agriolimax agrestis</i>	SLO: fehér kágyu / HU: –
Gastropoda pl. <i>Helix pomatia</i>	SLO: csiga / HU: csiga
<i>Xerolenta obvia</i>	SLO: csiga / HU: csiga
Bivalvia pl. <i>Anodonta cygnea</i>	SLO: kagyló / HU: kagyló

„TISZTELETBE’ TARTOTTA AZT A DUNGÓT, HOGY ŐT
MEGAJÁNDÉKOZTA AVVAL A PICI MÉZVEL.”
GYIMESI GAZDÁLKODÓK ETNOENTOMOLÓGIAI TUDÁSA

Bevezetés

A természetközeli életmódot folytató közösségek ismeretei kiterjedhetnek az élővilág minden, számukra érzékelhető elemére, a látható mérettartományba tartozó (vagy más-hogy érzékelhető) fajokra, a növények és állatok legkülönbözőbb csoportjaira (HUNN, 2014, 148.). Habár a hagyományos ökológiai tudást leíró szakirodalomban jellemzően sokkal kisebb figyelem irányul rájuk, a helyi közösségek életében fontos szerepet játszanak a kisebb méretű, morfológiailag kevésbé feltűnő gerinctelen állatok, mint például az ízeltlábúak, puhatestűek, gyűrűs- és galandférgek.

A legtöbb, a gerinctelen fajokkal kapcsolatos hagyományos ökológiai tudást feltáró etnozoológiai kutatás a gerinctelen fajokat a táplálkozásban vagy az állat- és embergyógyászatban gyakran hasznosító trópusokon vizsgálta (pl. HERBERT et al., 2003; NETO – PACHECO, 2005; WILSANAND et al., 2007). A trópusok nagy részével ellentétben a nyugati kultúrkörre (különösen a tengerparttól távol fekvő területekre) általánosságban jellemző az entomofóbia, a rovarok (gerinctelenek) fogyasztásától, használatától való viszolygás (SVANBERG – BERGGREN, 2021, 624.). Jelentős részben ennek tulajdonítható, hogy Közép-Európában (és így a Kárpát-medencében is) a gerinctelen állatokra vonatkozó hagyományos ökológiai tudás dokumentálása meglehetősen hiányos. Nagyszámú gerinctelen fajra vonatkozóan általános ismeretek leírása csak néhány tájegységben történt meg, például a Szigetközben (KOVÁCS, 1987), a Sóvidéken (GUB, 1996), Szilágyságban, Gömörben, Drávaszögben és az Őrségben (ULICSNI et al., 2016; ULICSNI – BABAI, 2020). Több munka foglalkozott azonban egy-egy faj vagy kisebb fajcsoport, illetve jelenség bemutatásával (pl. KICSI, 2010; BIHARI-HORVÁTH, 2011), vagy a pákászok és ártéri területek gazdálkodóinak gerinctelen állatokhoz kapcsolódó ismereteivel (HERMAN, 1887; BORSOS, 2009). Az egyes fajok biológiájára, ökológiájára, természetvédelmi vonatkozásaira, fenntartható hasznosítására irányuló részletesebb ismereteket gerinctelenekre vonatkozóan alig írtak le (pl. BIHARI-HORVÁTH, 2011). E tanulmány célja néhány kiemelt gerinctelen állatfajjal kapcsolatos hagyományos ökológiai tudás ismertetése Gyimesben, a hidegségpataki gazdálkodókkal készített interjúk alapján.

¹ Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, Vácrátót / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

² Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

Gyimesben korábban több etnoökológiai témájú vizsgálat zajlott. Részletesen ismert a helyiek növényismerete és külterjes gyepgazdálkodása (MOLNÁR – BABAI, 2009; BABAI – MOLNÁR, 2014; BABAI et al., 2014). A vadon élő állatokkal kapcsolatos helyi ismeretek (főleg helyi nevek) már jóval kevesebb publikációban jelennek meg (pl. GAZDA, 1998). A korábbi etnozoológiai munkák közül kiemelkedő Babai Dániel (BABAI, 2011) szakdolgozata, amelyben a hidegségi gazdálkodók teljes gerinces faunára irányuló ismereteit vizsgálta. A gerinctelenekkel kapcsolatos helyi tudásról – tudomásunk szerint – eddig csak szórványos publikációk születtek, a fajok ökológiai vonatkozásainak vizsgálatával, illetve nagyszámú, helyiek által ismert fajok azonosításával pedig jelen cikkünk az első.

Anyag és módszer

Gyimes európai szinten magas biológiai sokféleségű hegyvidéki kultúrtáj (BABAI – MOLNÁR, 2014), amelynek periférikus elhelyezkedése, és az ebből fakadó társadalmi-kulturális kontextus, a felépülő társadalmi-ökológiai rendszer számos kutatást ihletett. Ezek a kutatások a gyimesi kultúrtájat, az élővilágot és a helyi kultúrát egyaránt vizsgálták.

A Keleti-Kárpátokban elterülő táj völgyeiben, 800–1000 méteres tengerszint feletti magasságon, ahol az emberi tevékenység nagy része koncentrálnak, az átlaghőmérséklet 4–6 °C, az éves átlagos csapadék mennyisége 700–800 mm között alakul (NECHITA, 2003, 22.; ILYÉS, 2007). A táj nagy részét a montán fenyvesek helyén kialakított másodlagos, fajgazdag irtásrétek, kaszálók és legelők jellemzik (ILYÉS, 2007; BABAI et al., 2014; KUN et al., 2019). Az állatvilágra a montán és boreális fajok mellett a kontinentális faunaelemek dominanciája jellemző (SZABÓ, 2002, 5.; NITZU, 2006). Az Európa középső és nyugati felének nagy részéről visszaszorult nagyragadozók (medve, farkas, hiúz) mellett a kisparcellás gyepgazdálkodáshoz kapcsolódó gerinces (fűrj, fogoly) és gerinctelen (gólyaorr-boglárlka – *Aricia eumedon*, sárgafoltos szerezcsenlepke – *Erebria manto*) fajok adják a természetvédelmi szempontból is fontos fajok nagyobb részét.

Az intenzív tájhasználat csak a 18. század második felében jelent meg Gyimesben, a mai, szinte teljes egészében magyar anyanyelvű népesség ekkor telepedett le a vidéken (ILYÉS, 2007). A lakosság főleg kisparcellás, félig önellátó gazdálkodást folytat, amelyben a fő hangsúly a széna-előállításra alapozott tejtermelő szarvasmarhatartáson van, a legfontosabb szántóföldi termés pedig a burgonya (SÓLYOM et al., 2011; BABAI et al., 2014, 2021).

A többnyire beltéri interjúk során „kötetlen felsorolás” (freelisting) -jellegű, illetve színes fényképek felhasználásával strukturált interjúkat készítettünk (megközelítőleg 120 óra időtartamban) 20 helyi (átlagban hetvenéves) gazdálkodóval. A település környékén előforduló fajok közül az egymáshoz jól hasonlítható méretűekről készült fényképek közül átlagosan 6 került elhelyezésre egy A/4-es oldalon, melyek alapján az adatközlők beszéltek a képeken látható, illetve ismereteik szerint a környéken előforduló fajokról. Ez a módszer azért bizonyult praktikusnak, mert így meg lehetett könnyíteni a méretarány érzékeltetését, amely korábbi vizsgálataink során sok esetben jelentős ne-

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

hézséget okozott. Nem egyértelmű jellemzés esetén a felmerülő fajok ritkább tulajdonságaira vonatkozó keresztkérdésekre adott válaszokkal sikerült meggyőződni az élőlény pontos faji hovatartozásáról. Az interjúk magyar nyelven zajlottak, azokat szó szerint leírtuk, majd az egyes fajokkal kapcsolatos biológiai és kulturális adatokat kvantitatív módon elemeztük. Az eredmények bemutatása során valamennyi, a szövegben szereplő idézet az első szerző által készített interjúk során hangzott el a 2019 és 2020 telén összesen 4 héten át tartó terepmunka során.

Az interjúkról az interjúalanyok előzetes, szóbeli hozzájárulásával digitális hangfelvétel készült. Valamennyi résztvevőt tájékoztattunk a kutatás célkitűzéseiről, és publikálási szándékunkról.

A gerinctelen fajok ismerete – eredmények és megvitatásuk

Általános jellemzők

A gerincesekhez képest kisebb méretük, kevésbé feltűnő voltuk miatt a gerinctelen fajokról sokan azt gondolják, hogy csekélyebb jelentőséggel bírnak az emberek életében, és ebből kifolyólag kevésbé ismerik őket. Bár a számos élőhelytípust hasznosító és kezelő külterjes gazdálkodásra épülő életmód eredményeként a gyimesi gazdálkodók több erdei és gyepi fajt is nagyon jól ismernek, az ismert gerinctelen fajok többsége elsősorban a ház és a gazdálkodás körül előforduló fajokat jelenti, így a gerinctelen fajok ismerete is jelentős átfedést mutat akár egy alföldi falu lakosainak ismeretével is. A Gyimesben tudományos szempontból dokumentált több ezer gerinctelen faj, valamint a helyi gazdálkodók által ismert taxonok aránya alacsony, de a hidegségi gazdálkodók így is mintegy 160 népi taxont ismernek (*1. táblázat*). Valamennyi ismert népi taxont beillesztik a saját taxonómiai rendszerükbe (még ha nem is olyan részletességgel, mint a tudomány).

1. táblázat A hidegségiek által ismert 160 gerinctelen taxon ismertetése. Az „INN” jelzés arra utal, hogy a hidegségi gazdálkodók pontos ismeretekkel rendelkeznek az adott fajról (vagy fajokról), de arra (vagy azokra) nem használnak semmilyen helyi nevet.

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
Gyűrűsféreg (Annelida)			
1.	<i>Hirudo verbana</i>	magyar nadály	vérszípó, polip
2.	<i>Lumbricus</i> spp. pl. <i>Lumbricus terrestris</i>	földigiliszták, pl. közönséges földigiliszta	hernyó, földigiliszta
3.	<i>Eisenia fetida</i>	trágyagiliszta	hernyó
Laposféreg (Platyhelminthes)			
1.	<i>Fasciola hepatica</i>	májmétely	mete
2.	<i>Taenia solium</i> <i>Taeniarhynchus saginatus</i>	horgasfejű galandféreg simafejű galandféreg	pántlikagiliszta

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
3.	<i>Taenia multiceps</i>	kergeféreg	nyü
4.	<i>Haemonchus contortus</i>	nagy gyomorféreg	piros giliszta
5.	<i>Cysticercus cellulosae</i> (<i>Taenia solium</i> , <i>Taeniarhynchus saginatus</i>)	galandféreg ciszticerkusza (borsóka)	borsóka disznó máján
Puhatestűek (Mollusca)			
1.	<i>Arion</i> , <i>Limax</i> spp. pl. <i>Limax maximus</i>	meztelencsigák, pl. nagy meztelencsiga	csórécsiga, csupaszcsiga, csiga, ház nélküli csiga
2.	<i>Arion lusitanicus</i>	spanyol meztelencsiga	barna csiga
3.	<i>Cepaea</i> spp.	ligeticsigák	csiga, kis csiga
4.	<i>Helix pomatia</i>	éti csiga	csiga, házaspóka
5.	Lymnaeidae	mocsárcsigák	vízi csiga
6.	Gastropoda	csigák	csiga
7.	Bivalvia	kagylók	kagyló
Soklábúak (Myriapoda)			
1.	Julidae pl. <i>Megaphyllum unilineatum</i>	ezerlábúak	ezerlábú
2.	<i>Lithobius</i> spp. pl. <i>Lithobius forficatus</i>	százlábúak	százlábú
Pókszabásúak (Arachnida)			
1.	<i>Ixodes</i> spp. pl. <i>Ixodes ricinus</i>	kullancsok	kullancs, kercs
2.	<i>Sarcoptes scabiei</i>	rühátka	rüh
3.	<i>Sarcoptes suis</i>	disznórüh	rüh
4.	<i>Psoroptes ovis</i>	juhrüh	rüh
5.	Araneae pl. <i>Tegenaria domestica</i>	pókok	pank
6.	<i>Araneus</i> spp. pl. <i>Araneus diadematus</i>	keresztspókok	mérges pánk
7.	<i>Argiope bruennichi</i>	darázspók	pánk
8.	Pholcidae pl. <i>Holocnemus pluchei</i>	álkaszaspókok	kaszáspók
9.	Opiliones pl. <i>Phalangium opilio</i>	kaszáspókok	kaszáspók
10.	Thomisidae pl. <i>Misumena vatia</i>	karolópókok	sárga pank
11.	<i>Dermanyssus gallinae</i>	madártetű atka	verestetű
12.		ökönyál	ökönyál
13.	Parasitidae, <i>Trombidium</i> larvae	bogáratkák, bársonyatkalárvák	INN
14.	Trombidiidae	bársonyatkák	Isten báránya, Isten báránykája, Istenbárányka

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel!”

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
Rákok (Crustacea)			
1.	<i>Astacus astacus</i> , <i>Austropotamobius torrentium</i>	folyami rák, kövi rák	rák
2.	<i>Oniscidea</i> pl. <i>Armadillidium vulgare</i>	ászkák pl. szürke gömbászka	penészbogár, pincebogár
3.	<i>Amphipoda</i>	bolharákok	kárász, ódalbalázs
Egyenesszárnyúak (Orthoptera)			
1.	<i>Tettigonia viridissima</i>	zöld lombszöcske	sáska, szöcske
2.	<i>Caelifera</i> pl. <i>Calliptamus italicus</i>	tojókampósok pl. olasz sáska	szöcske
3.	<i>Gryllus campestris</i>	mezei tücsök	tücsök, prücsök
4.	<i>Gryllotalpa gryllotalpa</i> , <i>G. stepposa</i>	közönséges és sztyeppi lőtücsök	lótetű, lóhere
Félfedelesszárnyúak (Hemiptera)			
1.	<i>Pyrrhocoris apterus</i>	verőköltő bodobács	INN
2.	<i>Gerridae</i> pl. <i>Aquarius paludum</i>	molnárpoloskák pl. közönséges molnárpoloska	INN
3.	<i>Dolycoris baccarum</i>	bogyómászó poloska és hasonló fajok	poloska, málnapoloska, бүдösbogár
4.	<i>Eurydema ornatum</i>	káposztapoloska	poloska
5.	<i>Aelia</i> spp. pl. <i>Aelia acuminata</i>	szípolypoloskák pl. közönséges szípolypoloska	gabonapoloska
6.	<i>Nepa cinerea</i>	közönséges víziskorpió	INN
7.	<i>Sacchiphantes abietis</i>	lucfenyő-gubacstetű	INN
8.	<i>Cimex lectularius</i>	ágyi poloska	palaska
Bogarak (Coleoptera)			
1.	<i>Carabidae</i>	fekete futóbogarak	bogár
2.	<i>Geotrupes</i> spp.	ganajtúrók	szarbogár
3.	<i>Leptinotarsa decemlineata</i>	burgonyabogár	pityókabogár, karaládébogár
4.	<i>Chaetocnema</i>	földibolhák	bolha
5.	<i>Curculionidae</i>	ormányosbogarak	INN
6.	<i>Sitophilus granarius</i>	magtári zszusok	gabonamoly
7.	<i>Bruchus pisi</i> <i>Acanthoscelides obtectus</i>	borsózsizsik, babzsizsik	gergerica, moly
8.	<i>Melolontha melolontha</i>	májusi cserebogár	cserebogár, csimasz, csimaz
9.	<i>Amphimallon solstitialis</i>	júniusi cserebogár	cserebogár
10.	<i>Anisoplia</i> spp., pl. <i>Anisoplia austriaca</i>	szípolyok, pl. osztrák szípoly	szentlászlóbogár
11.	<i>Cerambyx cerdo</i>	nagy höscincér és hasonló fajok	csimaz, facsimasz
12.	<i>Lucanus cervus</i>	nagy szarvasbogár	INN

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
13.	<i>Coccinella septempunctata</i>	hétpettyes katicabogár	hétpettyes katica
14.	<i>Psyllobora vigintiduopunctata</i>	huszonkétpettyes katicabogár	sárga katicabogár
15.	<i>Hyperaspis</i> spp., <i>Nephus</i> spp., <i>Scymnus</i> spp., Chilocorinae	fekete Coccinellidae (katica)	fekete katica
16.	<i>Harmonia axyridis</i>	harlekinkatica	katica, katicabogár
17.	<i>Calvia quattuordecimguttata</i>	tízennégycseppes fűsskata és hasonló fajok	katicabogár
18.	<i>Meloe</i> spp.	nünükék	dühübogár, mérgesbogár
19.	<i>Silpha obscura</i> és hasonló fajok	közönséges dögbogár és hasonló fajok	dögbogár
20.	<i>Gyrinus natator</i>	közönséges keringőbogár	INN
21.	<i>Dytiscus</i> spp.	csíkbogarak	bogár
22.	<i>Hydrous piceus</i>	óriáscsíbor	INN
23.	Staphylinidae	holyvafélék	INN
24.	<i>Cetonia aurata</i>	aranyos virágbogár	szentjánosbogár
25.	<i>Lampyrus noctiluca</i>	nagy szentjánosbogár	szentjánosbogár
26.	<i>Byturus tomentosus</i>	kis málnabogár	málnanyü, málnahernyó
27.	<i>Ips</i> spp. pl. <i>Ips typographus</i>	szúk	fabogár, szuj, bogár
28.	<i>Dermestes</i> spp.	porvafajok	perje, gergelica
29.	<i>Agriotes obscurus</i>	szürke pattanóbogár	pattogósbogár
30.	<i>Blaps</i> spp.	bűzbogarak	INN
Hártyásszárnyúak (Hymenoptera)			
1.	<i>Urocerus gigas</i>	óriás fenyődarázs	fabogár
2.	<i>Xylocopa violacea</i> , <i>Xylocopa valga</i>	kék fadongó, gyakori fadongó	dungó
3.	<i>Apis mellifera</i>	házi méh	méh
4.	<i>Apis mellifera</i> var. <i>ligustica</i>	olasz méh	vadméh, erdei méh
5.	Andrenidae, Colletidae, Melittidae, Halictidae, Megachilidae	bányászmehek, ősméhek, földiméhek, kacsúmehek, művészméhek	vadméh
6.	<i>Bombus</i> spp. pl. <i>Bombus terrestris</i>	poszméhek pl. földi poszméh	dungó, dongó
7.	<i>Bombus lapidarius</i>	kövi poszméh	dungó
8.	<i>Formica rufa</i>	erdei vöröshangya	nagy vereshangya
9.	Formicidae	szárnyas hangyakasztok	szárnyashangya
10.	<i>Camponotus</i> spp.	lóhangyák	fahangya, nagy fekete hangya
11.	<i>Sasius</i> spp. pl. <i>Lasius flavus</i> , <i>L. umbratus</i>	földben élő sárga hangya	vereshangya, kis vereshangya

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
12.	<i>Lasius niger</i> és hasonló fajok	fekete hangya és hasonló fajok	közepes fekete hangya
13.	<i>Tetramorium caespitum</i>	gyepi hangya és hasonló fajok	fekete hangya
14.	<i>Sceliphron destillatorium</i>	gyakori lopódarázs	darázs
15.	<i>Vespa crabro</i>	lódarázs	lódarázs
16.	<i>Vespula vulgaris</i> , <i>Polistes gallicus</i> , <i>Paravespula germanica</i>	kecskedarázs, sárgafoltos papírdarázs, német darázs	darázs
17.	<i>Rhodites rosae</i>	rózsagubacsdarázs	INN
Lepkék (Lepidoptera)			
1.	<i>Ephestia kuehniella</i>	lisztmoly	moly
2.	<i>Inachis io</i>	nappali pávaszem	pillangó, tarka pillangó
3.	<i>Vanessa atalanta</i>	Atalanta-lepke	pillangó
4.	<i>Pieris brassicae</i>	nagy káposztalepke és hasonló fajok	fehérlepke, káposztalepke, fehér pillangó, zöld hernyó
5.	<i>Polyommatus</i> spp.	boglárkák	kék pillangó
6.	<i>Mamestra brassicae</i>	káposzta bagolylepke és hasonló fajok	bagolypillangó
7.	<i>Tineolla biselliella</i>	ruhamoly	moly
8.	Cossidae	farontó lepkefélék	famoly
9.	<i>Iphiclides podalirius</i>	kardoslepke	pillangó, lepke
10.	<i>Arctia</i> spp. és hasonló hernyójú fajok	medvelepke és hasonló hernyójú fajok	papmacska
Kétszárnyúak (Diptera)			
1.	Culicidae pl. <i>Aedes vexans</i>	csípőszúnyogok	szúnyog, cincár
2.	Chironomidae	árvaszúnyogok	INN
3.	Ceratopogonidae	törpeszúnyogok	cseszle
4.	<i>Drosophila</i> spp. pl. <i>Drosophila melanogaster</i>	muslicafélék pl. ecetmuslica	cseszle
5.	<i>Tipula</i> spp.	lőszúnyogok	szúnyog, cseszle, cincár
6.	Psychodidae	lepkeszúnyogfélék	lepke
7.	<i>Braula coeca</i>	méhtetű	tetű
8.	<i>Tabanus bovinus</i>	marhabögöly	bengő
9.	<i>Oestrus ovis</i>	juh-orrbagócs	nyű
10.	<i>Gastrophilus intestinalis</i>	lőbagócs	szőrféreg, lóhajtó
11.	<i>Haematopota</i> spp.	pöcsikék	szürkelégy
12.	<i>Hypoderma bovis</i>	marhabagócs	iméj, imén, imény, szakadék
13.	Asilidae	rablólégyfélék	magos lábú légy
14.	<i>Lucilia</i> spp.	döglegyek	fényes légy
15.	<i>Calliphora vicina</i>	kék dongólégy	bengő, nyű

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
16.	<i>Fannia canicularis</i>	kis házilégy	légy, kis légy
17.	<i>Musca domestica</i>	házi légy	légy, „rendes légy”
18.	<i>Haematobia irritans</i>	bökölégy	kicsi légy
19.	<i>Sarcophaga carnaria</i>	kockás húslégy	bengő, nyűszaró légy
20.	<i>Simulium</i> spp.	púposszúnyogok	kárász
21.	<i>Melophagus ovinus</i>	juh-kullancslégy	balakovács, kekerica
22.	<i>Hippobosca equina</i>	ló-kullancslégy	keres
23.	<i>Hippobosca longipennis</i>	kutya-kullancslégy	kutyatetű
24.	<i>Rhagoletis pomonella</i> s. l.	almalégy	nyű
25.	<i>Psila rosae</i>	sárgarépalégy	muroknyű
26.	<i>Mikiola fagi</i>	bükklevél gubacsszúnyog	bikkfagyöngy
27.	Syrphidae pl. <i>Syrphus ribesii</i>	zengőlegyek pl. közönséges zengőlégy	INN
28.	<i>Scatophaga</i> spp.	trágyalégyfélék	sárgalégy, vereslégy
További rovar-fajok (Insecta)			
1.	<i>Myzus cerasi</i>	fekete cseresznye-levéltetű	tetű
2.	<i>Aphis pomi</i>	zöld alma levéltetű	tetű, zöld tetű
3.	<i>Planococcus citri</i>	gyapjastetű	veres tetű
4.	Aleyrodidae	liszteskék	fehér tetű
5.	<i>Pulex irritans</i>	emberbolha	bolha, emberbolha
6.	<i>Ctenocephalides canis</i>	kutyabolha	bolha
7.	pl. <i>Ceratophyllus maculatus</i> , <i>C. caliotus</i>	bolhafajok fecskén	bolha
8.	Coccoidea	pajzstetvek	pajzstetű
9.	<i>Pediculus humanus capitis</i>	fejtetű	fejtetű
10.	<i>Trichodectes canis</i>	kutya szőrtetű	kutyatetű
11.	<i>Menacanthus stramineus</i>	horgas tyúktetű	tyúktetű
12.	<i>Haematopinus suis</i>	disznótetű	disznótetű, disznytetű
13.	<i>Haematopinus asini</i>	lővérszívó tetű	lőbolha
14.	<i>Linognathus vituli</i>	hosszúorrú vérszívótetű	tetű
15.	<i>Solenopotes capillatus</i> , <i>Linognathus vituli</i> nympa	kis kék vérszívótetű, hosszúorrú vérszívótetű nimfája	fészkestetű, kéktetű
16.	<i>Pediculus humanus humanus</i>	ruhatetű	tetű, ruhatetű
17.	<i>Phthirus pubis</i>	lapostetű	lapostetű
18.	<i>Desoria saltans</i>	közönséges gleccserbolha	hőbolha
19.	<i>Blatta orientalis</i>	konyhai csótány	INN
20.	Dermaptera pl. <i>Forficula auricularia</i>	fülbemászók	fülbemászó

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

	tudományos név	hivatalos név	helyi név
21.	Cicadinae	kabócák	szöcske
22.	<i>Cercopis vulnerata</i> , <i>Cercopis sanguinolenta</i>	vérfoltos kabóca, vérpettyes kabóca	INN
23.	Cercopidae pl. <i>Philaenus spumarius</i>	tajtékoskabócák pl. közönséges tajtékoskabóca	hab (pókok)
24.	Myrmeleontidae	hangyalesők	INN
25.	<i>Chrysopa</i> spp.	fátyolkák	INN
26.	Trichoptera	tegzesek	kárász
27.	Plecoptera	álkérészek	vízi pillangó
28.	Anisoptera	egyenlőtlen szárnyú szitakötő	Boldogasszony lova, Szent Mihály lova, szépasszony lova
29.	Zygoptera	egyenlő szárnyú szitakötő	Boldogasszony lova

A nagyobb testű, laikusok számára is nagyon jól elkülöníthető gerincesekkel ellentétben a gerinctelenek faj feletti kategóriákba sorolása jóval elnagyoltabb volt. A két legbiztosabban elkülönített életforma-kategória a csigák és a hosszú, végtag nélküli gerinctelenek életformája (pl. galandférgek, giliszták). A többi csoport elkülönítési szintje már nem ilyen egyértelmű. Míg egyesek az összes ízeltlábút egy csoportba sorolták *bogár* néven, addig mások sokkal több gerinctelen-kategóriát különítettek el, és nem sorolták például a lepkéket, pókokat, vagy a sáskákat a bogarak közé. Egy-egy nagyobb rendszertani csoporton belül különösen nagy jelentősége volt a csoport „legtípikusabb” képviselőjének. Ezek a típusfajok általában mindenféle jelző nélkül a csoport általános nevét viselték. Példa erre a *legyek* csoportja, ahol több fajt is elkülönítettek a megkérdezett gyimesi emberek, mint például a *bengő* – (*Sarcophaga carnaria*), a *szürke-légy* – (*Haematopota* spp.) vagy a *szakadék* – (*Hypoderma bovis*) nevű taxonokat, míg a legtípikusabb faj (házi légy – *Musca domestica*) helyi neve egyszerűen *légy*. Más, a tudomány által a legyek rokonságába sorolt faj viszont nem feltétlenül kerül ebbe a csoportba a hidegségi gazdálkodók rendszerében. Például a *balakovácsot* (juh-kullancslégy – *Melophagus ovinus*), vagy a *kercset* (ló-kullancslégy – *Hypobosca longipennis*) inkább a *kullancsokkal* (*Ixodes* spp.) és a *fészkestetűvel*, esetleg a *kéktetűvel* (vérszívótetvek – *Solenopotes capillatus*, *Linognathus vituli* nympha) rokonítják. Ha nem ismerjük ezen fajok származástani hátterét (amelyre a tudományos rendszerezés épül), akkor a morfológiai jellemzők, valamint az élőhely-preferencia és a viselkedés alapján nyilvánvalóan logikus a *balakovács kullancs*sal való rokonítása.

Az alábbiakban sorra vesszünk néhány, valamilyen szempontból feltűnő gerinctelen csoportot, bemutatva a hidegségiek kapcsolódó népi biológiai osztályozását, a vonatkozó legfontosabb biológiai ismereteket, azaz a hagyományos ökológiai tudást, a fajok jelentőségének hátterét.

Boldogasszony lova, Szent Mihály lova, Szépasszony lova (szitakötők – Odonata)

A *Boldogasszony lova* volt az egyik legjobban ismert és különösen hasznosnak tartott gerinctelen állat Hidegségben. Habár a legtöbben jól ismerték e fajok életmódját, viselkedését, „valódi” nevük gyakran vált vita tárgyává: „*A Szent Mihály lova, vagy miféle, Boldogasszony lova. Osztán ki minnek, ki milyennek nevezi.*” / „[A Szent Mihály lova] *Az más. Azon a halottat viszik. [...] Ezt azér ’mondják Boldogasszony lovának, hogy mikor eljön a Boldogasszony [...] úgy lehet, akkor van. Augusztus tizenöt. Na, augusztus tizenöt, akkor jelennek meg általába’ ezek is.*” Tehát egyesek szerint csak a fából készült, négy lábú halottszállító saroglyát nevezték *Szent Mihály lovának*, és csak a *Boldogasszony lova* (esetleg a *Szépasszony lova*) a helyi elnevezése ezeknek a rovaroknak.

A feltűnő kinézetükkel kapcsolatban nem volt semmilyen vita, semmihez sem hasonlító megjelenésükkel a következőképpen jellemezték: „*Olyan vékon teste, és lábai vannak. / Olyan szivárványos szárnyai voltak. Hát szép színik vót. A fejik es színes vót, nagy szemeik vótak neki. Két nagy szeme.*” A tudomány a szitakötők rendjét két alrendre, az egyenlőtlen szárnyú szitakötőkre (Anisoptera) (1. kép) és az egyenlő szárnyú szitakötőkre (Zygoptera) (2. kép) osztja. A vizsgált tájegységben e két csoport közül az egyenlőtlen szárnyúak között találunk jellemzően nagyobb testű és feltűnően vadászó fajokat, így őket jobban is ismerték a megkérdezett emberek. Egyik könnyen megfigyelhető különbség a két csoport között, hogy pihenés közben szárnyaikat hogyan tartják: [az egyenlőtlen szárnyú szitakötőknek] „*Legtöbbször két felé álltak a szárnyai. Mint [egy] repülő, így nézett ki.*”; míg az egyenlő szárnyú rokonaik a testük fölött összecsu-kott szárnyakkal pihennek.

A szitakötők viselkedése talán még cseppet sem jelentéktelen megjelenésüknél is feltűnőbb:

„*De azok olyan gyorsak vótak, hogy eleget vadásztunk, hogy tudjunk fogni meg belőlük, de nem lehetett. Csak így valahova, mikor leszállott, akkor ügyes-bajosan lehetett megfogni.*” / „*Álltak meg helybe is egy kicsi ideig. Akkó’ ment, figyelték a legyeket. [Olyanok, mint] azok a vércsék, azok es megállnak helybe, [...] s akkor nezi, a sáska hol mozog. S akkor csap le.*”

A szitakötők éves életciklusára, a kifejlett *Boldogasszony lovai* (imágók) megjelenésére is nagy figyelmet fordítottak a hidegségiek:

„*Augusztusba’ jelenik meg inkább. Augusztus elejin má’ jönnek. Július végén esetleg, de mikó’ hogy. De most annyicska van az es. Nem tartnak olyan sokáig. Nagy melegekbe’ jönnek elő, és osztán van olyan esztendő es, hogy nincs anynyi.*” / „*augusztus vége, szeptember elején, s akkor a szürkelegyet [pöcsiket], ha megjelenik a Szent Mihály lova, aztat úgy eltakarícsa, úgy leszedi a levegőbe’. Ugye olyan olyant repül, ilyen ódalra [...] És akkor ugye a régi öreg mondta, hogy na, megjött a Szent Mihály lova, el lehet csapni a tehenet, nem útek rá. [...] Nem bogáرزott akkor a tehen. Akkó’ többet nincs szürkelégy. Összeszedik, le is*

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

1. kép Egy széttárt szárnyakkal pihenő *Boldogasszony lova* (az egyenlőtlen szárnyú szitakötőkhöz /Anisoptera/ tartozó nádi acsa – *Aeshna mixta*). Fénykép: Ulicsni Viktor.

2. kép Összecsukott szárnyakkal pihenő *Boldogasszony lova* (az egyenlő szárnyú szitakötőkhöz /Zygoptera/ tartozó széleslábú szitakötő – *Platycnemis pennipes*). Fénykép: Ulicsni Viktor.

hül az idő.” / „De ez valóba’ így van. Mer láttam, hogy vadássza. Így rendesen megy le, és vissza, s úgy elkapja. Azt figyeltem. Az má’ egy-két nap, az egy hét alatt úgy eltakaríccsák, hogy nem látsz.”

A dolog jelentőségét jól mutatja, hogy több mint 5000 kilométerre, a mongóliai Hövsgöl megyében élő nomádok ugyanezt a jellemzőjét tartják legfontosabbnak megemlíteni az ott is élő *Boldogasszony lova* kapcsán: „*A Boldogasszony lova szürkelegyet és más legyeket eszik. Amikor a Boldogasszony lova megjelenik, a szürkelégy eltűnik. A Boldogasszony lova rendszerint július végén jelenik meg.*”³

Más repülő rovarokhoz hasonlóan a *Boldogasszony lovaira* is érvényes az a megfigyelés, hogy alacsony légnyomás esetén, amikor nagyobb az eső esélye, akkor vagy nem repülnek, vagy a megszokotthoz képest alacsonyabban mozognak: „*Azok [a Szent Mihály lovai] megjelentik az időt. Mikor így együtt járnak, ha ott járnak a földön [föld közelében repülnek], akkor eső lesz. Felkerülnek, felmennek tíz-tizenöt méterre, akkor meleg lesz.*”

Isten báránya, Isten báránykája, Istenbáránka (bársonyatkáék – Trombidiidae)

Azatkáék (Acari) alosztályának egyik legfeltűnőbb megjelenésű családjába (Trombidiidae) tartoznak a Hidegségben *Isten báránya* néven ismert bársonyatkáék. Habár a bársonyatkáék jónéhány faja a 4–5 milliméteres nagyságával egészen nagynak és rikító színével rokonságán belül feltűnőnek számít (3. kép), az emberi szem számára e fajok is kis testmértűek, miközben az ember mindennapjaira kifejtett közvetlen, érzékelhető hatása is csekély. Ennek ellenére egyes helyeken, így Hidegségben is nagyon széles körben ismert taxon: „*Jaj, az Isten báránya ez a kicsike. [...] Az a kicsi piros bogár.*” / „*De nem repül ő, ilyen menő állat.*” / „*Kicsi gyenge bogár. Kicsi puha bogár.*” / „*Ezek nem nőnek meg. Csak mind egy gyufagomb, épp akkora. [...] Szép kicsi bogár, az biztos.*”

Aki szánt, kapál, és a szeme is jó, a mai napig gyakran találkozhat a bársonyatkáék-kal. Legtöbben elsősorban fiatal- és gyerekkorukból ismerik:

„Örökké akkor láttuk gyerekkoromba’, emlékszem mindig, mikor így tavasszal szántottunk. A földbe’ annyi szép piros. Máshol nem lehet látni.” / „Azok mind a földbe’ teremnek.” / „Hát ritkán lehet a földbe’ valamennyi veteményeskertekbe’, ahol itt-ott lehet csak. Rég nem láttam én is olyan Isten bárányát. Hát azt nem lehet tudni, hogy mit eszik. Az akkoracska. A fű közt láttuk, fű közt mozgott.” / „Valamivel csak megélnék.”

A legtöbb *bogárral* ellentétben az emberek szeretettel beszélnek róluk, soha nem pusztítják el őket, hasonlóan a katicabogárhoz:

„vettük fel a kezünkre, mikor fel tudtuk, s hogy merrefelé megy. Ilyesmiket foglalkoztunk gyermekkorunkba’. Mint a katicabogárral [hétpettyes katica – Coccinella

³ Saját gyűjtés, Mongólia, 2017.

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

septempunctata]. [...] *De evvel a kettővel, mi gyermekek voltunk, s akkor szállj el, szállj el katicabogárka, ilyesmiket mondtunk. De az istenbáránkjája nem. Az nem is tudott elszállni.*” / „*nem szabadott persze elpusztícsuk. Há’ Isten báránkjája volt.*” / „*Nem bántottuk. Mert kicsi ártatlan, kicsi nyomorú állat vót. Olyan csendes vót.*” / „*Nem törődött senki vele. Egy kicsi piros. Hát avval mit követsz el?*”

3. kép A legnagyobb Isten báránya (bársonyatka – *Trombidium* spp.) is csak néhány milliméteres nagyságot ér el. Fénykép: Ulicsni Viktor.

Elnevezésük pontos magyarázatát senki sem tudja, mégis minden bizonnyal összefüggésben lehet azzal, hogy károsnak nem tartják, nem bántják, szeretik az emberek: „*S akkor ezelőtt a szülők biztosan ők nevezgették el őket, s akkor úgy visszamaradt reánk is.*” / „*Nem tudom mér’ nevezték annak. Az nem csinál kárt. Csak úgy szeretetből’ mondják: Istenbáránka.*” / „*Valamikor csak az emberek rakták a nevet nekik. De ki tudja, mikor. Mi így hallottuk.*” Ez a tabuszerű védelem más tájakban is megjelenik (pl. Szilágyság – Ulicsni et al., 2016, 18.).

Még egy kedves mondás is élt Hidegségben a fajjal kapcsolatban, amelyet – általában viccesen – a kedvelt, kistermetű embereknek mondtak: „*aszonyák, hogy aki kicsi nő, vagy férfi is. Hát úgy vagy, mint az Isten báránya. Csak bárány lesz örökké. Úgy maradt, mint az Istenbáránya. Nem nőtt meg.*”

Kárász, ódalbalázs (felemáslábú rákok/bolharákok – Amphipoda)

Gyakori vízi gerinctelenek a felemáslábú rákok, más néven bolharákok, amelyek *kárász* vagy *ódalbalázs* néven voltak ismertek Hidegségpatakán (4. kép). A bolharákok az ivóvíz-ként is hasznosított, tiszta forrásvízzel gyakran a lakásokba is bekerültek, sőt az is megesezt, hogy valaki a vízzel lenyelt egyet-egyét. Ezt a hidegségi gazdálkodók igyekeztek elkerülni, mert sokak szerint nem volt tanácsos a *kárászt* élve elfogyasztani:

„Ne idd meg aszongya a kárászt. [...] A régi öregek nem merítették ki [nem merték bele a poharukba], aszonták, hogy nem szabad kimeríteni, nem szabad meginni. Má' szerintem a gyomorba' is tovább él akkó'. Csak valamihő' tapasztalták ők. Öregek aszonták, hogy le ne nyeld. Megnézte, ugye régebb ívegkorsóba vót. Kimerítette, hát látta. Akkor úgy tőttöte csészébe, hogy maradjon ott, s azt előntötte.” / „Mert az olyan, hogy bemegy az embernek a szájába is. Ravasz dolog. S az olyan, hogy megél a gyomorba'.”

4. kép A kárászok, vagy más néven ódalbalások (bolharák fajok, pl. *Gammarus* spp.) csak tiszta vizekben élnek meg. Fénykép: Ulicsni Viktor.

A népi biológiai osztályozásban túlnyomórészt a bogarakhoz sorolták ezt a kis méretű rákfélét, de olyan ember is volt, aki inkább a rákkal való rokonságát hangsúlyozta: „Én hirtelen most arra gondolok, hogy a rákkal rokonítható. [...] Csak most már azér', hogy a forrásokba' azér' létezik, nem csak kárász, hanem több ilyen kisebb csúszómászó, s onnan gondolom.”

A bolharákokat egyesek kárásznak nevezték, mások ezt a nevet egy másik, vízben (is) élő rovarra (tegzesek – Trichoptera) használták, míg a bolharákokat a nagyon találó ódalbalás néven nevezték meg:

„Ódalbalásnak mondják azokat a kicsi kis bogárokat. Úgy úsznak a vízbe, olyan gyorsan. Ódalbalásnak mondják, mer' félódalra van, amikor úszik. Gyorsan.” / „Olyan harmonikás, olyan sok lábú. Na, az a kárász. A vízbe'. Nem olyan hosszú, másfél, két centi.” / „A kárásznak egyforma lába van az egész. Előrőltől hátra végig. Ilyen e. Mind a kifli. Olyat, hogy ódalbalás, nem hallottam.” / „A kárász az es olyan hernyóféle. Kutakba is belékerült a vízbe a kárász. Ódalbalás így ódalra fordul, s úgy úszik gyorsan.”

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

Élőhelyüket tekintve a felemáslábú rákok forráslápokban (*selymékes* helyeken), forrásokban (*kutak*) élnek és ezt a hidegségiek is pontosan tudták:

„Az a selymékekbe’ van. Kútba’ is van, s ilyen vizenyős területeken. Ott vannak. Vízbe’ él. Belékerül még a kútba is. Aszongyák, a kutba, hogy van a víznek a folyamja ugye, hogy foly’ a kutba a víz, valahonnét úgy jön a folyamján az ódalbalázs, még a kárász is. Az oldalbalázsokat ismerem én inkább.” / „nem tudom, a vízbe’ mit csinálhat. Uszkál. Egyebet semmit. Úgy, mind a hal.”

Azt is sokan megfigyelték, hogy a bolharák-fajok több más állatfaj (elsősorban halak, madarak) fontos táplálékai:

*„Annyit tudok, hogy a halászmadár [vízirigó – *Cinclus cinclus*] a kárászt halász-sza, ő azé’ megy bele.” / „Hát a halak szeretik. Szerintem. Az kövek alá olyan gyorsan békfut. Kicsit olyan hargas. [...] Béka megeszi a kárászt? Nem tudom. Nem hiszem, megegye. Hát a béka nem ül sokat a vízbe’. S ezek a kárászok azok olyan sebesek, hogy nem biztos, a béka meg tudja enni. A kárászt meg tudja enni a molyna [Petényi-márna – *Barbus petenyi*], ilyen mélyen evő hal, amelyik ő es oda bújjik be a kövek alá.” / „Mert én sok halat fogtam, s a gyomrába’ kaptam meg kárászt. Úgyhogy ebbe én meg vagyok győződve, hogy a kicsi halat is megeszi a nagy hal, mint a mesébe’ van, de a kárászt is megeszi.”*

Fülbemászó (közönséges fülbemászó – *Forficula auricularia*)

Ez a rejtett életmódú, a mérsékelt éghajlaton széleskörűen elterjedt rovarfaj (5. kép) mindenhol felhívja magára az emberek figyelmét. A legtöbb helyen a füllel (többnyire emberi füllel) is összefüggésbe hozzák, erre utal román, orosz, angol, német és általánosan elterjedt magyar neve is (FISHER, 1986; ULICSNI et al., 2016, 38.). A magyar nyelvterületen szinte mindenhol egységesen *fülbemászonak* nevezik ezt a rovar. A legtöbb hidegségi gazdálkodó is morfológiailag vagy az életmód szempontjából pontosan jellemzi a fajt: *„Olyan kicsi, vékon, sárga, barna.” / „A fülbemászonak van hátul a farka.” / „Nappal nem működik, mer’ azt láttam, hogy akkor meg van hálva, valahol szállást ver.”*

Ez a rovar sok embernek okoz bosszúságot azért, hogy többnyire a nedves, árnyékos helyekre húzódik:

„Ez belémegy a tejbe is. Ha így kint hagyod, jó’ le nem feded, és akkor mén inkább oda. S osztán má’ úgy augusztus, június, július, má’ júliusba kapaszkodnak má’ ök.” / „Utálatos. Úgy, ha egy ruhát, vagy valamit kitegyük, akkor, s hidegebb van, vagy mié’ mászik beléje, akkor hozódik bé. Pusztíccsuk el.” / „Pusztítottam őket. Vót az a tetűpor, lehetett kapni, s avval hintettem meg, ahol jártak. Nem szeretem az ilyen bogarakat.”

5. kép Közönséges fülbemászó (*Forficula auricularia*). Fénykép: Ulicsni Viktor.

A legtöbben azonban nem csak bosszankodnak miattuk, hanem sokkal inkább tartanak tőlük, habár nem mindenki hisz a veszélyességükben:

„Ettől lehet félni, mert ez hogyha megcsipi az embert, mikor csóréra kerül [meztelen lesz], akkor Isten őrizz. El is fertőzheti.” / „mer’ azt mondják, belebújik az embernek a fülbe is. A menyemnek az öccsinek a fülbe nem olyan rég bujt bele. Vízet tótöttek, s úgy jött ki. S akkor tud marni. Megharapja az embernek az ujját es, ha megfogja. Avval az ollóval.” / „csak ez is van úgy, hogy megcsíp, de nem veszélyes.”

Habár különösen ritkán repül, egyesek ezt is megfigyelték, és emiatt talán még az átlagosnál is jobban tartanak tőle:

„De az állatnak es belemászik a fülbe, s az embernek is. [...] Menyemnek egyszer egy belemászott, oszt alig vettük ki. Úgyhogy ezek, az a fülbemászó olyan, hogy az repül. Repül a fülbemászó, belérepül, nem kapsz hírt, s az állatnak es. Olyan kicsi, ilyen sugár: Csak ugye itt nagyobboknak csinálják.”

Dühübogár (nünükék – *Meloe* spp.)

A nagy testű, lassú mozgású *dühübogarakat* (nüntike-fajok – *Meloe* spp.) (6. kép) egykor a humán- vagy állatgyógyászatban hasznosították. Ezért a korábbi nemzedékek tagjai közül sokkal többen ismerhették ezeket a fajokat, míg a fiatalabbak, ha hallották is

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

a *dühübogár* nevét, kevesebben tudták, hogy milyen bogárról is van szó, és még kevesebben tudtak mesélni egykori használatukról. A modern orvostudomány és gyógyszerek elterjedésével ugyanis a hagyományos technikák mindinkább visszaszorultak, de néhányan még emlékeztek arra, hogy a *dühübogarat* régen orvoslásra is használták:

6. kép A *dühübogár* (nünüke – *Meloe* spp.) nagy kékes színű potrohával és az általa termelt kantaridin más állatokra és az emberre való hatása révén kerül a figyelem középpontjába. Fénykép: Ulicsni Viktor.

„A veszéstől [veszetségtől], vagy mitől mondták ilyen dühübogár is kő belé. Gyógyszerbe.” / „Olyan kék színe van, s azt régebben, a régi öregek megfogták, s tették üvegbe, s szeszt tőttöttek rá, s ha valami állat megveszett, avval betőttöttek a szájába az állatnak. Mer’ az aszonták, hogy veszéstől való bogár.”

Korábban, a vadak és a kutyák vakcinázása előtt, jóval gyakoribb volt a veszett kutya, elődeink oltás hiányában pedig (sok más mellett) a *dühübogarat* is használták a veszettség kezelésére (VICENTINI et al., 2016, 35.). Már az ókori görögök is ismerték erős hatását a veseműködésre, és sokan sokféle betegségből való gyógyulást reméltek tőle.

Egyedfejlődésük nagyon speciális, úgynevezett túlfejlődés, amikor több lárva-, valamint álbáb- és bábstádiumokon is keresztülmennek, amíg kifejlett egyedekké válnak, így életüknek csak egy kisebb részét töltik az emberek többsége által ismert, feltűnő formában:

„Ez is valami fényes portéka. Ilyen formát láttam, úgy hitták, hogy dühübogár.” / „S máskülönben az dühübogár az egy nagy bogár.” / „Csak kicsike feje van. [...] Olyan büdös, csak nem tudom minek hívják. Nem tud repülni. Nyáron, kaszáláskor. Olyan nagy hasa van.”

Ritkán került szem elé, de akkor feltűnően *sutának* érzékelték, legtöbben a *dühübogár* röpképtelensége, lassú földön való mozgása miatt:

„Van, de ritka. Ezt inkább a földbe’, ott ahol a pücsök is elrágja a földet, s minden növényt, s ott el, ott elmén. Aztán ritkán lehet ezt megkapni. Hát ő ilyen pücskök lyukikba mászik el, mer nincs neki ahhoz képessége, hogy földbe fúrjon, vagy ehhez hasonló. Ő így a lyukakba szeret eljárkálni.”

Hidegségpatakán egy szólás is él a fajjal kapcsolatban, amelyet sokan ismernek, de még ha látták is valaha a *dühübogarat*, azzal nem kötik össze:

„Még egymásnak is, mikor szidják, akkor mondják, hogy te dühübogár. Hát az egy valami biztos, hogy rosszindulatú lehet. Dühös, vagy mit tudom én. De nem tudom, hogy milyen az.” / „Mondani mondnak, csak nem tudom, hogy melyik az. Dühübogár. Hallani hallottam.” / „Olyasmire hallottam inkább azt, mikor valaki olyan, má’ személy szerint, hogy lusta, vagy dühös, vagy olyan nem éppen kellemes. Emberre. Nem beszámítható.”

Fabogár (óriás fenyődarázs – *Urocerus gigas*)

Több, egészen eltérő megjelenésű rovat is *fabogár* néven neveznek a hidegségiek. Közös bennük az, hogy lárva alakban többnyire fában (elsősorban holtfában) élnek. Itt az óriás fenyődarázsra (7. kép) vonatkozó ismereteket gyűjtöttük össze. *„Akkó’ vannak a fabogár. Van olyan is, hogy régebb az erdővágók, én is fogtam meg olyant, hogy főszáll a faódalára, s bele hátul a farka, ilyen hegyes farka van, dugja belé a kerébe.”*

7. kép A lárvakorában többnyire fenyőfában élő *fabogarat* (óriás fenyődarázs – *Urocerus gigas*) látványos, kifejlett állapotában sokan ismerik és kalapra tűzve dísznek használják. Fénykép: Babai Dániel.

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

A megkérdezett gazdálkodók többsége szerint a *fabogár* a tojását helyezi el így a fenyőfákban: „*Ez megszúrja a fát, s hernyók lesznek abba. Beleszúrja. [...] A fába nem is tudja, a kereg alá tudja csak. Mer’ az puhább, de az amikor a pete megy, akkor az fúr belé a fába, s úgy mén el...*” Az interjúalanyok kisebb része szerint a *fabogár* a fa nedveit szivogatja: „*Vagy szurkot húzott ki. Kiszíjja a viricset. Szerintem a farkáva’ csak valami, a kereg aló’ valami viricset húzott ő. Onnét táplálkozik valami.*”

Az interjúk során egy érdekes szokás is előkerült a *fabogárral* kapcsolatban:

„*Akkor fogtuk meg, s akkor szépen húztuk ki. A farkát húztuk ki. [...] a fején csiptettünk hármat, négyet, nem tudom mennyit csiptettünk, s akkor azt felraktad a kalapodra, s egy hétig es ott vót. Él, s egy hétig es ott a szárnyait mozgassa, s ha leülté’ valahova, szép sárga testje vót. Akkora szinte mind ezek a szitakötők. Szinte hasonlít. Ilyen nagy. [...] Ilyen hosszú farka van, ni. Olyan vót a farka, ilyen tüskés vót a farka. [...] S megszúrod egy gombostűvel kitézték.” / „...így a fejit megcsavarjuk, s akkor az nem mén el onnat. Ott van. Úgy belékapaszkodik. Olyan éles körmei vannak, hogy ott van sokáig. Még le se lehet verni nagyon, úgy belékapaszkodik.” / „Akkor úgy lehetett megfogni, hogy a farka bele vót menve a kerégre. Mer’ másképp nem tudod megfogni. Csak akkó’, ha bele van menve, s akkor szépen kihuzod. [...] Ez inkább a fenyőfába mén belé. De lehet, hogy más fába is, hogy belé...”*

Habár a fenti technika során mindig megfogták, senki nem tapasztalta, hogy megszúrta volna: „*Nem szúrta meg az embert. Az csak úgy rászállott.*” / „*Hát nem tudom, hogy megcsípne-e.*”

Dungók (poszméhek – *Bombus* spp.)

A változatos színű és mintázatú poszméh-fajokat (*Bombus* spp.) a hidegségi gazdálkodók többnyire egységesen *dungónak* nevezik (8. kép), de nagyon sok fajukat név nélkül is megkülönböztetik. Így kizárólag a nevük alapján nem is gondolnánk, hogy milyen változatos fajcsoportról beszélünk, és milyen sokat tudnak az emberek az egyes fajokról:

„*Vöröses, sárgás, feketés. Há’ van olyan es, hogy inkább olyan tarkább, olyan borzadás. Van sárgás-feketés. Tiszta feketébe is láttam. Vereses is van, veres a hátuk, tiszta veres. Különben nem figyeltem.*” / „*Van szürkedungó, s van a fekete. Szürkedungóknak, azoknak van a földbe’ fészükük legtöbbnek, s sok mézük van. Kaszáláskó’ lehet meglátni legtöbbször.*”

Egyesek csak a nagyobb méretű, kisebb családban élő fajokat (*Bombus* spp.), mások kisebb méretű, euszociális (nem magányosan élő) méhfajokat is ide sorolnak:

„*Van többféle. Nagyságra es, akkor színre es. Vannak ezek a legnagyobb fajták, ni. Ezek a sötétbarnák. Ezeknek hátul a fenekük pirosas. Van földidungó es,*

aki a földbe csinálja a fészket, de azok sokan vannak. Rendesen belélyukasznak a földbe. Benn rakják a fészket. Azoknak van sok mézük. De ezek aprábbak. Sokan vannak.” / „Azok a vadméhek szinte hasonlítanak a rendes méhekhez, de még meg es szúrja az embert, s az állatot, akármit. Kicsivel kússebbek, mind a rendes méhek. Szürke színük van nekik. Hátul a fenéke olyan sárgás.”

8. kép A dungót (poszméhek – *Bombus* spp.) és munkáját nagyra becsülik. Ha esznek is a mézéből, általában védik, nem pusztítják, hasznosnak tartják. Fénykép: Ulicsni Viktor.

A *dungókkal* való találkozás legfontosabb helye a fészkek körül van, amelyet az irtásrétek talajfelszínére és a talaj felső rétegeibe ásnak, illetve építenek mohából, így a kézzel kaszáló ember gyakran rálel egy-egy fészkekre a kaszálókon:

„Megkapni. Mohából, bundsákból [mohából] csinálják, egy akkorát, mind egy madárfészek. Annak a bele teli van léppel, odafrasítanak, fiakat kőnek. Van külön helye a méznek körbe. De olyan finom mézik van, hogy erős. Sokkal jobb, mind a méheké. Jobb íze van. Ők hordják a bundsákat, s abba rakják a fészket. A fű tövire.”

Csipésük erősségéről, természetükről megoszlottak a vélemények. Többnyire ártalmatlannak, békésnek tartották a *dungókat*: „Mézet gyűtnek azok. De csak annyi, hogy se másnak nem adnak, csak magiknak való csendes életmódot folytatnak. Nem es sebesek, nem es bánt.” / „Azok se nemigen bántásák [az embert].” Természetesen néhány rossz tapasztalat, gyerekkori negatív élmény, csipés is befolyásolta az emberek vélekedését:

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

„A kaszást megtámadják. Az fáj a darázs csipés. S a dungócsipés még jobban. Legjobban fáj az ilyen szurás dógok közül’ a dungómarás. Megszúrja az embernek a testjét egy-kettőre. De fájdalmas. Nekem marta meg a kezemet. Vadásztam őket. De az olyan fájdalmas vót.” / „Annak örvendté’, ha nem nyisszantottad ki a kasza hegyivel, mer’ olyankó’ megmar. Nem fáj annyira, mint a darázsé, de megmar. Hát ugye, mindenki védi az övét.” / „Kaszáláskor mindig lehetett kapni ilyen méhcsoportot. Vótak ők többen, úgyhogy sokszor kalappal el kellett verni őket, hogy ki lehessen venni a méziket.” / „Mezitláb mentünk, gyerekek vótunk, úgy kellett félni, mert ráléptél, megszúrt. S még jobban fáj a dungómarás, mind a méh.”

Más állatfajokkal szembeni védtelensége, vagy agresszivitása is igen összetett képet mutat: *„Hát a dungónak a mézit a férgek, kis féreg [kisebb rágcsáló] is megeszi. [...] Kapart egy olyan lyukat, ahol a féreg túrt, vagy valamilyen, akkor a férget ki tudja irtani, mer’ ugye a csípőssége másabb, s a férget elúzi.”*

A dungómézet mindenki, aki kóstolta, különösen finomnak, a házi méh (*Apis mellifera*) mézénél is édesebbnek, ízletesebbnek tartotta: *„Olyan, mind a lépesméz, amilyen. Az még finomabb... Ugye mennyi virág, mennyi finomságot összegyűjtnek. Minden, ami osztán orvosság. Növényekből, azokból a szép virágokból, ők onnan gyűtik.” / „vannak dungófiak is, és azok keserűk.”*

Ez a különösen finom méz egyeseket arra készítetett, hogy a házi méhekhez hasonlóan a dungókat is megpróbálják maguk készítette kaptárban tartani – többnyire kevés sikerrel:

„régebb több dungófészek vót. Úgy mondták, dungófészek. Nekiállott, s egy kicsi deszkából [egy kaptárt] csinált, s összehordta az egészét [a lépeket], s oda befedte, s amíg úgy vót, addig odajártak a dungók, de egyszer aztán se dungó, se méz, semmi nem maradt. Így gyűtötték össze, ilyen fiatalabb emberek gyűjtötték egy helyre. A dungók odamentek, ahol a lépek vótak. Odamentek, s oda jártak valamennyi időt. [...] Vótak még fiak is. A fiak vótak, hogy azután, hogy összerakta, azután kibújtak, s aztán elrepdestek, elmentek. Egy idő után. Nem tudott olyan sokat kivenni. Valamennyiséget megkóstolásra, vagy egy betegség ellen való. Ugye aszonta, fáj a mellye, olyan emberek, hogy fáj a mellye, meg nem tudom torka, mi, aszonták, az a finom dungóméz az helyrehozza.” / „Én csináltam, s bétettem a fészekükhöz, s nem ültek meg benne. Elrepültek. Akartam fogni őket, mind a méheket. [...] Otthagyták a lépet es, ami vót a fészekbe. Odatettem a fészekvel együtt. Mondom, megszapornak. Igen, de nem ültek meg.” / „Vótak akkor olyan fiatalabbakat én láttam, hogy csinálta a deszkából, mind így ez, egy ekkora, ilyen deszkát, így is tett a tetejire, ódalba is, csak egy bejáratot hagyott, s oda összehordott ő többet. Oda összehordta, s egy hónapot, kettőt ott ültek, amíg a dungók ott vótak. Mer aztán utoljára, mondom azok a veres fejű nyüvek maradnak, s a dungófiak es, amelyik olyan vót, azok kikeltek, s elrepültek.”

A dungóméz célzott keresése Európában (CRANE, 1999; SVANBERG – ÅSA, 2018) és a Kárpát-medencében (GUNDA, 1968) egykor elterjedt tevékenység lehetett. A hideg-

ségiek azonban elsősorban véletlenszerűen, kaszálás közben bukkantak (az egyébként nehezen megtalálható) *dungófészkekre*, célzottan nem keresték. „*Hát itt a csümné' nem lehet észrevenni. A kaszálón is csak úgy, ha egy dungó kint van. [...] De egyes helyeken meg lehet, mert olyan puha, összegyűjtött anyag van neki, de annyira bele van csinálva, hogy a kasza a tetejin elmén, de nem sérti meg.*” Kaszáláskor azonban előfordul, hogy megsérül a fészkek, a felbolyduló *dungók* elárulják a méz hollétét: „*Nagy zúgás kerül, s akkor az felhallszik, ahogy kaszált.*” Napjainkban a gépi kaszálás tovább csökkentette a *dungófészkek* megtalálásának esélyét, de sokszor el is pusztítja a fészket, csökkentve ezzel a számukat és a találkozás esélyét egyaránt: „*Hát van, de nagyon kevés. Nyáron régebb annyi vót, hogy. Nyárba' van, mikor kaszáljuk a füvet, akkor lehet kapni.*” / „*Nem sok, de van. Az a helyzet, hogy géppel kaszálunk, tönkremennek.*” / „*Hát ezt csak azután tudja meggyűteni, ahogy levágják a füvet kaszával.*”

Ha a kaszáló gyimesiek *dungófészket* találtak, igyekeztek úgy megszerezni a mézet, hogy valamennyit hagyjanak a *dungóknak* is, és a fészket se pusztítsák el. Az ilyen, fenntarthatóságra való törekvések több állatfaj esetében is megjelennek a Kárpát-medencében (pl. ürge – Ulicsni – Molnár, 2016), de csak nagyon kevés esetben olyan expliciten, mint a hidegségiek körében a *dungókra* vonatkozóan:

„*És akkor ugye mü is szottuk, hogy általába' azt, amelyikbe' van méz [azt megesszük], a többit visszarakjuk, nem összetapodjuk. Most a mai gyerekek biztos, hogy összetapodnák. Visszaraktuk a kis fészkekbe, hátrább huzódtál, kiszíttad azokból a lyukakból ugye. [...] Azt kiszíttad, s még azt es vissza, amit összerágtunk ugye, mikó nem vót má' méz, még azt es visszatettük. Ő még arról' ki tudja [pótolni]. De most... [...] A régi öregek biztos, hogy egy-két küpüt nem szakasztott le. Most má' annyira ugyé telhetetlenebbek vagyunk. [...] S akkor azt oda visszategyük. S ő arról' még amíg tud gyűteni, s míg küpüt ke' rakjon, azt es meg ke' csinálni. Amibe belérakja. Hát azé, hogy tovább éljen. A túlélésé'. Nem? Hát tiszteletbe' tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a picí mézvel, ugye. [...] Ő odaad, tiszteletbe' tartotta azt a dungót avval, hogy hát én most ha nekem ezt a szikra mézet adtad, akkor én nem teszem tönkre a családodat. [...] A családját nem bántottuk, még vissza is takargattuk. Gyermekek vótunk, és visszatakargattuk azt a bundsákot ráraktunk. [...] Tiszteletmegadás szembe' vele. Ha állat vót, ha ember vót, ha bármi vót. Tudta becsülni azt a kicsit. A mai világ nem tud becsülni semmit. Úgyse örvend. Sokat, annyit összeölel, sokat, de nem tud örvendeni neki. Akkor tudtak annak az igen kicsinek, annak a szikra dungóméznekn, ami annyi vót, hogy a szájad izit, nem ért le itt a garaton, mer' nem érezted, mind ezt a korty vizet, hogy leütötte, hanem csak a szájad ízit hozta helyre, s azé' te megtisztelted azt a dungót, hogy igenis, visszateszed. Azzal ő dógozott, de sokat. S akkor én most, ha csak ennyicskát adtál, milyen könnyű a cipő talpáva' megsemmisíteni őt, meg az utókort, mindent kipusztítani. Egy más felfogás, ami a mostaniakba' nincs. Vagy sok, vagy nem kellesz. Ez van most.*” / „*Visszatettük örökké. Vissza. Azt ki lehetett úgyesen nyomogatni, s leszípozatta, s a' izét vissza. Osztán ő visszahelyezte, visszacsinálta. Építette újra. [Visszatettük,] hogy neki is legyen meg*

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

a munkája.” / „Visszarakják oda a helyire. Visszarakjuk. Igen, mer sok nincs kikelve, s akkor kikelnek. Azok szükségesek. [...] Azok porozzák bé.”

Nem mindig sikerült azonban a fészket épségben megőrizni:

„Sajnos hogy van, mikor a méz kiszedődött, akkor má’ ők es el, úgy odalettek. Úgy felbomlik a család. [...] Ha hézányúltál, má’ azt ő má’ tudja. [...] A dungó, az es olyan érzékeny állat.” / „S vót, amikor felszámolták a fészket, hogy az állatokat főleg, az embert annyira nem, de az állatokat [védjék a csípéstől]. Mer’ régebb tehénnel is vontattak, s akkor zavarták az állatokat, s akkor inkább, hogy távolodjanak el.”

Egészen ritkán mások kellemetlen megviccelése volt a fő cél, és nem a *dungók* vagy a szarvasmarhák védelme:

„Akkor azok takartak a fehérnépek, s [egy] bácsi a dungófészket megkapta, s akkor a mézet kiszitta belőle, s akkor belépisilt a lépbe. Visszatette a fészekbe. A fehérnépek takartak, megkapták azok es. Akkor meglátták, hogy mézvel teli van, kezdték szipni. S akkor, aszongya, valamelyik, nem tudom milyen méz aszongya, mer’ sós. Jött az öreg, kezdett kacagni. Fehérnépek kezdtek sírni, hogy kibabrált velük, hogy a hugyot megítatta velük. Aszitték, hogy mézvel van teli a lép.” / „Kolegásak vótak, jó barátok. Azt mondja, adok neked is. Adott, de úgy vót, felsőbb rendbe’ vót méz, az alsóba’ meg a fiak.”

Néha olyanra is volt példa (főleg gyerekek esetében), hogy a mézet nem is a lépből szívták ki, hanem egyenesen a *dungók* mézgyomrában lévő nektárt ették meg:

„De az olyan, ki tudja ereszteni, mikor bészáll. A lépbe ereszti belé a mézet. Én nem foglalkoztam, de vótak olyan gyermekek, együtt vótunk, hogy széjjelszedte azé’ a kicsi mézé’. Kicsi szép fényes hólyag. Mézvel teli vót benne. Amelyiknek olyan nagy pocka vót hátul, abba’ vót teli az a hólyag. Abba hordták be a fészekbe a mézet a fiuknak.”

Hóbolha (közönséges gleccserbolha – *Desoria saltans*)

Egészen kis méretű, többnyire a tél végén megjelenő ugróvillás ízeltlábúak a *hóbolhák*:

„Úgy mondják itt nálunk. Hóbolha. Hát fekete. Kicsi, apró fekete bolhák. Csordába’ mennek. Vót olyan tél, hogy vót, de most rég nem vót.” / „Az idén nem vót. Pattogtak rendszeren, mind a bolha. Olyan kicsi feketék. Azok má’ kicsikék vótak, s pattogtak úgy a hó tetejin. Ez tavasszal, ez február-márciusba kezd. Amikor [...] kezd menni el a hó. Inkább ilyen verőfényes helyt van, ahol aztán a Nap megsüti, s úgy a tetejin.”

Elgondolkodtatta az embereket, hogy mivel is táplálkozhat ez a sok apró állat a havon, illetve hogy honnan bújnak elő ilyen korán:

„Há' én nem tudom, hogy mi az ő táplálkozásik, mer' mikor olyan telek vótak, hogy na, hóbolha, akkor örökké aszontuk, hogy havat eszik. De most má' rég nem láttam.” / „Lehet, hogy azért nem láttatok, hogy ugye rengeteg nagy szél vót. S azt az apró izét a szél [szétszórja]. De mikor így szépen úgy a Nap rásüt a hóra, akkor osztán lehet látni a hó tetejin. De honnan repülnek le? Ilyenkor. Nem tudom, hogy honnan repülnek. Fa töveiből valahonnan? Hát szerintem es valami bükkfa oduból. Lapi alól. Inkább ott a bükkfaoduból, valami olyan. Egyebünnen nincs, ahonnan.” / „A fenyőbe'. Nem a fejér, a veresfenyőbe' láttam. Igen. Ugyanúgy, mind a bolhák, s úgy szét. Hogy osztán nem-é végül es, hogy nem az a bolha, a hóbolha nem onnét keletkezik-é. Pontosan onnén, mert ott a fák közt. Itt [a faluban] nem lehet látni, de az erdők közt lehet látni.”

Bár kis méretű, ártalmatlan faj, mégis kifejezetten figyeltek, hogy nehogy véletlenül lenyeljenek egyet-egyet a hóval: *„Régebb mentünk így hóvirágászni, hogy akkor sok hó volt, s ettük a havat. Mondták, ne egyétek, csak úgy húztuk le a tetejit, mer' a teteje teli vót ilyen. S akkor a tetejit lehúztuk, lekapartuk, alóla ettük a havat, ha megszomjaztunk.”*

Záró gondolatok

Az egyes (gerinctelen) fajok kapcsán részletes ismeretek a velük való szoros együttélés eredményeként jönnek létre szerte a világban, így a hidegségiek körében is. Ha ez a kapcsolat lazul, az életmód változik, akkor a kapcsolódó hagyományos ökológiai tudás is jelentősen megváltozik, gyakran erodálódik. Ennek a sérülékeny viszonyrendszernek, valamint a helyiek tudásának, percepcióinak ismerete, illetve a fenntarthatóságra irányuló törekvéseik megismerése alapvető fontosságú a magyar népi kultúra egy alig ismert területén, a tudásrendszerek közötti kommunikáció és közös tudásalkotás elősegítésében, így lejegyzésük az etnozoológia halaszthatatlan feladatai közé tartozik.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönetüket fejezik ki valamennyi, a kutatásban részt vállaló gyimesi interjúalanynak, amiért megosztották velünk tudásukat, tapasztalataikat. A szerzők, Ulicsni Viktor és Babai Dániel munkáját az MTA Lendület Pályázat (LENDULET_2020-56) támogatta.

Irodalom

- BABAI Dániel
2011 *Hagyományos ökológiai tudás az etnozoológia tükrében – A gerinces állatok népi ismerete Hidegségben.* (MSc-szakdolgozat), Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, 182, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018>
- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt
2014 „Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben.* Budapest – Vácrátót, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet.
- BABAI Dániel – JÁNÓ Béla – MOLNÁR Zsolt
2021 In the trap of interacting indirect and direct drivers: the disintegration of extensive, traditional grassland management in Central and Eastern Europe. *Ecology and Society*, 26, 4, article number: 6. <https://doi.org/10.5751/ES-12679-260406>.
- BORSOS Balázs
2009 Rivers, marshes & farmlands. Research perspectives on the ecological history of Hungary through examples of Bodroghöz (Ne-Hungary). *Hungarian Studies. A Journal of the International Association for Hungarian Studies and Balassi Institute*, 23, 2, 195–210.
- CRANE, EVA
1999 *The World History of Beekeeping and Honey Hunting.* London, Routledge.
- FISHER, Jeffrey R.
1986 Earwig in the ear. *Western Journal of Medicine*, 145, 2, article number: 245.
- BIHARI-HORVÁTH László
2011 Szarvaskő „etnomalakológiája” – Az éti csiga gyűjtögetése és fogyasztása egy Heves megyei lokális közösségben. *Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, 47, 309–326.
- GAZDA Klára
1998 A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. 66–96. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- GUB Jenő
1996 *Erdő-mező állatai a Sóvidéken.* Korond, Firtos Művelődési Intézet.
- GUNDA Béla
1968 Bee-Hunting in the Carpathian Area. *Acta Ethnographica Hungarica*, 17, 1–62.

- HERBERT, David G – HAMER, Michelle L – MANDER, Myles – MKHIZE, Nhlanhla – PRINS, Frans
2003 Invertebrate animals as a component of the traditional medicine trade in KwaZulu-Natal, South Africa. *African Invertebrates*, 44, 2, 1–18.
- HERMAN Ottó
1887 *A magyar halászat könyve*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- ILYÉS Zoltán
2007 *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- HUNN, Eugene
2014 To know them is to love them. *Ethnobiology Letters*, 5, 146–150.
- KÍCSI SÁNDOR ANDRÁS
2010 Az ördög és az Isten állata. *Holmi*, 10, 1332–1333.
- KOVÁCS Antal
1987 *Járok-kelek gyöngyharmaton... Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében*. 1–110. Mosonmagyaróvár, Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek, 6.
- KUMARI, Bandana – KUMAR, Sudhanshu
2009 An insight into the ethnozoology of Panch Pargana area of Jharkand, India. *Journal of Threatened Taxa*, 1, 8, 441–443. <https://doi.org/10.11609/JoTT.o1717.441-3>
- KUN Róbert – BARTHA Sándor – MALATINSZKY Ákos – MOLNÁR Zsolt – LENGYEL Attila – BABAI Dániel
2019 “Everyone does it a bit differently!”: Evidence for a positive relationship between micro-scale land-use diversity and plant diversity in hay meadows. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 283, article number: 106556. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2019.05.015>
- MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel
2009 Népi növényzetismeret Gyimesben I. Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 1–2, 117–143.
- NECHITA, Nicoleta
2003 *Flora și vegetația cormofitelor din Masivul Hășmas, Cheile Bicazului și Lacu Roșu*. Piatra-Neamț, Muzeul de Științe Naturale.
- NETO, Eraldo Medeiros Costa – PACHECO, Josué Marques
2005 Utilização medicinal de insetos no povoado de Pedra Branca, Santa Terezinha, Bahia, Brasil. *Biotemas*, 18, 1, 113–133. <https://doi.org/10.5007/%25x>
- NITZU, Eugen – NAE, Augustin – POPA, Ionut
2006 Eco-faunistic study on the invertebrate fauna (Araneae, Collembola and Coleoptera) from the Vârghis Gorge Natural Reserve (Eastern Carpathians, Romania), with special note on the micro-refugial role of the subterranean habitats. *Travaux de l’Institut de Spéologie “Émile Racovitza”*, 45–46, 31–50.

„Tiszteletbe’ tartotta azt a dungót, hogy őt megajándékozta avval a pici mézvel”

- SÓLYOM Andrea – KNOWLES, Barbara – BOGDÁN Janka – RODICS Gergely – BIRÓ Róbert – NYÍRŐ Gergely
2011 *Small scale farming in the Pogány-havas Region of Transylvania. Farming statistics, agricultural subsidies, the future of farming. Final Report.* Csíkszereda, Pogány-havas Kistérségi Társulat.
- SVANBERG, Ingvar – BERGGREN, Åsa
2018 Bumblebee honey in the Nordic countries. *Ethnobiology Letters*, 9, 2, 312–318. DOI 10.14237/ebl.9.2.2018.1383
- SVANBERG, Ingvar – BERGGREN, Åsa
2021 Insects as past and future food in entomophobic Europe. *Food, Culture & Society*, 24, 5, 1–15. <https://doi.org/10.1080/15528014.2021.1882170>
- SZABÓ Endre
2002 *A Keleti- és a Déli-Kárpátok nappali lepkéinek összehasonlító állatföldrajzi elemzése.* Doktori (Ph.D). értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem, Természettudományi Kar.
- ULICSNI Viktor – BABAI Dániel
2020 Traditional Ecological Knowledge in Connection with Non-Domesticated Animals in the Slovenian and Hungarian Borderland. *Acta Ethnographica Hungarica*, 65, 2, 453–480. <https://doi.org/10.1556/022.2020.00020>
- ULICSNI Viktor – MOLNÁR Zsolt
2016 „Most nem szabad fogni, mert hasas” – hagyományos tudás és fenntartó erőforrás-használat az ürge kapcsán In: *X. Magyar Természetvédelmi Biológiai Konferencia, Absztraktkötet.* Magyar Biológiai Társaság.
- ULICSNI Viktor – SVANBERG, Ingvar – MOLNÁR Zsolt
2016 Folk knowledge of invertebrates in Central Europe-folk taxonomy, nomenclature, medicinal and other uses, folklore, and nature conservation. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 12, 1, article number: 47. <https://doi.org/10.1186/s13002-016-0118-7>
- WILSANAND, V. – VARGHESE, Preema – RAJITHA, P.
2007 Therapeutics of insects and insect products in South Indian traditional medicine. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 6, 4, 563–568.

VIKTOR ULICSNI^A – DÁNIEL BABAI^B

“HE RESPECTED THAT BUMBLEBEE FOR GIFTING HIM WITH
A TINY AMOUNT OF HONEY.”
ETHNOENTOMOLOGICAL KNOWLEDGE OF FARMERS
IN GYIMES

Because they are smaller in size and harder to identify than vertebrates, the impact of invertebrate species on the lives of people – and thus their local knowledge about them – is often underestimated by the scientific community. In contrast, ethnozoological studies of the entire invertebrate fauna (limited in number, even on a global level) show that there are 100-200 invertebrate species locals can identify, and that their knowledge of some species is particularly detailed.

The aim of this study is to collect and describe the knowledge of the invertebrate species the farmers of Hidegségpataka in Gyimes are familiar with, including some particular folk taxa. To this end, a semi-structured interview was conducted with 20 highly knowledgeable locals about the species found in the region.

A total of 160 invertebrate folk taxa were identified by the farmers surveyed. This is the highest number among the village communities of the Carpathian Basin studied to date. In the context of the taxa discussed here, the pursuit of sustainability for bumblebees, the accurate knowledge of the ecological role of, for example, dragonflies, or the particular protection of velvet mites are extremely interesting.

Knowing about the relationship between local communities living in close contact with nature – such as the people of Hidegségpataka – and invertebrate species, and the knowledge and perceptions of locals – such as their sustainability efforts – are essential in exploring a little-known part of Hungarian folk culture, as well as in facilitating communication between knowledge systems and knowledge coproduction, which is why the recording of this knowledge is one of the urgent tasks of ethnozoology.

^A Centre for Ecological Research, Institute of Ecology and Botany, Vácrátót; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

^B Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

„A FECSKÉT BÁNTÓDÁS NE ÉRJE...”
A TAVASZT HOZÓ ÉGI MADARAK – A FECSKÉK GYIMESBEN

Bevezetés

A vadon élő madarak kiemelt szerepet játszanak az emberi közösségek kultúrájában, mindennapjaiban (COLLAR, 2007). A helyi közösségek és vadon élő madarak komplex kapcsolatrendszerét az etnozoológia, azon belül az etnoornitológia kutatja (HUNN, 2010, XI.; ALVES, 2012). Az etnoornitológia célja a komplex viszonyrendszer feltárása a madarak, emberek, valamint minden más élő és élettelen környezeti elem közt az anyagi és szellemi síkon egyaránt, amely segít megérteni, hogy milyen helyet foglal el a madárvilág az emberi közösségek életében (TIDEMANN et al., 2010, 5.).

A helyi közösségek által ismert vadon élő állatfajok, ezen belül az ismert madárfajok körét számos tényező befolyásolja (HUNN, 1999; ULICSNI et al., 2019). A legfontosabbak az állat testmérete, megjelenése, morfológiája, az emberre való veszélyessége, az embernek hajtott haszna/kára vagy az adott faj biztosította kulturális ökoszisztéma-szolgáltatások, a folklór (HUNN, 1999; GOSLER, 2017, 638.; ULICSNI et al., 2019; ULICSNI – BABAI, 2020). A kulturális tényezők alapvetően befolyásolják a közösségek egyes madárfajokhoz fűződő viszonyát is (BABAI et al., 2017; ULICSNI et al., 2019). A madárfajokhoz kötődő viszony, a madarakhoz kapcsolódó, kulturálisan meghatározott attitűd negatív vagy pozitív előjele természetvédelmi szempontból is releváns (BABAI et al., 2017).

A vadon élő madarak ismerete nemcsak a vadászó-gyűjtögető közösségekben fontos, hiszen ezek a fajok a gazdálkodó vagy pásztorkodó közösségek számára is számos ökoszisztéma-szolgáltatást biztosítanak (FISCHER-KOWALSKI – WEISZ, 2000; TIDEMANN et al., 2010, 9.). A vadon élő madárfajok táplálékot jelenthetnek (pl. BERLIN et al., 1981; DIAMOND – BISHOP, 1999; NADASDY, 2007; HOUSTON, 2010, 50.; NG’WENO, 2010, 104.; PANGAU-ADAM – NOSKE, 2010, 79–81.). Ritkábban, de szerepet kapnak a humán orvoslásban és az állatgyógyászatban is (pl. AVAR, 2012; ULICSNI et al., 2016; VALLEJO – GONZÁLEZ, 2013). Bizonyos madárfajok, például a ragadozó madarak szabályozzák a gazdasági szempontból káros fajok, kártevők állományait (NAUGHTON et al., 1999; BERKES et al., 2000; DICKMAN, 2010), mások az elhullott állatokat takarítják el (MORALEY-REYES et al., 2018). Gyakran időjós állatokként tekintenek rájuk (HOUSTON, 2010, 50–51.;

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

² Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, Vácrátót / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

³ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest. / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

MUIRURI – MAUNDU, 2012; NG'WENO, 2010, 104.). Számos kulturális jelenség, rítus nélkülözhetetlen résztvevői is a madarak. Szerepet játszanak egyes lokális közösségek identitásának kialakításában és fenntartásában (BONTA, 2010a, 96.; HUNN – THORNTON, 2010, 193.), a hatalmi pozíciók szimbolikus megjelenítésében (HOUSTON, 2010).

Az ember és madárvilág kapcsolatának sokszínűsége, mélysége a madarakkal kapcsolatos közösségi, hagyományos ökológiai tudást gyarapítja (GOSLER, 2017). A hagyományos ökológiai tudás egy kumulatív, dinamikus folyamat, amelynek keretében a nemzedékeken átívelő, tanult tudáselemek, a folyamatosan gyarapodó személyes tapasztalatok és a világkép elemei ötvöződnek, tesztelődnek, kialakítva egy jellegzetes, lokális kapcsolatrendszert az emberi közösség és az élővilág között (BERKES et al., 2000; BERKES, 2017). A lokális kapcsolatrendszerben sajátos helyet foglalnak el azok a fajok, amelyek valamilyen kulturális szempont miatt válnak kiemelkedővé (vö. BULMER, 1967; del HOYO, 1992). Az európai rurális közösségekben ilyen, kulturálisan fontos szerepet játszanak az emberi településekhez alkalmazkodott életmódú fecskefajok (RÁCZ, 2012). Kontinensünk rurális településeinek, sőt városainak jellegzetes fecskefajai a füsti fecske (*Hirundo rustica*) és a molnárfecske (*Delichon urbicum*) (1a-b kép). E fajok fészkelése, életmódja összefonódott az emberi építményekkel, településekkel (SZÉP, 2009; 410.; KRÁLL – KARCZA, 2009, 416.; GREEN, 2019, 92.). Táplálkozásukban kihasználják az európai kultúrtájukban működő kisparaszti, külterjes, változó mértékben, de az állattartásra mindenképpen építő tájhasználati rendszerek biztosította táplálékbőséget (MÖLLER, 2001; BONTA, 2010b, 17.; ORŁOWSKI – KARG, 2011, 1023.). Az életmódjuk is szerepet játszik abban, hogy a füsti- és molnárfecskéhez már az ókortól kezdve számos kulturális jelenség, hiedelem és megfigyelés köthető (GREEN, 2019, 87.).

1a. kép Füstifecske (füsti fecske – *Hirundo rustica*). Fénykép: Ulicsni Viktor.

Ib. kép Villásfarkú fecske (molnárfecske – *Delichon urbicum*). Fénykép: Babai Dániel.

A fecskék a magyar népi kultúrában is fontos szerepet játszottak, megkülönböztetett figyelemben részesültek. Több tájegységen is Isten madarának tekintették, tisztelet övezte őket (SZENDREY – SZENDREY, 1940, 323.). Tavaszi érkezésükhöz, fészkelésükhöz, és őszi vonulásukhoz is számos népi megfigyelés és jóslás kapcsolódott Európa-szerte (GREEN, 2019), így a Kárpát-medencében is (SZENDREY – SZENDREY, 1940, 323–324.).

Tanulmányunkban a füstifecske (*Hirundo rustica*) és a molnárfecske (*Delichon urbicum*) kötődő hagyományos ökológiai tudást vesszük számba a gyimesközéploki Hidegségpataka völgyében. Célunk volt 1.) a fecskefajok népi biológiai osztályozásának vizsgálata; 2.) a fecskefajok életmódjával kapcsolatos ismeretek, hagyományos ökológiai tudás feltárása (pl. populációdinamika, táplálkozás, vonulás); valamint 3.) a fecskefajokhoz kapcsolódó mondák, hiedelmek összegyűjtése, elemzése.

A kutatás helyszíne: Gyimes

A fecskefajokkal kapcsolatos etnoornitológiai kutatásokat Gyimesközéplok (Lunca de Jos), Hidegségpataka (Valea Rece, N 46,3722° E 25,5724°) településrészen, a Keleti-Kárpátokban, Romániában végeztük. A vizsgált terület egy hegyvidéki kultúrtáj, ahol a település 8–900 méter, a helyi közösség által gazdaságilag hasznosított területek pedig 800–1400 méter tengerszintfeletti magasságon helyezkednek el (a teljes terület a fáhatár alatt, az erdőzónában található). Az éghajlat montán-boreális, ahol az éves átlaghőmérséklet 4–6 °C, a csapadék éves mennyisége pedig 700–800 mm között in-

gadozik (PÁLFALVI, 1995; ILYÉS, 2007). A területet egykor csaknem összefüggő lucosok borították (DONIŤA et al., 2005; BABAI et al., 2014). Az erdőt a 17. századtól irtották a hegygerinceken a pásztorok, a völgyekben a folyamatosan érkező telepések (ILYÉS, 2007; BABAI et al., 2014, 27.). A táj drasztikus átalakításával, az erdőterület csökkenésével, az antropogén eredetű irtásrétek területének kiterjesztésével kialakult a ma jellemző tájkép, amelyet 29,4% erdőborítás, 65,6% gyep (kaszáló és legelő), 1,1% szántó, valamint 3,9% egyéb hasznosítású terület (pl. beépített terület, út) jellemez (ERDÉLYSTAT, é. n.).

A terület állatvilága jellegzetesen hegyvidéki, a Kárpátokra jellemző, amelyben a nagyragadozók (barna medve – *Ursus arctos*, szürke farkas – *Canis lupus*, eurázsiai hiúz – *Lynx lynx*) nagy számban vannak jelen (CHAPRON et al., 2014, 1517.). A fenyvesek olyan jellegzetes madarai is megtalálhatók itt, mint a siketfajd (*Tetrao urogallus*), a keresztcsőrű (*Loxia curvirostra*) és a fenyőszajkó (*Nucifraga caryocatactes*). A zárt hegyvidéki erdőkre jellemző fajok mellett azonban a nyílt élőhelyeken, elsősorban a kaszálókon, valamint a patak menti élőhelyeken is jellegzetes állatfajok tűnnek fel, akár a település területén belül is. A hegyvidéki patakok mentén a vízirigó (*Cinclus cinclus*), az ember alkotta gyepekben (kaszálók és legelők) a fogoly (*Perdix perdix*), a fűrj (*Coturnix coturnix*), valamint az emberkövető madárfajok, a barázdabillegető (*Motacilla alba*), a házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochorus*), valamint a fecskék egyaránt jelen vannak. A fecskefélék közül e tájegységen két egyformán emberkövető faj, a füstifecske (*Hirundo rustica*) és a molnárfecske (*Delichon urbicum*) fordul elő. A két gyakori fecskefaj vonuló, a telet a Szaharától délre, Közép- és Dél-Afrikában töltik, akár 9000 km-t is megtéve telelőterületükig (SZÉP, 2009, 410.; KRÁLL – KARCZA, 2009, 416.; MAGYAR MADÁRTANI ÉS TERMÉSZETVÉDELMI EGYESÜLET, 2021a, 2021b).

A vizsgált település összlakossága 2340 fő, amelynek 99%-a magyar nemzetiségű, 99,2%-a római katolikus vallású (ERDÉLYSTAT, é. n.). A népességszám az 1950-es évektől viszonylag állandó (ILYÉS, 2007). Az alapvetően a külterjes gazdálkodáshoz kötődő fecskék szempontjából is fontos, hogy a gazdálkodás egy félig önellátó hegyvidéki gazdálkodási forma, amelynek fő pillére a tejtermékek előállítására specializálódott istállózó szarvasmarha-tartás, az ehhez kapcsolódó külterjes gyepgazdálkodás. A szántóföldi burgonyatermesztés is fontos szerepet kap (BABAI et al., 2014). Becslésünk alapján a családok kb. 95%-a folytat ilyen jellegű, külterjes gazdálkodást főállású gazdálkodóként, vagy egyéb főállás mellett másodlagos jövedelemforrás biztosítása céljából. Ennek eredménye, hogy a csökkenő trendek ellenére Kárpát-medencei viszonylatban jelentős a településen az állatlétszám, átlagosan 1,75 szarvasmarha jut egy családi gazdaságra (SÓLYOM et al., 2011, 18.).

Alkalmazott módszerek

A fecskékkel kapcsolatos hagyományos ökológiai tudás kutatása során kötetlen felsorolásra (freelisting) (NEWING, 2010, 147–148.) építő interjúk segítségével körvonalaztuk a gyimesi népi fecsketaxonokat, majd félig-strukturált, végül strukturált interjúk segítségével tártuk fel a fecskékkel kapcsolatos hagyományos ökológiai tudást, valamint

a kapcsolódó ismereteket (NEWING, 2010, 101–103.). Az interjúk alkalmával színes fényképek, illetve európai madárhatározóban (MULLARNEY et al., 2018) szereplő rajzok segítségével határoztuk meg a népi taxonok körét, a helyi nevek biológiai jelentését. Végül strukturált interjúk segítségével módszeresen feltártuk a fecskék taxonómiájával, életmódjával, a fecskékhez kötődő folklórszövegekkel kapcsolatos tudást. Az interjúk 2015 és 2020 között készültek. A kutatás során 51 Hidegségpatakán élő lakossal készítettünk interjúkat, akik valamennyien gazdálkodók.

A begépelte interjúszövegeket Excel-táblázatba rendeztük, majd kulcsszavak segítségével kódoltuk, és külön elemeztük az életmód valamennyi részterületét, a táplálkozás, szaporodás, vonulás kapcsán elhangzott gondolatokat. Az interjúk magyar nyelven hangzottak el, azokat az interjúalanyok előzetes, szóbeli engedélye birtokában diktálással rögzítettük, majd szó szerint lejegyeztük. Az interjúalanyokat előzetesen tájékoztattuk a kutatás céljairól, publikálási szándékunkról. Az eredmények szemléltetésére a szó szerint lejegyzett interjúrészleteket használtuk fel. Valamennyi szó szerint idézett interjúrészlet az első szerző által készített interjúkban hangzott el.

Eredmények

Népi taxonómia

A hidegségi gazdálkodók két fecsketaxont ismertek, a *füstifecskét* (füsti fecske – *Hirundo rustica*) és a *villásfarkú fecskét* (ritkán: *martifecske*) (molnárfecske – *Delichon urbicum*). A *füstifecskét* gyakran csak *fecskének* nevezték, ami arra utal, hogy ez a faj a fecske-taxon típusfaja. Ugyanakkor a megkérdezett helyi gazdálkodók több mint a fele tudta, hogy a faluban két fecskefaj fordul elő, amelyek külseje eltérő: „a farka tövinél nem fehér; s vannak olyanok, amelyeknek a farka tövinél fehér, jól látszik”. A *füstifecske* (*Hirundo rustica*) arról ismerhető fel, „hogy, ha így leszállott, nézed, akkor annak ugye, itt [a torka] barnásabb, vagy vörösebb”. Ezzel szemben a *villásfarkú fecske* (*Delichon urbicum*): „a villásfarkú fecske az, amelyiknek hátul olyan fehérsége van. Olyan farka van, mint a villa.” A két faj fészkelőhely-preferenciája is jellegzetesen eltérő, hiszen amíg a *füstifecske* leggyakrabban istállókban, melléképületekben fészkel (2. kép), addig a *villásfarkú fecske* a házak eresze alá rak fészket: „a füsti inkább a fekete, az van benn a házba’, az istállókba’. Inkább a villásfarkú rak az ereszek alá.” Ugyanakkor a *füstifecskét* és a *villásfarkú fecskét* sokan egy fajnak tekintették Hidegségben: „én csak egyféléét ismerek. Lehet többféle is, de ezt az egyet ismerjük, amik idejönnek hézzánk.” Aki így vélte, hogy egy fecskefaj van a tájban, az – nyilván – a fészkelőhelyek közt sem tett különbséget: „hát, ezek az istállókba is felrakják. Az istállóba rakták most nálunk. Az épületek oldalára is. Ez ugyanaz.”

2. kép A zárt helyen épült fészekben a kirepülés előtt álló füstifecske-fiókák alig férnek el. Fénykép: Babai Dániel.

A fecskék tavaszi érkezése

A hidegségi gazdálkodók beszámolóí alapján mindkét fecskefaj tavasszal érkezik vissza Hidegségbe (is), a *leánykamadarakkal* (barázdabillegető – *Motacilla alba*) egy időben: „mikor a leánykamadár megjelenik, ők is már, ők majdnem egy időbe ’jönnek a leánykamadarakkal”. A visszatérés ideje általában április második fele: „a fecskék csak tova április derekától tovafelé...” Megjelenésüknek mindig nagyon örültek a hidegségiek: „úgy örvendtem, mikor meghallottam, hogy csirikol”, hiszen a fecskék a tavasz hírnökei: „tavasszal, má’ mikor megérkezik, akkor ugye, má’ tudjuk, hogy tavasz hírnöke”.

Fészkelés

A fecskék érkezésük után nekifognak a fészkek megépítésének vagy felújításának. A hidegségi gazdák igyekeztek segíteni a fecskék fészkelőhely-kiválasztását: „nyitom ki [az istállóajtót], hogy jöjjenek, mikor megérkeznek. Gyertek, rakjatok [fészket]!” A fészkepítésben vagy tatarozásában a fecskepár mindkét tagja részt vesz: „leszállnak, mikor rakják a házikat, így az utcába is, mikor ahol a sár van, tudja, ilyen úti sár, szedik rendesen, én néztem. Van egy pár, azok mind a ketten rakják.” A fecskék, az ég madarai lévén, a fészkepítés munkáját a hidegségiek szerint vásár- és ünnepnapokon felfüggesztik: „a fészket ünnepnapon nem rakja a fecske. Ő csak a hétköznap rakja, vasárnap vagy

nagy ünnep a fecske nem rak fészket. Igen, ezt mondták, ezt, édesanyámék azt mondták, hogy nagy ünnepeken a fecske nem rakja a fészket. Akkor megáll. Sem vasárnap.”

Nagyon érdekes, hogy néhány hidegségi gazdálkodó szerint a *füstifecske* korábban nem az istállókban, melléképületekben fészkel, hanem a fazsindellyel fedett házak padlásán (*hiú*) költött, a füstös padlástérben (innen a neve) (*3a-b kép*). Ezeknek a fazsindelyes házaknak korábban nem volt kéménye, a kályha csöve (*szipkája*), ezzel a füst a padlásra volt felvezetve, ahonnan a fazsindelyek közötti réseken távozott. Ezek a padlások alkalmasak voltak a kolbász, szalonna füstölésére: „*a legtöbbben, a kőtséget [a füstölni való húsféléket] ott füstöltük meg. Felhordtuk oda, a padlásra, ami úgy összeköti, macskafának hívjuk mi, na s arra felaggatták, szalonna, kolbász, mindenfélét*”. A füstifecske ezeken a padlásokon fészkel: „*régebb vótak azok a... olyan házak, hogy dránicával [fazsindellyel] vótak fedve. Húst is ott füstöltek a hiúba’. Nem vót kiengedve a fedelen a... nem vót kémény. Csak így a szipka föl vót vezetve, s oda rakták le a disznóhúst, ott füstölték. A ház hiába ott szerette, ahol olyan füst vót. Szerette azt a koromszagot vagy nem tudom. Azér ’hitták füstifecske. Ezek a régi épületeknek a hiába’ [padlásán] fészkeltek. Ahol tüzeltek így nyáron es, télen es.*” Ezekon a padlásokon a füstifecskek a fészket a „szarufához, odaragajszja. Odaragajszja, s olyan ügyes fészkeket csinál.”

3a. kép A fazsindelyes, kémény nélküli házak padlása a beszámolók szerint korábban a füstifecske jellemző fészkelőhelye volt. Fénykép: Molnár Ábel Péter.

A fecskék a fészkek rendbetétele után kezdenek költetni. A gyimesi gazdák megfigyelései szerint a költésben, így a kotlásban és a fiókák táplálásában is részt vesz a hím és a tojó is: „*mind a ketten ülnek a fészket is. Egyik ül valamennyit, s akkor a másik is. Mikor aztán a fiókák meglesznek, akkor viszik az élelmet nekik szerre [sorban, egymás után].*”

3b. kép A füst ezeken az épületeken a tiszaafa-szeggel rögzített, lucfenyőből hasított fazsindelyek közt hagyta el a padlást. Fénykép: Molnár Ábel Péter.

tudják, ember, azt a jó Istenit!” A fiókák gyorsan fejlődnek: *„milyen hamar felnőnek a fiókáik. Há’.* Pillanat alatt. *Az apa es, az anya es, mind a kettő hordja. Egy hónap alatt ki vannak repülve.*” A fecskék általában egy, de megfelelő időjárás esetén két fészekaljat is kirepítenek: *„az kettőt is kiköt. Tavasszal, s nyárba’ is még egy rendet költ. Hamar szaporodik ő.”* Mivel azonban Hidegségben a fecskék viszonylag későn érkeznek, és kezdik meg a költést, a második költésre nincs mindig lehetőség, gyakran csak pótköltésről beszélhetünk, ha az első fészekalj valamilyen okból megsemmisül: *„április végén, május elején érkeznek meg. Na, még fészket raknak, miafféle, egy rendet kötnek. Mind-egyik nem es csinál második költést. Vajh azok csinálnak itt általában’ második költést, hogy az első költésvel valami történik. Hogy vajh macska vagy leverik az emberek, vagy mit tudom én, mit csinálnak, akkor nekifognak, új lakást építenek vagy a lakásik meg van maradva, s akkor második költésnek...”* Gyakran a szarka (szarka – *Pica pica*) fosztja ki a fecskefészkeket: *„itt a nyárba’ egy rendet megett [megevett] a szarka. Biztosan meg, mert a fészkebe’ vótak, s egyszer, há’ semmi.”* Ha ez bekövetkezik, a fecskék pótköltésbe fognak: *„egyszer, há’ semmi, egy se vót. Aztán akkor megint kotoltak, egyhamar má’ esmén’ egy rendet. [...] De milyen hamar nő a fecske! Pillanat alatt fel vótak növe, má’ a fészekből ki vótak repülve. Az jó három hét, s má’ fel van növe. Valahogy a Jóisten így adta, olyan hamar felnőnek, hogy egy pillanat alatt.”* A fészek elhagyására kész fiókákat a szülők fokozatosan tanítják meg repülni, egyre hosszabb szakaszok átrepülésére készítetve azokat: *„olyan ügyesek, mikor repíti. Mert kirepül oda, van a villa vagy a lapát az istállóba’, vagy szeg, valami, s az anya kirepül oda, s akkor ők es úgy men-*

nek utána. Egy nap, két nap olyan félve repülnek, aztán kirepülnek, s akkor ki a drótra. S akkor úgy kezdnek akkor ők is a többiek után menni. Ulyan édesek, mikor látom...”

A második költésben kikelt fiókáknak gyakran nem marad elég idejük, hogy felkészüljenek az őszi vonulásra. Ezek gyakran maradnak Hidegségben, így azonban nem élnek túl a telet: „szeptember 8-án sorakoznak, s ők elmennek Afrikába. Csak azok az egyedek maradnak itt, amelyikek a második kötésből születnek, s nem tudnak odafejlődni, annyira... S ha a zöme elment, a szülők elmennek vagy valami, a többiek elmennek, akkor ezek a fiataloknak még olyan tájékozóképességük nincsen, s ők itt pusztulnak el.”

Előfordul, hogy a fecskék fészket verebek (házi veréb – *Passer domesticus*) foglalják el, akár az első költést követően is: „egy rendet kötnek, má’ a másik rendre a verebmadár, az má’ ravasz. Az amiánt, ha a fecskék kirepültek, abba a helybe má’ hordja a tollat. Mert ugye, a fecske sárból csinálja a fészket, s a veréb, az meg tolluból. Az gyűjti a tollat az ilyen elesett tollat, amíg lesz egy jó fészke. Belékötözik a fecske fészkebe. A veréb, az belékötözik, igen ravasz madár.” A gyimesiek megfigyelései szerint ilyenkor megesik, hogy a fecske bosszút áll a fészkefoglaló verebeken: „bétemeti a likat. Mer’ azért csinál olyan kicsike likat, hogy azon bábújik, s ő oda béfészkel. S aztán a verebek bábújnak [...], s amíg kotel [a veréb], addig a fecske mérgibe bérágassza a likat, s oda a veréb bédöglik. Azt a kicsike likat három-négy család ilyen kicsi fecske esszeáll, s addig hordják a sárt, addig csinálnak, úgy bédugják a likat, hogy a veréb oda bémárad. Há’, én csak így hallottam, de vót úgy, hogy bé volt temetve... há’ láttunk olyant [...], az iskolánál néztük volt egyszer, hogy a lik egyáltalán nem vót.”

Táplálkozás

A fecskék kizárólag repülő rovarokkal táplálkoznak: „hallod-e, ilyen rovarokat, a levegőbe’, a legyeket, szúnyogokat, bogarakat, s ezket [ezeket], na. Ő alatt nem tud, így a földön, nem. Fenn a levegőbe’, amit elkap.” A rovarokra vadászó, fel-alá szálló fecskék táplálkozási viselkedése a közelgő esőt is előre jelzi: „észre lehet venni, hogy mikor így alatt [alacsonyán] jár, így a füvek tetején, akkor ugye, azok a legyek le vannak jöve így, mer’ fenn a levegőbe már másabb levegő van, s akkor legyülnek, akkor eső lesz. Mikor így elmennek fel, hogy alig látod oda fel, akkor már azok a legyek úgy elmennek fel a levegőbe, akkor oda fel étkeznek.”

Az őszi vonulás

Az őszi vonulásra készülő fecskék augusztus második felében kezdenek gyülekezni: „a fecskék, amikor összegyűlnek, annyi van... Az Szent Istvánkor van, augusztus 20-án.” A fecskék ebben a néhány hétig tartó időszakban nap, mint nap nagy tömegben gyülekeznek a villanydrótokon: „de ők má’ ezt érzik, az időt. Mikor úgy van, hogy jön szeptember elseje körül, úgy csoportosodnak össze, hogy mikor a villandrótokat, mind a két vajh három szálát megfonják, aztán egyszer úgy eltűnnek.” (4–5. kép) Végül a fecskék szeptember elején, Kisboldogasszony napja (szeptember 8.) körül indulnak el, mielőtt még az időjárás igazán hidegre fordulna: „a fecske nem bírja a hideget. Így ősszel is,

4. kép A villany bevezetését megelőzően a fecskék elsősorban a csűrök tetején és a fákon gyülekeztek. Fénykép: Ulicsni Viktor.

5. kép A vonulás előtt a füstifecskék a villanyvezetékeken gyülekeznek. Fénykép: Babai Dániel.

hát a' má', Kisasszonykor... Csirregnek, s mennek. A fecske az ulyan, hogy az kényes állat! Az érzi a hideget!” A hideg idő beköszöntét is jelzi, ha a fecskék elvonulnak: *„Kisboldogasszon után a fecske leszarta a kalapot. Úgyhogy azután má' a kucsmát lehet tenni fel, Kisboldogasszontól.”* A megkérdezett gazdák kifejtették, hogy a vonulás elsődleges oka nem a hőmérséklet csökkenése, hanem a táplálékhiány: *„megfagynának. Ugye, a fecske nem eszik másképpen, ott fenn a levegőbe', amit kap bogárokat, rovarokat, azt kell. Az télen nincsen, s megdöglene étlen.”* Ezért addig nem is jönnek vissza, amíg a repülő rovarok ismét meg nem jelennek Gyimesben: *„repülőleg fogja el az étkezést. Ugye, télbe' nálunk nincs repülő szúnyog vagy lepke, vagy ehhez hasonló. Csak tavasszal, mikor megindulnak ők es, akkor jönnek a fecskék.”* A fecskék vonulására a klímaváltozás is hat, emiatt egyre később indulnak délre: *„most már csak melegebb lett nálunk is itt az éghajlat, melegedik, egyre melegedik az éghajlat, úgyhogy szeptember végéig itt vannak. Még októberbe' is, amikor nem hűl le nagyon az idő. Úgyhogy most má' melegebb az idő itt nálunk is, az időjárás, úgyhogy tovább vannak.”*

A hidegségiek a fecskék vándorútjának céljával általában „meleg Indiát” jelölték meg, noha „meleg India” nevének eredetéről vagy földrajzi elhelyezkedéséről nem mondtak semmit: *„a fecskék ugye, télen nincsenek itt, meleg Indiába, így mondják, oda elmennek, meleg Indiába. Ott telet.”* „Meleg Indiáról” mindössze annyit lehet tudni, hogy éghajlata megfelelő a fecskék áttelelésére: *„ott nincs se tél, ott nincs se ősz, se tél, semmi. Örökké nyár van. Nem tudom, milyen rész, merre van az.”* Azt, hogy a fecskék „meleg Indiában” telelnek, egy, a 20. század elejére visszanyúló történet mondja el: *„mennek meleg Indiába, így van a szó. [...] Itt vót egy öreg bácsi, ő mesélte. [...] S akkor én hét éves vótam [az interjúalany 1921-ben született], s ő kilencvenvalahány éves vót. S kiültünk este, s nappal is oda a pitvar elejibe, s nekem mondta a régiségeket, s mind eszembe' van. [...] Vót neki a műhelye, ott vót egy jó nagy épület. S ugye, ott az ajtó mindig nyitva vót, nagy ajtó vót, mer' ő ott dógozott. S a fecskék oda fészket raktak, s állandóan oda jöttek vissza. S akkor, mikor visszajöttek a fecskék, akkor a – nagy kapu vót –, a kapu tetejire rászálltak, s egyet énekeltek. Úgy mondták, csicseregnek. Csicseregtek, s akkor aztán mentek a fészekbe. Akkor meglátta az ember, hogy egy fecskének egy kicsi piros valami a nyakába' van. [...] S akkor addig leste, éjszaka megfogta. Mer' éjszaka belémentek a fészekbe. S megfogta. S egy kicsi cédula vót téve a nyakára. S rá vót kötve. Ő azt levette, s a fecskét eleresztette. S akkor kibontotta, s kicsi cetli vót, s finom, vékon írásval rá vót írva: »Hol teleltél, kicsi fecském?« Aszondja: »A Pap János hiába' [padlásán], meleg Indiába'.« Még ott es vannak magyarok, meleg Indiába'.”* Újabban, elsősorban a televízió ismeretterjesztő műsorai révén mind többen említették, hogy a fecskék valójában Afrikában telelnek: *„így mondjuk, én se tudom, de Afrikába'.”*

A gyimesi gazdálkodók beszámolóí szerint a fecskék, hogy felkészüljenek a megterhelő vándorútra, és megfelelő fizikai állapotba kerüljenek, feltöltik zsírraktáraikat. Ilyenkor nagy szükség van a megfelelő táplálékforrásokra. Egy feltételezés szerint maguk a fecskék is gondoskodnak élelemről a hosszú vonulás előtt: *„mondta volt valaki, hogy termeli magának a palloskát [poloskát]. S avval teli van, s azért' csipegeti így magát örökké, hogy abból táplálkozik. Így mikor mennek el oda messze, felülnek a hajókra, abból táplálkozik. Mer' vót olyan, hogy leverték így a fészket, s rajtakaptak, hogy teli*

vót a fészek ilyen poloskával. [...] S ők azt úgy magikból szedik ki, mikor így takarítsa, s avval étkezik. Avval táplálkozik. Amikor így menyen [megy] hosszú útra.” Erre azért van szükség, mert a fecskék vonulási útvonala a Földközi-tenger felett vezet át, a fecskék „*ott nem es kaptak ennivalót, kibágyod [kimerül], minden, mer' sokat kell menjen a tengeren, amíg keresztülmeen az óceánon.*” A hosszú tengeri szakasz különösen megterhelő a kistestű madarak számára, főleg ha az időjárás is kedvezőtlen, amikor a madarak tartós szembeszéllal kell, hogy megküzdjenek. Ezért a hidegségiek úgy gondolják, hogy a fecskéknek a tengeri út során mindenképpen szükségük van pihenőre. Pihenőhelyként a nyílt tengeren csak az arra közlekedő tengerjáró hajók jöhetnek szóba. Eszerint ezekre a hajókra a fecskék rászállnak, megpihennek. Időnként azonban, a hidegségiek szerint, olyan mennyiségben szállnak a hajókra, hogy akár azok elsüllyedését is okozhatják: „*a fecskék annyira reászállottak a hajóra, hogy a hajó nem bírta. Kelltt leseperjék a szegényeket, hogy ugye, má' annyira kimerültek, biztosan a sok repüléstől, hogy elfárodtak, s akkor szállottak reá, ugye, a hajókra. Mind seprették belé, aszongya, a vízbe, azt édesapámtól hallottam, beszélte.*” Ez a gyakorlat a hidegségiek szerint hozzájárul a fecskeállomány jelentős csökkenéséhez is: „*aszonyák, hogy szállnak reá a hajókra, mikor mennek. Seprik belé a vízbe őket. Nagyon kicsi [kevés] fecske van. Máskor több vót.*” Néhányan úgy vélték, hogy fecskevédelmi célból napjainkban már a természetvédők is segítik a fecskéket hajók kihelyezésével: „*most, azt mondták, hogy külön van téve, amikor ősszel mennek, külön hajó van a fecskéknek téve. Aztán én nem láttam, csak így mondják.*”

Azonban nem mindenki gondolja úgy, hogy a fecskék vándormadarak lennének. A fecskék jól látható életjelenségeit, a fészekrakást, az ivadékγονδοzást, a táplálkozást alaposan meg tudták figyelni, de a vonulás jelenségét nyilvánvalóan nem. Bár jóval kevesebben tagadták a fecskék vándorlásának tényét, mint például a kevésbé szem előtt lévő, ezért nehezebben megfigyelhető kakukk (*Cuculus canorus*) vagy barázdabillegető (*Motacilla alba*) esetében, nem volt konszenzus a kérdésben a település lakói között. Azok közül, akik állítottak valamit a fecskék téli tartózkodását illetően, nagyjából harmaduk vallotta azt, hogy a fecskék helyben maradnak, és elrejtőznek a hideg hónapokban. A rejtőzésnek is többféle módozata volt ismert: „*Lehetnek azok, amelyikek, hogy télen es itt maradnak. S kinn. Mer' vannak a hegyeken is fecskék, amelyikek nem mennek el. De ezek a füstiek, amelyikek, ugye, vándorolnak, hogy tavasszal jőnek, s ősszel má' elmennek. Ez, azok a füstifecskék. De lehetnek, amelyikek itt a hegyi, így a hegyekbe' maradnak.*” / „*Megélnék, maradnak. Erdőkbe'. Nagy erdőkbe', hegyeken maradnak fecskék, én többször hallottam, hogy így emberektől, hogy fecskéket láttak. Nagy erdőkbe'. Télire itt maradnak. Lehetnek azok, nem tudom.*”

A fecskeállomány alakulása

A fecskék száma valamennyi hidegségi gazdálkodó szerint nagyon lecsökkent az utóbbi időben: „*rég tényleg annyi vót, így ősszel is gyűlökeztek, annyi vót, hogy a villanydrótok feketék voltak. De most nincs olyan túl sok.*” Az állomány csökkenéséről az üresen maradó fészkek is tanúskodnak: „*fecske sokkal kevesebb van. Nálunk van az istállóba', öt fészek vót a múlt évbe', az idén csak egybe' vót fecske az öt közül.*” Ez a folyamat

a hidegségiek szerint sem állt meg, és akár a fecskék kipusztulását is eredményezheti: „*én többet nem mondok, de harminc év múlva nagyon keves lesz. Csak vajh egy lesz. Most má' keves van.*”

Pedig a hidegségiek nagyon szeretik a fecskéket, ahogy ezt számos, e madarakkal kapcsolatos történet, cselekedet is bizonyítja. Gyakran a fészekrakást vagy a költés sikerességét segítik a helyi gazdálkodók: „*leesett [a korábbi fészek] [...], s ahol vót, oda most raknak [új fészket]. Üttem szeget belé [a gerendába], érti, ha rakják, akkor a szeget beléfoglalják, s akkor nem esik le, érti. Úgy szeretem őket. Mikor eljönnek, hála legyen a jó Istennek, megértük, hogy visszajöttek a kicsi fecskék. [...]. Ezek egy jóhiszemű, kicsi állatok.*” Olykor éjszakázó helyet is készítenek az istállóban fészkelő füsti fecskék számára: „*vótak tizen, hát én úgy szerettem, s úgy örvendtem. [...]. Szegeztem deszkát, mer' a fészekbe nem fértek, tudja, sok, s akkor má' nőnek, s minden. Ügyesen ott azon a deszkán aludtak, amíg mentek el. Érti, ott egy helyt, ők egymás mellett, hogy kényelmesen vótak el.*”

A fecskék a közösség védelme alatt állnak. Ha valaki valamilyen módon kárt tesz a fecskék fészkeiben, azt isteni büntetés érheti: „*a fészket sem szabad leverni, mer' megver az Isten, hogyha a fecskének a fészket levered vagy a fecskét bántod, ezt nem vót szabad, ezt mindig óvták az emberek, hogy a fecskét bántódás ne érje egyáltalán.*”

Az eredmények megvitatása

A fecskékkel kapcsolatos pozitív attitűd

A fecskefajok akár egy, akár két népi taxonként is kitüntetett figyelemben részesültek a gyimesi közösségben. Ilyen jellegű pozitív attitűd Gyimesben a vadon élő állatok közül elsősorban madarak esetében volt jellemző (BABAI et al., 2017). A fecskék az ég madarai, amelyeket Jézus áldott meg jótettükért, és amelyek jelenlétükkel áldást hoznak a családokra (MAGYAR, 2003, 138.). A fecskékkel kapcsolatos pozitív attitűd egész Európában jellemző volt, kivéve Skóciát és Írországot, ahol az ördög madarának tartották őket (GREEN, 2019, 99.). A fecskék kiemelt kulturális szerepe és a megkülönböztetett figyelem más Kárpát-medencei közösségekben is jellemző volt (JAKABB, 2012, 122–123.), így Kalotaszegen (WISLOCKI, 1892, 52.), Baranyában (NAGY, 1892), a Hunyadi-Erdőháton (GAÁL, 1928) vagy Bács megyében (NAGY, 1896). A magyar néphitben *Isten madarainak* nevezett fecskék (SZENDREY – SZENDREY, 1940, 323.) jelentős szerepet játszottak különféle hiedelmekben (JANKÓ, 1891, 278.; GÖNCZI, 1907, 36.; VALENTÉNYI, 1909, 41.; SZENDREY, 1937, 162.; SZENDREY – SZENDREY, 1940, 323–324.; CSABA, 1947, 116.), az időjósulásban (WISLOCKI, 1892, 52.; KRISTÁLY, 1895, 118.; KIMNACH, 1902, 227.; SZENDREY – SZENDREY, 1940, 324.), ritkábban a gyógyászatban is (JANKÓ, 1891, 283.; ISTVÁNFY, 1894, 345.; SZENDREY, 1937, 160.; SZENDREY – SZENDREY, 1940, 324.).

A fecskék szerencsét hoztak arra a családra, ahol fészkeltek ((ISTVÁNFY, 1902, 270.; GREEN, 2019, 90.). Ennek köszönhetően társadalmi normák írták elő a közösség tagjainak elvárható, etikus viselkedését a fecskékkel szemben. A normák megszegése számos

közösségekben vont büntetést maga után, így Gyimesben is. A vizsgált településen, mint azt már korábban idéztük, ha valaki leverte a fecske fészket, azt az embert szerencsétlenség érte. A fecskét nemcsak Gyimesben, hanem Európa több országában (GREEN, 2019, 96.), valamint számos Kárpát-medencei közösségekben is védték ilyen társadalmi normák (vö. MAGYAR, 2018, VI, 235–236., 2021, III, 145.). A fecskével szembeni etikátlan, normaszegő viselkedés egyik leggyakoribb következménye a véressé váló tehéntej volt (NAGY, 1892, 71., 1896, 94–95.; GAÁL, 1928, 57.; K KOVÁCS, 1945, 53.). A normaszegés másutt balszerencsét, szerencsétlenséget okozott (JANKÓ, 1891, 283.; WISLOCKI, 1892, 52.; SZÉKELY, 1896, 379.; RÉVAL, 1905, 295.), akár a lakóház leégését is eredményezhette (SZENDREY – SZENDREY, 1940, 324.; BABAI et al., 2016).

A fecske iránti kiemelt figyelem jele a költés segítése is, amely más madárfajok esetében nem jellemző. A fecske kapcsán számos gyimesi adat bizonyítja a fészkelésről való gondoskodást. Hasonló adatok kerültek elő a bodrogi Vajdácskáról (SZOLNOKY, 1956, 609.). Ezzel szemben nagy szégyen volt az, ha a fecske elhagyott egy házat (SZOLNOKY, 1956, 609.). A fecskék fészkelőhely-preferenciája kapcsán érdekes adatok kerültek elő a Hidegségpatakon készült interjúk során. A füstös padlás, illetve a nyitott kémény, mint fészkelő hely a szakirodalomban is ritkán jelent meg (például HERMAN, 1901; JAKABB, 2012, 122.; de lásd például HARASZTHY, 2019, 295.).

A fecskékkel kapcsolatos magyar néprajzi szakirodalom azonban szinte soha nem tér ki arra, hogy melyik fecskefaj szerepel az adatokban (kivéve: NAGY, 1892, 71.). A gyimesi adatok, valamint moldvai, gömöri, szilágysági gyűjtések (ULICSNI ined.) alapján úgy tűnik, hogy a magyar népi kultúrában, ahogyan egész Európában (GREEN, 2019, 88.) a füsti fecske (*Hirundo rustica*) tekinthető a fecsketaxonok típusfajának. Így a néprajzi adatok többsége minden bizonnyal erre a fajra vonatkozatható.

Noha ahhoz, hogy az etnoornitológiai tudás a természetvédelemben hasznosítható legyen, ritkán elegendő a helyi közösségekben ismert népi taxonok nevének és osztályozásának feltárása (BONTA, 2008), a fecskék esetében ez is jelentőséggel bír. A népi fecsketaxonok fajokat összevonó osztályozása (vö. BERLIN, 2014) a molnárfecské (*Delichon urbicum*) fészkelési lehetőségeinek beszűkülését eredményezi. Abban az esetben, ha egy közösség egy fecsketaxont ismer, amelybe a füsti- és a molnárfecské egyaránt beletartozik, akkor a két faj eltérő fészkelőhely-preferenciája összemosódik. Az elsősorban a molnárfecskére jellemző, a házak eresze alatti fészkekrakást sokan korlátozzák („*az eresz alá ott jönnek, s akkor fossák össze ott mind a fal oldalát*”), mert az istállók, csűrök elegendő fészkelőhelyet biztosítanak. Ez az attitűd elsősorban a füsti fecskére jellemző fészkekrakási stratégiákat támogatja, miközben a *villásfarkú fecské* (molnárfecské – *Delichon urbicum*) visszaszorulását eredményezi.

A gyimesi gazdálkodók a fecskék állományának folyamatos csökkenését érzékelik. Erre utal az üresen álló fészkek számának növekedése. A gyimesiek véleménye szerint elsősorban a vonulási útvonal kedvezőtlen eseményei, a tengeren történő átkelés a felelős a fecskefajok állományának csökkenéséért. A vonulás kockázatai azért kerülnek előtérbe, mert a gyimesi közösség életmódja még mindig a külterjes, hagyományos tájhasználatra épül (BABAI – MOLNÁR, 2014; BABAI et al., 2021), így az állatállomány csökkenése jóval kisebb mértékű, mint Európa más tájain, azaz a táplálékforrások,

a repülő rovarok visszaszorulása nem érzékelhető. Ezért nem a táplálékhiány, hanem a vonulás katasztrofális eseményei kapcsolódnak össze az emberek tudatában a fecskék állományának csökkenésével (vö. MÖLLER, 2001).

Az ismeretszerzés sokrétűsége – folklór és tudományos tévhitek

A fentiekben bizonyítást nyert, hogy a gyimesiek milyen alapos ismeretekkel, személyes megfigyeléseken alapuló tudással rendelkeznek a fecskefajok életmódjával kapcsolatosan. Az elmondottaknak azonban csak egy része alapszik a tapasztalatokon, akár személyes, akár nemzedékeken átívelő tudáson. Egy másik része hitalapú, valaki valamikor elmesélte, és a többiek ezt valamiért hitelesnek érezve továbbadták azt. Utóbbi ismeretekből is folklorikus szöveghálózat jött létre a gyimesiek körében, amelyet érdemes kicsit alaposabban is megvizsgálni.

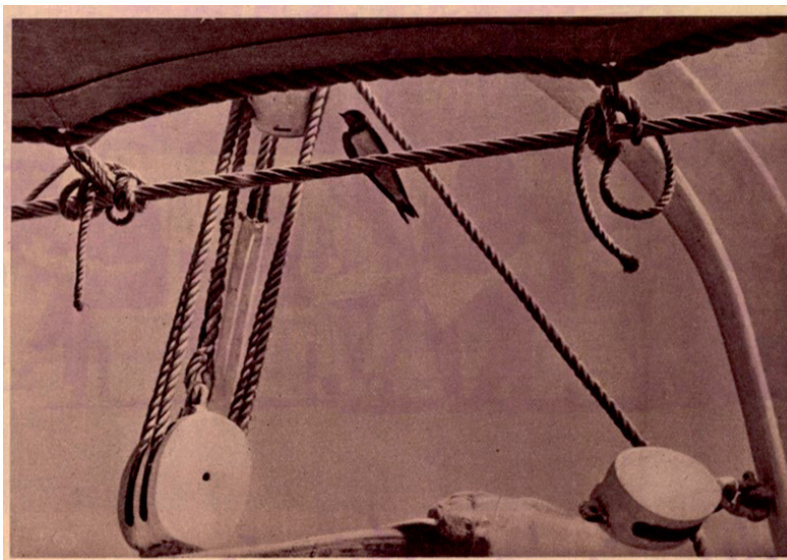
Előjáróban annyit szükséges elmondani, hogy az adatgyűjtés sajátos tematikája miatt a fecskékkel kapcsolatos folklór jellegű ismeretek csak kisebb részben hangzottak el az interjúk során. Ritkábban fordulnak elő, vagy teljesen hiányoznak például a fecskékhez kapcsolódó mondókák, kalendáriumi rigmusok, szólások, közmondások, amelyek pedig más tájegységeken igen elterjedtek (pl. NAGY, 1896, 95.; GAÁL, 1928, 57.; SZENDREY – SZENDREY, 1940, 323–324.), s amelyeket az átlag magyar anyanyelvű, városi emberek is ismerhetnek, főként az iskolai tananyagoknak köszönhetően. Iskolás tudás átadására is van példa: „*Hát úgy, hogy azt írta a Petőfi, hogy hogy es írta... valahogy, mikor má' a fecske megjött és Szent György is beköszöntött.*” Valójában Gyulai Pál verséből származik az idézet, *A vén almafa* címűből, ami nagy valószínűség szerint iskolai tananyag lehetett, s onnan emlékszik rá az előadója. A fecskének nemzetközi viszonylatban is nagyon gazdag a folklórja, különösen gyakran fordul elő mesékben, vallásos elbeszélésekben, mondókákban, időjárást jósló rigmusokban (lásd PITRÈ – WALKER CAMEHL, 1912). Ugyanakkor a gyimesi terepmunka során rögzítettünk olyan, szintén folklorikus természetűnek tekinthető elbeszéléseket is, amelyek más kontextusú gyűjtésben, másfajta interjúszituációban eddig legalábbis nem kerültek a kutatók látókörébe.

Bizonyos madárfajok rejtélyes őszi-téli eltűnése, így a fecskék vonulása is az európai közösségek figyelmének középpontjában állt. Kiemelt esemény volt a fecskék tavaszi érkezése (GREEN, 2019, 93.), amelyet több tájegységen Gyümölcsoltó Boldogasszony napjához kötöttek (pl. Vendvidéken: CSABA, 1947, 116.; TISOVSZKY, 1988, 99.). Ez egybeesik a fagymentes időszak elérézésével, így az ókor óta a tavaszi vetési munkák megkezdésével. Ezért kontinensünkön a fecskéket számos régióban, így Gyimesben is a tavasz hírnökeinek tartották (GREEN, 2019, 90.). A fecskék őszi vonulása szintén a figyelem középpontjában állt. Az őszi vonulás a hideg idő beköszöntét, ezzel a kezdődő nehézségeket is szimbolizálta (GREEN, 2019, 94.). A magyar nyelvterületen általában Kisboldogasszony napjához (szeptember 8.) kötötték a fecskék indulását (pl. CSABA, 1947, 116.; TISOVSZKY, 1988, 99.). Az ettől való eltérés az őszi időjárásra utalt: ha szeptember 8. után még lehetett látni a fecskéket, az hosszú őszt jelentett. A fecske és a gólya vándormadár mivoltára a 19. század végétől az oktatási segédletek és tankönyvek is felhívták a figyelmet (pl. ÖVEGES – WIEMANN, 1911), és sokféle ismeretet közvetítettek

a fecskék fészekrakásával, fiókáik táplálásával, összességében az állat életmódjával kapcsolatban is (DREISZIGER, 1909, 214–215.; EMBER et al., 1911, 104–106.). Más tankönyvek pedig a fecskékkel kapcsolatos alapvetően pozitív vallásos képzetekre fektették a hangsúlyt (BARTHA – PRÓNAI, 1914, 11–15.).

A fecskék őszi-téli eltűnésére számos – a maga korában tudományosnak számító – magyarázat született, amelyek a fecskék melegebb éghajlatú területekre vándorlása mellett téli (víz alatti vagy föld alatti) hibernációját, sőt a Holdra költözését is feltételezték (GREEN, 2019, 89.). Csak a 19. század második felében vált elfogadottá a természettudósok és a laikusok körében is az, hogy a fecskék vonulnak, és nem hibernálnak (GREEN, 2019, 103.).

Az interjúalanyok többsége a fecskéket költöző madárnak vélte. De ők sem feltétlenül gondolkodtak hasonlóan a célállomást és az odajutás módját illetően. Az ebben a témában elhangzott elbeszélések nem a szokványos hiedelemtörténetek sémáját követik, hanem feltehetően más társadalmi rétegek műveltségének elemeiből, olvasmány-, iskolai-, rádió-, illetve televíziós élményekből állhatnak össze. A helybeli színhagyományban ugyanakkor valamiféle egységet alkotnak, illetve variánsálózatot hoztak létre, akár csak a hagyományosnak nevezhető hiedelmek és a folklórra jellemző egyéb kifejezési formák. A vonulás tekintetében többen említették, hogy a fecskéket ebben hajók segítik. Nehéz ugyanis elképzelni a hosszú repülést, a tengeren átívelő több hetes utat. Nem zárható ki, hogy ez a gondolatmenet vizuális élményeknek, tévés ismeretterjesztő filmeknek, vagy az olvasmányokat illusztráló képeknek köszönhető (6. kép).

6. kép Hajókötélen megpihenő, vonuló füstifecske. Kép a *Pesti Hírlap Képes Mellékletéből*, 1934, 56. évf. 39. szám, 5. oldal.

A melegebb vidékre vándorlás a gyimesi gazdák számára geográfiai értelemben nem teljesen tisztázott. Vannak, akik Afrikát jelölték meg a fecskék és más költöző madarak célállomásaként, de ők viszonylag kevesen vannak. Több elbeszélő is elmondta, mint azt fentebb láthattuk, hogy a fecskék Indiában, egészen pontosan „meleg Indiában” telelnek. Néhányan egy érdekes történetet is közöltek az elképzelésükről, amely szerint egyszer egy madár egy Indiából küldött írott üzenettel a nyakában érkezett vissza Gyimesbe. Ezt a történetet érdemes elemeire bontani, és egyenként megkeresni lehetséges forrásait, illetve párhuzamait. Az elbeszélés akár egy gyűrűzés történetét, pontosabban egy gyűrűzött állat megtalálásának élményét is rögzítheti (vö. XÁNTUS, 1972, 508.). Kicsit összetettebb a helyzet a „meleg India” kifejezéssel. Nagy valószínűséggel ez a motívum az írásbeliségből, illetve más műveltségű rétegek tudásából került át a helybeli szájhagyományba. Az már kevésbé egyértelmű, hogy az elit műveltségben hol foglalt helyet: egykori tudományosságban elfogadott elméletről van szó akkor, amikor a fecskék és más költöző madarak, például a gólyák és a darvak Indiába vándorlásáról beszélnek, vagy pedig egy régi, akár az ókorig visszanyúló irodalmi toposszal állunk szemben? Az tény, hogy a korábbi évszázadokban a tudományos megfigyelés lehetőségei lényegesen korlátozottabbak voltak a maiaknál, így a szakemberek és a laikusok is különböző elméleteket alkottak az egyes jelenségek magyarázatára. A madarak Indiába vonulásáról szóló elbeszélés szálait a 19. század közepéig sikerült visszavezetni. A gyimesiek által elmesélthez nagyon hasonló történetet egy korabeli tankönyvben találtunk, így az sem zárható ki, hogy ők is iskolai tananyagban olvasták, vagy onnan mesélte el valaki a számukra (7. kép) (BÁNDL, 1852, 37.).

Ebből az időszakból több más, nem kifejezetten természettudományos célú munka is tartalmazza a „meleg India” kifejezést, illetve az oda igyekvő madarak képzetét (pl. KRISZTÓF, 1913; VAJDA, 1979, 160.). Azt, hogy a költöző madarak Indiába mennek, vagy esetleg Indiába és Afrikába egyaránt, még a 20. század elején is tényként kezelték egyes szerzők (TÖKÉS, 1906, 51.). Egy moldvai látóasszony egyik jelenésében „meleg India” mint valamiféle mesés, paradicsomi táj jelenik meg, ahová a darvak vándorolnak télire. Ezt az egyetlen szóbeliségből származó adatot sikerült találni csupán, a szomszédos moldvai térségből, Jánó Ilona lészpedi látó asszony elbeszélésében (KESZEG et al., 2009, 342.).

Elképzelhető az is, hogy a „meleg India” kifejezésben eredetileg egy félrehallásról volt szó, a keletből, ha rosszul hallja az ember, könnyen lehet meleg. Ezt a magyarázatot erősíti, hogy a 19. századi tudományos irodalomban az indiai szubkontinenst *Keletindianak* (többnyire egybeírva) nevezték, míg *Nyugatindia* néven a Karib-tenger térségét, illetve az ott található szigetvilágot emlegették, ahol Kolumbusz Kristóf annak idején partra szállt abban a hitben, hogy Indiát találta meg. A „meleg India” megnevezés *népetimológiaként* is értelmezhető, amikor emberek egy csoportja az általuk nem ismert szót egy másikkal, egy megszokottal helyettesíti (vö. TAMÁS, 2016). Elképzelhető, hogy a falusi emberek, de akár még a műveltebb réteg tagjai sem voltak tisztában a kelet szó jelentésével, a mindennapokban nem, esetleg csak ritkán használták azt, vagy a szóösszetételben szokatlan volt számukra, és ezért helyettesítették a meleg jelzővel, ami kétségtelenül igaz a félsziget éghajlatára, s releváns a madarak vándorlásának indoklása szempontjából is.

gyűlnek és a déli tartományokba költözködnek.

A gólya (Storch), mindenütt kedvelt madár, nemcsak mivel megjelenésekor a kikelet idejét jelenti, hanem mivel a kigyókat és békákat ritkítja; ha télen át melegebb tartományba költözik, el nem felejté volt fészket és abba ismét visszajön. Erre 1838-ban egy lengyel ur Lembergben különös kísérletet tett. Ez t. i. egy gólyát megfogott és nyakába egy könnyű örvecskét akasztott, melyre ezen szavak voltak vésvé: Haec ciconia ex Polonia (ez lengyelországi gólya). Esztendőre a gólya ismét elfogták, és esodálkozott a lengyel ur, midőn a vasórv helyett más vékony aranypercet talált e szavakkal: „India cum donis remittit ciconiam Polonis“ (India ajándékkal küldi vissza a lengyeleknek a gólyát).

A lángmadár (Flamingo), majdnem ember magasságu, hosszú nyakkal és végtagokkal, a lábujjakon hár-

7. kép Tankönyvrészlet a vándormadarak célállomása megismeréséről, BÁNDL, 1852, 37.

Talán magyarázatra szorul az is, hogy a 19–20. században miért kötötték a madarak vándorlását éppen Indiához, és nem más területhez. Indiáról már az ókorban is tudtak, illetve már ismertek voltak bizonyos jellemzői, feltehetően a ritka, de valóságos kapcsolatoknak köszönhetően: Nagy Sándor hódításai során Indiáig is eljutott. Az ország természeti kincseiről mások mellett a kor legfontosabb tudós elméi, így Hérodotosz és Sztrabón is beszámoltak. A valós élmények az írók tollán keveredtek a fantáziával, és Indiából mesés színhely lett az auktorok által, olyan távoli hely, amelyet különleges, mitikus állatok népesítenek be, s ahol lényegében bármi elképzelhető (SZABÓ – KÁDÁR, 1984, 300–303.). Az ókori szerzők olvasása az újkori értelmiség számára is meghatározó volt, így nem csoda, hogy e rokonszenvesnek tartott állatok különös utazásának végcéljaként is ezt a vidéket képzelték el.

A fellelt filológiai adatok sokkal inkább irodalmi toposzra engednek következtetni, mint az egykori tudományosnak számító, majd érvényét vesztt magyarázatra, kevésbé valószínű, hogy a korabeli vagy régebbi biológiai ismeretek közül hullott ki ez az elképzelés, ahogyan a fecskék és más költöző madarak hibernálásával kapcsolatos elképzelés az elit tudományosságban legitimnek számító magyarázat volt egy időben (vö. GREEN, 2019, 99.).

A füsti- és molnárfecskékhez kapcsolódó pozitív attitúd mögött számos érdekes narratív ökológiai tudás, személyes megfigyelés, lokális hipotézis, valamint a folklór akár ókori gyökerekig visszanyúló elemei és a kortárs, modern mondaszövegek rejlenek. E tudáskomplexum feltárása, a tudományos tudással való egyesítése segítheti egy relevánsabb, komplexebb kép kialakítását a fecskéfajok lokális állományainak dinamikájáról, viselkedéséről, a fajok taxonómiájáról, ami a természetvédelem célkitűzéseit, valamint a helyi közösség érdekeit is szolgálja (LYVER, 2002; TENGŐ et al., 2014).

Záró gondolatok

Az etnoornitológia és az etnozoológia feladata a helyi közösségek, valamint a vadon élő madárfajok és egyéb állatok kapcsolatának részletes feltárása. A lokális közösség pozitív vagy negatív attitűdje, a gazdasági és kulturális szempontok alapvetően határozzák meg egy-egy vadon élő állatfaj helyzetét az elterjedési területén belül. Noha a fecskék a gyimesi gazdálkodó közösségben nagyra értékelt madárfajok, ennek ellenére – a népi biológiai osztályozás sajátosságai miatt – az egyik faj, a molnárfecske a fészkelés kapcsán hátrányt szenved. Az állomány csökkenését alapvetően előidéző globális mezőgazdasági változások, a tájhasználat intenzifikációja, ezzel a táplálékforrások beszűkülése, valamint a klímaváltozás vonulásra kifejtett hatása mellett a helyi taxonómia negatív hatása tovább nehezíti e fajok helyzetét.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönetüket fejezik ki valamennyi, a kutatásban részt vevő gyimesi gazdálkodónak, valamint mindenkinek, aki a helyi közösségben támogatta a kutatás elvégzését.

A kutatást az MTA Prémium Posztdoktori Ösztöndíj (2017/08), valamint az MTA Lendület Pályázat (LENDULET_2020-56) támogatta.

Irodalom

ALVES, Rômulo Romeu da Nóbrega

2012 Relationships between Fauna and People and the Role of Ethnzoology in Animal Conservation. *Ethnobiology and Conservation*, 1, 1–69. doi: 10.15451/ec2012-8-1.2-1-69

AVAR Ákos

2012 *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*. PhD-disszertáció. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.

BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt

2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, 182, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018>

BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt

2014 „Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest – Vácrátót, MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Botanikai és Ökológiai Intézet.

BABAI Dániel – JÁNÓ Béla – MOLNÁR Zsolt

2021 In the trap of interacting indirect and direct drivers: the disintegration of extensive, traditional grassland management in Central and Eastern Europe.

- Ecology and Society*, 26, 4, article number: 6. <https://doi.org/10.5751/ES-12679-260406>
- BABAI Dániel – AVAR Ákos – ULICSNI Viktor
2016 „Veszélyes a varas béka, rossz fajzat” – avagy mit kutat az etnozoológus? *Kovács*, 20, 3–29.
- BABAI Dániel – ULICSNI Viktor – AVAR Ákos
2017 Conflicts of Economic and Cultural Origin between Farmers and Wild Animal Species in the Carpathian basin – an Ethnozooological Approach. *Acta Ethnographica Hungarica*, 62, 1, 187–206. <https://doi.org/10.1556/022.2017.62.1.9>
- BÁNDL János
1852 *A gerincesek állatok természetrajza. A gimnáziumi oskolák használatára*. Pesten, Nyomtatott Lukács Lászlónál.
- BARTHA József – PRÓNAI Antal
1914 *Stiliztika. A polgári leányiskolák III. osztálya számára*. Budapest, Szent István Társulat.
- BERKES, Fikret
2017 *Sacred ecology*. 4th edition. New York, Routledge.
- BERKES, Fikret – COLDING, Johan – FOLKE, Carl
2000 Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10, 5, 1251–1262. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1251:ROTEKA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1251:ROTEKA]2.0.CO;2)
- BERLIN, Brent
2014 *Ethnobiological classification: Principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400862597>
- BERLIN, Brent – BREEDLOVE, Dennis E. – RAVEN, Peter H.
1981 General Principles of Classification and Nomenclature in Folk Biology. *American Anthropologist, New Series*, 75, 214–242. <https://doi.org/10.1525/aa.1973.75.1.02a00140>
- BONTA, Mark
2008 Valorizing the relationships between people and birds: Experiences and lessons from Honduras. *Ornitologia Neotropical*, 19, 595–604.
2010a Transmutation of human knowledge about birds in 16th-century Honduras. In: TIDEMAN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-ornithology. Birds, indigenous peoples, culture and society*. 13–29. London, Washington DC, Earthscan.
2010b Ethno-ornithology and biological conservation. In: TIDEMAN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-ornithology. Birds, indigenous peoples, culture and society*. 89–102. London, Washington DC, Earthscan.
- BULMER, Ralph
1967 Why is the cassowary not a bird? A problem of zoological taxonomy among the Karam of the New Guinea Highlands. *Man, New Series*, 2, 1, 5–25. <https://doi.org/10.2307/2798651>

CHAPRON, Guillaume – KACZENSKY, Petra – LINNELL – John D.C. – von ARX, Manuela – HUBER, Djuro – ANDRÉN, Henrik – LÓPEZ-BAO, José Vicente – ADAMEC, Michal – ÁLVARES, Francisco – ANDERS, Ole – BALČIAUSKAS, Linas – BALYS, Vaidas – BEDŐ, Péter – BEGO, Ferdinand – BLANCO, Juan Carlos – BREITENMOSER, Urs – BRØSETH, Henrik – BUFKA, Luděk – BUNIKYTE, Raimonda – CIUCCI, Paolo – DUTSOV, Alexander – ENGLEDER, Thomas – FUXJÄGER, Christian – GROFF, Claudio – HOLMALA, Katja – HOXHA, Bledi – ILIOPOULOS, Yorgos – IONESCU, Ovidiu – JEREMIĆ, Jasna – JERINA, Klemen – KLUTH, Gesa – KNAUER, Felix – KOJOLA, Ilpo – KOS, Ivan – KROFEL, Miha – KUBALA, Jakub – KUNOVAC, Saša – KUSAK, Josip – KUTAL, Miroslav – LIBERG, Olof – MAJIĆ, Aleksandra – MÄNNIL, Peep – MANZ, Ralph – MARBOUTIN, Eric – MARUCCO, Francesca – MELOVSKI, Dime – MERSINI, Kujtim – MERTZANIS, Yorgos – MYSLAJEK, Robert W. – NOWAK, Sabina – ODDEN, John – OZOLINS, Janis – PALOMERO, Guillermo – PAUNOVIĆ, Milan – PERSSON, Jens – POTOČNIK, Hubert – QUENETTE, Pierre-Yves – RAUER, Georg – REINHARDT, Ilka – RIGG, Robin – RYSER, Andreas – SALVATORI, Valeria – SKRBIŃSEK, Tomáš – STOJANOV, Aleksandar – SWENSON, Jon E. – SZEMETHY, László – TRAJČE, Aleksandër – TSINGARSKA-SEDEFČEVA, Elena – VÁŇA, Martin – VEEROJA, Rauno – WABAKKEN, Petter – WÖLFL, Manfred – WÖLFL, Sybille – ZIMMERMANN, Fridolin – ZLATANOVA, Diana – BOITANI, Luigi

2014 Recovery of large carnivores in Europe's modern human-dominated landscapes. *Science*, 346, 1517–1519. DOI: 10.1126/science.1257553

COLLAR, Nigel J.

2007 *Birds and People. Bonds in a Timeless Journey*. New York, Birdlife International.

CSABA József

1947 Madár a vend népeletben. *Ethnographia*, 58, 1–2, 114–116.

DIAMOND, Jared – BISHOP, K. David

1999 Ethno-ornithology of the Ketengban people, Indonesian New Guinea. In: MEDIN, Douglas L. – ATRAN, Scott (szerk.): *Folkbiology*. 17–45. Cambridge (USA) – London, The MIT Press.

DICKMAN, Amy J.

2010 Complexities of conflict: the importance of considering social factors for effectively resolving human–wildlife conflict. *Animal Conservation*, 13, 5, 458–466. <https://doi.org/10.1111/j.1469-1795.2010.00368.x>

DONIȚĂ, Nicolae – POPESCU, Aurel – PAUCĂ-COMĂNESCU, Mihaela – MIHĂILESCU, Simona – BIRIȘ, Iovu-Adrian

2005 *Habitatele din România*. București, Editura Tehnică Silvică.

DREISZIGER Ferenc

1909 *Lakóhelyi ismeretek. Beszéd és értelemgyakorlatok az osztott és az egy terem-ben vezetendő osztatlan iskolák I. és II. osztálya számára*. Budapest, Szent István Társulat.

EMBER Károly – MARGITAI József – MIHALICSKA J.

1911 *A magyar beszéd- és nyelvgyakorlás olvasó- és tankönyve a nem magyar tanítási nyelvű katolikus osztott és osztatlan népiskolák számára. A IV. osztály részére*. Budapest, Szent István Társulat.

ERDÉLYSTAT

- é. n. *Erdélyi Statisztikai Portál*. 2011-es népszámlálási adatok, Gyimesközéplök. http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/gyimeskozeplok/1422?fbclid=IwAR08YYD8YoQmpWy0A-S8CKMZXAA743VlqQ1Bqiflf_n2kXMT-TRAgtxgAyY (letöltés ideje: 2021. október 27.)

FISCHER-KOWALSKI, Marina – WEISZ, H.

- 2000 Society as hybrid between material and symbolic realms: Toward a theoretical framework of society-nature interaction. *Advances in Human Ecology*, 8, 215–252.

GAÁL István

- 1928 Babonák. A hunyadmegyei Erdőhát népének és közeli szomszédainak babonáiból. *Ethnographia*, 39, 1, 55–57.

GOSLER, Andrew G.

- 2017 The Human Factor: Ecological Salience in Ornithology and Ethno-Ornithology. *Journal of Ethnobiology*, 37, 4, 637–662. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-37.4.637>

GÖNCZI Ferenc

- 1907 Néphit és népszokások. Szerelmi „teemények” Göcsejben és Hetésben. *Ethnographia*, 18, 1, 34–38.

GREEN, Asleigh

- 2019 Cultural responses to the migration of the barn swallow in Europe. *ANU Historical Journal II*, 1, 87–107. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.263060306849720> (letöltés ideje: 2021. október 27.)

HARASZTHY László

- 2012 *Magyarország fészkelő madarainak költésbiológiája I–II*. Csákvár, Pro Vértes Alapítvány.

HERMAN Ottó

- 1901 *A madarak káráról és hasznáról*. Budapest, A M. Kir. Földmivelésügyi Minister Kiadványai.

del HOYO, Josep – ELLIOTT, Andrew – SARGATAL, Jordi

- 1992 *Handbook of the Birds of the World I*. Barcelona, Lynx Edicions.

HOUSTON, David C.

- 2010 The Māori and the Huia. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 49–54. London – Washington DC, Earthscan.

HUNN, Eugene

- 1999 Size as limiting the recognition of biodiversity in folk biological classifications: one of four factors governing the cultural recognition of biological taxa. In: MEDIN, Douglas L. – ATRAN, Scott (szerk.): *Folkbiology*. 47–70. Cambridge (USA) – London, The MIT Press.
- 2010 Foreword. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society XI–XII*. London – Washington DC, Earthscan.

- HUNN, Eugene – THORNTON, Thomas F.
2010 Tlingit Birds: An Annotated List with a Statistical Comparative Analysis. In: TIDEMAN, Sonia – GOSLER Andrew (szerk.): *Ethno-ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 181–209. London – Washington DC, Earthscan.
- ILYÉS Zoltán
2007 *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- ISTVÁNFFY Gyula
1894 Felvidéki tót babonák. *Ethnographia*, 5, 5, 338–350.
1902 Liptói tót babonák. *Ethnographia*, 13, 6, 268–271.
- JAKABB Oszkár
2012 *Madárnévkalauz. A Kárpát-medence madarainak névkalauza*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- JANKÓ János
1891 Kalotaszegi babonák. *Ethnographia*, 2, 7–8, 273–286.
- K. KOVÁCS László
1945 Tejvaráslás a Borsa-völgyében. *Ethnographia*, 56, 1–4, 52–59.
- KESZEG Vilmos – PETI Lehel – PÓCS Éva (szerk.)
2009 *Álmok és látomások a 20–21. századból. Szöveggyűjtemény I. Szent Látók*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tan-szék.
- KIMNACH Ödön
1902 Az év egyes napjaihoz fűződő népies jóslatok. *Ethnographia*, 13, 5, 224–228.
- KRÁLL Attila – KARCZA Zsolt
2009 Molnárfecske. In: CSÖRGŐ Tibor – KARCZA Zsolt – HALMOS Gergő – MAGYAR Gábor – GYURÁCS József – SZÉP Tibor – BANKOVICS Attila – SCHMIDT András – SCHMIDT Egon (szerk.): *Magyar madárvonulási atlasz*. 415–416. Budapest, Kossuth Kiadó.
- KRISTÁLY Balázs
1895 A csíki-székelyek időjósításai. *Ethnographia*, 6, 2, 118–119.
- KRISTÓF György, dr.
1913 A vértanúk emlékűnnepe. In: CSÚRÖS Pál (szerk.): *A Szászvárosi Állami-lag Segélyezett Református Kún-Kollégium értesítője az 1912–1913 tanévre*. 6–17. Szászváros, Szászvárosi Könyvnyomda Részvénytársaság,
- LYVER, Philip O'B.
2002 Use of traditional knowledge by Rakiura Maori to guide Sooty Shearwater harvests. *Wildlife Society Bulletin*, 30, 2, 29–40.
- MAGYAR MADÁRTANI ÉS TERMÉSZETVÉDELMI EGYESÜLET
2021a *Magyarországmadarai: Füstifecske*. <http://www.mme.hu/magyarorszagmadarai/madaradatbazis-hirrus> (letöltés ideje: 2021. október 27.)
2021b *Magyarország madarai: Molnárfecske*. <http://www.mme.hu/magyarorszagmadarai/madaradatbazis-delurb> (letöltés ideje: 2021. október 27.)

MAGYAR Zoltán

- 2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára III./
- 2018 *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex VI*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- 2021 *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex III*. Budapest, Kairosz Kiadó.

MORALES-REYES, Zebensui – MARTÍN-LÓPEZ, Berta – MOLEÓN, Marcos – MATEO-TOMÁS, Patricia – BOTELLA, Francisco – MARGALIDA, Atoni – DONÁZAR, José A. – BLANCO, Guillermo – PÉREZ, Iréne – SÁNCHEZ-ZAPATA, José A.

- 2018 Farmer perceptions of the ecosystem services provided by scavengers: what, who, and to whom. *Conservation Letters*, 11, 2, article number: e12392. <https://doi.org/10.1111/conl.12392>

MØLLER, Anders Pape

- 2001 The effect of dairy farming on barn swallow *Hirundo rustica* abundance, distribution and reproduction. *Journal of Applied Ecology*, 38, 2, 378–389. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2664.2001.00593.x>

MUIRURI, Mercy Njeri – MAUNDU, Patrick

- 2012 Birds, people and conservation in Kenya. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 309–320. London – Washington DC, Earthscan.

MULLARNEY, Killian – SVENSSON, Lars – ZETTERSTRÖM, Dan

- 2018 *Madárhatározó*. Budapest, Park Könyvkiadó.

NADASDY, PAUL

- 2007 The Gift in the Animal. The Ontology of Hunting and Human–Animal Sociality. *American Ethnologist*, 34, 25–43. <https://doi.org/10.1525/ae.2007.34.1.25>

NAGY József

- 1892 Hegyhát vidéki hangutánzók, mondák és babonák. *Ethnographia*, 3, 2, 64–73.
- 1896 Bácsmegyei babonák. *Ethnographia*, 7, 1, 93–102.

NAUGHTON, Lisa – ROSE, Robert – TREVES, Adrian

- 1999 *The social dimensions of human-elephant conflict in Africa: a literature review and case studies from Uganda and Cameroon*. A report to the African Elephant Specialist, Human-Elephant Task Conflict Task Force of IUCN, Glands, Switzerland.

NEWING, Helen Sarah

- 2011 *Conducting Research in Conservation. Social science methods and practice*. London – New York, Routledge, Taylor & Francis Group.

NG’WENO, Fleur

- 2010 Sound, Sight, Stories and Science: Avoiding Methodological Pitfalls in Ethno-ornithological Research, with Examples from Kenya. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 103–113. London – Washington DC, Earthscan.

- ORŁOWSKI, Grzegorz – KARG, Jerzy
2011 Diet of nestling Barn Swallows *Hirundo rustica* in rural areas of Poland. *Open Life Sciences*, 6, 6, 1023–1035. <https://doi.org/10.2478/s11535-011-0070-4>
- ÖVEGES Kálmán – WIEMANN Béla (szerk.)
1911 *Olasókönyv katolikus elemi iskolák számára II. osztály. Lakóhelyi ismeretek anyagával.* Budapest, Szent István Társulat.
- PÁLFALVI Pál
1995 A Gyimesi-hágó (1164 m) környékének florisztikai vázлата. *Múzeumi Füzetek (Az Erdélyi Múzeum Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei)*, 4, 107–114.
- PANGAU-ADAM, Margaretha – NOSKE, Richard
2010 Wildlife hunting and bird trade in northern Papua (Irian Jaya), Indonesia. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 95–108. London – Washington DC, Earthscan.
- PITRÈ, Giuseppe – WALKER CAMEHL, Ada
1912 *The swallow book. The story of the swallow told in legends, fables, folk songs, proverbs, omens and riddles of many lands.* New York, Cincinnati American Book Co.
- RÁCZ János
2012 *Állatnevek enciklopédiája. A gerincesek elnevezéseinek eredete, az állatok kultúrtörténete, néprajza és mitológiája.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- RÉVAI Sándor
1905 Baranyai babonák. *Ethnographia*, 16, 5, 293–297.
- SÓLYOM Andrea – KNOWLES, Barbara – BOGDÁN Janka – RODICS Gergely – BIRÓ Róbert – NYIRŐ Gergely
2011 *Small scale farming in the Pogány-havas Region of Transylvania. Farming statistics, agricultural subsidies, the future of farming.* Final Report. Csíkszereda, Pogányhavas Kistérségi Társulat.
- SZABÓ Árpád – KÁDÁR Zoltán
1984 *Antik természettudomány.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- SZÉKELY Leó
1896 Gömörmegyei babonák. *Ethnographia*, 7, 5, 374–379.
- SZENDREY ZSIGMOND
1937 A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. *Ethnographia*, 48, 2–3, 154–166.
- SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos
1940 Részletek a készülő magyar babonaszótárból. II. *Ethnographia*, 51, 3, 321–336.
- SZÉP Tibor
2009 Füstí fecske. In: CSÖRGŐ Tibor – KARCZA Zsolt – HALMOS Gergő – MAGYAR Gábor – GYURÁ CZ József – SZÉP Tibor – BANKOVICS Attila – SCHMIDT András – SCHMIDT Egon (szerk.): *Magyar madárvonulási atlasz.* 409–414. Budapest, Kossuth Kiadó.

SZOLNOKY Lajos

1956 Az udvar és építményei Vajdácskán. *Ethnographia*, 67, 4, 593–632.

TAMÁS Ildikó

2016 „Mojirtó koktél”, túrós derelye, bim-bam. A népetimológiáról, a belehallásról és a hangutánzásról. *Ethnographia*, 127, 4, 582–605.

TENGŐ, Maria – BRONDIZIO, Eduardo S. – ELMQVIST, Thomas – MALMER, Pernilla – SPIERENBURG, Marja

2014 Connecting diverse knowledge systems for enhanced ecosystem governance: the multiple evidence base approach. *Ambio, A Journal of the Human Environment*, 43, 5, 579–591. <https://doi.org/10.1007/s13280-014-0501-3>

TIDEMANN, Sonia – CHIRGWIN, Sharon – SINCLAIR, J. Ross

2010 Indigenous knowledges, birds that have 'spoken' and science. In: TIDEMANN, Sonia – GOSLER, Andrew (szerk.): *Ethno-Ornithology. Birds, Indigenous Peoples, Culture and Society*. 3–12. London – Washington DC, Earthscan.

TISOVSZKI Zsuzsanna

1988 Népmondák, hiedelmek Esztergomban és környékén. *Komárom Megyei Néprajzi Füzetek*, 3, 82–101.

TÖKÉS Lajos

1906 *Természetrész. Középiszkolák II. osztálya számára*. Budapest, Szent István Társulat.

ULICSNI Viktor – SVANBERG, Ingvar – MOLNÁR Zsolt

2016 Folk knowledge of invertebrates in Central Europe-folk taxonomy, nomenclature, medicinal and other uses, folklore, and nature conservation. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 12, article number: 47. <https://doi.org/10.1186/s13002-016-0118-7>

ULICSNI Viktor – BABAI Dániel – VADÁSZ Csaba – VADÁSZ-BESNYŐI Vera – BÁLDI András – MOLNÁR Zsolt

2019 Bridging conservation science and traditional knowledge of wild animals: The need for expert guidance and inclusion of local knowledge holders. *Ambio: A Journal of the Human Environment*, 48, 769–778. <https://doi.org/10.1007/s13280-018-1106-z>

ULICSNI Viktor – BABAI Dániel

2020 Traditional Ecological Knowledge in Connection with Non-Domesticated Animals in the Slovenian and Hungarian Borderland. *Acta Ethnographica Hungarica*, 65, 2, 453–480. <https://doi.org/10.1556/022.2020.00020>

VAJDA János

1979 *Publicisztikai írások. Vajda János összes művei 7*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VALENTÉNYI György

1909 A kis-kárpáti tót nép élete, viselete, szokásai. *Ethnographia*, 20, 1, 36–47.

VALLEJO, José Ramón – GONZÁLEZ, José Antonio

2013 The use of the head louse as a remedy for jaundice in Spanish folk medicine: an overview. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 9, article number: 52. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-9-52>

WISLOCKI Henrikné

1892 Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethnographia*, 3, 2, 47–55.

XÁNTUS János, Dr.

1972 *A természet kalendáriuma*. Második bővített kiadás. Bukarest, Kriterion Kiadó.

DÁNIEL BABAI^A – VIKTOR ULICSNI^B – ÉVA MIKOS^C

“NO HARM SHOULD BEFALL THE SWALLOW...”
BIRDS OF HEAVEN THAT BRING SPRING – SWALLOWS
IN GYIMES

Swallows, especially the barn swallow (*Hirundo rustica*) and the house martin (*Delichon urbicum*), play an important role in the life of both European and Hungarian local communities. We examined the traditional ecological knowledge about swallows and the cultural role of swallow species in Gyimesközéplak, Hidegségpataka in the valleys of the Eastern Carpathians.

The research revealed traditional ecological knowledge of swallows and cultural attitudes towards them primarily through semi-structured interviews (51 interviewees, more than 100 interviews).

Swallows, as a species living directly within the human settlements, received particular attention in the community of Gyimes. The barn swallow (*Hirundo rustica*) was the prototype species that all farmers interviewed were familiar with. Few have distinguished the house martin (*Delichon urbicum*). In the local culture of Gyimes, swallows are birds of the sky and heralds of spring. Their destruction is believed to bring misfortune upon unethical individuals. There are many interesting beliefs related to their migration in the local community, some that can be traced back to ancient authors, others being modern legends that are still evolving. Most of the legends and legend-like stories are related to the folk belief system typical of the region, while others may have been introduced into the community through the mediation of intellectuals, reflecting the old-fashioned elements of their erudition.

The positive attitude towards swallows in Gyimes is typical of almost all of Europe. Despite this positive attitude, the folk biological classification – the classification of the two swallow species into a single folk taxon – may make the house martin’s nesting opportunities more difficult.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

^B Ecological Research Center, Ecological and Botanical Research Institute, Vácrátót; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

^C Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

MAGYAR ZOLTÁN¹

FOLKLÓR ÉS ÖKOLÓGIAI TUDÁS. KÉPZELET ÉS TERMÉSZETISMERET EGY GYIMESI MESEMONDÓ REPERTOÁRJÁBAN

Bevezetés

Jelen tanulmány témája egy kiemelkedően nagy és sok tekintetben különleges repertoárral bíró folklór adatközlő, történetmondó specialista (mesemondó) ökológiai tudásának és természetismeretének bemutatása a tőle feljegyzett folklórszövegek alapján. E vizsgálat a dolgozat népköltészeti irányultságából adódóan nem terjed ki az adatközlő természeti környezettel kapcsolatos ismeretanyagának egyéb szegmenseire, és különösen nem azok teljességére, e lapokon elsősorban azt kívánom áttekinteni, hogy e 21. században már átlagon felülnek tekinthető hagyományos ökológiai tudás miként jelenik meg az általa elbeszélte prózaepikai alkotásokban, a különféle szájhagyományozott formában örökölt, illetve saját élményeken alapuló elbeszélésekben. E hagyományos, műfajilag főként mondaként kategorizálható narratívumok és személyes ihletettséggű igaz történetek fő sajátosságát az adja, hogy azokban a valóságos világ – esetenként hiperrealista – megtapasztalása ötvöződik a képzelettel, a fantáziával mint kulturális faktorial (HEYMAN, 1956, 6.; FROG, 2013, 22.), mindazokkal az alkotó módon felhasznált és az elbeszélte szövegbe beépülő vándormotívumokkal és tradicionális hiedelmekkel, melyek széleskörűen elterjedt folklórismerteknek tekinthetők.

Noha az egyéniségkutatás viszonylag nagy múltra (vö. ORTUTAY, 1940) és jelentős kutatási eredményekre tekinthet vissza a honi folklorisztikában, hasonló jellegű és tematikájú egyéniségvizsgálatra ez idáig még nem került sor. A természeti környezet nagymérvű degradálódása, az élőhelyek fragmentálódása, a biodiverzitás csökkenése, a világméretű ökológiai katasztrófa mind közelebbi lehetősége az utóbbi években/évtizedekben (újra) felértékelte azt a hagyományos ökológiai tudást, amely a Kárpát-medence egyes archaikus népi kultúrájú vidékein még a 21. század elején is létező adottság volt. Andrásfalvy Bertalan nagyhatású dolgozata (ANDRÁSFALVY, 1973; 1975) óta, amelyben a Duna mentén évszázadokon keresztül honos fokgazdálkodást tárta fel – korát jóval megelőzve! – levéltári adatok és a még élő szájhagyomány alapján, a magyar néprajztudományban innovatív kutatási irányzattá vált. A hagyományos gazdálkodás és népi természetismeret vizsgálata, etnobotanikai hangsúllyal, az utóbbi másfél évtizedben főként a Keleti-Kárpátok egy néprajzilag is fontos mikrorégiójában, Gyimesben ért el számottevő eredményeket.

A gyimesi csángók körében az utóbbi évtizedekben végzett néprajzi mélyfúrások, állomásozó terepmunkák egyike az 1946-ban született, és azóta is Farkasokpatakán

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etno-ökológia Kutatócsoport, Budapest.

élő Tankó Fülöp Gyugyu folklorisztikai szempontú egyéniségvizsgálata (vö. MAGYAR, 2008). Az egész életében Gyimesben élő, gazdálkodó és onnan szinte ki sem mozduló férfi világról alkotott képét a legutóbbi évekig a tömegkultúra csak csekély mértékben befolyásolta, s noha a különféle nyomtatványok (romániai magyar nyelvű újságok, szórványosan könyvek) hozzá is eljutottak, ismeretei java részét az elemi iskolában, a rádióból, továbbá a családban és szűkebb közössége tagjaitól szerezte. Tehát jellemzően a helyi szájhagyományból, valamint – előljáróban is kihangsúlyozandó – a személyes megtapasztalásból. A továbbiakban ismertetett szöveges példák is lényegében kivétel nélkül ezt támasztják alá, miáltal azok eredendően lokális és autentikus volta még inkább szembeötlővé válik (*1. kép*).

1. kép Tankó Fülöp Gyugyu. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

A személyes paraszti tudás érvényessége a népi kultúra és a hagyományos gazdálkodás tárgykörében – nem tartalmazva még azok folklorisztikai és ökológiai vonatkozásait – az egyéniségvizsgálat kontextusában már egyes 20. század végi kutatásokban is feltűnik. Mint azt a közelmúltban elhunyt Szilágyi Miklós megfogalmazta: „a rendszeres terepmunkát végző etnográfus életében is ritka a módszertani tanulságok megfogalmazását kikényszerítő találkozás egyetlen kiváló képességű adatszolgáltatóval” (SZILÁGYI, 2006, 7.). Szilágyi kismonográfiájában egy 1892-ben született kisújszállási (Nagykunság) parasztgazdával földművelésről, állattartásról, életvitelről és szokásrendről folytatott beszélgetéseit, adatközlőjének tematikusan strukturált visszaemlékezéseit szerkesztette egybe. Hasonlóképpen a hagyományos paraszti gazdálkodás elődöktől megörökölt ismeretanyaga, valamint a gazdálkodás eredményessége szempontjából kulcsfontosságú meteorológiai ismeretek tűnnek fel már a 18. századtól egyes, tapasza-

lataikat papírra vető nemesi rangú kisbirtokosok (GYÖRFFY, 1935), majd a 20. században némely „naplóíró parasztember” (MOHAY, 1994) gazdasági feljegyzéseiben, és az utóbbi félszáz év paraszti önéletírásainak egyes vonatkozó helyei is e körbe sorolhatók.² S mivel régióinkban a mezőgazdaság nagyüzemi típusú átalakításáig, a kollektivizálásig lényegében ökológiai jellegű gazdálkodásról és földhasználatról beszélhetünk, minden ilyen adat közvetve a hagyományos ökológiai tudásnak is részét képezi. Az 1950-es, 1960-as években bekövetkező éles és kényszerű cezúrát követően e tudás és tapasztalat mindinkább a perifériákra szorult, ahol – alapvetően a domborzati viszonyok miatt – a nagyüzemi gazdálkodási mód nem volt lehetséges. E reliktumterületek egyike, sőt leginkább példája a magyar nyelvterületen Gyimes.

Az egyéniségekutatást mint módszert tudatosan alkalmazó néprajzi művekben mindazonáltal csak szórványosan tűnik fel az ökológiai aspektus és szemlélet. Noha a magyar néprajztudomány minden bizonnyal világszerte a különféle hagyományörzőkről (tárgyalkotó népművészekről és folklór specialistákról: nótafákról, táncosokról, paraszzenészekről, mesemondókról, búcsúvezetőkről, látókról) szóló, többnyire önálló kötetben közreadott feldolgozásokban (csak a mesemondókról szóló egyéniségmonográfiák száma meghaladja a félszázatot), alig esik szó bennük, ha egyáltalán, az illető egyéb képességeiről, továbbá természetismeretéről, a természeti környezettel kapcsolatos viszonyáról. Jellegükből adódóan még leginkább a néphit és népi gyógyászatot, valamint a szöveg-folklórt megőrkítő publikációk adatbázisa szolgáltat fontos adatokat és szempontokat a tárgyalt témához – ám azok személyes relációját többnyire szintén nem érzékeltetve. A népi gyógyító specialisták (csontkovácsok, veszettorvosok, bábák, kenők stb.) sorában említett füvesemberek kapcsán adekvát módon fogalmazódik meg a róluk szóló tanulmányokban a tudatos – és átlagon felüli – természetismeret (VAJKAI, 1943; GRYNÆUS, 1992; 1998; LIMBACHER, 1994). Mindez persze nem előzmények nélküli, hiszen a kora újkori boszorkányperekben esetenként csak vékony határ választja el a gyógyító tevékenységet folytató füvesasszonyoktól a boszorkánynak titulált személyeket.

S ugyanakkor a középkori egyházi gyakorlat részeként is továbböröklődött a 19–20. századig a természet iránti figyelem, illetve a természet megismerésének igénye. A 11. századi (már megtelepedett) magyarságról szóló egyes törvénycikkelyek még egyes jeles fák, források, kövek mellett pogány áldozatot bemutató emberekről tesznek említést (BENDA szerk., 1981, 96.; BERTÉNYI szerk., 2000, 245.),³ s utóbb egyes szerzetesrendek (különösen a pálosok) építendő kolostoraik helyválasztása kapcsán figyelemmel voltak e lehetséges szakrális előzményekre is. Gyógyítással foglalkozó szerzetesekről a középkori és kora újkori forrásokban egyaránt számos adat maradt fenn (MAGYAR, 2018a, V, 481–482.), közülük is leginkább nevezetessé egy a 18. században élt szepességi⁴ kamalduli barát, bizonyos fráter Cyprián vált a magyar kultúrkörben (GRYNÆUS, 2004), akinek alakja körül kisebb mondakör sarjadt (MAGYAR, 2018a, V, 486.), sőt még egy gazdagon illusztrált fűvészkönyv is fennmaradt tőle.⁵

² A téma irodalmának áttekintése: MAGYAR, 2018c, 245–256.

³ I. László király úgynevezett I. törvénykönyvének XXII. cikkelye említi.

⁴ A máig létező, Dunajec parti Vörös Kolostorban (Červený Kláštor) élt.

⁵ Cyprián herbáriumának reprint kiadása: FOTOFAXSIMILE CYPRIÁNOVHO HERBÁRA, 2011. A sziléziai származású szerzetes életéről és botanikai hagyatékáról szóló dolgozatok: RADWAŃSKA-PARYSKA, 1991; UHLÍŘOVÁ, 2011.

A magyar népi kultúra 19–20. századot megélt animista vonatkozásairól, a magyar fa- és erdőkultuszról több néprajzi szerző is megemlékezett (WLISLOCKI, 1894; FERENCZI, 1960). Viszonylag sok feljegyzés örökíti meg a pásztorok hagyományos ismeretanyagát, beleértve a kozmológiával, időjárással, állat- és növényvilággal kapcsolatos ismereteiket. (A hasonlóképpen tradicionális életmódot folytató halászok, pákászok kapcsán ugyanez az adatbőség nem áll fenn.) Mivel körükben a gazdálkodás sikerét, eredményességét alapvetően meghatározta a természeti környezet és a különféle természeti jelenségek beható ismerete, némi túlzással a legtöbb, élete javát pásztorkodással (vagy halászattal) eltöltő férfi specialistának számított. A neves régészprofesszor, László Gyula egyik ide sorolható példája több mint beszédes: egyik tiszántúli ásatása alkalmával a legelőn kvadráttal megjelölt négyzetméternyi területen található füvekről és azok hasznáról a közelben legeltető, általa megkérdezett pásztor egy órán keresztül beszélt értő részletességgel.⁶ Mindazonáltal néprajzi szempontból a pásztorok ökológiai tudása és az állatok legeltetésével kapcsolatos ismeretanyag is javarészt kiaknázatlan maradt, s mindössze az utóbbi évtizedben kezdődtek ilyen jellegű vizsgálatok és összegzések (MOLNÁR, 2011, 2012; MOLNÁR et al., 2020).⁷ Az eddigi egyedüli kivétel az az egyéniségmonográfia, amely egy közel száz évet élt és egész életét az állatok mellett eltöltő felföldi pásztor folklórrepertoárját és folklorisztikus ismereteit foglalja össze (MAGYAR – VARGA, 2006).

Életének egyes rövid időszakaiban a gyimesi Tankó Fülöp Gyugyu is foglalkozott pásztorkodással, amely alatt a tavasztól ősziig tartó *kalibázós* állattartást, illetve a falubeli családok jószágainak az őrzését szükséges érteni. Ez egyébként Tankó gyimesi kortársainak többségéről is elmondható, és a korábbi nemzedékek körében szinte általánosnak mondható. Noha csakis a családi gazdaság keretei között, de egész életében pásztorkodott a másik jelentős gyimesi csángó mesemondó, a csinódi polihistor, Karácsony Gyula is (MAGYAR, 2009a), akinek ökológiai tudása, természetismeretének mélysége sok hasonlóságot mutat gyimesfelsőlóki társával (bár Karácsony vonatkozó ismereteinek feltárása 1999-ben bekövetkezett halála miatt befejezetlen maradt).

Általános jellemzők

Tankó Fülöp Gyugyu életének és folklór repertoárjának vizsgálata azért lehet releváns ökológiai aspektusból is, mert személyében nem csupán egy kiemelkedő ismeretanyaggal bíró folklór adatközlőről, hanem a tájban benne élő és az őt körülvevő természeti világ iránt fokozott érdeklődéssel megáldott emberről beszélhetünk. A fenti két jellemző persze bizonyos mértékben a legtöbb gyimesiről elmondható, különösen ami a természetismeretet illeti, hiszen egy átlagos gyimesi gazdálkodó egy év leforgása alatt egészen a legutóbbi időkgig mintegy 210 napot töltött munkavégzéssel

⁶ László Gyula szíves szóbeli közlése, 1989.

⁷ Itt említendő Molnár Zsolt Sáfaián László hajdúsámsoni juhásszal készített filmje is: *Egy délután a legelőn*. Elérhetősége: <https://www.youtube.com/watch?v=yZfhjkQzRss> (letöltés ideje: 2021. október 25.).

a szabad levegőn (BABAI – MOLNÁR, 2014, 125.; BABAI et al., 2014, 18.): a kertben, a kaszálón, az erdőben, a legelőn.⁸ Tankó esetében ez a szám nagy valószínűséggel még ennél is nagyobb, hiszen kivált fiatalon, ám egészen nyugdíjas éveig is előszeretettel hódolt egyik hobbijának/szenvedélyének, a *bonyászás*nak, mely gyimesi tájszó a szarvasbikák által elhullajtott agancsok megkeresését jelenti.⁹ (2. kép) E hegyvidéki

2. kép Tankó Fülöp Gyugyu egy általa talált szarvasagancssal. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

kóborlásokra javarészt márciusban került sor, melyek alkalmával maga eszkábálta síléciken járta be a környező vidéket. A farkasokpataki mesemondó azonban sokszor mintegy céltalanul, unaloműzésből is járta (járja) az erdőt, a hegyeket, és ennyiben biztosan különbözik falubelijeitől is, ugyanis a kirándulás egy gyimesi parasztember számára öncélú, ok nélküli dolog, még ha az „értelmetlen” szó ez esetben némiképp túlzónak is tűnhet, hiszen a természetben tett kisebb kirándulásokra sor került a legtöbb gyimesi életében. Utalhatok itt mindenek előtt az évenkénti csíksomlyói búcsújárásra, illetve a gyimesfelsőlaki egyházközség viszonylatában a Szent László király tiszteletére rendezett széphavasi szabadtéri búcsúkra (vö. MAGYAR, 1996). (3. kép)

Mint utaltam rá, Tankó Fülöp Gyugyu ökológiai tudása, természetismerete javarészt az őseitől (családtagjaitól és falubelijeitől) származik, a természeti környezet iránti örök érdeklődése azonban alapvetően személyes lelki indíttatás, azaz a bensőjéből fakad.

⁸ Ez az időtartam a 2010-es években csökkent jelentősen a gyimesi gazdálkodást is elérő fokozatos gépesítés, és ezáltal a munkavégzés nagyobb fokú hatékonysága miatt (Babai Dániel szíves szóbeli közlése, 2021).

⁹ Saját bevallása szerint összesen 62 szarvasagancsot talált az utóbbi évtizedekben, melyeket vagy elajándékozott, vagy eladott, esetenként fából stilizált szarvasfejet is faragva hozzájuk.

3. kép Széphavas. Búcsú a kápolna romjainál. Fénykép: Magyar Zoltán, 1995.

Már-már kutatói attitűd az, ahogyan az általa a természetben megtapasztalt dolgok, különféle jelenségek felé fordul, szinte rácsodálkozással, odafigyeléssel, s nem utolsósorban a megértés, a válaszkeresés igényével. Mindezekre a későbbiekben bemutatandó narratívumok is bőven szolgáltatnak példát.

Az őt körülvevő természet Tankó faragványain is megjelenik. A történetmondói énjét – szintén hobbiként – kiegészítő tárgyalkotó népművészeti tevékenység ugyanis olyan kispasztikák vagy kisméretű, naiv szoborkompozíciók formájában szublimálódik, melyeknek témája javarészt egy-egy növény, és még inkább a tágabb életter, a Keleti-Kárpátok erdeiben élő vadállatok. Noha a művészi megformálás esetenkénti suta bája nem mérhető az ún. magas művészet elvárásaival, a megfigyelések aprólékos pontossága messzemenően hitelesíti azokat. Miként egy szobrászművész „belelát” a márványtömbbe egy szobrot, úgy egy gyökérben vagy a patakban talált kőben esetenként Tankó is meglát egy-egy olyan állatfigurát, amely némi „szobrászi” változtatással önmagán túlmutató alkotássá lényegül (4–5. kép).

Tankó Fülöp Gyugyu természetismeretének java része azonban nem ezekben a többé-kevésbé absztrakt formákban, hanem az általa elmondott történetekben és a vele folytatott kötetlen és már évtizedek óta barátinak mondható beszélgetésekből rajzolódik ki. Műfaji tekintetben széles skálán mozog az ismeretanyag ezen szegmense is. Nagy számban szerepelnek benne egyértelműen mondának minősülő folklórszövegek, melyek kapcsán a kultúrtörténeti beágyazottság, a történeti-kultúrtörténeti információ az elsődleges, míg hiedelemhátterük többnyire elenyésző. Egy másik, nagyobb – javarészt szintén mondának tekinthető – elbeszéléscsoportban az elmondott/megélt eseményekben, a hallott vagy megfigyelt jelenségekben való hit az előbbinél jóval meghatározóbb. Zömében ezek a repertoárjában hiedelemtörténetekként számon tartott szövegek,

4-5. kép Tankó Fülöp Gyugyu faragványai. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

melyek azonban maguk is széles skálán mozognak folklorisztikai tekintetben, és az élményelbeszéléstől a rémhír, formai szempontból pedig egyes vándortörténetnek minősülő fabulatától a szimpla hiedelemközlésig terjednek. Egyes eredetmagyarázatok műfaji besorolástól függően (ugyanis klasszifikációjuk nem egységes a nemzetközi folklorisztikában – vö. U^{THER}, 2004, II, 429–433.) eredetmagyarázó mondának és legendamesének egyaránt tekinthetők, néhány, a természettel nevesítetten is kapcsolatos szöveg azonban egyértelműen az előbb említett alműfaj része. Végül Tankó Fülöp Gyugyu történetrepertoárjának viszonylag nagy és a célzottan témaspecifikus gyűjtések révén egyre nagyobb hányadát alkotják mindazok az igaz történetek, melyeknek eredője vagy valamely közeli ismerős közlése, vagy pedig gyakran a primer, személyes élmény – nem nélkülözve persze ez utóbbi szövegcsoporthoz sem a folklórmotívumokat vagy folklorisztikus mozzanatokat.

A Farkasokpatakán élő mesemondó több száz tételből álló történetrepertoárjának mintegy harmada, 140 szöveg (34%) rezonál direkt vagy közvetett módon a természeti környezetre. E szövegcsoporthoz, amely tételelesen e tanulmány keretén belül kerül először összegzésre,¹⁰ tematikailag is széles skálán mozog. A népi kozmológia és kozmogónia éppúgy részét képezi, mint a különféle térfelületi elemek keletkezésére reflektáló eredetmagyarázó történetek, a nevezetes földrajzi helyekkel és azok nevével kapcsolatos folklórszövegek, és legnagyobb számban a Gyimesben, a gyimesi hegyeken honos állatokról és növényekről szóló elbeszélések. A továbbiakban e történetekbe ágyazott impozáns ismeretanyag vázlatos bemutatására teszünk kísérletet.¹¹ Mintegy előre bocsátva, hogy mindez a Gyimesben még napjainkig is organikus módon létező és legtöbb vonatkozásában tradicionális elbeszélő-kultúrának és a helyi történetrepertoárnak csak egy kiragadott része, számos lehetséges típus és tematika elkerülhetetlen módon (hiszen csak egyetlen személy ismeretanyagáról van szó) kimaradt belőle. Mindazonáltal illusztratív cseppként valamiképpen mégiscsak leképezi a „tengert”, kivált az adatközlő már többször említett nagyfokú személyes érdeklődésének köszönhetően.

Természeti jelenségek

Az első olyan nagyobb tematikus csoport, amely Tankó Fülöp Gyugyu természetismertének részét képezi, a népi kozmogóniával kapcsolatos. Az ide tartozó folklórszövegek többségét rövid fabulatok és hiedelemközlések alkotják, melyek javarészt szinkronban vannak a gyimesiek körében általánosan elterjedt narratív hagyománnyal. Többnyire eredetmagyarázó mondákról van szó, melyek bizonyos égitestek és természeti jelenségek létrejöttét ágyazzák népköltészeti keretbe. Olyan narratívumok ezek, melyeket az adatközlő is többnyire már népköltészeti örökségnek tekint. Ilyen a holdfolt eredetének aetiologikus mondája: egy pásztor (*csobán*) teríti ott a kapcáját, akit az égitest azért „szí-

¹⁰ Egy népi mesemondó kapcsán a magyar folklorisztikában is első ízben.

¹¹ A tanulmányban idézett és hivatkozott történetek két és fél évtized mintegy félszáz gyűjtői kiszálása és állomásozó terepmunkája során lettek feljegyezve strukturált és félig strukturált néprajzi interjúk keretében, valamint a tájban tett közös séták alkalmával.

vott fel”, mert az illető rálőtt/káromolta őt, amiért az nem szárította meg az este levetett ruhadarabját (MAGYAR, 2008, 63.). Más eredetmagyarázó hagyományok az üstökösrel kapcsolatosak: a székelyföldi narratív tradíció reliktszerű öröksége, miszerint az Csaba királyfi („Csaba vezér”) nyilvánosságra (MAGYAR, 2008, 63.). Hogy e hagyomány valaha szélesebb körben is ismert lehetett, azt jelzi, hogy Kósa László a 20. század derekán Bihar megyében is feljegyezte.¹² Az üstökös azonban baljóslatú eseményeket jövendőelő égi jelként is ismert (MAGYAR, 2018a, IV, 481–483.). Tankó Fülöp Gyugyu visszaemlékezéseiben – személyes élményként – az 1989-es romániai forradalom előjeleként értelmezte a néhány hónappal korábban mások társaságában megfigyelt égi jelenséget.¹³

További folklórszövegek egyes csillagokkal kapcsolatosak. Csakis tőle feljegyzett hagyományként ismert a Hetevény csillagkép gyimesi népi elnevezése (*Szent László rúdja*), illetve annak névmagyarázata: az mutatja Szent Lászlónak, hogy hol van az ellenség, merre kell mennie (MAGYAR, 2008, 70.; 2018a, IIa, 180.). Tankó ismeri azt az általánosan elterjedt hiedelmet is, miszerint a hullócsillag egy ember halálának (a halál bekövetkeztének) a jele,¹⁴ s noha számos esetben nem áll tőle távol a természettudományos világkép, az édesapja memoratja alapján tolmácsolt, lidércről szóló történet – miszerint e természetfeletti, ártó szándékú és ördögi jellegű lény az égen tüzes rúd alakban közlekedik (MAGYAR, 2008, 103.; 2018b, 449.) – az ő képzeletvilágában is a reáliák közé sorolódott, s fel sem merült benne az, hogy ez az általa nem látott égi jelenség esetleg szintén hullócsillag, meteorit lehetett.

Két további kozmológiai jellegű eredetmagyarázat azonban már számára is fikcióként értelmezett fabulat – apokrif kontextusba helyezve. A mennydörgés eredetmondája – miszerint Illés próféta tüzes szekere zörög ilyenkor (MAGYAR, 2018b, 429.) – Kárpát-medence-szerte általánosan elterjedt. Az eső eredetének Tankó Fülöp Gyugyu által elmondott mondája azonban csakis Gyimesből ismert a magyar nyelvterületen (Szent Péter őrzi azt egy hordóban, és amikor ő távol van, és a gyerekek kihúzzák a dugót, akkor ered meg az égből – MAGYAR, 2018b, 429.). Hogy ez utóbbi narratívum nem csupán a farkasokpataki mesemondó személyes ötlete, azt egy 2007-ben feljegyzett, Tankótól független másik gyimesfelsőlaki szövegváltozat (MAGYAR, 2008, 63.) is alátámasztja.

Tankó Fülöp Gyugyu természeti környezettel kapcsolatos történetmondói repertáriumában egy kisebb szövegcsoporthoz a különféle térfelszíni elemek keletkezéséről szól. Archaikus (véltetőleg középkori) rétegzettségű az a hagyomány, amely a kövek eredetmagyarázatául szolgál: e monda csakis Gyimesből és csakis a Szent László mondakörből ismert, és azt beszéli el, hogy László mint mitikus hős megszilárdítja az addig puha köveket, hogy gyorsabban tudjon haladni a lovával (MAGYAR, 2018a, IIa, 179.).¹⁵ A farkasokpataki mesemondó több más eredetmondája egyúttal történeti monda is, lévén, hogy Szent László-történet: ilyen a Tordai-hasadék keletkezését megörökítő közkeletű monda (MAGYAR, 2008, 68.), továbbá a Torda melletti és a pogányhavasi Szent

¹² Kőtegyán – Erkel Ferenc Múzeum Adattára 24-67/13.

¹³ Két szövegváltozatban feljegyezve 2019-ben és 2020-ban.

¹⁴ Saját kézirat gyűjtés, 2019.

¹⁵ A Tankó Fülöp Gyugyutól több szövegváltozatban feljegyzett monda publikált szövegei: MAGYAR, 2008, 68.; 2018b, 430.

László kútja nevű forrást szintén a szent királynak tulajdonító hagyomány (MAGYAR, 2008, 68, 69.). (6. kép) Míg ebbéli értesülései a helyi szájhagyományból származnak, a források eredetéről általában megfogalmazott véleménye saját logikai absztrakciójának eredménye:

6. kép A Köpüs-kút a Pogányhavas oldalában. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

„[Honnan van víz a forrásokban?]

Ez olyan víz, hogy alatt a földből jön ki. Úgy emelkedik fel. A tenger... így halottam, hogy a Föld tengeren van. S ahogy nyomja, milyen mozdulatot kap, az nyomja fel a vizet. És a víz... hát az szennyvíz a tenger, mindenhol, hogy a föld úgy megszűri, hogy tisztán jön ki a föld színire.”¹⁶

Noha nem természetismeretének része, Tankó Fülöp Gyugyu szövegfolklor repertóriumában is szerepel az a hiedelemkutatás által a sorsmondák közé sorolt történet, amely a víz által bekövetkező, elkerülhetetlen halálról szól (MAGYAR, 2018b, 448.). Talán e narratív típus ismerete is szerepet játszik abban, hogy sok más gyimesihez hasonlóan a farkasokpataki mesemondó is idegenkedik a mély és nyílt víztől. A Csiki-medencéről és a Gyimesi-szorosról szólván egyike a több nemzedékre visszamenőlegesen közösségi tudásként örökül kapott ismereteinek, hogy e tájakat valaha, a mitikus történelmi előidőkben víz (tó/tenger) borította, és a régmúlt korokban élt emberek a hegyoldalak felső harmadában gazdálkodtak (MAGYAR, 2008, 73.). E hajdani szántóföldi parcellák, a teraszos földművelés nyomai azok a mezsgyék (*muzsdák*), melyeket több közös te-

¹⁶ Saját kéziratoss gyűjtés, 2021.

repbejárás alkalmával is megmutatott, legutóbb 2021 júliusában a Pogányhavas nyugati oldalán. A víz leeresztésének egyik általa is említett további folklóremléke Tusnád névmagyarázó mondája (MAGYAR, 2008, 73.).¹⁷

A vizek lecsapolása és a hegyvidéket valaha összefüggő módon borító erdőrengeteg kiirtása Tankó Fülöp Gyugyuhoz hasonlóan alaptudása a legtöbb idősebb gyimesinek. Az a történeti időszak, amikor a Tatros völgye kultúrtájjá vált, lényegében még az élő emlékezettel elérhető múlt része. A vegyes rekrutációjú gyimesi népesség pásztorkodó életmódot folytatva hódított meg – részben a csiki székelyektől bérelve – mind nagyobb területeket („ki mennyit kitakarított, az az övé volt”), s az így benépesülő völgyek többnyire az első ott megtelepedő családról kapták a nevüket (MAGYAR, 2008, 83.; 2018b, 437.). E történelmi emlékek Tankó ismereteiben is evidenciaként jelennek meg, nélkülözve bárminemű „pionír-romantikát” vagy esztétizálását a vélhetőleg prózaian küzdelmes otthonteremtésnek. S noha Farkasokpataka csak a 20. századra vált látképileg olyanná, mint ahogyan a manapság ott élők is ismerik, erdőkről szólván mindannyiszor egy-egy viszonylag távoli tájat említenek a Keleti-Kárpátokban (a Csobányos völgyét, az Úz völgyét, a hargitai Nagyerdőt stb.) – maga Tankó Fülöp Gyugyu is.

Növényismeret

A farkasokpataki mesemondó ökológiai tudásának meghatározó részét azonban nem is elsősorban a természeti jelenségek és a környező táj, hanem a tájegység élővilágának mély és részletekbe menő ismerete adja. A közelmúltban publikált *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* című kézikönyv (MAGYAR, 2021, I–IV.) adatbázisából is kiténik, hogy a növényekhez képest mintegy négyszer-ötször akkora narratív hagyományanyag ismert/maradt fenn az állatokkal kapcsolatban. S noha ez az arány a gyimesi csángó népi kultúrában valamelyest kisebb, a különbség e tán leginkább természetközeli magyarulta tájegységen is szembetűnő. Tankó Fülöp Gyugyu növényekkel kapcsolatos ökológiai ismeretanyaga természetesen nagyságrendekkel nagyobb mindannál, mint amelyről narratív, történetekbe ágyazott tudása van, mely tudásbázis feltérképezése egy botanikus vagy etnobotanikus feladata lehetne,¹⁸ jelen tanulmány célja azonban ennél jóval szűkebb, noha éppen a folklórba ágyazottság révén valamelyest messzebbre is vezet.

Tankó Fülöp Gyugyu a vele folytatott néprajzi interjúk során mintegy féltucat olyan növényt említett, amelyhez valamilyen élő hiedelemként vagy népköltészeti alkotás-ként értelmezhető folklórhagyomány tapad. E növények egyike a *csercsevirág* (szívvirág – *Dicentra spectabilis*), amelyhez Gyimesben azt a hagyományt fűzik, hogy az Attila

¹⁷ A farkasokpataki mesemondótól feljegyzett egyéb helynévmagyarázó mondák inkább szövegfolklorisztikailag figyelmet érdemlőek (MAGYAR, 2008, 69–70., 89–90., 141.), tájökölógiai szempontból csak minimális információt tartalmaznak.

¹⁸ A gyimesi csángók növényismeretére és hagyományos ökológiai tudására vonatkozó közelmúltbeli vizsgálatok, korábbi szakirodalommal: MOLNÁR – BABAI, 2009; BABAI – MOLNÁR, 2009; BABAI – MOLNÁR – MOLNÁR, 2014.

(MAGYAR, 2008, 65–66.), más változat szerint Álmos vezér¹⁹ süvegéből hullott ki, amikor az seregével átkelt a Kárpátok gerincén, és amely mag megfogva azóta honos a Tatros mentén. Noha viszonylag ritka faj, Farkasokpatakán is létezik szórványosan, többek között néhány háznaira Tankó Fülöp Gyugyu portájától, tulajdon unokatestvére kertjében. A farkasokpataki mesemondó szemléletes leírása szerint: (7. kép)

7. kép A cseresevirág. Fénykép: Dániel Mónika, 2020.

„Nagy szép horgas vót, odaállott a süveghez, csak sajnós, hogy maga nem ismeri. De megmutatom. Ulyan vót, mint a nyíl. Mikor kifeszítik, az íj, szóval. És elhullott itt, és nagy szájhagyomán, hogy Attila hozta azt a fajta virágot. Mikor elnyitják, olyan pont, mint két nyuszi essze. De mikor ugy egybe van az a szirmocska, ugy néz ki, mint ha céloznánk az íjjal. Olyan szép rózsaszín virágja van. Egy öregasszontól hallottam, hogy: ne, fiam, ezt így hallottuk, szájhagyomán, aszongya, hogy így hozták a hunok ide magyar földre ezt a virágot.”²⁰

Szintén történeti kontextusba ágyazott a Csíkban és Gyimesben *csengőkórónak* mondott kakascímer (*Rhinanthus minor*) folklórhagyománya. E növény 2007. évi közös havasi kirándulásunk alkalmából került szóba (MAGYAR, 2008, 156.) a közeli Csíkszentdomokos határában 1599-ben meggyilkolt Báthori András kapcsán. A tragikus sorsú erdélyi fejedelem és bíboros alakja körül mondakör formálódott az elkövetke-

¹⁹ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

²⁰ Saját kéziratos gyűjtés, 2007 (MAGYAR, 2008, 65.). Típuszáma: MZ II. A 31.2. (MAGYAR, 2018a, IIa, 24.).

ző századokban, halála helyszíne pedig búcsújáró helylyé vált (MAGYAR, 1998; 2006, 51–150.). A mondakör egyik – Csíkban és Gyimesben egyaránt honos – története szerint kivégzése előtt Báthori megátkozza a felcsiki székelyeket: ha meghagyják az életét, sosem tapasztalt bőség köszönt a vidék népére, ellenkező esetben azonban hét évig hiába is szántanak vagy vetnek, mert a határukon csak csengőkóró fog teremni: a gazdálkodó ember szemében az egyik leghitványabb növény, amelyet száraz termése miatt egyik legelő állat sem fogyaszt szívesen (MAGYAR, 1998, 59.; 2012, 124.).²¹ (8–9. kép)

8. kép Csengőkóróval benőtt kaszáló a Széphavas tetején. Fénykép: Babai Dániel, 2021.

Szintén történeti kontextusban értelmezhető, ám nem a múltra reflektáló, hanem az eszkatológikus mondák részét képezi a Gyimesben *szégyenburján*nak (lapulevelű keserűfű – *Polygonum lapathifolium*) nevezett növényről szóló folklórhagyomány. A 2021 nyarán végzett terepmunka (és filmforgatás) során Tankó Fülöp Gyugyu saját *bennvaló* kaszálóján mutatta a nevezett növény levelén a még létező, ám elhalványultnak és megkisebbedettnek mondott sötétes foltot, idézve a korábbi nemzedékek tagjainak intelmét, miszerint ha e növény leveléről eltűnik a folt, megszűnik az emberekben (a nőkben) a szégyenérzet. Noha a szégyen múlását jelző növény (virág) Kárpát-medence-szerte a legkülönfélébb lehet, mint folklórhagyomány a Felföldtől Moldváig elterjedt (MAGYAR, 2018a, IV, 516., 2021, III, 183.).²² (10. kép)

²¹ A *Rhinantus minor* negatív népi megítélésének természettudományos magyarázatához (olyan félparazita, amely vizet és ásványi anyagokat lop szívógyökereken át a szomszédos gazdanövényektől, és azért ritkul ki a környezetében a gyep): GIBSON – WATKINSON, 1992.

²² Típuszáma: MZ IV. N 53.1.; MZH H61.

9. kép A csengőkóró. Fénykép: Jakab Gusztáv, 2021.

A hiedelemmondák közé tartozik, és valóság tartalmát illetően maga a mesemondó is némi szkepszissel beszélte el a *vasfűvel* (*Verbena officinalis*) és az *ördögbordával* (sasharaszt – *Pteridium aquilinum*)²³ kapcsolatos gyimesi folklórhagyományt. Mindkét, mitikusnak tartott növényhez kisebb mondakör tapad az erdélyi folklórbán (MAGYAR, 2021, III, 163–166., 171–173.). Míg az utóbbiról azt tartják, hogy csakis Keresztelő Szent János (Szent Iván) éjjelén virágzik, és a szerencsés halandó csak véletlenül juthat a birtokába (MAGYAR, 2018b, 458.), a vasfű megszerzése (amely karba, tenyérbe forrasztva zárnyitó erővel bír) aktív módon, ám többnyire csak leleménnyel lehetséges. A magyar nyelvterület más részeihez hasonlóan (BIHARI, 1980, 124.; MAGYAR, 2021, III, 163–164.) Gyimesben is ismert az a hiedelem, hogy vasfűre azért lehet szert tenni, hogy keresnek

10. kép A szégyenburján. Fénykép: Magyar Zoltán, 2021.

²³ Gyimesben a páfrányalkatúak osztályába tartozó több növényt is ezzel a névvel illetnek. Vö. MOLNÁR – BABAI, 2009, 138., 140.

egy sündisznófészket, a sün kicsinyeit elviszik és bezárják valahová, mire az anyjuk vasfűvel a szájában elmegy oda, és a fiait kiszabadítja, a feleslegessé vált növényt pedig a helyszínen hagyja.²⁴ E nemzetközileg is elterjedt, fabulatnak minősülő monda külön érdekessége, hogy Gyimesben akár igaz történetté is átlényegülhet. Midőn e téma egy beszélgetés alkalmával 2021 nyarán is szóba került Tankó Fülöp Gyugyu otthonában, az egyik jelenlévő szomszéd elmesélte, hogy még gyerekkorában – maga is hallván minderről – próbát tett egy sün fiaival, hogy ő is szert tegyen vasfűre, s noha a növényre nem lelt rá, máig sem tudja magyarázatát, hogy hogyan, de reggelre nyomtalanul eltűntek „börtönükből” az előző este oda gondosan bezárt kicsinyek.

11. kép Fehér zászpa. Fénykép: Babai Dániel, 2018.

Itt érdemes a gyimesi csángó növényismeret néhány folklórral határos példáját is megemlíteni. Másokhoz hasonlóan a farkasokpataki mesemondó is úgy tartja, hogy a *zászpa* (vadzab, fehér zászpa – *Veratrum album*) mérgező, megszáritva és ételbe keverve akár halálos is lehet az elfogyasztása.²⁵ (11. kép) A gyógynövénynek tekintett *eszpenz* (pirosuló hunyor – *Helleborus purpurascens*) ellenben a gyimesi népi gyógyászatnak is része: Tankó Fülöp Gyugyu – a „régii öregek” instrukciói alapján – maga is élt vele: szomszédja orbáncban beteg disznóját gyógyította meg azáltal, hogy a növény gyökerét kiásta, és aztán behúzta a disznó fülébe egy árral.²⁶ Nem tudni ellenben, hogy a faaszalás mágikus rítusát ő maga végezte-e: elmondása szerint, ha valaki egy élőfát a Mária Magdolna napját (július 22.) megelőző szerdán megkopogtat, az a fa Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) kiszárad.²⁷ A szintén gyimesi csángók által lakott Úz-völgyi Csinódon ezt a hiedelmet Szent Abdon és Szennen napjához (július 30.) kötik az ott lakók (MAGYAR, 2009a, 345.), mondai adaptációja pedig ismert Gyimesbükkről is (ALBERT, 1995, 83–84.).

²⁴ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

²⁵ Saját kéziratos gyűjtés, 2020. A zászpát/ászpát Gyimesben szokták használni tetűirtásra és a portára tévedt idegen baromfik eltüntetéséhez. Általános megfigyelés, hogy ha a juhok a legelőn sokat esznek belőle, estére habzik a szájuk és hánynak tőle (Babai Dániel szíves közlése).

²⁶ Saját kéziratos gyűjtés, 2020. Vö. MOLNÁR – BABAI, 2009, 129.

²⁷ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

Állatvilág

Tankó Fülöp Gyugyu szövegfolklor repertoárjában az állatokról szóló, különböző műfajú történetek fémjelzik leginkább a természetismeretét. A duplumokkal együtt közel száz mese, monda, példázat, igaz történet alkotja ezt a tematikus csoportot, melyek többségében első kézből szerzett értesüléseken vagy személyes megfigyelésen, megtapasztaláson alapuló elbeszélések. A meseként előadott állatmesék, legendamesék, példázatok és eredetmagyarázó mondák (*A tücsök és a hangya; Cigány a farkasveremben; A légy teremtése; Miért rövid a sikkígyó farka?; Miért görbe a bolha háta?; A ló és a szamár sorsa*) népköltészeti szempontból relevánsak, azonban előadójuk természetismeretéről vajmi keveset árulnak el. Nem úgy azok a hiedelemmondák és igaz történetek, melyeket érdemes az azokban szereplő állatok szerint számba venni.

A – mások által a – hétköznapi életben is megtapasztalt reáliák egyik kétarcú hiedelemleme a mitikus állatnak tekintett sárkány, amely vihardémonként és sárkánykígyóként egyaránt jelen van Tankó Fülöp Gyugyu képzeletvilágában. Míg a *nagyidő*, azaz vihar, felhőszakadás idején a sötét fellegekben látható, farkával a földet söprő sárkány képzelet más tájakon is elterjedt, (noha nem kizárólagos jelleggel) gyimesi specifikumnak hat a sárkánnyá átalakuló kígyó képzelet. A vonatkozó kérdésre válaszul Tankó is arról a Gyimesben közkeletű vélekedésről számolt be, hogy az a kígyó, amelyet hét évig nem lát emberi szem, sárkánnyá válhat (MAGYAR, 2008, 116.) – az átváltozás bővebb epikus kifejtése (vö. MAGYAR, 2003, 606–611.) viszont a későbbi gyűjtésekben sem jött elő tőle. Ellentétben azzal az esztétikailag is figyelemreméltó fabulattal, amelyben a farkasokpataki mesemondó egy csobányosi sárkánykígyó (hatalmas méretű és a juhot pusztító kígyó) megölését elevenítette fel, családi szájhagyomány alapján (MAGYAR, 2008, 117., 2018b, 456.). E részletgazdag népi elbeszélés bővelkedik különlegesnek mondható epikus motívumokban is: a kígyó a Csobányos völgye sziklarenetegének egy barlangjában tanyázik, és „beszívja” magához az arrafelé hajtott/terelgetett juhot; egy erdész lesi meg és lövi le; a szörnyeteg vére pirosra festi a folyó vizét; a sárkánykígyó hulláját a folyó torkolatában fogják ki, és múzeumba szállítják; a sárkánykígyó barlangjában több mázsza gyapjúra találnak; stb. Ez utóbbi motívumhoz a mesemondó kombinatív módon még azt is hozzáfűzte, hogy annyi gyapjút gyűjtött a barlangjába, mint egy szénaboglya, és abban a fenevad még a legnagyobb telet is könnyűszerrel átvészelhette.

Számos itt jelzett motívum Tankó Fülöp Gyugyu kígyókról szerzett „hétköznapi” ismereteinek is részét képezi. A zsákmányát meghipnotizáló kígyóról saját megfigyelései alapján számolt be.²⁸ Kevésbé mitikus árnyalattal, de szót ejtett egyéb különleges (piros taréjú, füttyülő) kígyókról is (MAGYAR, 2008, 117–118., 2018b, 457.), továbbá töredékes formában a hiedelemkör egyéb, általánosan elterjedt narratív típusai is szóba kerültek (gyémántot fűjő kígyók; emberbe bújt kígyó).²⁹ A hiedelemkör archaikus rétegét képviseli a pálfordulókor (január 25.) a föld mélyén megforduló kígyókról szóló képzet (MAGYAR, 2018b, 458.), amelynek valóságában Tankó is evidenciaként hisz.

²⁸ Saját kézirat gyűjtés, 2020.

²⁹ Saját kézirat gyűjtés, 2019.

A hüllők és kétéltűek sorában a víziborjúról³⁰ a farkasokpataki mesemondó is csak közvetett értesülésekkel bír, és a célirányos kérdések ellenére sem derült ki egyértelműen, hogy kárpáti vagy alpesi gótét (*Lissotriton montandoni/Triturus alpestris*) vagy foltos szalamandrát (*Salamandra salamandra*) ért-e alatta. Mindazonáltal maga is úgy véli, hogy a harapása gyógyíthatatlan,³¹ továbbá hallott arról a kortárs mondaként is terjedő történettípusról, miszerint ha porrá őrölve megetetik valakivel, a spórák az illető testében életre kelnek, és kirágják magukat a gazdatestből, áldozatuk kínhalálát okozva (MAGYAR, 2021, III, 138–139., 148–149.).³² Lényegében ez az epikus szüzsé tűnik fel a filmvászonon az *Alien* című science-fiction kultuszfilmben.³³

A víziborjúval ellentétben a béka a Gyimeseken nem csupán egy mindenki által ismert kétéltű, hanem máig hatóan hiedelmek és hiedelemtörténetek tucatjai fűződnek hozzá. A nagy esőzések alkalmával a felhőből lehulló békákról, mint mással megtörtént esetről, Tankó Fülöp Gyugyu is említést tett.³⁴ Általánosabb azonban a rontó, tejelvivő békáról szóló hiedelem. Míg a közeli Csíkban ambivalens, részben pozitív kontextusban, szerencsehozó segítőszellemi szerepkörben is gyakran szerepel a folklórszövegekben, a gyimesi folklorban egyértelműen ártó szándékú lény. A néphit és a hiedelemmondák szerint a tejelvivés egyik lehetséges módja, hogy az ezzel foglalkozó személy (boszorkány, *fermekás*) elküldi a kiszemelt helyre a békáját (amelyet piros szalaggal a nyakán, egy fekete fazékban tart otthona valamely rejtett szegletében). E rontó béka (barna varangy – *Bufo bufo*) az, mely elvégzi az ilyenkor szokásos teendőket (megszopja mások tehenét stb.). A küldött békák megtalálásáról és elpusztításáról szóló történetek alkotják a hagyománykör legszínesebb, esetenként fabulattá érő szövegváltozatait (MAGYAR, 2003, 469–472.). Tankó Fülöp Gyugyu egyik vonatkozó alaptörténete is ilyen: egy Bükklokában vendégeskedő férfi a kamrában egy faceberben véletlenül rátalál a házigazda által tartott *varasbékára*, s megbizonyosodva a látottakról, sietve távozik onnan (MAGYAR, 2008, 106.; 2018b, 451–452.). (12. kép)

Hogy a fent említett hagyományok a gyimesiek képzeletvilágában mennyire nem hiedelemhátterüket vesztett történetek, arra két, jellemzőnek mondható példát érdemes említeni. Az első még a 2000-es évek elején történt, Bükkhavaspatakán. A völgy *fejében* lakó ismerőseimet addig „felvilágosult”, a babonaságban alig hívó gyimesiek között tartottam számon, s még csak nem is felszínes ismeretség alapján. A sokadik látogatásom, ott-tartózkodásom volt ez, történetesen áprilisban, amikor a család tagjai a kerti limlomok összegyűjtésével, a tavaszi nagytakarítással foglalkoztak. Ekkor került elő valamelyik melléképület mellől egy varangyos béka (barna varangy – *Bufo bufo*). A rácsodálkozás után felgyorsultak az események: ismerőseim – a harmincas éveiben járó vénlány és a negyven évvel idősebb édesanyja – vasvillát ragadtak és felnyársalták a békát, majd „biztos, ami biztos alapon” tüzet raktak az udvaron, és elégették a szeren-

³⁰ Irodalmához lásd: KICSÍ, 1998.

³¹ Saját kéziratoss gyűjtés, 2020. E hagyomány kapcsán az adatközlő értelemszerűen a szalamandrára gondolhatott.

³² Saját kéziratoss gyűjtés, 2021.

³³ Rendezte és a forgatókönyvet írta Ridley Scott (1979).

³⁴ Csörgő Anna Mária kéziratoss gyűjtése, 2020.

csétlen állatot. Bár ez alkalommal nem feszegettem az okát, hallgatólagosan mindenki tudta, hogy a béka elpusztítása miért történt (vö. MAGYAR, 2003, 96–97.).

12. kép Farkasokpataka látképe. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

Rendkívül hasonló, ám merőben más végkimenetelű eset zajlott le 2021 júliusában a farkasokpataki Tankó-portán. A ház nyári konyhájában Tankó Fülöp Gyugyu és egy ott időző szomszéd házaspár (B. Péter és B. Kati) társaságában önfeledt beszélgetés folyt, amikor a nyitott ajtó mellett ülő szomszédasszony riadtan felpattant a székről, és minden idegszálával megfeszülve az udvar – a benti villanyfény által félig megvilágított – küszöb előtti sávját nézte. Mivel a diktafon éppen be volt kapcsolva, érdemes szó szerint felidézni az akkori eseményeket:

- „– Mi az? [M. Z.]
– Béka! [T. F.]
– Béka... az ajtóban... [M. Z.]
– Béka, hej, azt a mindenit, hú, hogy megijedtem! Minnyá' abba' a helybe' ollyabbat kap es! [B. K.]
– Minnyá el van menve! Fülöp, gyűjtsd fel a villanyt! [B. P.]
(*Tankó Fülöp Gyugyu is felpattan a székről, és belemarkol a sótartóba.*)
– Megsózza!... [M. Z. – *csodálkozással elegyes döbbenettel mintegy magának és a szobában szintén jelenlévő magyarországi társának*]
– Hol vagy, hé, mert ebbe' a helybe' megfűszerezlek! [T. F.]
– Megsózza... [M. Z. – *még mindig hitetlenkedve önmagának és a társának*]
– Errefelé, erre! Ott, errefelé! [B. P.]

- De hol van? [T. F.]
- Rúgd el onnan! [B. K.]
- Nézd meg, hogy elmenekül! [T. F.]
- Elmegy biztos. A sótól nagyon menekül. [B. P.]
- Hááá! – Tankó Fülöp Gyugyunak: – Hát te melléjed vetted [a sót]! [B. K.]
- Melléje, de tudja úgy es... [T. F.]
- A hátára kellett volna rea. [B. K.]
- Na hadd el! Itt van só. Menj elé! [B. P.]
- Állj meg, no, hogy üldözzem el, mer'... [T. F.]
- Elment, bément a virágok közi... Hú, de megijedtem, hé! [B. K.]
- Nem szabad [megijedni tőle]. [B. P.]
- Egy békátul megijedsz. S akkor Pétertül nem félsz, hogy ad egy taslit? [T. F. – nevet]"

Az eset tehát – a béka szempontjából – „happy end”-del végződött, sikerült elmenekülnie, ellenkező esetben a sózás a pusztulását okozta volna. A történesek végső oka persze ez esetben is több volt pusztá asszonyi ijedelemnél, lévén, hogy pillanatok alatt hosszú generációk óta a lokális kultúra részét képező hiedelmek aktiválódtak, még akkor is, ha nem a saját portát érintette az. Másrészt pedig a fejlődésen tartó házigazda reakciója is szinkronba került a gyimesi őstől hallottakkal, s a béka elpusztítására irányuló törekvés valójában nem is az állat, hanem az általa megtestesített veszély, a lehetséges gazdasági kár elhárítását szolgálta.

Tankó Fülöp Gyugyu állatokkal kapcsolatos egyéb közlései már javarészt igaz történetek, ám már csak alkotó típusú történetmondói attitűdje és stílusa miatt is, esetenként nem nélkülözik a folklorisztikus mozzanatok és hiedelemelemeket. Noha a továbbiakban létező, reális lényekről, a gyimesi hegyvidéken valóban élő vagy alkalmanként előforduló, az emberek által olykor valóban látott vadállatokról lesz szó, némi egzotikum tagadhatatlanul körüllegi a róluk szóló történeteket. Hiszen egy medve, farkas, hiúz stb. felbukkanása mégiscsak rendkívüli esemény még a Keleti-Kárpátok településein is, hát még a modern kor városi embere számára, jóllehet éppen a Székelyföldön elszaporodott és a településekre is bemerészkedő medvékről a tömegmédiá újabban szinte futószalagon szállítja a borzongató híreket, sőt videókat. Tankó Fülöp Gyugyu medvetörténeteiben az az igazán különleges, hogy egyedi stílusban, tájnyelvi ízekkel fűszerezve jeleníti meg narratív formában a medve (barna medve – *Ursus arctos*) látására, a medvével való találkozására rezonáló lélektani feszültséget, valamint sző bele a történeteibe olyan fokú természetismeretet, amely elbeszéléseit többé teszi egy-egy szenzációs beszámolóknál (13. kép).

A farkasokpataki mesemondó medvetörténetei tematikailag és tipológiailag rendkívül széles spektrumot fognak át, bár hiányoznak belőlük az erdélyi prózaepikában honos fabulatszerű történetek (a medve által elrabolt lány stb. mondája – lásd: MAGYAR, 2021, III, 116–117.). Tankó Fülöp Gyugyu medvéről szóló igaz történetei többnyire hallomásból ismert esetek, és szinte kivétel nélkül a gyimesi szájhagyományban honos elbeszélések (a medve által megölt és felfalt hargitai pásztor; a medvével birkózó szomszédok;

13. kép A medve ellen szögekkel kivert istállóajtó Ciherekpatakán. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

a medve által megölt bika; a malacot zsákmányoló és a méhkaptárakat szétszóró medve esete – MAGYAR, 2008, 135–136.)³⁵ A kivétel az az élményelbeszélés, amely arról szól, hogy Tankó meglegelve azt, hogy egy vaddisznó dézsmálja a háza fölötti hegyoldalban lévő krumpliföldjét, éjszaka lesben áll, hogy elijessze a vadat, azonban a várt vadállat helyett egy medve érkezik aznap, amely megérezve a petróleumlámpa szagát, keresztülrohan a kerten, és futtában ledönti még a léckerítést is.³⁶

Tankó Fülöp Gyugyu medvéről szerzett ismeretei azonban az egyetlen személyes találkozón messze túlmutatóan gazdagok. Ezek többségének szintén a gyimesi szájhagyomány az eredője. Vonatkozó adatközlésében kifejezetten plasztikus leírását adja a vérmedve és a hangyászmedve közötti különbségnek,³⁷ annak, hogy a *hangyászmedve* miként falatozik, felborogatva a legelőn nagy szám-

ban lévő hangyazsombékokat, továbbá annak, hogy mit eszik e vadállat – előbújván az üregéből – kora tavasszal (pimpót, rügyet, csalánt, csalángyökeret).³⁸ A farkasokpataki mesemondó ez irányú érdeklődése odáig terjedt, hogy a március végi agancsászása alkalmával felfedezett medvebarlangot megmutatta egy ismerősének: „Kerestem olyan kollégát, hogy úgy járjon a hegyeken, ahogy én szoktam.” Rá is találnak a lombbal, fűvel, sással kibélelt sziklaüregre, amelyből akkorra már kiment a medve, a „kolléga” azonban így is annyira megiszonyodik a látottaktól, hogy többé nem kívánja járni a hegyeket.³⁹ (14. kép)

A másik nevezetes ragadozó nagyvad, a farkas (szürke farkas – *Canis lupus*) már a régmúlt időkben is része volt a gyimesi mindennapoknak. Ennek megfelelően Tankó Fülöp Gyugyu ez irányú értesülései is javarészt az elődöktől, az édesapjától és a szom-

³⁵ Továbbá saját kéziratok gyűjtései (2005, 2017, 2020, 2021).

³⁶ Saját kéziratok gyűjtés, 2016.

³⁷ „A vérmedve az csak az állatokat pusztítsa, a hangyászmedve az csak avar babrál, dógára adta a hangyát, amit láttunk tegnap, hogy borogatta fel a hangyabolyt. Avval él, abból él” (saját kéziratok gyűjtés, 2021).

³⁸ Saját kéziratok gyűjtései (2015, 2020, 2021).

³⁹ Saját kéziratok gyűjtés, 2011.

14. kép Tankó Fülöp Gyugyu egy hangyazsombékot vizsgál. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

széd öregektől származnak, azonban akad személyes élmény is közöttük. E tematikus csoport történetei műfaji tekintetben a fentebb részletezethez hasonlóan széles skálán mozognak, állatmesék éppúgy találhatóak közöttük, mint klasszicizálódott hiedelemtörténetek. *A cigány a farkasveremben* típusú vándortörténetről (ATU 168) már említést tettünk, jelezvén, hogy az Tankó elbeszélői repertoárjának is része. Egy természetdémoni jegyekkel bíró, különleges fehér farkasról a ciherekpataki mesemondó, Póra Péter mondott el 1996-ban egy máig páratlan történetet (MAGYAR, 2003, 272–275., 2006, 35–39.). Gyimesi gyűjtéseink során csak közvetett nyomára találtunk annak a reliktszerű népi elbeszélésnek, amely a moldvai csángó folklórban több szövegváltozatban ismert, és arról szól, hogy Szent András vezérli e vadállatokat, ő a farkasok ura és ő mondja meg nekik Szent András napjának éjszakáján, hogy az elkövetkező télen hol és kit ehetnek meg (HEGEDŰS, 1952, 243–244.; BOSNYÁK, 1980, 126–127.). Ez utóbbi hiedelemmonda fabulat szoros összefüggésben van azzal a Gyimes-szerte honos (Tankó által is gyakorolt) rítussal és hiedelemmel, miszerint Szent András napján (november 30.) bekötik a farkasok ellen az ollókat (mert a nyitott olló a farkas száját jelképezi, és mágikus módon ezáltal kötik be azt – MAGYAR, 2008, 135.).

Az elhárító rítus ellenére kevés olyan gyimesi gazda van, akinek ne lett volna része farkasok általi kártételben. Tankó Fülöp Gyugyunak történetesen nem, ám ő maga is hosszasan tudja sorolni a vonatkozó káreseteket: juhot, lovat ölnek meg, visznek el; egy havasi karámba beszabadulva egyszerre öt juhval végeznek (MAGYAR, 2008, 133–134.). Télen különösen a kutyákra veszélyesek (maguk után csalják, vagy láncostul viszik el

öket), és Tankó szerint különösen a csikókra vadásznak előszeretettel. Mint oly plasztikusan megfogalmazta: „A csikónak olyan édes a vére, hogy a farkas él-hal érte”.⁴⁰

A fentiekkel ellentétben a farkasokpataki mesemondó régi történetként mesélt arról, hogy a farkas elvitt egy az esti órákban az udvarra szükségét végezni kiment kisgyereket (MAGYAR, 2008, 134.). Hasonlóképpen fabulatszerű – noha megtörtént esetként lett elbeszélve – annak a ciherekpataki embernek az esete, akit a Farkas-havason öt farkas támadott meg, kezdték a havat szemberúgni vele, és az illető csak a lélekjelenlétének köszönhetően és a lovát prédául hagyva menekült meg – bár végtére is az akkori nagy ijedtség lett utóbb a végzete (MAGYAR, 2008, 134.). Tankó Fülöp Gyugyu személyes találkozása – szintén öt! – farkassal az elbeszélő szerint hasonlóképpen magában hordozta a tragikum lehetőségét. A hófödte hegyvidéki tájon magányosan agancsászó Tankó élménytörténete bővelkedik részletgazdag megfigyelésekben (pl. miként viselkedett társaival a farka vezérének számító „galambszürke” farkas).⁴¹ Hasonló élénk figyelem és érdeklődés minden jel szerint már Tankó édesapját (idősebb Tankó Fülöpöt) is jellemezte, akinek farkassal való találkozása a vadállat lelövésével végződött, és aki az állat megnyúzását követően még arra is kíváncsi volt, hogy az mit evett (az állat felboncolt és üres gyomrában nagy meglepetésére talált egy kötélvéget – MAGYAR, 2011, I, 120–121.).

Mivel rendkívül rejtőzködő életet él, még a gyimesiek szemében is sok tekintetben titokzatos állatnak számít az eurázsiai hiúz (*Lynx lynx*). „Szép az oktan állat” – miként egy ízben a már említett ciherekpataki mesemondó jellemezte. Maga Tankó Fülöp Gyugyi sem találkozott vele, a róla szóló hiedelemmondát (MAGYAR, 2021, III, 151.) azonban ismeri (esetenként még a szarvasmarhát is megtámadja, a hátára ugorva rágja be magát a prédául választott állat gyomrába a végbelén keresztül, majd amikor ott mindent összeharapdált, távozik), sőt, még arról is említést tett, hogy egyszer Apahavason látott egy olyan tehenet, amelyet egy hiúz (*macskahiúz*) ölt meg.⁴²

Tankó Fülöp Gyugyu igaz történeteinek egy csoportja az általa megfogott, illetve felnevelt vadállatokról szól. Élve egy-egy alkalmi lehetőséggel, csellel/csalétekkel megfogott, és a prémjéért hónapokig tartott egy-egy rókát és nyestet.⁴³ Kisebb etológiai leírásnak is beillenek az általa felnevelt sasfőlkáról (annak táplálkozási szokásairól) és mókusokról szóló történetek.⁴⁴ Személyes megfigyelésen alapuló közlés az állati maradványok (a *csüg*) érdekében a farkasokat nyomon követő róka (vörös róka – *Vulpes vulpes*) esete,⁴⁵ ellenben ismét csak a képzelet szüleménye számos, a denevérekkel (denevérfélék – *Chiroptera*) kapcsolatos hiedelem (belecsimpaszkodik az emberek hajába, átváltozik).⁴⁶ Ez utóbbi képzetet szórványosan a Gyimesekben másutt is feljegyezték (MAGYAR, 2021, III, 153.), és lényegében analóg a sárkány eredetének hiedelmével: míg

⁴⁰ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

⁴¹ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

⁴² Saját kéziratos gyűjtések (2020, 2021).

⁴³ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

⁴⁴ Saját kéziratos gyűjtések, 2021.

⁴⁵ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

⁴⁶ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

ott az emberi szem által hét évig nem látott kígyóból válik félelmetes szörnyeteg, ebben az esetben a hét esztendő („öreg-öreg”) egér alakul át denevérré, amennyiben addig sikerül az emberek elől elrejtőznie.

A farkasokpataki mesemondónak átlagot meghaladó ismeretei vannak az őt körülvevő madárvilágról is. Noha e téma szisztematikus ornitológiai jellegű kikérdezése még nem történt meg, a madarakkal kapcsolatos történetek is hangsúlyos részét képezik elbeszélői repertoárjának. Sokban hasonlatos e korpusz ahhoz az antropológiai gyűjtéshez, amely egy pápua új guineai hegyi törzs egy tagjának madárismeretét rögzítette (MAJNEP – BULMER, 1977, 41–192.).⁴⁷ A felnevelt sasról (békászósas – *Aquila pomarina*) már volt szó. Nem kevésbé hat különlegesnek az a családi hagyományként öröklődő történet, miszerint egy ízben keselyűk (barátkeselyű – *Aegypius monachus*, vagy fakókeselyű – *Gyps fulvus*) is feltűntek a környező hegyvidéken, megérezve a szarvasmarha csordában a havason valamilyen betegség következtében elhullott döögöket.⁴⁸ A gyimesi csángók történeti emlékezetének része az is, hogy valaha léteztek ezen a tájon nagy számban sasok és a helybeliek által *vadpáváknak* mondott fajdkakasok (siketfajd – *Tetrao urogallus*) is.⁴⁹ Egy bizonyos fecskéfajról, az ún. *csungifecskéről* már szintén csak múlt időben tett említést Tankó, leírva a többi fecskétől eltérő külsejüket és fészekrakási szokásaikat (két bejárata volt a fészüknek), tekintettel arra, hogy éveken keresztül az egyik szomszédjának istállójában fészkeltek.⁵⁰ A fecskéfészkek leverésének tabuja Gyimesben ma is élő hiedelem (aki megteszi, annak leszarád a keze), ellenben Farkasokpatakán csakis Tankótól hallottuk azt a két különleges hagyományt, miszerint a fecskék „Meleg-Indiában” telelnek, valamint hogy régebben még óceánjáró hajókat is beállítottak annak érdekében, hogy hosszú útjuk közben megpihenhessenek, mígnem egy hajó elsüllyedt a tömegesen rászálló fecskék súlya alatt.⁵¹

Hasonló – eredetmagyarázó – fabulat a kakukk (*Cuculus canorus*) átváltozásáról szóló, Erdély más vidékein is ismert történet (MAGYAR, 2021, III, 147–148.). Maga Tankó Fülöp Gyugyu is hittet vallja, hogy a kakukk Keresztelő Szent János napjáig (június 24.) kakukkol, ám azt követően elhallgat, mert átváltozik a baromfira vadászó *ülivé*, azaz vércsévé (vörös vércse – *Falco tinnunculus*) vagy héjának (*Accipiter gentilis*).⁵² E képzet egy változata Gyimesben szórványosan a harkállyal kapcsolatosan is ismert (MA-

⁴⁷ Köszönet Babai Dánielnek, aki erre a kiadványra felhívta a figyelmemet.

⁴⁸ Saját kézirat gyűjtés, 2021. Saseselyűk erdélyi feltűnéséről Cserei Mihály *Históriájából* értesülhetünk még. Mint az a 18. század elején íródott krónikában olvasható, évekkel korábban saseselyűk tömege gyűlt e vidékre, megtámadták a haszonállatokat, sőt még az embereket is, és e szokatlan történéseket az erdélyiek a közelgő háború, valamint az ország romlásának előjeleként értelmezték (CSEREI, 1837, 457.). E hagyomány típuszáma: MZ IV. M 33.2. A veszedelmes saseselyűk (MAGYAR, 2018a, IV, 491–492.).

⁴⁹ Saját kézirat gyűjtés, 2021.

⁵⁰ Saját kézirat gyűjtés, 2021. E taxon népi elnevezése valószínűleg román jövevényszó, a *ciung* (csonka) szóból származik, azzal összefüggésben, hogy az adatközlők a másik két általuk ismertnél rövidebb farkú madárként írták le a *csungifecskét*.

⁵¹ Saját kézirat gyűjtés, 2021. E modern mondának is tekinthető narratív típus további hét szövegváltozata ismert Babai Dániel gyűjtéséből: Ethnozoológiai Adattár, ELKH Néprajztudományi Intézet. Duplumként: Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archivum: MZA 149546–149552.

⁵² Saját kézirat gyűjtés, 2020.

15. kép Tankó Fülöp által faragott, fekete harkályt ábrázoló faszobor. Fénykép: Csergő Anna Mária, 2021.

GYAR, 2021, III, 148.). Ez utóbbi hagyományt (a harkályá átváltozó rigó) Tankó Fülöp Gyugyu ugyan nem ismeri, ellenben részletesen beszámolt arról, hogy agancsászás közben látta, hogy a harkály miként lyukasztja be a *hangyaszombékot*, továbbá arról, hogy amikor egy elpusztult fekete harkályt (*Dryocopus martius*) talált a kertjében, felidézve olvasmányait, empirikus módon – lenyomva egy botot a madár begyébe – maga is megbizonyosodott arról az állításról, miszerint a harkálynak huszonkét centiméter hosszú nyelve van.⁵³ (15. kép)

Ahollóról (*Corvus corax*) szólván Tankó Fülöp Gyugyu az állat „hatalmas nagy érzékenységét” tartotta kiemelendőnek. Két, megtörtént esetként aposztrofált, ám már a folklorizálódás jegyeit mutató történetet mondott el a Hunyadiak címerállatául választott madárról (vö. MAGYAR, 2018a, I, 156–157.): az egyik szerint egy gyimesi ember szelídített hollója egészen a távoli városig kíserte a levegőben vasúton

utazó gazdáját, a másik pedig arról szól, hogy minden más állatnál gyorsabban és pontosabban észreveszik azt, ha valahol a határban elpusztult állat van.⁵⁴

A farkasokpataki mesemondó hiedelemvilágának (és részben ökológiai tudásának) a különféle előjelekkel kapcsolatos képzetek is szerves részét alkotják. Többnyire memoratok formájában számolt be arról, hogy miként igazolódott be egy-egy ilyen baljós előjel (bagoly szállt egy közeli fára, egy fehér galamb szállt a házra, hosszasan üvöltött a kutya a szomszédban), melyet mindannyiszor haláleset követett.⁵⁵ Folklor reliktumként is értelmezhető az az édesapjától hallott történet (MAGYAR, 2018b, 448.), miszerint egymásba kapaszkodott férgek (a „*hadinyű*”)⁵⁶ jelezték a háborús veszedelem⁵⁷ – adott esetben az 1989. évi romániai forradalom – közeli bekövetkeztét.

Az állatok időjóslo szerepét szintén kitüntetett figyelemmel kísérik máig is a gyimesiek. Tankó Fülöp Gyugyu egyik, tudós pásztorról szóló, történetében a juhász a vadállatok helyváltoztatásából következtet a másnapi ítéletidőre (MAGYAR, 2008, 110.). Ezt a hagyományt Tankó saját megfigyelésével is alátámasztotta: amikor egyszer az őzek

⁵³ Bizonyára e biológiai kísérlettel és az állat megfigyelésével összefüggésben faragta meg azt a fekete harkály szobrot, amely egyike legsikerültebb műveinek.

⁵⁴ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

⁵⁵ Saját kéziratos gyűjtések (2019, 2020).

⁵⁶ Valószínűleg a fenyő búcsújáró lepke (*Thaumetopoe pinivora*) hernyójáról van szó, mely állatok különös mozgására és haladására a nevük is utal.

⁵⁷ E hagyomány egyetlen további szövegváltozata szintén Gyimesből ismert (VARGA, 1996, 90.).

bejöttek a háza mellé, másnapra rossz idő lett. Szintén az ő személyes tapasztalata szerint, ha cinege „cicog” a ház körül és kutat élelem után, illetve ha a harkály a völgy északi oldalán keres eleséget, hamarosan elromlik az idő. Megfigyelései szerint bizonyos esetekben a kakaskukorékolás is időváltozást jelez.⁵⁸

A környező természetéről alkotott képzetek egyik különös és különleges darabja Tankó Fülöp Gyugyu *mézharmatról* szóló története.⁵⁹ E memorat az eredetét tekintve édesapja elbeszélése, aki a Hargita oldalában legeltetve vált szemtanújává és részesévé egy szokatlan természeti jelenségek: „Eljött egy valamilyen ájerszerűség [...] a mogyorófa lapity vót, csüngött le, amikor a nap megsütötte, csüngött le, mint az ökörnyál ősszel. Csüngött le az a méz. Tiszta édes méz vót.” A jelenség csodaszerűségét mindazonáltal az elbeszélő szerint baljós fejlemények kísérték: kisvártatva lesántult az egész tinócsorda, és a pásztor kénytelen volt otthagyni azt a helyet (MAGYAR, 2018b, 458–459.).

A farkasokpataki mesemondó természettel kapcsolatos megfigyelései olyan apró részletekre is kiterjednek, mint hogy egyes állatok miként próbálják átvészelni a telet. Az általa felfedezett, különféle növényekkel kibélelt medvebarlangról már volt szó. Egy a tüskéibe gyűjtött száraz levelekkel leendő búvóhelyét kereső sünnre szintén ő figyelt fel.⁶⁰ Hogy könnyebben érthetővé váljon adatközlőm mindenre kiterjedő figyelme és a természeti jelenségek megismerésére irányuló törekvése, érdemes teljes egészében közreadni az alábbi visszaemlékezést, amely egy telelő tücsök (mezei tücsök – *Gryllus campestris*) felfedezéséről számol be:

„Mikor vezették be a villanyt, magasfeszültséget, én is mint szezonmunkás, elmentem. Beosztottak Középlóktól, így híják, a Pójis, Felsőlókától kívül van, most valami cigányok vannak megtelepedve oda. Régen pedig pontosan az oszlop helye a tetőre jutott. Hogy erre is lütős vót, s arra is. Kezdtém ásni, jó kézbelik vótak, ők adták. Nekifogtam a munkálatnak, s ástam-ástam szakszerűen. Mint a betonfal, egyenes kellett legyen, na. Oszt alább nem vót fagyos, de itt olyan agyagos, omlós föld. Lemék olyan másfél méterre körülbelül. Még annyit se. Megláttam egy akkora lyukat úgy a falon le, az ásás ódalán. Olyan kandargózósan, cikk-cakkos, de csak ott kellett lemenjen egyenesen. De az az izé ott követte, az a nyom. Annyi vastag vót, mint a kisujjam. S mi lehet, Úristen, má' haladtam meg. Mer' másfél metret, egy és fél metret mély legyen, nyolcvan centi átalos, így egy méter, hogy térjen az ember lapáttal kidobni a földet. S kezdek gondolkozni, mer' egyedül vótam, mindenki fel vót osztva, nem tudom, hány, hetven méterre vótak az oszlopok egymástól. Én gyanús lettem s csudás, hogy ez nem lehet... mer' gyökér es elrothad, s akkor olyan lyuk kerül. Igen, de e' nem. Mikor még mejek valamennyit, nem mértem akkor, csak így eszembe' tartottam. Hát látok egy olyan gumósze-

⁵⁸ Saját kéziratok gyűjtések (2019, 2020).

⁵⁹ Hogy ez sem teljesen egyedülálló folklórhagyomány, azt jelzi, hogy az a moldvai csángóktól is ismert (HALÁSZ, 2016, 87.). A mézharmat a természettudományos magyarázat szerint olyan cukortartalmú kiválasztási termék, amelyet különösen a levéltetvek (*Aphidina*) néhány faja állít elő a növények nedveit szívogatva, és amely nedvek egy részét le is adják a táplálkozás közben.

⁶⁰ Saját kéziratok gyűjtés, 2021.

rúséget, egy olyan üreget. Mint egy tyúktojáshéjnak a fele. Jó nagyocska vót. S hát ződ van abba' a fagyos... [földben]... de ott nem vót fagyos. Mondom: ez a ződ miféle? Billentem meg így az ujjamval: három darab eperlapi vót! Ulyan ződ, mintha most szakítottam vóna, márciusba'. Tehát azt télire termelte, s ő ugye hallotta a dörgetést... Amikor a lapit kigurítottam, nem tudtam elképzelni, hogy hogy került oda. Küjjel hó vót, jég vót. Hát megpisszantottam az ujjamval: s hát az eperlapik lehullnak. Felveszem, s nézek, hogy honnan került: s hát a tücsök meg van huzódva. Jó nagyocska tücsök, mint a kisujjamnak a fele. Meg van huzódva. S hogy mit tudjak csinálni? Na mondom: ez a valódi! A lapikat visszattetem oda, s egy kicsi követ odatettem, hogy ne hulljanak le. Igen, de osztán jött a tél, s ki tudja, mennyi üdőre tették az oszlopokat. Hogy lehet-lehet, hogy nem fagyott meg, de tél közepe vót, úgyhogy biztos, hogy elpusztult.

[*De márciust mondott...*]

Március, igen. Március dereka vót körülbelül.

[*Na akkor megélt? Nem élt meg?*]

Még nem élt meg, mer' itt hó borította. Hogy mennyit raktározott? Lehetett raktára egyebütt is. Akkor ki tudott telelni, mer' ott nem fagyott meg odabe' egyáltalán osztán. Így ilyen furcsa történetet találtam.”⁶¹

Az ilyen és hasonló példákban merítő természetismeret adja a magyarázatát annak, hogy Tankó Fülöp Gyugyu más tematikájú történetei is miért vannak tele apró, színes, a természeti környezetre rezonáló motívumokkal – végső soron személyes megfigyeléseivel. Jó példa erre egyik legkülönlegesebb története, az antik időkig visszanyúló Guntram-monda,⁶² a kettőslélek-képzet gyimesi mondai redakciójának számító fabulat (MAGYAR, 2008, 98–98., 2018b, 445–447.), amely szinte megelevenedik azáltal, hogy a történetmondó minden apró részletében kidolgozottan adja elő a két szerencsét próbáló vadász hegyvidéki útját, átkelését egy patakon, pihenésük helyszínét, a kincshez vezető fehér egér viselkedését stb.⁶³ A már említett 2007. évi közös széphavasi kirándulás részletesen dokumentált szöveganyaga is bővelkedik a természeti környezetre reflektáló mikrorészletekben (MAGYAR, 2008, 139–172., 2009b, 99–131.). Az ott is szóba került kincses hagyomány, miszerint a Széphavással átellenben magasodó Csapókőve titkos kincset rejt, amelyet csak Keresztelő Szent János napjának hajnalán lehet felfedezni, amikor a Nap első sugara megvilágítja a megnyíló üreget (MAGYAR, 2008, 96–97.),⁶⁴ saját bevallása szerint már addig is többször foglalkoztatta a mesemondó képzeletét (volt olyan június 24-dike, amikor a hajnal Tankót a kaszálóján találta, ahonnan éppen rálátott

⁶¹ Saját kéziratoss gyűjtés, 2021.

⁶² A típus folklorisztikai irodalma: LIXFELD, 1970; JUNG, 1992, 2000; MAGYAR, 2008, 26–28.; BOSNYÁK, 2021, 225–231.

⁶³ Az állatvilágból vett hasonlatokra példa a csinódi mesemondó, Karácsony Gyula egyik, rekegőről szóló, története, amelyben e természetfeletti lény által kibocsátott hanghatásokat az alábbi példákkal írta le: „S akkor belül, az uton belül ulyan hangot adott ki, mint mikor a macskát valami megfogja, s a' rekeg. Az a hang jött ki. [...] De az a hang ulyanné változott, mint mikor a farkas a kutyát megöli, s a hang eppé' a kutyából alig jó ki, az a kicsi nyöszörgés.” (MAGYAR, 2009a, 300.)

⁶⁴ E motívum további előfordulásai a magyar folklórban: MAGYAR, 2018a, VIII, 134.

a nevezett hegycsúcsra, azonban a lehetséges kincskeresést a nagy távolság megakadályozta). (16. kép)

16. kép Tankó Fülöp Gyugyu a Széphavason mesél. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

Összegzés

Tankó Fülöp Gyugyu természetismeretének a fenti példák nyilvánvalóan csak egyik, népköltészeti szempontból számba vett szegmensét alkotják. A mindennapi életterét jelentő mikrokörnyezet biológiai sokszínűségének áttekintése, a gyimesi biodiverzitás számos etnobotanikai vetülete, az egyes fajok haszna és felhasználása értelemszerűen nem fért már bele e tanulmány kereteibe, jóllehet Tankó tradicionális, illetve saját megfigyelésen alapuló ismeretei a folklórra színezett hagyományokon túlmenően sok minden másra is kiterjednek. Noha ökológiai tudása még a folklór-specialisták sorában sem biztos, hogy egyedülálló, hasonló, összegzésszerű áttekintés a magyar folklorisztikában ez idáig még nem készült. És talán már nem is fog, hiszen ő maga is az utolsó népi történetmondók egyike. A hagyományos gazdálkodás gyorsuló ütemű átalakulásával pedig a nem is oly régen még Gyimesben szinte általános tradicionális ökológiai ismeretek java része is eltűnhet, vagy válik majd – jobbik esetben – a biogazdálkodók speciális tudásává. Mindezen sokrétű tudás és hagyomány megörökítése és „átmentése” azonban

egy néprajzkutató számára csakis a vizsgált közösséget belülről is láttatva: résztvevő megfigyelés, állomásozó terepmunka által lehetséges.

Irodalom

ALBERT Ernő

1995 *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek.* Sepsiszentgyörgy, Bon Ami.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1973 *A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása.* Budapest, VIZDOK Nyomda. /Vízügyi Történeti Füzetek 6./

1975 *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig.* Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár.

BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt

2014 „*Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát*”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben.* Budapest – Vácrátót, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete – MTA Ökológiai és Botanikai Intézet.

BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt

2009 Népi növényismeret Gyimesben II. Termőhely és élőhelyismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 145–173.

2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grassland in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 182, 123–125.

BENDA Kálmán (főszerk.)

1981 *Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1626-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BERTÉNYI Iván (szerk.)

2000 A Szent László korabeli egyházi zsinat határozatai. Az úgynevezett I. törvénykönyv. In: BERTÉNYI Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény.* 242–248. Budapest, Osiris Kiadó.

BIHARI Anna

1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. /Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6./

BOSNYÁK Sándor

1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. /Folklór Archívum 12./

2021 *A múltó idő felett. Válogatott tanulmányok.* (Szerk.: MAGYAR Zoltán – TAKÁCS György.) Budapest, Kairosz Kiadó.

CSEREI Mihály

1837 *Cseri Mihály históriája.* Pest, Emich Gusztáv.

FERENCZI Imre

- 1960 Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. *Műveltség és Hagyomány*, I–II, 5–31.

FOTOFAXSIMILE CYPRIÁNOVHO HERBARA

- 2011 *Fotofaksimile... Červený Kláštor* – Bratislava, Vydal CYPRIAN – Slovenským Národným Múzeom – Prírodovným Múzeom.

FROG

- 2013 Revisiting the Historical-Geographic Method(s). In: LUKIN, Karina – FROG – KATAJAMÄKI, Sakari (szerk.): *Limited Sources, Boundless Possibilities Textual Scholarship and the Challenges of Oral and Written Texts*. 18–34. Helsinki, A special issue of RMN Newsletter.

GIBSON, C. C. – WATKINSON, A. R.

- 1992 The role of the hemiparasitic annual grassland community structure. *Oecologia*, 89, 62–68.

GRYNAEUS Tamás

- 1992 Nagy Pálné Balog Emerancia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991–1992*, 95–144. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- 1998 „Lappongyva gyógyítgató parasztorvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1998*, 137–165. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- 2004 A „repülő barát” mondája: a Vörös kolostor és frater Cyprianus. In: BARNA Gábor (szerk.): „... szolgálatra ítélték...” *Bálint Sándor emlékkönyv*. 65–72. Szeged, Lazi Bt.

GYÖRFFY István

- 1935 Hunyadmegyei látomások és kuruzslások a XVII–XVIII. századból. *Ethnographia*, 46, 1, 80–87.

HALÁSZ Péter

- 2016 Hagyományos méhészet a moldvai magyaroknál. *Erdélyi Múzeum*, LXXVIII, 2, 60–89.

HEGEDŰS Lajos

- 1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

HEYMAN, Karl

- 1956 *Phantasie*. Basel – New York, S. Karger.

HUNN, Eugene S. – SELAM, James

- 1990 *Nch'i-wana, the big river. Mid-Columbian Indians and their land*. Washington, University of Washington Press.

JUNG Károly

- 1992 A Guntram-monda új magyar nyelvű változata. Egy nemzetközi mondaszűzse elterjedésének és egybevető vizsgálatának kérdéséhez. In: Uő: *Köznepok és legendák*. 81–93. Újvidék, Fórum Könyvkiadó.
- 2000 A Guntram-monda újabb magyar változatai. (Három évtized egy mondatípus utóéletében.) In: BALÁZS Géza – CSOMA Zsigmond – JUNG Károly – NAGY

Ilona – VEREBÉLYI Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára* I. 88–98. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

KICSIS Sándor András

1998 A víziborjú természete. *Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 121–124, 71–89.

LIMBACHER Gábor

1994 Egy nógrádi javasasszony életútja és gyógyítónak válása. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, XIX, 139–156.

LIXFELD, Hannjost

1970 A Guntram-monda Paulus Diaconusnál (AT 1645A). *Ethnographia*, 81, 1, 136–147.

MAGYAR Zoltán

1996 A széphavasi Szent László-kápolna és búcsújáráshely. *Néprajzi Látóhatár*, V, 1–2, 99–105.

1998 *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó.

2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára III./

2006 *Lüderc völgyén. Póra Péter meséi – Gyimesfelsőlóki népi elbeszélések*. Budapest, Kairosz Kiadó.

2008 *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

2009a *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyományja*. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára IX./

2009b Szöveghagyomány és gyűjtési szituáció. (Egy havasi kirándulás folklorisztikai elemzése). In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXVI*. 79–137. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

2011 *Erdélyi népmondák I–II*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

2012 *A híres Báthoriak. Történelmi emlékek és folklórhagyományok*. Budapest, Kairosz Kiadó.

2018a *A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI*. Budapest, Kairosz Kiadó.

2018b *Népköltészeti gyűjtés 2. Népmondák*. Budapest, Kairosz Kiadó. /Documentatio Folkloristica II./

2018c Egy szilágysági hagyományörző. In: MAGYAR Zoltán (szerk.): *Szilágyi Ferenc: Visszanézek életemre...* 244–256. Budapest, Európai Folklor Intézet.

2021 *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex I–IV*. Budapest, Kairosz Kiadó.

MAGYAR Zoltán – VARGA Norbert

2006 *Három szem klokocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei*. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.

- MAJNEP, Ian Saem – BULMER, Ralph
1977 *Birds of my Kalam Country*. Auckland – Oxford, Auckland University Press – Oxford University Press.
- MOHAY Tamás
1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*. Budapest, ELTE BTK Tárgyi Néprajz Tanszék. /Dissertationes Ethnographicae 8./
- MOLNÁR Zsolt
2011 A hortobágyi pásztorok növényismerete. *Botanikai Közlemények*, 98, 129–168.
2012 Hortobágyi pásztorok tájtörténeti és vegetációdinamikai ismeretei. *Botanikai Közlemények*, 99, 103–119.
- MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel
2009 Népi növényismeret Gyimesben I. Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 117–143.
- MOLNÁR ZSOLT – KELEMEN ANDRÁS – KUN RÓBERT – MÁTÉ JÁNOS – SÁFIÁN LÁSZLÓ – PROVENZA, FRED – DÍAZ, SANDRA – BARANI, HOSSEIN – BIRÓ MARIANNA – MÁTÉ ANDRÁS – VADÁSZ CSABA
2020 Knowledge co-production with traditional herders on cattle grazing behaviour for better management of species-rich grassland. *Journal of Applied Ecology*, 57, 1677–1687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13664>
- ORTUTAY Gyula
1940 *Fedics Mihály mesél*. Budapest, Egyetemi Magyarságtudományi Intézet. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.)
- RADWAŃSKA-PARYSKA, Zofia
1991 *Zielnik brata Cypriana z Czernowego Klasztoru*. (The Herbarium of Fra Cyprian from the Red Monastery). Kraków, Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN. /Polish Botanical Studies 5./
- SZILÁGYI Miklós
2006 *A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*. (Néprajzi Tanulmányok.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UHLÍŘOVÁ, Jana
2011 Čo prezrádza Cypriánov herbar. *Acta Rerum Naturalium Musei Nationalis Slovaci*, LVII, 31–90.
- UTHER, Hans-Jörg
2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica. /Folklore Fellows Communications 284–286./
- VAJKAI Aurél
1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.
- VARGA János
1996 *Erdélyi népi állatgyógyítások, hiedelmek*. Jákotpuszta, Etnofarm.

WLISLOCKI Henrik

1894 Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben. *Ethnographia*, V, 320–326.

ZOLTÁN MAGYAR^A

FOLKLORE AND ECOLOGICAL KNOWLEDGE.
IMAGINATION AND KNOWLEDGE OF NATURE IN THE
REPERTOIRE OF A STORYTELLER IN GYIMES

Hungarian folkloristics abounds in monographs of personalities, which capture the figure and narrative knowledge of storytellers with a rich and special repertoire. The folkloristic school which can be linked to Gyula Ortutay and eventually became known as the “Budapest school” – and which studies the activities of folk artists born into traditional folk culture – has produced nearly a hundred case studies for Hungarian ethnographic literature, extending the model of storytellers to other areas of folk culture as well (i.e., folk musicians, dancers, singers, religious specialists, folk artists creating artifacts). One of these folk personalities thoroughly documented by folkloristics is Fülöp “Gyugyu” Tankó from the Gyimes Valley (Romania) in the Eastern Carpathians. Gyimes, an ethnographic region in Transylvania, is one of the regions of the Hungarian-speaking area where the most archaic folk culture has been preserved, and this is especially true for the epic folk poetry and beliefs that have survived here. The approximately 400 epic folklore texts recorded by Fülöp “Gyugyu” Tankó comprise mostly works of traditional folk poetry that represent the local and regional folklore heritage of several generations, but his repertoire also includes a significant proportion of true stories based on personal experiences, observations, and primary experiences. It is especially in the latter group of stories that this folklore specialist’s profound and organic knowledge of nature becomes evident, the ecological knowledge that makes his figure and repertoire unique even among folk storytellers. This study presents and interprets the relationship of this famed storyteller to the natural environment that surrounded him and the stories, diverse in genre and theme (cosmology, flora, fauna, etc.) that he spun about it.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

„NAGYON MELLÉJÜK KELLETT ÁLLNI AZ ÁLLATOKNAK!”
ADATOK A GYERMEKKORI LEGELŐHASZNÁLATHOZ ÉS
LEGELTETÉSHEZ A 20. SZÁZADBAN

Bevezetés

Borsos Balázs tiszteletére írt tanulmányomat többek között a *Fecskék és fruskák* ifjúsági könyvsorozat inspirálta, melynek *Száracsaklub* című részét magyar nyelvre először maga az ünnepelt fordította (RANSOME, 2010, 2014). Arthur Ransome angol író regényei olvasmányosan mutatják be, ahogy a szünidőt töltő gyermekek felfedezik a természetet, jelen esetben a norfolki lápos tóvilágot és az ott élő vagy tartózkodó embereket. A norfolki tóvilág szigeteit, partvidékét és vizeit bebarangoló gyermekek történetei jól példázzák, hogy hogyan lehet a természetet megszeretni, megismerni és elsajátítani egy olyan természettel szorosan összekapcsolódó életmódot és foglalkozást, melyet szülei vagy számukra példát mutató felnőttek végeznek, és akár a későbbiekben megélhetést is jelenthet számukra. A *Fecskék és fruskák* a hajózás példáján mutatja be a gyermekek természetben végzett munkáját, játékait, és azon keresztül a természet megismerésének tipikus helyzeteit és jellegzetességeit, melyek a gyermekkori pásztorkodás néprajzi irodalmában és a saját kutatásai eredményeimben is visszaköszöntenek. A gyermekkori legeltetés, legelőn töltött idő és az idősebbektől való tanulás fontossága a pásztorrá válás folyamatában a törzsökös, több generációs pásztorcsaládokról és pásztorokról szóló írásokban szinte kivétel nélkül előkerül (LUBY, 1942, 59–61.; BÉRES, 2006; TAMÁS, 2009; TOMISA, 2019, 11.).² Számos történeti forrás és néprajzi tanulmány számol be arról is, hogy nemcsak többgenerációs pásztorcsaládok gyermekei kapcsolódtak be a legeltetésbe, hanem a jószágok őrzése egy viszonylag elterjedt feladata, munkája, vagy akár szórakozása is volt a nem pásztorcsaládból származó gyermekeknek is. A gyermekkori pásztorkodás 18–19. századi általános elterjedtségére utal Berzsenyi Dániel *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című művében, melyben a korabeli gazdálkodás és társadalom meghatározó tényezőjeként és a gyermekek legjellemzőbb feladataként említi a jószágok őrzését (BERZSENYI, 1833).³

¹ PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

² A pásztorkodáshoz szükséges gyakorlati és elméleti tudás, az érzelmi kötődések, valamint a társadalmi rendszer működésének megismerése már egészen a kisgyermekkortól megkezdődik. A gyermekek fokozatosan egyre felelősségteljesebb és nehezebb munkatípusokba kapcsolódnak be egy-egy idősebb pásztor, többnyire az édesapa irányításával. Hasonló belenevelődési folyamatról számol be a gyermekek vadásszá válásáról vadász családok esetében: SZEVEÉNYI, 2021.

³ „A magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi azt. Az ökrésség pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szeret teheti, azokkal lopat, azaz mások réjtjében és gabonájában ökreit jeltartja” (BERZSENYI, 1833).

A néprajzi tanulmányok közül kiemelném Kiss Lajos a *Szegény ember élete* és a *Szegény asszony élete* című munkáit, melyekben a szerző a Hódmezővásárhely környéki tanyavilág szegény családjaiba született gyermekek kényszerből, de sok örömmel is járó munkájaként mutatja be a pásztorkodást (Kiss, 1939, 4–36., 1941, 7–34.). Horváth István személyes élményekből is táplálkozó, a *Magyarózdai Toronyalja* című monográfiájában részletesen ír a legelőn játszott játékokról, továbbá azok szerepéről a legeltetésben és a pásztorkodásba való beletanulás során (HORVÁTH, 1980, 111–121.). Selmeczi-Kovács Attila pedig Balaton-felvidéki jószágőrző gyerekek feladatait és munkakörülményeit mutatja be (SELMECZI-KOVÁCS, 1995, 275–280.). Az egyik legrészletesebb leírást Gazda Klára 1980-ban megjelent *Gyermekvilág Esztelneken* című monográfiájában olvashatjuk a pásztorkodó gyermekek feladatairól, tudásáról, természethez fűződő viszonyáról, valamint életmódjukról, játékaikról, nehézségeikről és a munkavégzés körülményeiről (GAZDA, 1980, 77–92.). Deáky Zita 2015-ben megjelent könyvében részletes összefoglalást és elemzést nyújt a gyermekkori pásztorkodás helyzetéről a 19–20. századra vonatkozóan (DEÁKY, 2015, 173–190.).

A 20. század első felében a Kárpát-medence egyes tájain a gyermekek által végzett legeltetés, pásztorkodás meghatározóbb volt, mint a fogadott, hivatásos, felnőtt korosztályba tartozó pásztorok tevékenysége (SELMECZI-KOVÁCS, 1995; BÉKEFI, 2005, 105–109.).

Jelen tanulmányommal a pásztorkultúrával, tájtörténettel, etnobiológiai és természetvédelmi témákkal foglalkozó diskurzusokhoz kívánok hozzájárulni (MOLNÁR et al., 2009; MIHÓK et al., 2016). Írásomban a magyarországi fáslegelők, illetve erdei legeltetéssel kapcsolatos gyűjtéseim során elhangzott, gyermekkori legeltetéssel kapcsolatos, 1930–1980 közötti időszakra vonatkozó visszaemlékezéseket dolgoztam fel az alábbi négy témakör mentén:

1. Gyermekkori pásztorkodás;
2. Munka a legelőn;
3. Tanulás és játék a pásztorkodás során;
4. A gyermekkori pásztorkodás megszűnésének okai.

A kutatás módszertana és helyszínei

A kutatásom során alapvetően a fáslegelők használatára és az erdei legeltetés gyakorlataira vonatkozó adatgyűjtést végeztem. Ennek során az adatközlők részben saját indítástól vagy a témához kapcsolódóan, spontán osztották meg gyermekkori élményeiket,⁴ részben én tettem fel erre vonatkozó kérdéseket. 2005-től kezdődően Magyarország számos pontján készítettem félig strukturált interjúkat, elsősorban a Közép- és Dél-Dunántúlon, valamint a Beregben, Észak-Kiskunságban, a Körös-mentén és az Észak-középhegységben. Összesen 34 ember említette meg a gyermekkori pásztorkodást

⁴ Gyermekkoruknak elsősorban a 6-7 éves kortól 14 éves korig tartó időszakot tekintem, de előfordultak olyan esetek, ahol az adatközlők a 6 éves kortól fiatalabb vagy a 15-16 éves kori emlékeiket is még idesorolták.

a beszélgetések során, saját tapasztalatait vagy szülei, nagyszülei emlékeit megosztva. Az interjúalanyok többsége férfi volt, de nőekkel is készítettem interjút. A megkérdezettek életkora a beszélgetés idején 45–96 esztendő között volt, és a válaszaik az 1930–1980 közötti időszakra vonatkoztak. Az interjúk időpontjában a beszélgetőpartnerek foglalkozása: egykor vagy ma is állattenyésztéssel foglalkozó gazdálkodó, pásztor, természetvédelmi szakember és nyugdíjas orvos, vendéglátós és műszaki szakember.

Az adatközlők nevét nem jelzem, mivel nem mindenki járult ehhez hozzá. Az interjúkból származó szó szerint lejegyzett idézetek után lábjegyzetben a települést, a vonatkozó időszakot és az illető nemét tüntettem fel. Jelen tanulmányban a szarvasmarha, juh, kecske és ló legeltetésére vonatkozó adatokat dolgozom fel, míg a liba-, kacsá- és pulykaőrzéssel nem foglalkozom.

1. kép Legeltető gyerekek, 1953. Helyszín nem ismert.
Adományozó: Nagy Gyula, Fortepan képszám: 51831.

1. Gyermekkori pásztorkodás

Miért pásztorkodtak a nem törzsökös pásztorcsaládok gyermekei?

A gyerekek által végzett legeltetés leggyakoribb okaiként az adott térség, település legeltető állattartásának rendjét, a családon belüli munkamegosztást és a család anyagi helyzetét, valamint a gyermekek állattartás iránti nyitottságát és érdeklődését említették az adatközlők.⁵ A szegényebb sorsú családok gyermekei esetében jellemző volt, hogy

⁵ „Voltak az országnak olyan területei, ahol már annyira összezsugorodtak a közös legelők, hogy nem bírták el a falu egész tehéncsordáját. Az ilyen helyeken már tehenest sem fogadtak, gyermekekre bízta az állatok egész napi őrzését (pl. Órség vidéke, Zala megye). De ahol volt tehenes, még ott is előfordult, hogy a gyermekeket elküldték az igazás miatt egész napra nem kihajtható tehenek

más jószágára vigyáztak (KISS, 1939, 1942).⁶ Interjúalanyaim alapvetően a család szarvasmarháját, lovát, esetleg birkáját őrizték.⁷ A rendszeres legeltetés mellett a fiatalabb jószágok (borjú, malac) legelőre való kiszoktatása is többnyire a jószágtulajdonos család gyerkeinek volt a feladata (lásd még: kiszoktatás):

„1938-ban már őriztem a teheneket, mert akkor a következőképpen volt: volt kanász, meg juhász, de csordás nem volt az én gyerekkoromban. Csordás nem volt, ezért akinek állata volt, az kihajtotta a legelőre. Nekünk 2-3 tehenünk volt és egypár ló, meg disznók és juhok. Akkor a gyerekek és az öregek őrizték a teheneket.”⁸

„Az az igazság, hogy még én is szoktam menni tehenet legeltetni. Van az a töltés, arra mentünk gyerekek, és legeltettük, mindenki a saját tehenét. Meg voltak kövte pányvára, és játszottunk.”⁹

A gyermekek által végzett szarvasmarhaórzés két szomszédos település esetében, de akár egy településen belül is különbségeket mutatható. A csordás fogadását a legelőterület mérete, illetve a közösség anyagi lehetőségei befolyásolták. A gyermekek által végzett legeltetésnek voltak előnyei (például a gyermekek plusz bevételt tudtak teremteni a munkájuk által, emellett beletanultak az állattartásba, közösségben voltak), de hátrányai is, mivel ez a legeltetési rend lényegében minden szarvasmarha-tulajdonos család esetében lekötött legalább egy embert:¹⁰ *„Marhával legeltettek, mindenki kü-*

őrzésére, legeltetésére” (BÉKEFI, 2005, 105.). Erre a Bakonyban magam is sok példát láttam. / „A Balaton-felvidék több településén is őrzőgyerekek legeltették a szarvasmarhákat, ha volt gyermek a családban, akkor ő, ha már kinőtt belőle, akkor szegényebb család gyerekeit fogadták meg a család állatainak a legeltetésére. Az egyéni legeltetés folytatására a táj és birtokszerkezet adott lehetőséget, amit a gyerekek nyújtotta „olcsómunkaerő” is ösztönzött” (SELMECZI-KOVÁCS, 1995, 275.). Gyerekek pásztorkodásáról lásd: Esztelnek (Románia, Kovászna megye) – GAZDA, 1980, 77–92.; Kalotaszeg, Nyárszó (Románia, Kolozs megye) – KRESZ, 1949, 27–32.

⁶ „A paraszti gyermekmunka köre, ideje és mennyisége sok mindentől függött, az egyes történelmi időszakoktól, a gazdasági folyamatoktól, az adott falusi közösségtől, a család szerkezetétől és gazdálkodásától, a gyermekszámtól, a gyermek korától és nemétől, az évszaktól, a család gazdasági tehetőségétől és réteghez tartozásától, a nemzetiségi és felekezeti különbségektől, valamint kényszerhelyzetektől, akár szülők egészségi állapotától vagy éppen valamelyik szülő hiányától” (DEÁKY, 2015, 121.).

⁷ „Moldvában ma nem minden településen van közösen használt legelő, s ahol van is, ott sem minden gazda használja. Elterjedt gyakorlat ugyanis a »kézből való legeltetés«, amikor is családonként egy-egy gyermek vagy öregember legelteti a lánkra, kötélre kötött vagy csak terelgetett marhát.” (HALÁSZ, 2007, 158.) / „Legjobb, amikor a családban volt olyan kisebb gyermek, akire rá lehet bízni a disznó legeltetését. Magyarfaluban is gyermekek őrizték a falu szélén. Külön disznócsorda nem volt.” (HALÁSZ, 2007, 278.) A kiskunsági szikes tavaknál a lovakat és marhákat volt, hogy a gyerekek itatták (HAVEL et al., 2016, 10.).

⁸ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁹ Saját gyűjtés, Bogyviszló, Tolna megye, 1950–60-as évek, nő.

¹⁰ Moldvában állattól szemponjtjából is előnyösebbnek tartották az egyéni, gyermekek és idősebbek által végzett legeltetést, mint a csordába való hajtást: „Úgy tartják, hogy az egyéni legeltetés ugyanis sokkal eredményesebb az állat szemponjtjából, mint a csordabeli, ráadásul olcsóbb is, ami egyre

lön-külön. Nem volt csorda, szomszéd községekben volt csordás. Az jobb volt, kevesebb embert kötött le.”¹¹

Az interjúalanyaim között többen is említették, hogy nem kötelességnek tekintették, hanem az állatok és a pásztorkodás iránti személyes érdeklődésből és a többi gyerekkel való időtöltés, játékok céljából kifolyólag kapcsolódtak be a legeltetésbe:

„Hát, hatéves voltam, akkor nem az iskolával foglalkozott az ember, abban az időben, nem volt kötelező az iskola. Megláttam, voltak ilyen régi juhászok, annyira tetszettek nekem a bárányok, hogy ameddig csak szemmel láttam elkísértem őket. Hát, azt apám megharagudott ezért, és akkor elszegődtetett egy ilyen paraszt bácsihoz, akinek volt egy pár darab birkája.”¹²

„Én másodikos vótam, már én tehénnel jártam, de negyedikes korom, addig a mamáéva, negyedikes koromba’ vót má’ saját tehenünk. Amit vettünk. Az nyócadikosig vót saját tehenünk.”¹³

Pásztorkodó gyermekek

A gyerekek 5-6 éves koruktól kezdve kapcsolódtak be a legeltetésbe, először idősebb gyerekekhez csapódva. Később saját maguk is felelőssé váltak 1-2, de akár 3-4 szarvasmarha vagy éppen egy kecskenyáj legeltetéséért: *„Amihelyt tudott menni. Hát amikor má’ rá lehetett bízni. Nyolc-, kilenc-, tízéves gyerekekre már rá lehetett bízni, hogy legeltesse.”¹⁴* A legeltetésben fiúk és lányok is részt vettek (HORVÁTH, 1980, 111.). Azokon a településeken, ahol nem volt megfogadva csordás, ott szinte az összes gyermek valamiféleképp bekapcsolódott a legeltetésbe: *„99%-a a gyerekeknek ez volt a munkája. Úgy szerettem!”¹⁵*

A gyerekek többnyire 14-16 éves korukig legeltettek. Ezt követően egy kisebb hányaduk továbbtanult, és elkerült a településről: *„1943 szeptemberében őriztük a teheneket és édesanyám üzent, hogy jöjjenek haza, mert elvisz Dombóvárra, a gimnáziumba fölvételre. És akkor otthagytam valakire a marháinkat, és hazamentem, és fölöltöttem, és így mentem be a fölvételre a gimnáziumba.”¹⁶* Akik helyben maradtak, azoknak is idősebb, tinédzser korúként már más feladatok jutottak a gazdálkodás rendszerében. Azok a gyermekek, akik hivatásos pásztorkodást folytattak, 14-16 éves korukra már többnyire elszegődtek bojtárnak.

Ahol több gyermek is egymáshoz közel legeltetett vagy akár egy legelőterületre hajtottak ki, ott összeverődtek és közösen legeltettek, játszottak és csibészkedtek:

fontosabb szemponttá válik. Ezért akinek munkára fogható gyermekei vannak, több állatot tud tartani, jobban tudja etetni őket, több tejt, jobb borjúra számíthat. „Akinek vannak gyermekei – mondja a magyarszéli csordát őrző vákár – az még hozza ide az ünöit, hanem viszi jobb helyekre, erdőszélekre, darabokra” (HALÁSZ, 2007, 163.) .

¹¹ Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1940-es évek, nő.

¹² Saját gyűjtés, Tatárszentgyörgy, Pest megye, 1940-es évek, férfi.

¹³ Saját gyűjtés, Újfehértó, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, 1970-es évek, férfi.

¹⁴ Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1940–1950-es évek, nő.

¹⁵ Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1940–1950-es évek, nő.

¹⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

„Mindig vót beszélgetőcimbora. Hát erre vótak nekik is bérletük, oszt akkor mi-
enké emönt erre egy darabig, főntrü mönt léfelé, az övéké gyüüt léntrü főfelé, oszt
vót egy határ, hogy eddig az enyim, addig a tied, oszt hun errü, hun arrü. Hát
oszt nem vót az, hogy véletlen a mienk átment az övére, hogy valami probléma
lött vóna, vagy az üvé erre gyüüt, mer' ezön nem vót problémánk sosé. Vót, mikó'
öt-hat kisgyerük is összeüt egy kupacba.”¹⁷

2. kép Gyerekek a legelőn, 1958. Helyszín nem ismert.
Adományozó: Kotnyek Antal, Fortepan képszám: 21701.

2. Munka a legelőn

A legeltetés időszaka, napirendje

A legeltetés időszaka a legeltetési és iskolai évkörhöz is igazodott. A gyerekek által végzett legeltetés a kötelező általános iskolai oktatás, illetve a hűvösebb-esős időjárás miatt elsősorban késő tavasztól kora őszig és a szünidőben folyt:¹⁸ „Az iskola az szent

¹⁷ Saját gyűjtés, Kunpszér, Bács-Kiskun megye, 1950-60-as évek, nő.

¹⁸ Bőlcskén a 20. század végén még előfordult, hogy a gyerekek legeltették a jószágokat a szünidőben (NAGY, 1995, 299.). A Balaton-felvidéken a gyerekek által végzett legeltetés időszaka attól is függött, hogy a gyermek a családból való volt-e, vagy úgy fogadták meg: „Az állatok egyéni legeltetése főképpen a nyári időszakra, az iskolai szünet idejére esett, különösen ott, ahol a családbeli

volt, oda menni kellett, csak szünidőben legeltettek.”¹⁹ Az iskolai időszakban az iskola végeztével, délután hajtották ki a jószágokat a gyerekek: „*Hát nem iskolaidőbe’. Hát a szünidőbe’, nyáron, meg hát az iskolaidő nekünk csak délig tartott. Akkor megírták a leckét, akkor este már lehetett menni.*”²⁰

A legeltetés napi időbeosztása jószágtól, településtől, itatási, delelési lehetőségektől és gazdától függően is változhatott: „*Reggel, akkor korán kellett kelni és akkor hajtottuk ki ezen a csapáson és legeltettük, 10-11 felé haza lehetett hajtani. Addig jól laktak és akkor megírtattuk őket. Délután 3-4 felé ismét. Delelni otthon deleltek az állatok, és akkor délután 4 felé, újból ki kellett hajtani és este, amikor besötétedett, akkor értünk haza.*”²¹

Legeltetési gyakorlatok és feladatok

„Nagyon melléjük kellett állni az állatoknak.”²² Ez az interjúrészlet jól összefoglalja a legeltetés gyakorlatát és az ahhoz kapcsolódó feladatok összességét. A gyermekeknek a tapasztalt felnőttekhez hasonló odafigyeléssel, határozottsággal és gyakorlattal kellett a jószágot őrizniük, valamint gondoskodniuk arról, hogy a nap végén az állatok jóllakottan és egészségesen térjenek haza. A legeltetés során a gyerekek egyik legfontosabb feladata az volt, hogy megakadályozzák, hogy a jószág a számára tiltott területekre tévedjen, és ott a legelésével vagy taposásával kárt okozzon.²³ A szabad legeltetés mellett jellemző volt, hogy a rájuk bízott jószágokat pányvára kötötték vagy kötélen vezették:²⁴

„*2-3 tehenet, a borjakkal együtt 5-6 darab [legeltetett egy gyerek]. És akkor azt kihajtottuk a csapáson a faluból, volt egy széles út, amin legeltetni is lehetett és ahol nem tettek kárt az állatok a természetben. Azon hajtottuk ki a marhákat és a legelők elég nagyok voltak, a Bükkös és a lapos-völgyi rész. Volt közelebb és távolabb.*”²⁵

„*Még iskolába se jártam akkor még [de hajtottam ki a marhákat]. A marhák tudták, hogy merre mennek, és ki a Bükkösbe, a Nyárad-tetőre hajtottuk, odáig nem is volt semmi baj, de amikor látták, hogy nem az öregapám van velük, akkor*

gyerek látta el ezt a feladatot. Ezzel szemben az elszegődött örzőgyerekek már Szent György-naptól (április 24-től) minden nap ki kellett hajtania az állatokat egészen október végéig, Simon Júdás napjáig (október 28-ig)” (SELMECZI KOVÁCS, 1995, 277.).

¹⁹ Saját gyűjtés, Magyarereggy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

²⁰ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

²¹ Saját gyűjtés, Magyarereggy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

²² Saját gyűjtés, Monoszló, Veszprém megye, 1930–40-es évek, nő.

²³ Az esztelneki gyerekek pásztorkodásának feladatai, és az ahhoz szükséges tudás is ezt tükrözi: „A gyermek pásztortól a szülők elvárták, hogy »az állatot ismerje, ne verje, jól etesse, vadtól megőrizze, és pontos számban hazaadja«. Állatfajonként ez a munka őrzőjét részben azonos, részben eltérő feladatok elé állította. Ismernie kellett az állat igényeit, s a szerint terelnie a szabad legelők megfelelő részére. Ez a gyermeknek is érdeke volt, mert így kevesebb dolga, több ideje jutott a játékra, szórakozásra” (GAZDA, 1980, 78.). Szintén Gazda Klára írja le, hogy a gyerekek gyakori tilosban legeltetése miatt 1849-ben betiltották az egyéni legeltetést (GAZDA, 1980, 80.).

²⁴ Egyéni legeltetés esetében háromféle típust különböztetnek meg Moldvában: kötéllel, anélkül, vagy csoportosan (HALÁSZ, 2007, 163.).

²⁵ Saját gyűjtés, Magyarereggy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

fogták és bementek a búzába, és akkor jött a kanász, és sírtam, és megijedtem. Ez nagy szabálysértés volt, hogy a jószágait valaki beengedte a búzavetésbe aratás előtt. Azok segítettek kihajtani és hazahajtani a marhákat.”²⁶

3. kép Kötéllel legeltető gyerekek, 1956. Csobánka.
Adományozó: Keveházi János, Fortepan képszám: 197374.

Kiszoktatás

A rendszeres napi legeltetésen kívül gyakori volt az alkalmi részvétel a fogadott közösségi pásztor mellett, amikor a családnak a fiatal, legelőn még nem járt borjait, malacait szoktatták ki a legelőre:

„Akkor 80%-ban mangalica disznók voltak, nem voltak olyan szaporák, mint ezek a kese disznó. Max. 3-4-5, sőt volt egyszer nekünk egy anyadisznó, kettőt ellett. Legalább két hétig szoktattuk ki. Ötkor hajtott haza a sertéspásztor, előtte nekünk már fél 3-kor; gyerekeknek, el kellett menni [a legelőre]. Minden malacot megismert, legalább 100-150 malac volt. 6 hetesig, meg voltak jelölve. Minden gazda megjelölte vagy kék színnel vagy piros színnel őket, vagy egy pontot, vagy két helyen.

²⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–1940-es évek, férfi.

A pásztor nem engedte, hogy bemenjünk [a jószágok közé]. Elég nagy legelőn szétterültek, kihajtotta a kismalacokat. Nem jó munka volt a gyerekeknek, mert nyáron mikor meleg volt, a disznó csak belement a sárba, belement a pocsolába és akkor elszaladtak a bokrok közé. Ez ment másfél hétig, két hétig, hogy kimentünk a malacokkal, utána itt a ház előtt vártuk őket. [...] Tehenet könnyebb volt szoktatni.”²⁷ / „Jaj igen, a kiszoktatás az nagyon jó volt. Amíg süldők voltak, addig menni kellett utánuk. Mert nagyon sokan, ugye, nem akartak oda menni és akkor megfordultak, és akkor, na uccikálj vissza, a szegény kondás nem bírt ennyi állat után szaladgálni, és egy hétig is volt, amikor voltam olyan sűrűn, meg két hétig szoktatni kellett, hogy mennem kellett vele, ha tetszett, ha nem, teljesen fel az erdő széléig. [...] Kukoricát kellett vinni nekik, és akkor rázni kellett nekik ilyen kis edénybe, és akkor mindig dobtunk nekik, hogy ne forduljon vissza, hanem jöjjön utánunk.”²⁸

Legelőpucolás

A gyerekeket a legelőpucolásba, tövisirtásba is bevonták. Volt, ahol fizettek is érte nekik, de volt, ahol a családi, közösségi munkamegosztás keretében vettek benne részt. A legelőpucolás során a gyerekek megtanulták a legelőgondozás módját, megismerték a legeltetés szempontjából problémát jelentő szúrós növényeket és a legelőhöz kapcsolódó közösségi munka rendszerét:

„Olyan '64 körül, 8-10 évesen, már akkor nekünk kellett mennünk, mondom, ezt a tavasszal volt ez a tövisirtás, hogy ugye az állatok normális legelőre menjenek ki, hogy ne szúrja őket össze. Megszervezték, akiknek állatai jártak ki, azokat kötelezték. Meg volt, hogy 1-2 napot el kell menni, minden családból, ahonnan állatok járnak ki. Hát reggel összegyülekeztünk, kimentünk, és elindultunk egy részen, és amikor azt mi befejeztük, a következő onnan kezdte. Végig kellett ezen a legelőn menni. Ahol nagyon tövis volt, akkor férfiak is voltak velünk, nem csak mi gyerekek, általában ezeket a kisebb töviseket, azokat a nagyon szúrósak, azokat ki kellett szedni. Kapával vagdaltuk ki, és akkor az elszáradt és összeszedték utána.”²⁹

A felelősség öröme és nehézsége

A gyerekek által végzett legeltetés nehézségét és örömét is a felelősség, a szülői felügyelet hiánya, a barátokkal való közös játékok, a csibészkedés jelentette leginkább. Az interjúalanyok nehézségként emelték ki az állatok odafigyelést igénylő őrzése mellett a korán kelést, valamint az esős, viharos időjárást:³⁰ „Volt olyan, hogy az öreganyám, nem szerettem felkelni, mert később aztán már nem szeretett annyira menni az ember; de hát

²⁷ Saját gyűjtés, Zirc környéke, 1950-es évek, nő.

²⁸ Saját gyűjtés, Cserépfalu, Borsod-Abaúj Zemplén megye, 1960–70-as évek, nő.

²⁹ Saját gyűjtés, Cserépfalu, Borsod-Abaúj Zemplén megye, 1960–70-as évek, nő.

³⁰ Az időjárás viszonyosságoknak a legeltető gyerekek ugyanúgy ki voltak téve, ahogy a felnőtt pásztorok. Gazda Klára Eszternek esetében is leírja, hogy gyakran betegedtek meg a pásztorkodó gyerekek (GAZDA, 1980, 78.). „Rossz időben kevésbé volt kellemes az őrzés, de minden időben menni kellett, esőben, sárban, szélben egyaránt. A pásztor fázott, különösen, ha mezítláb járt. Ha megázott, akkor »a jó Isten megszáraztotta«” (GAZDA, 1980, 85.).

kellett. Kisszogám, kisszogám, hogy is mondta, a kodis már a hetedik faluban jár vagy már harmadikban, és te még alszol! És akkor föl kellett kelni és hajtani a marhákat, szeretjük is őket, és azok is minket.”³¹ Emellett bonyodalmat okozhatott az is, amikor felnőtt emberrel kerültek szembe legeltetés közben, például amikor tilosba hajtottak, és elkapta őket a csősz vagy az erdész: „Amikor bombázások voltak és repülőket számoltuk meg, amikor az amerikai és angol gépek mentek itt Egregy fölött, akkor féltettük az állatokat, és akkor az erdőbe is behajtottuk. [...] De az erdész kifarancsolt onnan.”³²

3. Tanulás és játék a pásztorkodás során

Felnőttekkel való találkozások a legeltetés során

Az egyéni legeltetés rendszerébe a gyerekek mellett az idősebb, többnyire nagyszülői nemzedék tagjai is becsatlakoztak.³³ Az idősek a rájuk bízott jószágok felügyelete mellett a gyerekeknek is tudtak segíteni a nehezebb helyzetekben, sőt tanítani is tudták őket

4. kép Bogyiszlói Általános Iskola Kasztó-projektjének keretében az egykori községi legelőn általános iskolások hallgatják az egyik osztálytársuk nagypapáját, Nyúl Ferencet a legelőhöz kapcsolódó gyermekkori élményeiről és csínytevéseiről 2016-ban. Fénykép: Varga Anna.

³¹ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³² Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³³ „A moldvai legeltető állattartásban a gyermekeknek, mellettük pedig az öregeknek megkülönböztett szerepük van, lévén ők azok, akik erre úgymond »ráérnek«, s a feladat nem igényel számottevő fizikai erőfeszítést. A csángó közösségekben a gyermekek és az öregrendű emberek »megbecsülése« jórészt a marhák egyéni »kézből való« legeltetésében játszott szerepükön alapszik” (HALÁSZ, 2007, 162.).

gyakorlati tapasztalatok megszerzésén vagy narratív történetek elmesélésén keresztül. Ezek a beszélgetések az öregek és a gyermekek számára szép élményként maradtak meg: „*Öregekkel voltunk, akik meséltek, meg csibészésre tanítottak minket. [...] Öregek nagyon élvezték, beszéltek első világháborús dolgokat, nótákat, falusi pletykákat. Szép volt!*”³⁴ Az idősebb korosztály mellett a legeltetés alkalmával a gyerekek egyaránt megismerték a településük határában dolgozó felnőtteket, csöszöket, erdészeket, vadászokat, amellett, hogy a közösségi jellegű munkák végzése során az egész közösséggel is valamilyen formában kapcsolatba kerültek.

Tanulás, belenevelődés a legeltetésbe

A gyerekek a legeltetéshez szükséges ismereteket és képességeket nemcsak a legelőn dolgozó pásztoroktól vagy felnőttektől sajátították el, hanem fontos részét képezték a saját tapasztalatok, megfigyelések, illetve a többi, legeltetést folytató gyerektől való tanulás is:³⁵ „*Szomszéd Pannika, 5-6 évvel idősebb volt, amikor az hajtott ki, akkor velem mentem. Elengedtük az összes állatot, látták, hogy nem félek és segítettem, magyarázták. Azt tudni kellett, hogy kutyát nem lehetett kivinni a vadak miatt. Csak bottal mentünk.*”³⁶ / „*Belenevelődött a gyerek, mer’ többen voltak. Most egy idősebb az már tudta, hogy hogy van, akkor a kicsi is megtudta.*”³⁷

A legeltetéshez szükséges tudáselemek között a jószágnak, a tájnak, a falu határának, valamint az élővilágnak az ismeretét, továbbá a legeltetés gyakorlatát említették. A legeltetéshez hozzátartozó és nélkülözhetetlen készségnek tartották a felelősségvállalást és az odafigyelést.³⁸ A tehén legeltetése közben a gyerekek megfigyelték a jószág táplálkozási preferenciáját, viselkedését: „*Hát, ami olyan vót, a fálevelet jobban megették. Az akácfálevelet ha tanátak. Vagy az úton mentünk végig. Mer’ vót egy nagy gyepes út, azon is járkáltunk, ott is csak az alj, hát a növényt ették, a füvet, ilyesmit.*”³⁹

A legeltetett területtípusok és a „jó legelő” ismérvei

A legeltetett területtípusok között az ősgyepes legelőt, fáslegelőt, erdőt, mezsgyét, csatornapartot, gátoldalt, kaszálás utáni kaszálórétet, tarlót is említették az interjúalanyok:⁴⁰ „*Van az a töltés, arra mentünk gyerekek és legeltettük mindenki a saját tehenét.*

³⁴ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³⁵ „A gyermekek rokonaik, testvéreik társaságában már kiskorban kezdtek pásztorokodni, hogy szokjanak. Először csak az állatok térítését bízták rájuk” (GAZDA, 1980, 77.).

³⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

³⁷ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

³⁸ „A felelősségvállalást, a felelősség érzetét is igen korán meg kellett tanulniuk, különösen a szegény családok gyermekeinek. [...] Hamar megtanulták, a nemfigyelésnek, a nemtörődömségnek nagy ára és súlyos következményei lehetnek” (DEÁKY, 2015, 129.).

³⁹ Saját gyűjtés, Újfehértó, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, 1970-es évek, férfi.

⁴⁰ A magyarózdi gyerekek a legeltetés során érintett élőhelyeket az alapján ismerték meg, hogy melyik játékot milyen típusú területen lehet a legjobban játszani (amellett, hogy melyik terület milyen a legeltetés szempontjából). „A nyilast csak nyirkos talajon lehetett játszani. A játék, amely a hajdani közföldek kinyílzásának a lemásolása, kitűnő terepismereti gyakorlat volt ahhoz, hogy a későbbi nagyállat pásztorra éjjel, vaksötétben is tájékozódni tudjon a terepen” (HORVÁTH, 1980, 111.). „Voltak játékok, amelyeket csak lapályon, volt, amelyet csak marton lehetett játszani” (HORVÁTH, 1980, 114.).

*Meg voltak kötve pányvára és játszottunk.*⁴¹ / „Behajtottuk erdőbe, és ilyen sást legeltek, ilyen ahol nem volt bokros erdő, hanem ahol lábás erdő volt, megvolt a korona, lábás erdő aljába fölzaporodott, és ezt is megette a jószág. De az erdész kiparancsolt onnan.”⁴²

Az egykor az ország különböző pontjain legeltető interjúalanyok egybehangzó véleménye, hogy az volt a jó legelő, ahol szabadon és önfeledten tudtak játszani, miközben a jószágok is nyugodtan legeltek, és minimális volt az esélye annak, hogy valami bajuk essen (árokba essenek) vagy tilosba tévedjenek:⁴³ „Kiskúti völgybe ’szeptember, kezdtek sárgulni a levelek, volt búzavirág, amit legeltettek a tarlón. Meg a lucernát, ha azt is éppen valaki nem vitte el, azt is megette a jószág, és akkor nem kellett őrizni, csak játszottunk, csibészkedtünk és nem volt autóforgalom.”⁴⁴

Természetismeret és táplálkozás

A legeltetés során a természetben töltött idő, az idősebbektől való tanulás lehetősége észrevétlenül járult hozzá a gyerekek természetismeretének gazdagodásához. Az interjúban konkrét növény- és állatfajokat azok gyűjtése, vadászata, fogyasztása kapcsán említettek. Az ehető vadnövények, gombák és tojások gyűjtése, apróvadak, madarak vadászata is mind hozzátartozott a gyerekek legelőn végzett tevékenységeihez.⁴⁵ Inni a kútból vagy forrásból tudtak. Ennivalónak otthonról a gyerekek többnyire zsíros kenyeret, kolbászt, szalonnát, almát vittek magukkal, melyet a legeltetés során gyűjtött ehető dolgokkal (például kukorica, gomba, erdei gyümölcsök) egészítettek ki:

*„Vászontarisznyába vittük egy kis eledelt, kolbászt, hurkát, almát. Meg kint is szedtünk ezt-azt. Kukoricát szedtünk, meg krumplit ástunk ki, és tüzet raktunk, és azt sütöttük, szalonnát csorgattunk. Meg verebet lőttünk csúzlival, és azt akartuk megsütni.”*⁴⁶ / „Hogyne. Mentünk. Akkor még ürge is volt. Most már nincs... Mentünk ürgézni. Vadszamócát szedtünk, földi epernek is mondják ezt a nemesítettet. Hogyne. Gombázás, ott tanultuk meg.”⁴⁷ / „Vadcsereznyét szedtük. Gyerekkoromban mindig mentünk, vittük az edényt. 4-5 l tejeskannát, tudtuk melyik fa

„Tiriboj. Ezt a játékot a mart élére ülve játszottuk. A játékhoz csak a nagyállatok őrzéséhez használt botjaink voltak alkalmasak” (HORVÁTH, 1980, 118.).

⁴¹ Saját gyűjtés, Bogyiszló, Tolna megye, 1950–60-as évek, nő.

⁴² Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁴³ Megerősítik mindezt a moldvai tapasztalatok is: „Nyisztor Tinka gyermekkorában sokat járt oda tehennel, s így emlékezett a helyre. »Jaj, de jó volt ott a Littyekbe, mikor a tehennel mentünk oda legeltetni a hatvanas évek elején. Ott igen kaszálóhøj volt, mert az ety hatalmas völgyszerűség, körbe kerek az a tató, s ott vot a határ eszkorciéniak felé és soká el lehetett látni szemvel. S a közelbe nem-vót törökbúzás, meg ijesmi csak a legelő. A tehényeket el lehetett engedni, sakkor oszt ment a jáccás«” (HALÁSZ, 2007, 166.).

⁴⁴ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁴⁵ Az esztelneki pásztorkodó gyerekeknek is kedvelt foglalatzkodása volt az ehető vadnövények és a gomba gyűjtése, fannedvek csapolása, madarak elejtése és elfogyasztása (GAZDA, 1980, 82–83.).

⁴⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁴⁷ Saját gyűjtés, Salgótarján-Kishartyán, Nógrád megye, 1950–1960-as évek, férfi.

*a nagyobb szemű. Ropogós cseresznye, az mindig nagyobb és volt a hagyományos vadcsesznye, ami akkora, mint a borsószem. Jó ízű volt, meg lehetett enni.*⁴⁸

5. kép Fáslegelők élővilágával és legeltetéssel való ismerkedés a Fenékpusztai Madárgyűrűző táborban, 2016. Fénykép: Varga Anna.

Játékok és őrzésen kívüli tevékenységek a legelőn

A gyermekkori legeltetéssel kapcsolatban kivétel nélkül előkerült, hogy a legeltetéssel töltött időt alapvetően a játékok határozták meg: „*Hát így gyerekek, hát mikor mink gyerekek voltunk, hát egy-két tehén. De hát többen voltunk, és akkor mentünk, és ott játszottunk, meg hülyéskedtünk.*”⁴⁹ A játékok idejére előfordult, hogy őrszemet választottak maguk közül, hogy a jószágok nehegy a tilosba tévedjenek, vagy valami baj történjen.

A játékok mellett a kézművesség is jelen volt a gyermekek foglalatosságai között. A legelőn a lányok több helyen is kötöttek, kézimunkáztak, míg a fiúk faragtak, ostort készítettek:⁵⁰ „*Lányok kihajtották a teheneket és vittek magukkal kiskosarat és kötöttek ott.*”⁵¹ „*Hát én példájú sokat kézimunkáztam, meg olvastam. A többiek mög vót, amelyi-*

⁴⁸ Saját gyűjtés, Olaszfalu, Veszprém megye, 1950–1960-as évek, férfi.

⁴⁹ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

⁵⁰ Mezőcsávási gyerekekről ezt írja VERESS (2009, 109.): „A falusi gyermekek kedvenc munkája s egyben szórakozása az állatok legeltetése, őrzése volt. Ilyen alkalmakkor készítettek fűzfavessző héjából a tilinkót és a sokféle sípot.” Magyarózdton: „Mi fiúk füvekből négy-, hat-, nyolcágú »szíj-ostort« fontunk bonyolult, díszes fonással” (HORVÁTH, 1980, 111.).

⁵¹ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

kek sakkoztak a nagyobbak. Oszt úgyé, elmúlt az idő. Égyik nap mönt a másik után.”⁵² A játékok között sok már a csibészkedés kategóriájába esett veszélyessége vagy tiltott volta miatt.⁵³ „Voltak olyan verekedős tehenek, akkor azokat összetereltük, hogy verekedjenek, kié erősebb, tetszik tudni! S ilyenkor nagy harci kedvükben belelőkték valamelyiket egy gödörbe, akkor volt a probléma. Ez jó is volt, meg munka is volt. Ez kemény volt!”⁵⁴ A legelőn játszott játékok közül kedvelt volt a fogócska, a bújócska, a bunkerépítés és sokféle bottal való ügyességi játék, melyeknek a játék mellett más szerepük is volt, mint például pásztorra való beavatás vagy egymás ugratása, megviccelése is.⁵⁵

„Kint játszottunk. Volt egy, ami a beavatás volt, a béreseknek, mert úgy hívták azokat, akik kihajtották. Nem gazdasági értelemben nevezték így, hanem akik az állatokra vigyázott az volt a béres. Az abból állt, hogy kis nyulast játszottunk, friss marha trágya mögé oda ült valaki és széjjel tette a lábát és egy kabátot terített a térdeire, lábaira. És akkor a kisnyúl, a kezdő béres, ha odaült, akkor nem lehet bántani, már és amikor odament a kezdő bérés, akkor a kabátot elrántotta és beleült a marhatrágyába, és akkor persze ennek sírás lett a vége. De ez ilyen avatásszerű volt a kezdő béreseknek. Másik a döckezés volt. Amikor a pásztorbotot, amit faragtunk, mogyorófából azzal így játszani kellett, és amikor azt leütötte az ember, akkor milyen messzire megyen el, így bukfenchezett a kerék. És akkor kinek minél messzebb ment. A barálás, pedig rá kellett dobni bizonyos messziről, egy másik botra a saját botunkat.”⁵⁶

⁵² Saját gyűjtés, Kunpeszér, Bács-Kiskun megye, 1950-60-as évek, nő

⁵³ Az esztelneki és a moldvai gyerekek is hasonlóan töltötték el a legeltetés közbeni időt: kézművesedtek, játszottak, verekedtek, egymást ugrattatták (GAZDA, 1980, 85.; HALÁSZ, 2007, 165–166.). „A gyermekek megkülönböztetett szerepe a szarvasmarha egyéni legeltetésében együtt járt a fiatalok bandázásával, nagy játszások voltak, olykor verekedések is történtek. Klézsán – mint Benedek H. János, 1997 – írja minden két-három marhára jutott egy gyerek, mert általában gyermekek csoportja őrizte a csordát. Közben a fiúk botokat, játékszereket faragnak, a lányok néha már kötnek is vagy együtt játszanak.” / „Magyarfaluban jó szórakozást jelentett a közös legeltetésnél valamelyik gyermektársuk marhájának megbogarztatása” (HALÁSZ, 2007, 165–166.).

⁵⁴ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

⁵⁵ HORVÁTH István (1980) magyarózdai személyes élményeiből kiindulva fogalmazza meg, hogy ezek a legelőn játszott játékok nem csupán a szórakozás eszközei voltak, hanem észrevétlenül tanították meg a vadászatra, a ragadozók elleni védelemre és a jószágok terelésére a játék résztvevőit: „Hogy hova mutatnak a múltba vissza ezek a botokkal játszott pásztorjátékok, azt már csak az aprólékosabb, elmélyültebb kutatás tudná felfedni. Számomra egy dolog bizonyosnak tűnik és pedig az, hogy ezek a játékok is többek voltak, mint csupán csak játékok. Ha nagyállatot meg akartunk téríteni, s futásnak eredt, nehezen vagy sehogy se érhattük volna utol. De az elhajított bot meg is előzte. Ha eléje hajítottuk, megtorpant és visszafordult az állat. Jómagam is, bár csökkent látású voltam, a hajításnak olyan fogásait tudtam, hogy ha akartam, botvéget dobtam, vagyis a botom kis végével érte a marhát, vagy más fogással, hosszában huppant oldalához a bot, s úgy is dobtam, hogy az állat gerincén siklott végig keresztben a bot és egyszerre érte hátulról a marha két szarvát. Tehát meghatározott célja is volt a hajítás gyakorlásának. Inaskodó mesterség-tanulás volt. S valószínűleg a terelés, a vad ellen való védekezés mellett a vadászatban is hasznára vált a célba dobás pásztorködő, régi eleinknek” (HORVÁTH, 1980, 119.).

⁵⁶ Saját gyűjtés, Magyaregregy, Baranya megye, 1930–40-es évek, férfi.

Ezek a játékok gyakran a pásztoréletre vagy a felnőttlétre való felkészülést szolgálták:

„Aztán volt olyan, hogy ilyen háromlábú fát kitettünk, botokkal azt kellett eltalálni, és azt úgy hívták, hogy kecskepásztor, aki ha ledőlt, akkor föl köllött állítani. De aki eldobta a botját, annak ki kellett hozni a botot. És aki nem tudta kihozni, azt így leszúrta az a pásztor, akkor ő volt a pásztor. Hát így futkároztunk, hogy az izomzat, a tüdő, meg a szív fejlődjön, úgyhogy ne okozzon későbbiekbe' gondot az, hogyha valaki megzavar, és futni kell.”⁵⁷

6. kép Nagybjajomi Általános Iskolások pásztorjátékokat játszanak Nagybjajom határában, a Szennai Skanzen Szabadtéri Múzeum *Pásztorok nyomában* című projektje keretében, 2018. Fénykép: Varga Anna.

4. A gyermekkori legeltetés megszűnésének okai

A legelők eltűnése, illetve államosítása, ezzel párhuzamosan az állatállomány csökkenése eredményezte a gyermekkori legeltetés szinte teljes megszűnését az 1960–70-es évekre az interjúalanyaim elmondása alapján.⁵⁸ Mindehhez a családi munkamegosztáson alapuló gazdálkodás visszaszorulása, a táj elnéptelenedése is hozzájárult:⁵⁹ „*Hát má' akkor*

⁵⁷ Saját gyűjtés, Szátok, Nógrád megye, 1960–70-es évek, férfi.

⁵⁸ Kalotaszegi Nyárszó esetében a 20. század elején a gyermekkori pásztorkodás megszűnésének hátterében a gazdálkodás megváltozása állt: „A legeltetésnek ez a rendje 1911-ig tartott, amikor közös községi csordást fogadtak, mert a gazdálkodás belterjesebbé fordulásával, az addig parlagon hagyott földek feltörésével szükség lett minden munkaerőre: az eddig marhával elfoglalt fiúgyermekeknek is segíteniük kellett ezentúl a földművelésben.” (KRESZ, 1944, 145.) Bölcskén a 20. század végére a gyerekek inkább a házikedvencek gondozását végezték a haszonállatokkal szemben (NAGY, 1995, 299.).

⁵⁹ A gyerekek egyéni pásztorkodásának a visszaszorulását a tévesztés következtében megváltozó családi munkamegosztás, és a különjáró állatok őrzésének megszüntetése idézte elő Esztelneken is. „Az mtsz megalakulása óta a gazdaság marháit a hivatásos pásztorokra bízott vérsi csordában,

szűnt meg, itten má' nincsen gyerek erre a környékbe'. Itten má', hát van tőzsgyökeres lakos én vagyok, meg itt a szomszéd, ez is a falubú jár ide ki a tehenekhő'."⁶⁰

Az egykor pásztorokodó gyermekek közül van, aki számára ez gyermekkori emlék maradt, és az élete során az állattenyésztés később nem játszott fontos szerepet, de van, akiből pásztor lett, és a mai napig is legeltet.

Záró gondolatok

A néprajzi szakirodalom és az interjúk során gyűjtött adatok is felhívják a figyelmet arra, hogy a gyermekek pásztorokodásban való szerepvállalásának figyelembe vétele megkerülhetetlen (DEÁKY, 2015, 174–190.). A gyermekmunka kapcsán számos gondolat felmerül, mind a nevelésbeli jelentősége és mind az etikai oldalról, és ezek ellentmondó tapasztalatairól is, melyekről a 17–18. századtól kezdődően számos szakíró beszámolt (DEÁKY, 2015, 27–50.).⁶¹ Ugyanakkor a pásztorvilággal kapcsolatos diskurzusokban csak ritkán jelennek meg a nem pásztorcsaládba született gyermekek. Végül érdekes kérdés az is, hogy a gyermekek ilyen mértékű és jellegű munkavégzésének milyen szerepe volt a természetismeret, a tájhoz és a közösséghez való kötődés kialakulásában. WHITE (1996, 171–185.) felhívja a figyelmet arra, hogy a természetismeret és természet iránti felelősség létrejöttében nagyon fontos, hogy ne csak „látogatóként” legyünk jelen, hanem valamiféle munkát végezzünk a természetben. Ezáltal tud szorosabb kötődés kialakulni. Erre épül az utóbbi években egyre népszerűbb élménypedagógia módszertana is, melynek fontos részét képezi a természetben végzett valamiféle aktivitás, cselekvés, és a kaland (MICHL, 2007; VARGA, 2020). A természeti erőforrások ismerete, ahogy a hivatásos pásztoroknak, úgy alapvető szükséglete volt a gyermekként pásztorokodóknak is. Ennek a gyakorlati szempontból fontos, a tájjal, a területtel kapcsolatos hagyományos ökológiai tudásnak a kialakulásában fontos szerepet játszott a természetben töltött idő, a játékok révén megszerzett tapasztalatok, valamint az idősebbek tanítása (TIAN, 2018, 170–186.). A közös legeltetések, az ezzel együtt járó közös játékokkal hozták

a magán kézen levők pedig a hazajáró csordában legelnek. Különjárók nincsenek, csak a csordából munka miatt kimaradt állatok, ezeket őrzik még gyermekek, amellet a bárányokkal megy még ki egyikét kisfiú, és néha télen még meg járatták a juhokat. A külön járó pásztorokodás fogalma tehát hova tovább a múlté” (GAZDA, 1980, 91.).

⁶⁰ Kunpeszér-tanyavilág, Bács-Kiskun megye, 2010–2020-as évek, nő.

⁶¹ „A 20. század első évtizedéig a magyar tudományos gondolkodásban sem került előtérbe a falusi, mezővárosi gyermekek munkája” (DEÁKY, 2015, 44.). „A pásztorokodásról már sokkal kritikusabban írt, mert nem csak az orvos szemüvegén át nézte a kérdést. Úgy látta, hogy bár a gyerekek már zsenge koruktól ki vannak téve az időjárásnak, a közlegelőik hiánya miatt nagy területeket kell bejámiuk, ugyanakkor egészség és fejlettség tekintetében kiemelkednek a többiek közül. A jellemük azonban sérül, mutatott rá Chyzer, mert a korai szabadság féktelenségbe csap át, a fiúk durvák nyelvben és szokásokban, unalomból is lopnak, elhagyott tanyákat rombolnak és kifosztanak, még szándékosan is sok tüzet okoznak. A vidéki tanítók szerint ők az iskola rémei, rossz hatással vannak a többiekre. A nemi életükre is hat az állatok párzása. Igazságügyi szakértő szerint a nemi bűntettek 80%-át pásztorok vagy azzal foglalkozók követik el – foglalta össze Chyzer a pásztorgyerekekről való ismereteit” (DEÁKY, 2015, 45.).

a gyermekek szocializációjához és a közösség formálódásához (HORVÁTH, 1980, 111–121.; ANDRÁSFALVY, 2019, 62–79.). Fontos hangsúlyozni, hogy mind a szakirodalom, mind a gyerekkori legeltetés kapcsán készített interjúk narratívái is elsősorban a pozitív és örömteli emlékeket emelik ki. Ugyanakkor minden esetben előkerültek a legeltetés során felmerülő nehézségek is, melyek megegyeznek a hivatásos pásztorok által is számontartott problémákkal (időjárási viszontagságok, tilosban való legeltetés kockázata, jószág lesérülése, többi gyereknek vagy akár felnőttnek való kiszolgáltatottság).

A szakirodalmi adatok és az interjúk alapján megállapítható, hogy a gyermekek pásztorkodásának számos, természetvédelmi szempontból releváns mozzanata lehet, amely segíti az adott tájhoz való kötődés kialakulását, a hagyományos ökológiai tudás megszerzését a legeltetéssel járó tevékenységek végzése során (GALLOIS – REYES-GARCÍA, 2018, 155–169.; PAM et al., 2021, 74–83.). Ökológiai szempontból mindemellett elgondolkodtató az is, hogy maguk a gyermekek és az általuk folytatott pásztorkodás milyen hatással volt a tájra, a növényzetre, és mennyiben tért ez el a hivatásos pásztorok gyakorlatától és hatásától (KIS et al., 2016).

A gyermekek többségének manapság egészen más típusú lehetőségei vannak a természettel való kapcsolat kialakítására, annak megismerésére és a helyi, hagyományos ökológiai tudás elsajátítására (NYIRATINÉ NÉMETH, 2005; HEDGES et al., 2020; VARGA, 2020). Ennek hátterében leginkább a megváltozott társadalmi és gazdálkodási viszonyok állnak, például a legelők felhagyása és a közösségi tájhasználat megszűnése (VARGA et al., 2015; TIAN, 2018). Saját környezeti nevelői tapasztalataim alapján a természet, a jószágok és a legeltetés irányába való nyitottság sok gyermekben megvan (VARGA, 2019, 2020).

Napjainkban elsősorban azoknak a gyerekeknek van lehetősége legeltetett jószággal közelebről megismerkedni, akik állattenyésztéssel foglalkozó családba születtek. Azonban ott sem minden esetben vonják be őket a mezőgazdasági munkákba, még kevésbé van lehetőségük arra, hogy más gyermekekkel közösen és szabadon legeltessenek.⁶² A gyermekek többsége elsősorban szervezett iskolai vagy környezeti nevelési programok keretében ismerheti meg a település határában fekvő legelőket és a térség pásztorhagyományait (VARJU, 2018; HEDGES et al., 2020). A zirci „*Nomád múzeum*”,⁶³ a bogyiszlói „*Kasztó-projekt*”⁶⁴ vagy a somogyi „*Pásztorok nyomában*”⁶⁵ programok célja éppen az volt, hogy a helyi általános iskolások a legeltetéssel és a pásztorkodással a tantermi foglalkozások mellett kint, a helybéli legelőkön is megismerkedhessenek, és saját tapasztalatokat, élményeket szerezzenek a pásztortjátékok megélésén, a jószágok megsimogatásán, és idősebb pásztorokkal folytatott beszélgetéseken keresztül (VARGA, 2020). A résztvevő iskolások és pedagógusok visszajelzései alapján meghatározó és ked-

⁶² Egyes ökofalvakban megfigyelhető, hogy a gyermekek közösen legeltetik a családok jószágait, elsősorban kecskéket és juhokat. (Farkas Judit szóbeli közlése.)

⁶³ Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Múzeumpedagógia nívódíjas *Nomád Múzeum* projektje.

⁶⁴ Bogyiszlói Általános Iskola, Ózon Tv Zöld díj Bronz kategóriás *Kasztó-projekt*, 2016–2017-es tanév során, (VARGA, 2020).

⁶⁵ Szennai Skanzen Szabadtéri Múzeum, Zselici Oskola projekt *Pásztorok nyomában* című része, Nagybjajomi Általános Iskola részvételével (VARGA, 2019; VARGA – FARKAS, 2019).

ves élményekkel gazdagodtak amellet, hogy a természet iránti felelősség megerősítésére és természeti ismeretek elsajátítására is sor került, ahhoz hasonlóan, ahogy a *Fecskék és fruskák* könyvsorozatban szereplő gyerekekkel és felnőttekkel is megtörtént.

7. kép Legeltető gyerekek, 1916. Helyszín nem ismert.
Adományozó: Fortepan, Fortepan képszám: 13548

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik megosztották velem gyermekkori emlékeiket a legeltetésről és a legelőkről, vagy más módon hozzájárultak kutatómunkámhoz, kiemelten Boda Zoltánnak, Görbe Józsefnek, Görbe Józsefnének, Kun Dénesné Lídiának, Németh Antalnak, Nyúl Ferencnek, Polgárné Molnár Ilonának, Sánta Józsefnek, Schneider Józsefnek! Köszönettel tartozom a Fortepan adatbázisnak az archív felvételekért!

Ez a tanulmány a „Közös erdő- és legelőhasználat megváltozásának táji és társadalmi folyamatai a 18. és 19. században és jelenkori hatásai a Dél-Dunántúlon” című NKFIH PD 135651 kutatási projekt keretében készült el.

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

2019 *Jövők gyökerei*. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia.

BÉKEFI Antal

2005 *Munkaritmus, munkarigmus, munkadal I. Állattartás*. Budapest, Hagyományok Háza.

- BÉRES Mihályné (Márki Piroska)
2006 „*Mintha pásztortűz ég...*” Emlékek az 1950-es évek karcagi juhászatáról. Karcag, Karcag Város Önkormányzata.
- BERZSENYI Dániel
1833 *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul*. <https://mek.oszk.hu/00600/00613/00613.htm> (letöltés ideje: 2021. október 31.)
- DEÁKY Zita
2015 *Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- GALLOIS, Sandrine – REYES-GARCÍA, Victoria
2018 Children and Ethnobiology. *Journal of Ethnobiology*, 38, 2, 155–169. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-38.2.155>
- GAZDA Klára
1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- HALÁSZ Péter
2007 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. Budapest, General Press Kiadó.
- HAVEL Alexandra – MOLNÁR Ábel – UJHÁZY Noémi – MOLNÁR Zsolt – BIRÓ Marianna
2016 Zsiókások és nádasok legeltetése és egyéb használatai a Duna-völgyi szikes tavak területén a helyi emberek visszaemlékezései alapján. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 84–95.
- HEDGES, Kristin – OLE, Kipila Joseph – CARRIEDO-OSTOS, Roberto
2020 “There are No Trees Here”: Understanding Perceived Intergenerational Erosion of Traditional Medicinal Knowledge among Kenyan Purko Maasai in Narok District. *Journal of Ethnobiology*, 40, 4, 535–551. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-40.4.535>
- HORVÁTH István
1980 *Magyarózdai toronyalja*. Budapest, Magyar Helikon.
- KIS József – BARTA Sándor – ELEKES Lajos – ENGI László – FEGYVER Tibor – KECSKE-MÉTI József – LAJKÓ Levente – SZABÓ János
2016 A pásztorok tudásának és világnézetének szerepe a biodiverzitás és az ökoszisztéma-szolgáltatások fenntartásában. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 96–111.
- KISS Lajos
1939 *A szegény ember élete*. Budapest, Athenaeum Kiadás.
1941 *A szegény asszony élete*. Budapest, Athenaeum Kiadás.
- KRESZ Mária
1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethnographia*, 55, 143–147.
1949 *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban*. (Különlenyomat a Néprajzi Tanulmányok 1. számából.) Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézet.

- LUBY Margit
1942 *Fogyó legelőkön*. Budapest, Athenaeum Kiadás.
- MICHL, Werner
2017 *Élménypedagógia*. Szeged.
- MIHÓK Barbara – KISS Gabriella – KOVÁCS Eszter – MARGÓCZI Katalin – FABÓK Veronika – KALÓCZKAI Ágnes
2016 Ki mondja meg, mi a fontos? Részvétel és természetvédelem. *Természetvédelmi Közlemények*, 22, 131–154.
- MOLNÁR Zsolt – BARTHA Sándor – BABAI Dániel
2009 A népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció- és tájkutatásában. *Botanikai Közlemények*, 96, 1–2, 96–116.
- NAGY Janka Teodóra
1995 A gyermekek természetismeretének alakulása egy Duna menti faluban. In: T. BERCZKI Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50*. 293–303. Szolnok, Damjanich János Múzeum.
- NYIRATINÉ NÉMETH Ibolya
2005 *Módszertani kézikönyv nemcsak környezeti nevelőknek*. Budapest, MKNE.
- PAM, G. – TURSHAK, L. G. – CHASKDA, A. A. – MUNDI, F. – AGBOOLA, B.
2021 Understanding the drivers of children's nature knowledge, attitudes and perceptions and the implications for the future of Nigeria's biodiversity. *Journal of Research in Forestry, Wildlife and Environment*, 13, 2, 74–83.
- RANSOME, Arthur
2010 *Fecskék és fruskák*. Miskolc, Ciceró könyvstúdió.
2014 *Fecskék és fruskák. Száracsaklub*. Miskolc, Ciceró könyvstúdió.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1995 Az özögyerekek. In: T. BERCZKI Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50*. 275–281. Szolnok, Damjanich János Múzeum.
- SZABÓ László
1995 A gyermek és a természeti környezet. In: T. BERCZKI Ibolya: *Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50*. 283–311. Szolnok, Damjanich János Múzeum.
- SZEVERÉNYI András
2021 Szocializáció és vadászat. A vadásszá nevelődés folyamata. In: DEÁKY Zita – BALI János (szerk.): *Gyermekélet egykor és ma. Az ELTE Néprajzi Intézet hallgatóinak írásai*. 30–43. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- TAMÁS Károlyné (Kiss-Tóth Vilma)
2009 *Juhászok a Bakonyban*. Veszprém – Szentgál, Horváth Nyomda.
- TIAN, Xiaojie
2018 Generating Pastoral Skills through Work and Play in the Daily Life of Maasai Children in Kenya. *Journal of Ethnobiology*, 38, 2, 170–186. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-38.2.170>

TOMISA Ilona

2019 *Törzsökös pásztorcsaládok élete*. Budapest, Európai Folklór Intézet. /Documentatio Epica II./

VARGA Anna

2019 *Pásztorok nyomában... Személyes találkozás egy környékbeli pásztorral, legeltetéssel foglalkozó gazdálkodóval*. Szenna, Szennai Skanzen Szabadtéri Múzeum.

2020 Fás legelők erdőpedagógiai szemléletű kutatásának és megismerésének integrációja az általános iskolai oktatásban: a bogyiszlói Kasztó-projekt. *Tanulmánykötet Mészáros Károly tiszteletére 2020*, 161–175.

VARGA Anna – FARKAS Gergely

2019 *Pásztorok nyomában, avagy múzeum a legelőn*. Kapospont. Online: https://kapos.hu/hirek/kultura/2019-04-24/pasztorok_nyomaban_avagy_muzeum_a_legelon.html (letöltés ideje: 2021. október 31.)

VARGA Anna – ÓDOR Péter – MOLNÁR Zsolt – BÖLÖNI János

2015 The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 84, 2, 215–225.

VARGA Anna – SAMU Zoltán – MOLNÁR Zsolt

2017 A fás legelők és legelőerdők használata magyarországi pásztorok és gazdálkodók tudása alapján. *Természetvédelmi Közlemények*, 23, 242–258.

VARJÚ Szandra

2018 *A hagyományos ökológiai tudás oktatásba integrálásának megalapozása a Nagymaros környéki fáslegelők példáján keresztül*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, Humánökológia MSc Szakdolgozat.

VERESS PÉTER Ilona

2009 *Mezőcsávási gyermekfolklór*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

WHITE, Richard

1996 ‘Are You an Environmentalist or Do You Work for a Living?’: Work and Nature. In: WILLIAM, Cronon (szerk.): *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature*. 171–185. New York, W.W. Norton & Co.

ANNA VARGA^A

“YOU HAD TO WATCH THE ANIMALS LIKE A HAWK!”
DATA ON CHILDHOOD USE OF PASTURES AND PASTURING

My text written in honor of Balázs Borsos was inspired by the children’s adventure novels *Swallows and Amazons* by the English writer Arthur Ransome. The Coot Club part of the series, was first translated into Hungarian by the celebrant himself. By learning about the mysteries of sailing, the child characters in the stories set in England discover nature and learn the rules of existence and play in nature and community. Until the middle of the 20th century, some children in Hungary had a similar introduction into the practice and knowledge of herding. In my writing, I summarize the childhood memories about shepherding. Until the mid-20th century, it was typical in many parts of Hungary to have cattle, and in some places even sheep, pigs, and horses, entrusted to children. In the present study, I do not address the pasturing of geese, ducks, and turkeys. While pasturing, the children usually banded together and looked after the animals together, often joined by elderly people, too. Those who pastured as children agree that pasturing was difficult, requiring attention and responsibility, but the memories of pasturing as a group, the stories they heard from their elders, and the games they played on the pastures became an eternal and beautiful memory.

^A PTE BTK Ethnography – Department of Cultural Anthropology.

GLOBALIS VÁLTOZÁSOK – LOKÁLIS ADAPTÁCIÓK

„AZ IDŐJÁRÁS IS SZESZÉLYESEBB, HAMARÁBB
ELVÁLTOZIK...”
A KLÍMAVÁLTOZÁS LOKÁLIS PERCEPCIÓJA
A KELETI-KÁRPÁTOKBAN

Bevezetés

A magashegységek világszerte kiemelkedő biológiai sokféleséggel jellemezhető területek (GRENAYER et al., 2006; CADENA et al., 2012; GUISAN et al., 2019), amelyek periférikus régióiban számos rurális, külterjes módon gazdálkodó közösség él (ANGELSTAM et al., 2013, 395.). A fajok és élőhelyek sokfélesége a természeti környezet hozzájárulásainak (ökoszisztéma-szolgáltatásainak) (BENISTON, 2003, 5.; DIAZ et al., 2018) széles tárházát biztosítja az itt élők számára (GRÊT-REGAMEY et al., 2012, 23.). E társadalmi-ökológiai rendszerek működését számos klimatikus, ökológiai, társadalmi-kulturális, gazdasági és politikai folyamat alakítja közvetlenül vagy közvetve (ELBAKIDZE et al., 2018; BABAI et al., 2021), amelyek veszélyeztetik e rendszerek működését, csökkentik rezilienciájukat (BABAI et al., 2021).

A világ hegyvidéki területei a változó klimatikus adottságok következményei által kiemelten érintett területek (pl. Himalája – BHUTIYANI et al., 2010; Sziáklás-hegység – HODGE et al., 1998; Andok – VUILLE – BRADLEY, 2000; VILLABA et al., 2003, Alpok – THEURILLAT – GUISAN, 2001, 77.; GOBIET et al., 2014; Kárpátok – MICU et al., 2015). Az átlaghőmérséklet emelkedése ezeken a területeken általában a globális átlag feletti (GOBIET et al., 2014, 1140.). Az átlaghőmérséklet emelkedése kihat a csapadékeloszlásra, a táj vízháztartására, de befolyásolja a növényfajok elterjedését (THEURILLAT et al., 1998), a hegyvidéki növénytársulások összetételét és a növényzet zonációját (THEURILLAT et al., 1998; BENISTON, 2003, 15–16.), valamint a vadon élő állatfajok elterjedését, életmódját is (FEEHAN et al., 2009, 414.). Mivel a hegyvidéki környezetben élő közösségek életmódja, külterjes tájhasználata nagymértékben függ a természeti erőforrásoktól, a biológiai sokféleségtől, az éghajlat változása érzékenyen érinti e társadalmi-ökológiai rendszerek működését (BENISTON et al., 1997).

Mivel a hegyvidéki területek komplex topográfiája megnehezíti a klímaváltozás hatásainak pontos meghatározását, modellezését (GRUNEWALD et al., 2009, 536.; ELSÉN et al., 2020), felértékelődik a jól körülhatárolható tájrészletre vonatkozó lokális percepciók jelentősége (BENISTON, 2003, 9.). A helyi közösség megfigyeléseinek jelentőségét növeli, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos trendek a komplex társadalmi-ökológiai rendszerek számos elemére hatnak, így a változások lokális percepciói sokkal többet árulnak el a helyi közösségek valós helyzetéről, mint a földrajzilag távolabb elhelyezett

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport, Budapest.

meteorológiai állomások műszeres mérései alapján interpolált modellek (REYES-GARCIA et al., 2016, 109.). A helyi közösségek lokális percepcióit és megfigyeléseit azonban az időjárási elemek napi, havi vagy éves variabilitása, vagy az extrém események, a rövid távú trendek torzíthatják (ZAVAL et al., 2014; LEHNER – STOCKER, 2015, 731.; REYES-GARCIA et al., 2016, 110.). A helyi közösség megfigyeléseinek és percepcióinak azonban van egy tágabb időléptéket is átölelő része, amely monitorozhatóvá teszi a hosszú távú, trendszerű változásokat is. E trendek különböző indikátorokon keresztül válnak érzékelhetővé, értékelésüket a közösségben élő, az időjárással kapcsolatos, több évtizedes narratív tudással, illetve a folklórműfajokban (GARTEIZGOGESCOA et al., 2020) dokumentált tapasztalatokkal való folyamatos összevetés teszi lehetővé. Ez a több évtizedre is visszatekintő helyi tudás segíti az időjárás éves variabilitása és a valóban hosszú távú trendek elkülönítését (HANSEN et al., 2012, 2420.). Az adatok időjárási elemekre, az élővilág képviselőinek fenológiájára (a fajok egyes életszakaszainak időzítésére), viselkedésére, így például a madárvonulás eltolódására vagy a növények virágzási idejének változására is vonatkozhatnak (FEEHAN et al., 2009, 412–414.; REYES-GARCIA et al., 2016, 114.; BABAI et al., 2021).

A Kárpátokban makro- és mezoklimatikus léptékben is jellemző a globális átlag feletti átlaghőmérséklet-növekedés, valamint a csapadék eloszlásának változása (IPCC, 2014; MICU et al., 2015). Ugyanakkor a Kárpátok mikrorégióiban, lokális szinten jelentős különbségek lehetnek a változó klimatikus elemek trendjeinek irányultsága között (MICU et al., 2015). Ezek a helyi közösségek által is észlelt, időjárási elemekkel kapcsolatos trendek befolyásolják a jelentős természeti értékeket rejtő változatos kultúrtájakat (GURUNG et al., 2009, 282.), a természeti környezet adta javak (ökoszisztéma-szolgáltatások) állapotát, elérhetőségét, ezzel befolyásolják a gazdálkodás tervezhetőségét, gyakorlatát (MICU et al., 2015, 6.; DOVE, 2019, 276.; BABAI et al., 2021), a rurális, a természeti környezettel közvetlen kapcsolatban álló gazdálkodó közösség életmódját (PANDEY – BARDSLEY, 2015).

Mivel a klímaváltozás lokális percepciója az európai hegyvidéki közösségekben, így a Kárpátokban is a keveset kutatott kérdések közé tartozik, vizsgálatom célja az volt, hogy egy, a romániai Keleti-Kárpátokban külterjesen gazdálkodó hegyvidéki közösség által megtapasztalt változásokat dokumentáljam.

A kitűzött célok:

- 1.) Az időjárás változása lokális percepciójának dokumentálása, a legfontosabb indikátorok meghatározása (a hőmérséklet, csapadék, légmozgás, szezonális kapcsán).
- 2.) A lokálisan érzékelt időjárási trendek tájhasználatra gyakorolt közvetlen hatásának, valamint az ehhez kapcsolódó adaptációs mechanizmusok dokumentálása.

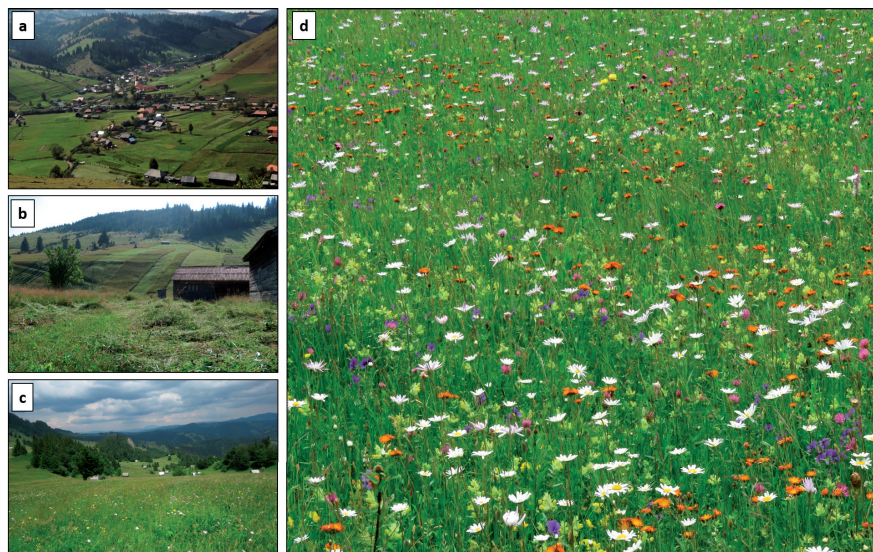
Tanulmányomban elsősorban az időjárás, így az átlaghőmérséklet, a csapadék eloszlásának, valamint a szezonális változásával kapcsolatos trendek lokális percepcióját, megfigyeléseit mutatom be. Azt, hogy miként érzékeli a Keleti-Kárpátokban, azon belül is Gyimesben külterjesen gazdálkodó közösség az időjárás változását, valamint annak következményeit a gazdálkodás szempontjából. A helyi közösség lokális percepciói a legfontosabb paraméterek tekintetében összhangban vannak a Kárpátokban makro- és mezoklimatikus léptékben dokumentált változásokkal. Az átlaghőmérséklet emelkedé-

se, a csapadék eloszlása kiszámíthatóságának csökkenése, illetve az évszakok eltolódása esetében a lokális percepció és a műszeres mérések eredményei egy irányba mutatnak.

A vizsgált terület

A kutatás a Keleti-Kárpátokban, Gyimesben, Gyimesközéplak település Hidegségpataka (Valea Rece) településrészén zajlott. A település a Hidegség-patak völgyében, 8-900 méter tengerszintfeletti magasságban helyezkedik el (*1a kép*). A környező hegyek általában 1300–1400 méter magasságúak, a legmagasabb hegycsúcs a Naskalat 1553 méter magas. A teljes vizsgált terület az erdőhatár alatt, az erdőöbven helyezkedik el (a fahatár 1580 méter körül van a Kárpátokban – KUCSICSA – BÁLTEANU, 2020, 899.). Gyimesközéplak település teljes határa 10435 hektár, ennek 30,5%-a kaszáló, 36,4%-a legelő, 30,3%-a erdő, 1,1%-a szántó, 1,7%-a egyéb, nem mezőgazdasági terület besorolási (pl. településterület, infrastruktúra) (SÓLYOM et al., 2011, 14.; ERDÉLYSTAT, é. n.).

A vizsgált település határának harmadát alkotó erdők elsősorban lucfenyvesek (R4205, R4206, DONIȚĂ et al., 2015, 242–244.; R4208, DONIȚĂ et al., 2015, 245–246.), kisebb részben jegenyefenyves-bükkösök (R4101, R4102 DONIȚĂ et al., 2015, 177–179.). A gyepek egy része, a völgyalji és hegylábi (ún. *bennvaló*), trágyázott kaszálók mezofil kaszálórétek (R3801, DONIȚĂ et al., 2015, 174.). A hegyeken kialakított kaszálók tápanyagban szegény, savanyú talajon kialakult, veres csenkesz uralta sovány hegyi rétek (R3803, DONIȚĂ et al., 2015, 175–176.), kisebb részben meglehetősen fajszegény szőrfüves gyepek a magasabb hegyeken jellemzők (R6305, DONIȚĂ et al., 2015, 361.) (*1b-d kép*).

1a. kép A falu az üledékkel feltöltött völgyalji húzódik (*lokhely*). A házak közt szántók és kaszálók húzódnak. *1b. kép* A *lokhely*eken és a hegylábakon *bennvaló* kaszálók húzódnak. *1c. kép* A *bennvaló* kaszálók zónáján túl találhatóak a hegyi legelők (*reglők*), és *kinnvaló* kaszálók. *1d. kép* Ezek a külterjesen művelt kaszálók kiemelkedően fajgazdagok. Fényképek: Babai Dániel.

A hegyvidéki terület éghajlata mérsékelt nedves (humid) montán-boreális, erős kontinentális hatásokkal. Az éves átlaghőmérséklet 4–6 °C. A legmelegebb hónap július, a leghidegebb január (ILYÉS, 2007). Az éves átlagos csapadékmennyiség 700–800 mm (PÁLFALVI, 1995; ILYÉS, 2007; MICU et al., 2015, 102.). Az egész Kárpátokra jellemző, hogy a csapadék legnagyobb része júniusban érkezik, ilyenkor táji átlagban az éves csapadék 12–16%-a hullik le (MICU et al., 2015, 104.). A csapadékhullás második maximuma ősz végén, tél elején jellemző (október-december), amely az éves csapadék mintegy 8%-át jelenti (MICU et al., 2015; 104.). A Keleti-Kárpátokban a téli csapadék átlaga mindössze 106 mm. A csapadékos napok (1 mm-t meghaladó mérhető csapadékmennyiség) száma éves átlagban 107 (MICU et al., 2015, 105.). Az uralkodó szélirány a nyugati. Az első hó általában novemberben hullik, és a folyamatos hóborítás körülbelül márciusig, több mint 100 napon át megmarad (MICU et al., 2015, 136.).

A vizsgált településrészen a lakosság létszáma 2011-ben 2340 fő volt (ERDÉLYSTAT, é.n.). Az itt élő lakosság becslésem szerint mintegy 90–95%-a kis területen, külterjes módon gazdálkodik főállású gazdálkodóként vagy a család ételkészítés-ellátásának kiegészítésére. Az átlagos birtokméret 3,8 hektár (SÓLYOM et al., 2011, 3.). A családi gazdaságok működése a tejtermelő szarvasmarhatartásra épül (BIRÓ et al., 2010). Ehhez kapcsolódik a külterjes, de gyors ütemben gépesített gyepgazdálkodási rendszer (BABAI – MOLNÁR, 2014; BABAI et al., 2021). A gyepgazdálkodás a széna mennyiségére és minőségére optimalizált, egy szarvasmarha kiteleltetéséhez ugyanis, a helyi gazdák becslése alapján, mintegy 2,5–3 tonna széna szükséges (BABAI et al., 2021). A félig önellátó működésre törekvő családi gazdaságok kis területen szántóföldi növénytermesztést is folytatnak. A legfontosabb termesztett faj a burgonya, amely fontos szerepet játszik a helyi közösség táplálkozásában. Jellemző a zöldség- és gyümölcsstermesztés is, a termesztett fajokat (elsősorban káposzta, hagyma), valamint a gyümölcsfajokat és -fajtákat (elsősorban szilva, alma) a hegyvidéki terület makro-, mezo- és mikroklímatis adottságai határozzák meg.

Számos család életében játszik fontos kiegészítő szerepet napjainkban is a gyűjtögetés, az ehető vadnövények, erdei gyümölcsök és gombafajok, valamint a gyógynövények beszerzése. A hidegségi közösségben ismert és hasznosított ehető vadnövényfajok száma meghaladja a harmincat, további tíz gombafaj rendszeres gyűjtése is jellemző (MOLNÁR – BABAI, 2009; DÉNES et al., 2012; BABAI et al., 2014). A legfontosabb ehető vadnövények és gyümölcsök a *málna* (erdei málna – *Rubus idaeus*), a *fekete kokozsa* (fekete áfonya – *Vaccinium myrtillus*), a *borsos lenkő* (szümcső – *Bunias orientalis*) (2a–c kép). A legfontosabb gombafajok a *róka-gomba* (róka-gomba – *Cantharellus cybarius*), a *medve-gomba* (ehető vargánya – *Boletus edulis*). A gyógynövények szintén fontos szerepet játszanak még napjainkban is. A leggyakrabban gyűjtött fajok a *vér-burján* (közönséges orbáncfű – *Hypericum perforatum*), a *gyertyafű* (fecsketárnics – *Gentiana asclepiadea*), és az *ezerjófű* (közönséges szurokfű – *Origanum vulgare*) (2d–f kép) (BABAI et al., 2014).

„Az időjárás is szeszélyesebb, hamarább elváltozik...”

2a. kép Málna (erdei málna – *Rubus idaeus*). 2b. kép Fekete kokozsa (fekete áfonya – *Vaccinium myrtillus*). 2c. kép Borsos lenkő (keleti szümcső – *Bunias orientalis*).
Fényképek: Molnár Ábel Péter.

2d. kép Vérburján (közönséges orbáncfű – *Hypericum perforatum*). 2e. kép Gyertyafű (fecsketárnics – *Gentiana asclepiadea*). 2f. kép Ezerjófű (közönséges szurokfű – *Origanum vulgare*).
Fényképek: Molnár Ábel Péter.

A kutatás során alkalmazott módszerek, az adatok elemzése

Alkalmazott módszerek

Klímaváltozásnak tekintetem az éghajlat állapotának olyan változásait, amelyek esetében az egyes paraméterek átlaga és/vagy variabilitása jól beazonosítható, és hosszú

ideig fennáll (IPCC, 2014). A klímaváltozással kapcsolatos lokális percepciók és helyi megfigyelések a helyi gazdálkodók beszámolóiban az egyes időjárásjelenségek hosszú távú változásairól (REYES-GARCIA et al., 2016, 110.). A lokális percepciók kutatása alapvetően kvalitatív interjúkra épült, összesen 23 félig-strukturált interjú (NEWING, 2010, 101–103.) készült a Gyimesközéplekhoz tartozó Hidegségpatakán. Az interjúalanyok kiválasztásánál a hólabda-módszert alkalmaztam (snowball sampling – NEWING, 2010, 74.). A mintavétel rétegzett volt, azaz fontos szempont volt az is, hogy a résztvevők nagyjából fele férfi, fele nő legyen, illetve a tájváltó tapasztalatok idődimenziója szempontjából volt fontos, hogy az interjúalanyok fele 50 év alatti, másik fele 50 feletti életkorú legyen. A csoportok alacsony létszáma miatt azonban ezeket külön nem elemeztem. Az interjúfónál kérdései a táj, a természeti környezet, illetve az időjárás változására, valamint a változások okaira (drivereket) vonatkoztak az 1990–2020 közötti időszakban. A kiválasztott időintervallum kezdetét az 1989-es rendszerváltás jelölte ki, mint a település történetének jól meghatározható, emlékezetes pillanata, amely élesen elkülöníti az előtte, illetve utána történt eseményeket, segítve az elmúlt három évtized jellemző változásainak pontosabb felidézését, a változások értékelését. Az interjúk során említett változások közül az időjárás hosszú távú trendjeivel kapcsolatos megfigyeléseket, lokális percepciókat vettem figyelembe, elsősorban azokat, amelyek befolyásolják a táj növényzetének fejlődését, a gyimesi gazdálkodók számára elsődleges jelentőségű széna mennyiségét, minőségét, érését.

Az interjúk során elhangzott adatok pontosítása végett két fókuszcsoportos beszélgetést szerveztem 2019 novemberében, illetve 2020 januárjában. A beszélgetések résztvevői Hidegségpataka völgyének alsó (déli), illetve felső (észak-északkeleti) szakaszáról érkeztek, öt, illetve hat személy, valamennyien gazdálkodók. A félig-strukturált interjúk és a fókuszcsoportos beszélgetések résztvevői közt átfedés nem volt. A beszélgetések során a félig-strukturált interjúkban elhangzott, az időjáráshoz kapcsolódó változások egyeztetése történt meg. A résztvevők az interjúkban elhangzott trendeket megvitatták, majd megerősítették vagy megcáfolták azokat. Az eredményeket bemutató táblázatokban azok a trendek szerepelnek, amelyeket valamely interjúalany említett a félig-strukturált interjúk során, és a megfigyelést a fókuszcsoportos beszélgetések résztvevői is megerősítették. Ugyanakkor valamennyi trend esetében jeleztem az adott trendet megemlítők számát, hogy egyértelmű legyen, melyek az általánosan érzékelt, fontosabb, nyilvánvalóbb változások.

Az adatok elemzése

Az interjúkban elhangzó állítások kódolásánál a klímaváltozás lokális percepcióját vizsgáló Local Indicators of Climate Change Impacts (LICCI) program által kialakított kategóriarendszert (LICCI, 2020) vettem figyelembe. Az ilyen módon kódolt és csoportosított adatok közül az időjárás változására vonatkozó kijelentéseket elemeztem. Az interjúkban említett trendek esetében jeleztem a trend irányultságát (növekvő, csökkenő, változékony). Jeleztem továbbá a konszenzus mértékét, feltüntetve az adott trendet megemlítők számát, valamint a trend irányultságát hasonlóan érzékelő interjúalanyok

számát is. Azon trendek esetében, amelyeket ötnél több résztvevő említett, a konszenzus mértékét %-ban is kifejeztem. A trendeket hőmérséklet, csapadék, légmozgás és szezonális kapcsolat vizsgáltam.

Az adatokat nem hasonlítottuk össze a legközelebbi meteorológiai állomás mért adataival. A Kárpátokban a meteorológiai állomások száma alacsony (BOKWA et al., 2013, 90.). A földrajzilag legközelebbi állomás Csíkszeredában van (körülbelül 50 km), az ottani éghajlat a medence-jellegből adódóan markánsan eltér a vizsgált terület éghajlatától, így nem releváns. A legközelebbi, hasonló magasságban elhelyezett meteorológiai mérőállomás (Ceahlau-Toaca) pedig körülbelül 188 km-re van, így a nagy távolság miatt szintén nem relevánsak az itt mért adatok. Ezért az eredmények értékeléséhez a Kárpátok átfogó vizsgálatának (CARPATCLIM-projekt: például SPINONI et al., 2014), valamint MICU és szerzőtársai 2015) mezoklimatikus léptékben érvényes eredményeit használtam fel. A lépés létjogosultságát a mezoklimatikus folyamatok elsődleges volta és a hegyvidékeken jellemző topográfiai heterogenitás kapcsolata is indokolja (TREW – MACLEAN, 2021, 775.).

A szövegben szereplő, az eredményeket reprezentáló idézetek az interjúk során elhangzott, szó szerint lejegyzett kijelentések, amelyek a szerző által, magyar nyelven készített interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések során hangzottak el a 2019-ben és 2020-ban 21 napon át folytatott terepmunka során.

Eredmények

Az interjúk alapján megállapítható, hogy az időjárás sokat változott az elmúlt évtizedekben: „*tudod-e, hogy az időjárás es változott? Régebb valahogy későbbben, most korábban vót vajh két-három esztendőbe' es a nyilatkozat [kikelet].*” A félig-strukturált interjúk során 41 olyan, az időjárás változásával kapcsolatos indikátor került elő, amelyeket a fókuszcsoportos beszélgetések megerősítettek. Ezek közül a legfontosabbak a hőmérsékletre (12 indikátor, pl. átlaghőmérséklet emelkedése), a csapadéokra (19 indikátor, pl. változó csapadék-eloszlás, kevesebb téli csapadék), a légmozgásra (7 indikátor, pl. a szeles napok számának csökkenése) valamint az évszakokra (3 indikátor, pl. változó évszak-kezdet) vonatkoznak (1–4. táblázat).

Az említett 41 trend közül 26 esetben érte el, illetve haladta meg a trendet megemlítőik száma az öt főt. E trendek irányultsága (növekvő, csökkenő, változó) kapcsán a konszenzus 96,1% volt a résztvevők között, 19 esetben a trend irányultságának percepciója teljesen egységes, konszenzusos volt (100%) (pl. valamennyi szezonális kapcsolatos trend esetében). A konszenzus legalacsonyabb szintje 50% volt a jégesők gyakoriságának változása kapcsán.

Hőmérséklet

A gyimesi gazdálkodók hőmérséklettel kapcsolatos megfigyelései elsősorban az átlaghőmérséklet éves, évszakai vagy akár napi léptékű változását hangsúlyozzák

(1. táblázat). A gyimesi gazdálkodók lokális percepciói alapján jelentősen megnőtt a téli hónapok átlaghőmérséklete, miközben lecsökkent a télen tapasztalható hideghullámok hossza és intenzitása. Szintén nőtt a nyári hónapok átlaghőmérséklete, csakúgy, mint a napi maximum-hőmérsékletek. A nyáron tapasztalható hőhullámok erőssége és hossza is jelentősen nőtt.

1. táblázat A helyi gazdálkodók által érzékelt hosszabb távú időjárási trendek Gyimesben, Hidegsegpatación. Hőmérséklettel kapcsolatos megfigyelések, lokális percepciók.

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
Átlaghőmérséklet változása (egész éves)	1/1	▲	„Há’ gondolom, hogy az (...), szerintem annyival melegebb lehet az időjárás.”
Éjszakai hőmérséklet változása	2/2	▼	„Éjszaka, most má’ este sokkal hűvösebb a levegő, mint eddig, ahogy vót. Máskor nyári éjszakákon tényleg jól lehetett kinn, tényleg, rövidujjasan, de most majdnem örökké vissza vót így 7-10, 12 fokig, jócskán visszahült este. (...) Pólósan vagy rövidujjasan a diszkóból hazajöttünk reggel. Most má’ hidegebb van azér’ így augusztusba is. Esténként hamarabb hűvösebb vót, mint eddig, ezelőtt 15 évvel.”
Hőmérséklet-variabilitás (az időjárás jóslhatósága, kiszámíthatósága)	12/12 100%	▲	„Nagyobb melegek vannak, az biztos. Hirtelen, változékonyabb idők vannak, na. Pillanatok alatt elváltozik az idő.” / „Az időjárás is szeszélyesebb, hamarabb elváltozik.”
Szélsőséges hőmérsékletű napok gyakorisága	17/17 100%	▲	„Most mikor ilyen nagy melegek vannak, akkor tényleg ez má’ rendkívüli, ezek a melegek...”
Hőhullámok gyakoriságának, / hosszának változása	5/5 100%	▲	„Melegek se vótak ennyi, ilyen tartós melegek, ilyen hosszúságú melegek. Ha két-három nap meleg vót, akkor esett. Most aztán mikor meleg van, akkor egy-két hétig olyan meleg van, hogy nem lehet bírni.” / „Hát, egy-két nap, de nem ilyen, hogy hetesleg tart ez a forróság, hogy kiszárad mindenféle. Ez egy kicsit olyan furcsa most, na, tényleg.”
Hideghullámok gyakoriságának, / hosszának változása	7/6 86%	▼	„Hidegebbek vótak, asziszem. Hidegebbek vótak, mer’ tartott több időt. Több időt tartott a hideg. Há’ most má’ nem is, nincsenek is öppe [éppen] azok, most két-három nap tart, de akkor tartott egy hétig, két hétig.”
Hőhullámok intenzitása	4/4	▲	„Há’ vótak melegek, de ott fönt [a hegyen] édesapáméknál, ott szél mindig fűjt, hogy meleg vót, de nem vót ez a nyuvadás, hogy nem kapsz levegőt. Akkor a szél fűjt, meleg vót, de most olyan, mint amikor valami megszorítja [a mellkast]...”

„Az időjárás is szeszélyesebb, hamarabb elváltozik...”

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
Hideghullámok intenzitása	5/4 80%	▼	„Nem az, hogy most nincsen hideg, nem az, hogy nincsen hó, hanem akkor tartósabb vót minden. Most hideg van egy hétig, de akkor, mikor egész december úgy telt el, hogy mínusz 20, mínusz 25 között, vagy január, főleg január, mert az a leghidegebb hónap, akkor persze, hogy az emberek úgy alkalmazkodtak.”
Szélsőséges, szokatlan hőmérsékleti értékek gyakorisága	4/4	▲	Extrém meleg téli napok: „Volt, januárban is volt árvíz. Egyik nap havazott, a másik nap úgy felmelegedett, hogy árvíz jött le. Árvíz vót, a jégtömböket vitte itt le. Ami addig meg vót fagyva.” Extrém hideg nyári napok: „Aztán így máskülönben, ennyi jég nem vót, mint most, amennyi van. Sem ilyen különlegesek, hogy fagyok, hogy nyáron, még havazzon, és még megfagyjon a vetemén’. Ez nem vót ezelőtt.”
Évszakok átlaghőmérsékletének változása	39/39 100%	▲	Tavas: „Az időjárás is má’ melegebb áprilisba’.” Nyár: „A nyarak, azok egyre melegebbek lesznek...” / „Szárabb, forróbb. Van, amikor túl sokat ess [esik], de mikor meleg van, akkor sokkal melegebb van, mint régebb.” Ősz: „Az ősz, az ősz, az viszont hosszabb, sokkal melegebb, mint rég volt... most az ősz má’ vetekedik a nyárral, úgyhogy változott az is.” Tél: „A tél, mikor tél vót, az örökké egyforma vót. (...) De hát most, asziszem, nincsen olyan. Nincsenek olyan nagy, borzasztóan rettenetes hidegek, bírható hidegek vannak.” (3. kép)
Napsütéses napok száma, gyakorisága	3/3	▲	„Egy kicsit felhősebb vót, még a Nap elbújt egy-egy órára vagy valami, de most, mikor kitisztul, akkor felhő sincs, ilyen ritka volt, hogy tiszta felhőtlen legyen az ég. A nyáron esetleg, egyszer-kétszer ha előfordult, de most mikor rázendít, hónapokig úgy van.”
Napsütés (UV-sugárzás) intenzitása	5/5 100%	▲	„Sokkal tűzőbb a napsütés (...), mikor süt, akkor olyant süt, hogy azt érzed, hogy olvad el a fejed, főleg fedő [árnyék] nélkül, kalap vagy valami nélkül. Régen mehetél, nem süttött bele az agyadba. Hát egy jó, kellemes napsütés volt, de nem ezek a nagy forrók.”

Jelmagyarázat: a trendek irányultsága: ▲ – az adott trend növekedést mutat, ▼ – az adott trend csökkenést mutat, ◀▶ – az adott trend változik (növekedéssel vagy csökkenéssel nem fejezhető ki a változás).

3. kép A téli átlaghőmérséklet növekedését részben a napi maximumhőmérséklet növekedése okozza. A jelenség hatására a déli kitettségű oldalakon egyre korábban, gyakran már február közepén-végén elolvad a hó. Fénykép: Babai Dániel.

4. kép Az egyre hosszabb aszályos időszakok következtében a források és kutak vízhozama jelentősen lecsökken. A helyiek gátak építésével igyekeznek az egyre mélyülő medrű patakok vízelszívó hatását mérsékelni, a kutak kiszáradását késleltetni. Fénykép: Babai Dániel.

5. kép A csapadékszegény, aszályos időszakok következtében azok a bővizű források is többször kiszáradtak az elmúlt időszakban, amelyek emberemlékezet óta nem apadtak el. Fénykép: Babai Dániel.

Csapadék

A csapadékkal kapcsolatos lokális percepciók elsősorban a csapadék eloszlásának és a csapadékhullás intenzitásának változására világítanak rá (2. táblázat). A gyimesi gazdálkodók megfigyelései szerint jelentősen megváltozott a nyári csapadékhullás eloszlása: kevesebb alkalommal, de egy-egy esetben nagyobb mennyiségű csapadék hullik, megnőtt tehát az eső intenzitása. Az éves csapadékmennyiség változásával kapcsolatos megfigyeléseket kevesen említették.

2. táblázat A helyi gazdálkodók által érzékelt hosszabb távú időjárási trendek Gyimesben, Hidegségpatakán. A csapadékkal kapcsolatos megfigyelések, lokális percepciók.

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
Éves csapadékmennyiség átlagának változása	4/4	▼	„Hát, kevesebbet, az idén kevesebbet esett például, régen ejsze több eső volt, régen több volt.” (4–5. kép)
Esős napok száma	6/6 100%	▼	„Esett gyakrabban, s kevesebbet. Esett. Egy hétig nem vót, akkor má’ másik héten esett. Vagy délelőtt vagy délután vagy éjszaka esett.”

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
Eső intenzitásának változása	5/5 100%	▲	„Mondjuk öppe [éppen], hogy régebb csak úgy essegetett, hogy kaszállhattál. Most amikor jó, annyi lejő egyszerre, elviszi a falut.”
Viharos esőzések intenzitásának változása	13/12 92%	▲	„Régebb vót, hogy beállott egy hétig, s csendes eső végig, de most egy nagy zuhatag, hirtelen csapadékval érkezik, széllal, s rombol.”
Nagy esőzések gyakorisága	7/5 71%	▲	„Tehát régebb vótak ilyen csendes nyári esők, meleg esők, most vagy hideg vagy jégeső jön, vagy valami. Nem az, hogy régebb nem vótak, de ilyen mennyiségbe' nem vótak.” / „Vótak, árvizek régebben is vótak, de ilyen felhőszakadás nem vót ennyi.”
Villámárvizek gyakorisága	6/6 100%	▲	„Régen többször kevesebbet [esett], s most viszont amikor eső van, akkor zúdul. Akkor visz mindent. Tehát ritkán van, de amikor nagy esők vannak, akkor árvíz van.” (6. kép)
A csapadék időbeli eloszlásának változása	15/15 100%	◀▶	„Amikor nekifog most eszeni, akkor csak ess, mikor nekifog melegnek, akkor csak meleg van. Ilyen hosszabb időszakokra, szóval napokra, s hetekre. Szóval nem is napokra, mondhatom, mer' régebb vót úgy, hogy egyet jót esett, azután két-három nap meleg, s esmént egyet jót esett, vajh délelőtt jót esett vagy délkor jót esett, s azután meleg vót. De most ha nekifog eszeni, akkor, csak suppantsa [esik].”
A csapadék térbeli eloszlásának változása	5/5 100%	◀▶	„De csak sávoslag, nem mindenütt, nem az egész, egy sávba, hogy keresztül... Nem úgy, mint régebb. Nem ennyire, akkor esett egybe, Hidegséget megverte, az végig, le, esett.”
A csapadékhullás hosszának változása	2/2	▲	„Nem ilyen volt, régen ulyan volt, hogy amikor délután esett es, éjjel nem esett, hanem aztán mikor jött, de mégis [mégis] nappal egy kicsi jó idő vót. Ez ilyen, olyan idők vótak, hogy nappal, ha görgetett [dörgött az ég], akkor eljött az eső, de éjjel nem vót. Na, de most éjjel is ess. Éjjel olyan idők vannak sokszor, hogy az álmod is elszökik.”

„Az időjárás is szeszélyesebb, hamarabb elváltozik...”

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
A csapadék jóslhatóságának változása	15/15 100%	▼	„Édesanyám, az Isten nyugtassa, örökké aszondta, ideátal azt a vögyet úgy hitták, a Hajnal vögye, egy kicsi köd [pára] mikor ott felment, aszongyák, hogy na, az idő elváltozik. Úgy es vót, má' jött az esső. Na, de most nem, most nem lehet semmire adni. Aztán tudja a jó Isten. Most minden más, meg van fordulva.”
A száraz, aszályos periódusok hosszának változása	7/7 100%	▲	„Máskor június-július, mán akkor vótak melegek, s egészen úgy, hogy egy-két nap esett, de jött a meleg. De most milyen hosszú? Van úgy, hogy hetesleg nem ess.” / „Most hónap kettő is eltelt, hogy nem esett.”
Az eső mennyiségének változása adott évszakban	10/10 100%	▼	„Régebb tényleg nyárba' hetente... mondjuk annak idején tényleg nyáronta vót több, minden héten legalább egyszer esső vót. Egy vagy két nap esső vót. Most má' tényleg eléggé, hogy eltolódik ez is, hogy nyár csapadéka kevesebb, mint eddig, amennyi vót.”
Az eső intenzitásának változása egy adott évszakban	5/5 100%	▲	„Régen többet esett, s kevesebb, tehát többször kevesebbet, s most viszont amikor esső van, akkor zúdul. Akkor vizz mindent.” (7. kép)
A csapadék variabilitása egy adott évszakban	3/3	▲	„Ha nekifog, akkor két hétig csak ess, akkor úgy tetszik, hogy igen sokat esett. Akkor esmént [ismét] egy hónapig meleg van, akkor má' kéne [az eső]. Ugye, ez úgy van, hogy lehet, hogy nincs több esső, s meleg sincs, csak nem változik olyan gyakran. S a' vóna itt nálunk a lényeges, hogy bár hetente változzon el egyszer. Cserélődjön.”
A felhők mennyiségének változása	1/1	▼	„Ezek a nagy melegek vannak, itt felhőt nem látsz. Nem es [is] olyanok, mikor jönnek se.”
Ködös napok számának változása	5/4 80%	▼	„Köd sincs nagyon. Régen több volt reggelente. Hmm, ejsze a tavasz, s az ősz, az vót egy kicsit ködösebb. Itt ritka mostanába', régen azér' több vót.”
Borús napok számának változása	2/2	▼	„Mindig a szellő fújt vagy egy kicsit felhősebb vót, még a Nap elbújt egy-egy órára vagy valami, de most, mikor kitisztul, akkor felhő sincs, ilyen ritka volt, hogy tiszta felhőtlen legyen az ég. A nyáron, esetleg, egyszer-kétszer ha előfordult, de most mikor rázendít, hónapokig úgy van.”

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
A zúzmarás napok számának változása	5/5 100%	▼	„Hát ezelőtt vót úgy, hogy késő ősszel es [is], ilyenkor olyan hóharmatok [dér, zúzmará] vótak, hogy rendesen csúszkáltunk ott bé [a hegyoldalón befelé], ne. Úgyhogy a hóharmaton kaszálták a sarjút. De most má’ nem olyan az éghajlat, egyáltalán. Melegebb van biztosan, valamennyire, mer’ nem esik hóharmat. Most es csak egyszerűkészer, ha esett hóharmat.”
A fagyos napok időbeli eloszlásának változása	1/1	▼	„A tavaszi fagyok es künnebb vótak, májusba’ még mindig vótak hóharmatok, fagyok, ősszel ugye, korábban lehavazott, lefagyott, jöttek a nagyobb harmatok, hidegek.”

Jelmagyarázat: a trendek irányultsága: ▲ – az adott trend növekedést mutat, ▼ – az adott trend csökkenést mutat, ◀▶ – az adott trend változik (de nem növekedéssel vagy csökkenéssel fejezhető ki a változás).

6. kép A növekvő intenzitású csapadék, viharok alkalmával a meredek oldalakon lezúduló jelentős mennyiségű víz nagy károkat okoz a településen, a házakban és az infrastruktúrában. Előfordul, hogy a hirtelen lezúduló esővíz a burkolatlan utakat másfél méter mélyen is kimossa. Fénykép: Babai Dániel.

„Az időjárás is szeszélyesebb, hamarább elváltozik...”

7. kép A nagy intenzitású esőzések a merdek oldalakon kialakított kaszálókon egyre gyakrabban okoznak kiterjedt földcsuszamlásokat. Fénykép: Babai Dániel.

Légmozgás

A légmozgásokkal kapcsolatos, lokálisan érzékelt változások kevésbé jelentősek, a trendek kevésbé látványosak, így kevesen említették azokat az interjúk során (3. táblázat).

3. táblázat A helyi gazdálkodók által érzékelt hosszabb távú időjárási trendek Gyimesben, Hidegségpatakán. A légmozgásokkal kapcsolatos megfigyelések, lokális percepciók.

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
Szél erőssége vagy szélsősége változása	4/2	▲ ▼	„Én, amikor leánka vótam, ilyen nagy szelekre nem emlékszek vissza. Mikor így belébuffan [belesüví, belesüví], éjjel es [is] hallszik, hogy rendesen, mintha égszakadás vóna, úgy csattogtat, fűcfaágakat [fűzfaágakat], mindent úgy leszaggat.” / „Há’ most nincs az a sok szeles idő, mint régebb, amilyen szeles idők vótak. Hogy a kemencének a tetejét így feltette oda a házra, s házakat elhánt [összedöntött], s fedeleket levett, a gyárat megbontotta Középkokon, s az Isten ítéletje is beütött [a villám is belecsapott], s meggyúlt.”

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
A szeles napok számának változása	8/7 88%	▼	„Kevesebb van most, kevesebb van. Régen szelesebb idő volt. Mármost onnan emlékszem jobban, hogy ugye, olyankor az ég ilyen pirosas-narancssárgás árnyalatú, s mindig néztük, hogy na, most jön a szél, szél lesz, de most nem igazán van.”
Viharok gyakoriságának változása	2/1	▲	„Nagyobb szeles, viharos idők vannak, mint addig. Akkor is vót, de gyérebbe, most gyakrabban van.”
Szélviharok intenzitásának változása	2/2	▲	„A szél, az durva mikor mostanába’, nemigen volt ilyen durva szél, hogy a cserepeket a házokról leszaggassa, a csürnek a sarkán az enyimnek is lenyomta, s le itt még másoknak is, többnek, nem csak egynek.”
Dörgés-villámlás gyakoriságának változása	3/2	▼	„Az nekem úgy tűnt, lehet, hogy nem jól tudom, hogy régebb többet görgetett [dörgött], villámlott, mint most.”
Jégeső gyakoriságának változása	6/3 50%	▲▼	„Jégeső, az több. Azt mindenfelé lehet hallani, hogy úgy elverte a jég. Az idén itt nem vót, de ahogy én visszaemlékszek, olyan jég nem vót, hogy megálljon a földön, s hogy esze lehessen gyűjteni, s fehér legyen nyáron, de most má’ az elmúlt tíz évbe többször lehetett itt-ott, ilyen rétegesen ment, hogy sokval több jég van. Többször van jég.”
Jégeső intenzitásának változása	5/5 100%	▲	„A tavaly olyan jég vót, ilyen tenyeres jég, amit itt nem ért senki se [nem látott senki]. S ezek most má’ így megtörténnek. Ez a hirtelen időváltozás, hogy mi okozza... nem tudjuk. De nagyon hamar változik az idő.”

Jelmagyarázat: a trendek irányultsága: ▲ – az adott trend növekedést mutat, ▼ – az adott trend csökkenést mutat, ◀▶ – az adott trend változik (de nem növekedéssel vagy csökkenéssel fejezhető ki a változás).

Évszakok változása

A gyimesi gazdálkodók lokális percepciói az évszakok drasztikus változására utalnak. A legtöbb megfigyelés az évszakok, a szezonális változásával kapcsolatos (4. táblázat). A megfigyelések alapján megállapítható, hogy változóban van az egyes évszakok hossza (pl. a tél lerövidül), de az átmeneti évszakok, a tavasz és az ősz lerövidülése, sőt eltűnése is gyakran felmerül. Ugyanakkor az egyes évszakok kezdete és vége is jelentősen eltolódhat, korábbra kerülhet vagy megkéshet.

„Az időjárás is szeszélyesebb, hamarább elváltozik...”

4. táblázat A helyi gazdálkodók által érzékelt hosszabb távú időjárási trendek Gyimesben, Hidegségpataján. Az évszakokkal, szezonalitással kapcsolatos megfigyelések, lokális percepciók.

Indikátor	Interjúalanyok	Trend iránya	Idézet
Az évszakok hosszának változása, évszakok eltűnése	18/18 100%	◀▶	Tavas: „A tavasz régen vót 2-3 hónap, s most szűk egy hónapocska.” / „Szintezinte, hogy a tavaszi és az őszi évszak nincsen meg. Nyár és tél.” / „Gyors lefolyású a tavasz, mer’ ugye, a tél belenyúlik a tavaszba, nálunk sokszor még márciusba’ is még olyan nagy hidegek vannak, meg havazik. Akkor aztán olyan pillanatok alatt lesz, hogy észre se veszed, má’ a tavasz elmúlt, má’ nyár van.” Ősz: „Hát az elmúlt 40 évet mondhatok, most nagyot változott [ahhoz képest]. Itt ez a mai példa is, hogy november 18-án vagyunk, és zöldül a fű. A gyermekkoromba ilyen nem fordulhatott elő, nem is emlékszek én, hogy ilyen hosszú ősz lett volna. Ilyenkor má’ hasig érő hó...”
Az évszakok kezdetének és végének változása	21/21 100%	◀▶	Tél: „Ami észrevehető, az szerintem a telek később vannak. Rendes tél csak januártól van. Régebben karácsonykor jó nagy hó vót, december elsején lehavazott, nem ment [olvadt] el.” Tavas: „Hát tavasz, az régebben még május elején hó vót. Most már az utóbbiakba ápislis, [de] lehet, hogy február végén vetettünk má’ lucernát. Régebb nem is álmodtunk az ilyesmiről.” / „Hát, korábban van tavasz. Úgy emlékszem, egy március 15-kor olyan hó vót, hogy még szánval mentek fel az erdőbe. Erősen nagy hó vót, március 15 vót. De hát azóta már nem. Az má’ úgy egyre ritkábban, hogy olyan sokáig kitarson a hó.”
Az évszakok átmenetének változása	5/5 100%	◀▶	„Úgy vettem észre, úgy belenyúlik, az ősz is tovább tart. A tél inkább a tavaszba nyúlik bele. A nyárnak az eleje inkább hűvösebb, aztán a vége felé meg az ősz esős mostanába’. Én erre lettem figyelmes, hogy régebb azér’ nem így volt.” / „Mindjárt csak két évszak lesz, a tavasz, s az ősz lassan kiműlik. Olyan gyorsan elváltozik, tavasszal, ugye, nyárra, hogy az, viszont pedig ősszel a télre, hogy követni se tudjuk.”

Jelmagyarázat: a trendek irányultsága: ▲ – az adott trend növekedést mutat, ▼ – az adott trend csökkenést mutat, ◀▶ – az adott trend változik (de nem növekedéssel vagy csökkenéssel fejezhető ki a változás).

Az időjárás változására adott válaszok a gazdálkodásban

Az időjárás-változás trendjei, elsősorban a hőmérséklet emelkedése és a csapadék-eloszlás változása a mezőgazdasági tevékenységekre is hatással vannak. A helyi közösség adaptív válaszai a növénytermesztésben és a gyepgazdálkodásban egyaránt megfigyelhetők. A gazdálkodás szempontjából a legfontosabb, hogy a helyi gazdálkodók megfigyelései alapján az időjárás kiszámíthatatlanabbá vált, megnehezítve a mezőgazdasági munkák tervezését: „*Gizi mama örökké aszondta, hogy ne törődjete, mer' nem lesz eső. A tehenek Bánd[-hegy] tetejére elő vannak jöve, aszongya, s ilyenkor nem lesz eső. A kicsi vadméhek zúgnak, s nem csípnek, nem lesz eső. Olyan jól elvótunk, ott hagytuk a kertbe' [a kaszálón] a rendet [a levágott szénát]. Szépen eljöttünk haza, ettünk, délután olyan idő [vihar] jött el, szinte megölt. Na, kicsi méhecske, s tehén eléjövés...*” Ez a trend a gyepgazdálkodásban és a növénytermesztésben is válaszokat követel a gazdálkodók részéről.

A gyepgazdálkodás esetében az időjárás változása a növényzet gyorsabb kihajtását, fejlődését eredményezi, ez pedig hatással van egyes gyepgazdálkodási lépések időzítésére. A legelőkön a kihajtás időpontjának változása a legjelentősebb: „*hát, akkor az vót, hogy május végén csapódott ki [a jószág]. Most 10-én, attól függ, hogy mikor hogy, má' kicsapjuk, ha van fű.*” A kaszálókon a széna- és a sarjúkaszálás időpontja változott meg jelentősen: „*öregedik meg, hogyha nem vágjuk le. Hát, hamarabb van a tavasz. Nyilatkozat [kikelet] hamarabb van, ő kinő hamar, akkor érik is be, például a bartacin [takarmánybaltacim – *Onobrychis viciifolia*]. Hogyha ő kinőtt, kezd virágozni, utána má' veszíti az értékét. Szárad. Utána már csak kóró marad.*” A korai tavaszodás a fűfélékre erőteljesen hat, gyorsabban romlik a széna minősége is: „*azér' korábban van a tavasz. A fű es hamarabb érik. Mer' egyhamar veresedik meg. Igen, mer' melegek vannak. Az annyi, mint egy gyenge szalma.*” A takarmány szempontjából fontos pillangósok, elsősorban a takarmánybaltacim (*Onobrychis viciifolia*) virágzása és érése is felgyorsult, és befolyásolja a kaszálás időpontjának meghatározását: „*például a bartacin sokkal hamarabb virágzott. Ezt tudom tisztán, hogy a bartacin sokkal hamarabb virágzott a kellőnél. Máskor júniusba szokott, de most má' május végén ki vót nyilva. Ezt az időjárás kell, hordozza [befolyásolja]. S má' a bartacin es, mivel hamarabb nyílik, hamarabb hullassa a virágját, s ha nem érsz oda idejibe', hogy na, lekaszáld, bégyűjtsd, előrege-dik, s má' nem annyi jó a minősége.*” Az időjárás változása összességében negatívan hat a termés mennyiségére is: „*elváltozott, most az idén lett széna, de a széna is kevesebb. Kevesebb a sok melegtől.*” Nemcsak a meleg, hanem a változó csapadékeloszlás is gondot jelent, amely a nyári időszakban mezőgazdasági aszályt eredményez. A kaszálóréteken fejlődő növényzet megfelelő növekedéséhez egyenletes, kisebb intenzitású, rendszeres csapadék a megfelelő: „*Milyen az eső? Az ugye, hamar lefut a hegyes vidékről, akkor a vízkészlet a fődbő' ki van száradva. Mikor egy hónapig meleg van, akkor nálunk nem sík terület van, az ódalakból a nagy eső hamar lefut, el. A vögyön lehaladott [leszaladt], s itt nincs amit... Itt nálunk az vóna a tökéletes, avval tökéletesítenénk a silán földnek, hogy legalább hetente egyszer legyen egy jó eső.*” A rendszeres, csendes esők tudják folyamatosan biztosítani a megfelelő vízutánpótlást a növényzet számára. Ugyanakkor gond az is, hogy a ritkuló csapadék nagyobb intenzitással érkezik, így kisebb hányada jut a talajba, és válik felhasználhatóvá a növényzet számára, tovább súlyosbítva a me-

zögzazdasági aszály hatását: „nem az a csendes eső, hogy eligya a föld, hanem egyből le-rohan, s az akkor elfolyik.” A kiszáradó, agyagos talaj gyakran megrepedezik, nehezítve a további vízutánpótlást: „minden szárad ki a födből. S akkor úgy kiszárad a föld, ér-ted-e, vannak a nagy hasadások [repedések]. Annyi száraz, hogy mikor má' jön az eső, nem tudja elszívni, mer' száraz. Hanem akkor fut a föld tetején [a víz].”

A szántóföldi növénytermesztésben elsősorban az emelkedő éves és téli átlaghőmérséklet, valamint a korai kitavaszkodás hatására korábban kezdődik meg a legfontosabb termesztett növény, a burgonya (pityóka) ültetése: „régebb a pityókát beültettük május 10-én, 15-én. Most beléültessük április derekán, s még hamarabb. Úgyhogy hamarébb vagyunk egy hónappal legalább, hamarabb van a nyilatkozat.” A gazdálkodók nemcsak a hőmérséklet emelkedését, hanem a talajnedvesség alakulását is fontolóra veszik az ültetés időpontjának meghatározásakor: „most hamarabb kell, mer' az idő engedi, mer' jönnek a szárazságok, s akkor má' ... Akkor csak május 10. után ültettük el a pityókát. De most ha lehet, akkor április közepe után má' gondolkodunk, hogy... habár a föld még hideg, na de a szárazságok jönnek, de akkor a föld még nedves. Később má' annyira meleg lesz, hamarább kinő, az biztos, ha később ülteted, a meleg födbe, de akkor nem kap elég nedvet.” A burgonyatermesztést az időjárás változása újabb betegségek, kórokozók, kártevők megjelenésével is hátráltatja: „Valami nehézség érinti [a burgonyát], úgy mondják, a rogya [ragya – *Alternaria solani*]. Hát, valamilyen permetezés van ellentétes, de nem-igen tudják az emberek felhasználni, s a pityókákon es van, akinek sikerült, hogy meg tudta menteni, s a másik nem. Nem fejlődik a pityóka.” Az enyhülő telek megkönnyítik egy másik, a Kárpát-medencében jól ismert burgonya-kártevő túlélését is: „Meg a kalarádébogár [burgonyabogár – *Leptinotarsa decemlineata*] (8. kép) is, na, az sem vót itt. Egyáltalán nem vót a mi gyermekkorunkba'. Most egy pár évtől megjelentek, szaporodnak. Lehet, hogy nincs olyan nagy tél, nem fagynak meg.” A változó időjá-

8. kép A kalarádébogár (burgonyabogár – *Leptinotarsa decemlineata*) egyre gyakoribb az enyhe teleknek is köszönhetően. Fénykép: Molnár Ábel Péter.

rás, valamint a kártevők, elsősorban a ragya negatívan hatnak a burgonya növekedésére: „*az a helyzet, hogy például a pityókának nem akkor lett az eső, mikor lett volna. Addig má' a ragya, s a bogár intézte, amit... Mer' nem akkor lett az eső, mikor kellett volna. Az az érdekes, lássátok-e, hogy régebb, úgy tetszik nekem, hogy amikor kinőttek, nem vótak ennyi szépek. Most olyan szépek felnőnek, s akkorán [nagyra nő]... Mind az időjárás csinálja. Kicsalja. Valami úgy megcsapja, nem tudom, az a ragya es, hogy tudja...*” Ezek a folyamatok drasztikusan hatnak a terméseredményekre: „*az [a pityókatermés] jóval gyengébb. Hát régen, régen például nekünk amekkora földünk van, szokott lenni olyan húsz zsák pityóka, olyan is volt, hogy huszonakárhány, s most van fele. Tíz-tizenkettő. Az időjárás, mert csak az, az kell...*” Nemcsak a termés mennyisége, de a burgonya mérete is lecsökkent: „*biztos, hogy nagyobbak voltak, több volt, s nagyobbak. Most ami van is, inkább apróbb. Gyenge lett a pityókának a termése így az évek folyamán. Hogyha most már nem vegyszerezed, alig van valami. S régen azért' senki se vegyszerezte, s volt.*”

A konyhakertekben is korábban indul meg a munka: „*veteményeztünk ápislisba', most má' márciusba', hogyha olyan, akkor veteményezünk.*” Eközben új fajok és fajták is megjelentek: „*az uborka, ez régen, nagymama nem tudta, úgy vették mindig, most má' meg tudjuk, rengeteget tudunk termelni. Szerintem annyival melegebb lehet az időjárás. Mer' amúgy az uborka könnyen megfagy.*” Fagyérzékeny gyümölcsökkel is kísérleteznek már néhányan: „*a papbácsi barackot ültetett, s mondta es, hogy béérett, s szőlőt es, azt nem tudom, mennyire érik bé, mer' nem néztem. Na, az nem vót egyáltalán ez-előtt.*” (9. kép) Korábban érnek a tájban honos gyümölcsök is: „*jöttek fel a rokonnyai az öregasszonnak, s aszongyák, Erzsi, mikor jöjjünk szilváér'? Egy kicsi potyókaszilváér', mer' vót az öregasszonnak a háza előtt. Aszondta, aztán csak huszadika felé, akkor érik meg. De most huszadika felé egyet se kapsz rajta, má' egy sincs.*”

9. kép A plébános példásan gondozott gyümölcsösében új gyümölcsfajok megtelepítésével is kísérletezik a déli kitettségű, kifejezetten meleg mikroklímájú hegyoldalon. Fénykép: Babai Dániel.

Az eredmények megvitatása

Az időjárás a Gyimesben megkérdezett helyi gazdálkodók megfigyelései alapján jelentősen megváltozott a '90-es évektől napjainkig. Az érzékelt változások többsége összhangban van a Kárpátok mezoklimájának változását vizsgáló kutatások megállapításaival (pl. MICU et al., 2015). A helyi közösség által érzékelt változások közt legfontosabbak az átlaghőmérséklet változása, a szélsőséges csúcshőmérsékletű nyári napok gyakoribbá válása, a csapadék eloszlásának megváltozása és a szezonális változások, amelyek a Kárpátok más régióiban is jellemzők (CHEVAL et al., 2004; MICU et al., 2015).

A hőmérséklet változásának indikátorai

A megkérdezett helyi gazdák által megfigyelt, hőmérséklettel kapcsolatos változások közül a legfontosabbaknak az átlaghőmérséklet mérsékelt emelkedése, a szélsőségesen magas nyári és téli napi csúcshőmérsékletek emelkedése és gyakoriságuk növekedése, valamint a meleg és száraz időszakok hosszának és intenzitásának fokozódása, a tartósan hideg időszakok lerövidülése vagy eltűnése számítanak az 1990 és 2020 közötti éveket tekintve. Ezeket a trendeket a Kárpátok számos régiója éghajlatának műszeres mérései is megerősítették (BUSUIOC et al., 2010; BOKWA et al., 2013, 107.; MELO et al., 2013, 137.; MICU et al., 2015), sőt, jövőbeli további növekedésüket vetítik előre (HLÁSNY et al., 2016, 1498.). A helyi gazdálkodók percepciója alapján – akárcsak a Kárpátok szlovákiai részén (MELO et al., 2013, 137.) – a téli és a nyári hónapok átlaghőmérséklete emelkedett a legnagyobb mértékben. A Kárpátokban működő meteorológiai állomásokon mért adatok azt mutatják, hogy a felmelegedés a decembertől augusztusig tartó időszakban a legerőteljesebb az 1500 méter tengerszintfeletti magasság alatt elhelyezkedő régiókban (PRIBULLOVÁ et al., 2013; MICU et al., 2015, 163.). A nyári időszakban emelkedett a napi csúcshőmérséklet, gyakoribbá váltak a szélsőségesen magas, 30–35 °C-t elérő, vagy azt meghaladó napi maximumok. Ez a Kárpátok más régióiban is jellemző (BOKWA et al., 2013, 102.). Megnőtt a szélsőségesen meleg időszakok hossza és intenzitása is. Ezek a trendek a Kárpátok teljes romániai területén jellemzők (MICU et al., 2015, 94–95.). Ugyanakkor a télen jellemző hideghullámok minimum hőmérséklete jelentősen enyhült, hosszuk lerövidült, gyakoriságuk csökkent. Eközben a téli hónapok átlaghőmérséklete is emelkedett a megkérdezett gyimesi gazdálkodók megfigyelései alapján. A téli hónapok átlaghőmérsékletének emelkedését a legtöbb, a romániai Kárpátokban működő meteorológiai állomás adatai is megerősítették (MICU et al., 2015, 162.). A gyimesiek lokális percepciói és a meteorológiai állomások adatai alapján is egyre gyakoribbak voltak a téli időszakban a jelentősen fagypont fölé emelkedő napi csúcshőmérsékletek (akár 10 °C körül) (MICU et al., 2015, 138.), amelyek egyrészt hirtelen hóolvadást eredményeztek, másrészt a csapadék ezeken a napokon eső formájában hullt. Ezek a változások hatással voltak a hóborításra, amely az éghajlat változásának jó indikátora (MICU et al., 2015, 150.). Gyimesben napjainkban később alakul ki a tartós hóborítás (a gyimesiek beszámolóí szerint november helyett csak december második

fele/január eleje környékén), és a hóolvadás is korábban indul meg. Ez a trend jellemző a Kárpátok más régióiban (MICU et al., 2015, 177.), a bolgár hegyvidéki területeken (BROWN – PETKOVA, 2007, 1224.) és az Alpokban (MARTY, 2007, 35.) is. Az egyre gyakoribb téli meleg hullámok miatt a folyamatos hóborítás is megszűnik, a hó többször elolvad, majd újabb, friss hóborítás alakul ki. Ez élesen eltér a korábban jellemző, november-től március végéig kitartó folyamatos hóborítástól. A jelenséget az Alpokban is megfigyelték, és jelentős hatással van a kitavaszkodás időpontjára, a vegetációs periódus kezdetére (MARTY, 2007, 35.).

A csapadék változásának indikátorai

Az éves átlagos csapadékmennyiség a Keleti-Kárpátokban nem változott a gyimesiek számára érzékelhető mértékben (vö. GAÁL et al., 2014; MICU et al., 2015, 166.). Ezzel szemben a gyimesi gazdák lokális percepciója alapján a csapadék eloszlása, valamint a csapadékhullás intenzitása jelentősen megváltozott, egyúttal kiszámíthatósága is csökkent. Statisztikailag szignifikáns jele ennek a Keleti-Kárpátok meteorológiai állomásain nem figyelhető meg (MICU et al., 2015, 171.), azonban a villámárvizek gyakoribbá és pusztítóbbá válása Gyimesben is jelzi a változást. A gyimesi gazdálkodók megfigyelései alapján csökkent a csapadékos napok száma, ezzel a száraz, aszályos időszakok hossza megnőtt, a csapadékos időszakok lerövidültek. A nagyjából változatlan mennyiségű nyári csapadék így kevesebb alkalommal, de nagyobb intenzitással hullott le. Ennek következményeként alakultak ki a mezőgazdasági (vegetációs) szempontból aszályos időszakok. Ez a trend Európa hegyvidéki területein, így az Alpokban (BENISTON, 2006, 13.), a Kárpátok szlovákiai területén (MELO et al., 2013, 143.) és Közép-Európa számos régiójában megfigyelhető (DIDOVETS et al., 2019). A klímamodellek alapján, hosszabb távon a nyári csapadékösszeg csökkenése is várható (BUSUIOC et al., 2010; GAÁL et al., 2014; MICU et al., 2015, 200.).

Az interjúk során megkérdezett gyimesi gazdálkodók egy része ciklikusságot feltételezett a csapadék eloszlásának és mennyiségének mintázata mögött. Eszerint csapadékos és aszályos időszakok követték egymást néhány évente váltakozva. Műszeres mérések hasonló jelenséget sejtetnek a Kárpátok más régióiban is (PRIBULLOVÁ et al., 2013, 118.; MICU et al., 2015, 166.).

Az évszakok változásának indikátorai

A hőmérséklet és csapadékviszonyok változása az évszakok megszokott rendjét is jelentősen átalakította. A legjelentősebb változások között volt az enyhe őszi időszak kitolódása, a téli időszak kezdetének későbbre tolódása, valamint a korai kitavaszkodás. Ezek a változások hatással voltak a vegetáció fejlődésére, így a vegetációs periódus tavaszi kezdetére (korábbra került) – a gyimesi gazdálkodók megfigyelése szerint. A felmérések egyelőre nem erősítik meg a gyimesi gazdálkodók lokális percepcióit a Keleti-Kárpátok tekintetében (MICU et al., 2015, 192.), ugyanakkor az Alpokban már mintegy négy nappal korábban indul meg a vegetáció fejlődése (THEURILLAT – GUIBAN, 2001, 93.).

Az időjárás változása a gyimesi gazdálkodók körében mindennapos beszédtemát jelent. Ennek is köszönhető, hogy az egyes trendek irányultságának lokális percepciója konszenzusos, többnyire egységes a közösség álláspontja e tekintetben. A változások jelentős hatással vannak a vegetáció fejlődésére, és így a mezőgazdasági munkák szervezésére.

Az időjárás-változás hatása a gazdálkodásra

A mezőgazdasági tevékenységek alkalmazkodása az időjárás változásához kulcsfontosságú lesz már a közeli jövőben is (IGLESIAS et al., 2012, 30.). Az időjárás változása a Kárpátokban még szignifikánsan nem befolyásolja a vegetáció fejlődését (MICU et al., 2015, 192.), de lokálisan érzékelhető mértékben már hatással van a növényzetre, ahogyan arról a gyimesi gazdálkodók is beszámoltak (BABAI et al., 2014, 108.; BABAI et al., 2021). Megváltozott a gyepek növényzetének fenológiája, a kulcsfajok, így például a fűfélék (*Poacea*) és a takarmánybaltacim (*Onobrychis viciifolia*) korábban virágoznak, így a kaszálás időpontja is korábbra került. A Kárpátokban is egyre gyakoribbak a nyári időszak mezőgazdasági aszályai (SPINONI et al., 2013), amelynek negatív hatásait a gyimesiek is megtapasztalták, elsősorban a kaszálók tekintetében, ahol az egyre hosszabb aszályos időszakok rontották a szénatermés minőségét és visszavetették a terméshozamot.

A növénytermesztésben is jelentősek voltak az időjárás változásának következményei. Miközben a legtöbb klíma-szcenárió az átlaghőmérséklet emelkedését figyelembe véve a vegetációs időszak meghosszabbodását, ezzel terméshozam növekedést jósol (például IGLESIAS et al., 2012, 43.), vagy az új fajták termesztésének lehetőségeit vizsgálja, nem számol a kártevőkre gyakorolt lehetséges pozitív vagy negatív hatásokkal (BALE – HAYWARD, 2010, 981.). A gyimesi lokális esettanulmány rávilágított arra, hogy a téli átlaghőmérséklet emelkedése kártevők sikeresebb áttelelését segítheti (pl. burgonyabogár). A nyári átlaghőmérséklet emelkedése vagy a csapadékeloszlás változása is befolyásolhatja az új kártevők megjelenését, mások elszaporodását (FLEŞERIU et al., 2013, 615.). Gyimesben – ahogyan Erdély más régióiban is (FLEŞERIU et al., 2013, 615.) – a ragya (*Alternaria solani*) megjelenése járt drasztikus veszteségekkel a burgonyatermés mennyiségét illetően. Mivel a gyimesi közösség nagy része elutasította a vegyszeres kezelést, így egyelőre nincs megoldás a betegség megelőzésére, orvoslására. Az időjárással kapcsolatos változások következtében várható, hogy Európában fokozódik a termésmennyiség éves variabilitása (LAVALLE et al., 2009, 438.), miként az Gyimesben is érzékelhető volt a helyi gazdálkodók beszámolója alapján. A szántóföldi termesztésben fellépő agrofenológiai változások (vö. LAVALLE et al., 2009, 436.) közül ki kell emelni a különböző mezőgazdasági munkák, így a vetés, ültetés vagy a terménybetakarítás változó időszakát.

A helyi közösség helyi ökológiai tudása (BABAI et al., 2014) segít a klimatikus változások és azok következményei pontosabb monitorozásában, különös tekintettel a közösség szempontjából fontos növény- és állatfajok, élőhelytípusok, valamint a gyepgazdálkodás tekintetében. Ez a tapasztalati tudás támogatja a helyi közösség adaptív válaszait a klímaváltozás teremtette kihívások esetében (BABAI et al., 2021). Ennek részletes feltárása segítheti a megfelelő, a helyi közösség életmódját, gazdálkodását támogató szabályozási környezet kialakítását (például BURTON – PARAGAHAWEWA, 2011; IANCU – STROE, 2016; BABAI et al., 2021).

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetét fejezi ki valamennyi hidegségi résztvevőnek, akik a félig-strukturált interjúk vagy a fókuszcsoportos beszélgetések során tudásukkal hozzájárultak a kutatási eredmények összeállításához.

A szerző munkáját az ERC 771056-os számú, LICCI (Local Indicators of Climate Change Impacts - The Contribution of Local Knowledge to Climate Change Research) című pályázata, valamint az MTA LENDULET_2020-56 számú pályázata támogatta.

Irodalom

- ANGELSTAM, Per – ELBAKIDZE, Marine – AXELSSON, Robert – ČUPA, Peter – HALADA, Ľuboš – MOLNÁR, Zsolt – PĂTRU-STUPARIU, Ileana – PERZANOWSKI, Kajetan – ROZULOWICZ, Laurentiu – STANDOVAR, Tibor – SVOBODA Miroslav – TÖRNBLOM, Johan
2013 Maintaining Cultural and Natural Biodiversity in the Carpathian Mountain Ecoregion: Need for an Integrated Landscape Approach. In: KOZAK, Jacek – OSTAPOWICZ, Katarzyna – BYTNEROWICZ, Andrzej – WYŻGA, Bartłomiej (szerk.): *The Carpathians: Integrating Nature and Society Towards Sustainability*. 393–424. Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, 182, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018>
- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt
2014 „Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát” Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. Budapest – Vácrátót, MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Botanikai és Ökológiai Intézet.
- BABAI Dániel – JÁNÓ Béla – MOLNÁR Zsolt
2021 In the trap of interacting indirect and direct drivers: the disintegration of extensive, traditional grassland management in Central and Eastern Europe. *Ecology and Society*, 26, 4, article number: 6. <https://doi.org/10.5751/ES-12679-260406>.
- BALE, Jacob S. – HAYWARD, Simon A. L.
2010 Insect overwintering in a changing climate. *Journal of Experimental Biology*, 213, 6, 980–994. <https://doi.org/10.1242/jeb.037911>
- BENISTON, Martin
2003 Climatic change in mountainous regions: a review of possible impacts. In: DIAZ, Henry F. (szerk.): *Climate Variability and Change in High Elevation Regions: Past, Present & Future. Advances in Global Change Research*, vol. 15. 5–31. Dordrecht, Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-015-1252-7_2
- BENISTON, Martin
2006 Mountain weather and climate: A general overview and a focus on climatic change in the Alps. *Hydrobiologia*, 562, 3–16. <https://doi.org/10.1007/s10750-005-1802-0>

- BENISTON, Martin – DIAZ, Henry E. – BRADLEY, Raymond S.
1997 Climatic Change at High Elevation Sites. An overview. *Climatic Change*, 36, 233–251. <https://doi.org/10.1023/A:1005380714349>
- BHUTIYANI, Mahendra R. – KALE, Vishwas S. – PAWAR, N. J.
2010 Climate change and the precipitation variations in the northwestern Himalaya: 1866–2006. *International Journal of Climatology*, 30, 4, 535–548. <https://doi.org/10.1002/joc.1920>
- BIRÓ Róbert – DEMETER László – KNOWLES, Barbara
2011 Farming and management of hay meadows in Csík and Gyimes – Experiences from social research. Mountain hay meadows. In: KNOWLES, Barbara (szerk.): *Mountain Hay Meadows. Hotspots of biodiversity and traditional culture*. Csíkszereda, Pogányhavas Kistérségi Társulás. (letöltés ideje: 2021. szeptember 28.)
- BOKWA, Anita – WYPYCH, Agnieszka – USTRNUL, Zbigniew
2013 Climate Changes in the Vertical Zones of the Polish Carpathians in the Last 50 Years. In: KOZAK, Jacek – OSTAPOWICZ, Katarzyna – BYTNEROWICZ Andrzej – WYŻGA, Bartłomiej (szerk.): *The Carpathians: Integrating Nature and Society Towards Sustainability*. 89–109. Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer
- BROWN, Ross D. – PETKOVA, Nadezhda
2007 Snow cover variability in Bulgarian mountainous regions, 1931–2000. *International Journal of Climatology*, 27, 1215–1229. doi:10.1002/joc.1468
- BURTON, Rob J. – PARAGAHAWEWA, Upananda Herath
2011 Creating culturally sustainable agri-environmental schemes. *Journal of Rural Studies*, 27, 1, 95–104.
- BUSUIOC, Aristața – CAIAN, Mihaela – CHEVAL, Sorin – BOJARIU, Roxana – BORONEANȚ, Constanța – BACIU, Mădălina – DUMITRESCU, Alexandru
2010 *Variabilitatea și schimbarea climei în România (Variability and climate change in Romania)*. București, Pro Universitaria.
- CADENA, Carlos Daniel – KOZAK, Kenneth H. – GÓMEZ, Juan Pablo – PARRA, Juan Luis – MCCAIN, Christy M. – RAURI, C. K. Bowie – CARNAVAL, Ana C. – MORITZ, Craig – RAHBEK, Carsten – ROBERTS, Trina E. – SANDERS, Nathan J. – SCHNEIDER, Christopher J. – VANDERWAL, Jeremy – ZAMUDIO, Kelly R. – GRAHAM, Catherine H.
2012 Latitude, elevational climatic zonation and speciation in New World vertebrates. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 279, 1726, 194–201. <https://doi.org/10.1098/rspb.2011.0720>
- CHEVAL S. – BACIU M. – BREZA T.
2004 The variability of extreme events in the Romanian Carpathians. *Analele Universității de Vest din Timișoara Seria Geografie*, 14, 59–78.
- DÉNES Andrea – PAPP Nóra – BABAI Dániel – CZÚCZ Bálint – MOLNÁR Zsolt
2012 Wild plants used for food by Hungarian ethnic groups living in the Carpathian Basin. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 81, 4, 381–396.

DIAZ, Sandra – PASCUAL, Unai – STENSEKE, Marie – MARTÍN-LÓPEZ, Berta – WATSON, Robert T. – MOLNÁR, Zsolt – HILL, Rosemary – CHAN, Kai M. A. – BASTE, Ivar A. – BRAUMAN, Kate A. – POLASKY, Stephen – CHURCH, Andrew – LONSDALE, Mark – LARIGAUDERIE, Anne – LEADLEY, Paul W. – VAN OUDENHOVEN, Alexander P. E. – VAN DER PLAAT, Felice – SCHRÖTER, Matthias – LAVOREL, Sandra – AUMEERUDDY-THOMAS, Yildiz – BUKVAREVA, Elena – DAVIES, Kirsten – DEMISSEW, Sebsebe – ERPUL, Gunay – FAILLER, Pierre – GUERRA, Carlos A. – HEWITT, Chad L. – KEUNE, Hans – LINDLEY, Sarah – SHIRAYAMA, Yoshihisa

2018 Assessing nature's contributions to people. *Science*, 359, 6373, 270–272.
DOI: 10.1126/science.aap8826

DIDOVETS, Iulii – KRYSANOVA, Valentina – BÜRGER, Gerd – SNIZHKO, Sergiy – BALABUKH, Vira – BRONSTERT, Axel

2019 Climate change impact on regional floods in the Carpathian region. *Journal of Hydrology: Regional Studies*, 22, article number: 100590. <https://doi.org/10.1016/j.ejrh.2019.01.002>

DONIȚĂ, Nicolae – POPESCU, Aurel – PAUCĂ-COMĂNESCU, Mihaela – MIHĂILESCU, Simona – BIRIȘ, Iovu-Adrian

2005 *Habitatele din România*. Bukarest, Editura Tehnică Silvică.

DOVE, Michael R.

2019 Climate change and the politics and science of traditional grassland management. In: GIBSON, David J. – NEWMAN, Jonathan A. (szerk.): *Grasslands and Climate Change*. 276–292. Cambridge: Cambridge University Press.

ELBAKIDZE, Marina – HAHN, Thomas – ZIMMERMANN Niklaus E.

2018 Direct and indirect drivers of change in biodiversity and nature's contributions to people. In: ROUNSEVELL, Mark – FISCHER, Markus – TORRE-MARIN RANDO, Amor – MADER, André (szerk.): *The IPBES regional assessment report on biodiversity and ecosystem services for Europe and Central Asia*. 384–569. Germany, Bonn: Secretariat of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3237428>

ELSEN, Paul R. – MONAHAN, William B. – MERENLENDER, Adina M.

2020 Topography and human pressure in mountain ranges alter expected species responses to climate change. *Nature Communications*, 11, article number: 1974. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-15881-x>

ERDÉLYSTAT

é. n. *Erdélyi Statisztikai Portál*. 2011-es népszámlálási adatok, Gyimesközéplek. http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/gyimeskozeplok/1422?fbclid=IwAR08YYD8YoQmpWy0A-S8CKMZXAa743VlqQ1Bqif1f_n2kXMT-TRAgtxgAyY (letöltés ideje: 2021. október 27.)

FEEHAN, Jane – HARLEY, Mike – VAN MINNEN, Jell

2009 Climate change in Europe. 1. Impact on terrestrial ecosystems and biodiversity. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 29, 3, 409–421. <https://doi.org/10.1051/agro:2008066>

- FLEŞERIU, Andrei – OROIAN, Ioan Gheorghe – MĂLINAŞ, Cristian – BRAŞOVEAN, Ioan – BORDEANU, Bianca
2013 Study upon the *Alternaria solani* Sorauer Attack Degree on Potato Cultures Function of Climatic Conditions from Transylvania. *ProEnvironment*, 6, 615–618.
- GAÁL, Ladislav – BERANOVÁ, Romana – HLAVČOVÁ, Kamila – KYSELÝ, Jan
2014 Climate change scenarios of precipitation extremes in the Carpathian region based on an ensemble of regional climate models. *Advances in Meteorology*, 2014, 943487. <https://doi.org/10.1155/2014/943487>
- GARTEIZGOGEASCOA, María – GARCÍA-DEL-AMO, David – REYES-GARCÍA, Victoria
2020 Using proverbs to study local perceptions of climate change: a case study in Sierra Nevada (Spain). *Regional Environmental Change*, 20, 59. <https://doi.org/10.1007/s10113-020-01646-1>
- GOBIET, Andreas – KOTLARSKI, Sven – BENISTON, Martin – HEINRICH, Georg – RAJCAK, Jan – STOFFEL, Markus
2014 21st century climate change in the European Alps – a review. *Science of the Total Environment*, 493, 1138–1151. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2013.07.050>
- GRENYER, Richard – ORME, C. Davis. L. – JACKSON, Sarah F. – THOMAS, Gavin. H. – DAVIES, Richard G. – DAVIES, T. Jonathan – JONES, Kate E. – OLSON, Valerie A. – RIDGELY, Robert S. – RASMUSSEN, Pamela C. – DING, Tzung-Su – BENNETT, Peter M. – BLACKBURN, Tim M. – GASTON, Kevin J. – GITTLEMAN, John, L. – OWENS, Ian P. F.
2006 Global distribution and conservation of rare and threatened vertebrates. *Nature*, 444, 93–96. <https://doi.org/10.1038/nature05237>
- GRÊT-REGAMEY, Adrienne – BRUNNER, Sibyl Hanna – KIENAST, Felix
2012 Mountain ecosystem services: who cares? *Mountain Research and Development*, 32, S1, <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-10-00115.S1>
- GRUNEWALD, Karsten – SCHEITHAUER, Jörg – MONGET, Jean-Marie – BROWN, Derek
2009 Characterisation of contemporary local climate change in the mountains of southwest Bulgaria. *Climatic change*, 95, 3, 535–549. doi:10.1007/s10584-008-9508-8
- GUISAN, Antoine A. – BROENNIMANN, Olivier – BURI, Aline – CIANFRANI, Carmen – D’AMEN, Manuela – DI COLA, Valeria – FERNANDES, Rui – GRAY, Sarah M. – MATEO, Rubén G. – PINTO, Eric – PRADERVAND, Jean-Nicolas – SCHERRER, Daniel – VITTOZ, Pascal – von DÄNIKEN, Isaline – YASHIRO, Erika
2019 Climate change impacts on mountain biodiversity. In: LOVEJOY, Thomas E. – HANNAH, Lee (szerk.): *Biodiversity and climate change*. 229–241. New Haven, Yale University Press.
- GURUNG, Astrid Björnsen – BOKWA, Anita – CHELMICKI, Wojciech – ELBAKIDZE, Marine – HIRSCHMUGL, Manuela – HOSTERT, Patrick – IBISCH, Pierre – KOZAK, Jacek – KUEMMERLE, Tobias – MATEI, Elena – OSTAPOWICZ, Katarzyna – POCIASK-KARTECZKA, Joanna – SCHMIDT, Lars – van der LINDEN, Sebastian – ZEBISCH, Marc
2009 Global Change Research in the Carpathian Mountain Region. *Mountain Research and Development*, 29, 3, 282–288. <https://doi.org/10.1659/mrd.1105>

- HANSEN, James – SATO, Makiko – RUEDY, Reto
2012 Perception of climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 109, 37, E2415-E2423. <https://doi.org/10.1073/pnas.1205276109>
- HLÁSNY, Tomáš – TROMBIK, Jiří – DOBOR Laura – BARCZA Zoltán – BARKA, Ivan
2016 Future climate of the Carpathians: climate change hot-spots and implications for ecosystems. *Regional Environmental Change*, 16, 1495–1506. DOI 10.1007/s10113-015-0890-2
- HODGE, Steven M. – TRABANT, Dennis C. – KRIMMEL, Robert M. – HEINRICHS, Thomas A. – MARCH, Rod S. – JOSBERGER, Edward G.
1998 Climate Variations and Changes in Mass of Three Glaciers in Western North America. *Journal of Climate*, 11, 2161–2179. [https://doi.org/10.1175/1520-0442\(1998\)011<2161:CVACIM>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0442(1998)011<2161:CVACIM>2.0.CO;2)
- IANCU, Bogdan – STROE, Monica
2016 In Search of Eligibility: Common Agricultural Policy and the Reconfiguration of Hay Meadows Management in the Romanian Highlands. *Martor: Revue d'Anthropologie du Musée du Paysan Roumain*, 21, 128–145.
- IGLESIAS, Ana – GARROTE, Luis – QUIROGA, Sonia – MONEO, Marta
2012 A regional comparison of the effects of climate change on agricultural crops in Europe. *Climatic Change*, 112, 29–46. <https://doi.org/10.1007/s10584-011-0338-8>
- ILYÉS Zoltán
2007 *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change)
2014 Summary for policymakers. In: FIELD, Christopher B. – BARROS, Vicente R. – DOKKEN D. J. – MACH, Katharine J. – MASTRANDREA, Michael D. – BILIR, T.E. – CHATTERJEE, Monalisa – EBI, K.L. – ESTRADA, Y.O. – GENOVA, R.C. et al. (szerk.): *Climate Change 2014 – Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. 1–32. Cambridge and New York, Cambridge University Press.
- KUCSICSA, Georghe – BĂLTEANU, Dan
2020 The influence of man-induced land-use change on the upper forest limit in the Romanian Carpathians. *European Journal of Forest Research*, 139, 893–914. <https://doi.org/10.1007/s10342-020-01293-5>
- LAVALLE, Carlo – MICALÈ, Fabio – HOUSTON, Tracy Durrant – CAMIA, Andrea – HIEDERER, Roland – LAZAR, Catalin – CONTE, Costanza – AMATULLI, Giuseppe – GIAMPIERO, Genovese
2009 Climate change in Europe. 3. Impact on agriculture and forestry. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 29, 433–446. <https://doi.org/10.1051/agro/2008068>
- LEHNER, Flavio – STOCKER, Thomas F.
2015 From local perception to global perspective. *Nature Climate Change*, 5, 8, 731–734. <https://doi.org/10.1038/nclimate2660>

- LICCI (Local Indicators of Climate Change Impact)
2020 *Local Indicators of Climate Change Impacts - Master Manual*, (manuscript)
Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTY, Cristoph
2013 Climate change and snow cover in the European Alps. In: RIXEN, Christian – ROLANDO, Antonio (szerk.): *Impacts of Skiing and Related Winter Recreational Activities on Mountain Environments*. 30–44. Oak Park, USA, Bentham, Science Publishers.
- MELO, Marián – LAPIN, Milan – KAPOLKOVÁ, Hana – PECHO, Jozef – KRUŽICOVÁ, Anna
2013 Climate Trends in the Slovak Part of the Carpathians. In: KOZAK, Jacek – OSTAPOWICZ, Katarzyna – BYTNEROWICZ, Andrzej – WYŻGA, Bartłomiej (szerk.): *The Carpathians: Integrating Nature and Society Towards Sustainability*. 131–150. Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer.
- MICU, Dana Magdalena – DUMITRESCU, Alexandru – CHEVAL, Sorin – BIRSAN, Marius-Victor
2015 *Climate of the Romanian Carpathians. Variability and Trends*. Switzerland, Springer International Publishing Switzerland. DOI 10.1007/978-3-319-02886-6
- MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel
2009 Népi növényzetismeret Gyimesben I.: növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények* 96, 1–2, 117–143.
- NEWING, Helen, Sarah
2011 *Conducting Research in Conservation. Social science methods and practice*. London and New York, Routledge – Taylor & Francis Group.
- PÁLFALVI Pál
1995 A Gyimesi-hágó (1164 m) környékének florisztikai vázlat. *Múzeumi Füzetek*, 4, 107–114.
- PANDEY, Rishikesh – BARDSLEY, Douglas K.
2015 Social-ecological vulnerability to climate change in the Nepali Himalaya. *Applied Geography*, 64, 74–86. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2015.09.008>
- PRIBULLOVÁ, Anna – CHMELÍK, Miroslav – PECHO, Jozef
2013 Air Temperature Variability in the High Tatra Mountains. In: KOZAK, Jacek – OSTAPOWICZ, Katarzyna – BYTNEROWICZ Andrzej – WYŻGA, Bartłomiej (szerk.): *The Carpathians: Integrating Nature and Society Towards Sustainability*. 111–130. Heidelberg – New York – Dordrecht – London, Springer
- REYES-GARCIA, Victoria – FERNÁNDEZ-LLAMAZARES, Álvaro – GUÈZE, Maximilien – GARCÉS, Ariadna – MALLO, Miguel – VILA-GÓMEZ, Margarita – VILASECA, Marina
2016 Local indicators of climate change: the potential contribution of local knowledge to climate research. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 7, 1, 109–124. <https://doi.org/10.1002/wcc.374>

- SÓLYOM Andrea – KNOWLES, Barbara – BOGDÁN Janka – RODICS Gergely – BIRÓ Róbert – NYIRŐ Gergely
2011 *Small scale farming in the Pogány-havas Region of Transylvania. Farming statistics, agricultural subsidies, the future of farming. Final Report.* Csík-szereda, Pogányhavas Kistérségi Társulat.
- SPINONI, Jonathan – ANTOFIE, Tiberiu – BARBOSA, Paulo – BIHARI, Zita – LAKATOS, Mónika – SZALAI, Sándor – SZENTIMREY, Tamás – VOGT, J.
2013 An overview of drought events in the Carpathian Region in 1961–2010. *Advances in Science and Research*, 10, 1, 21–32. <https://doi.org/10.5194/asr-10-21-2013>
- SPINONI Jonathan – CARPATCLIM project team (39 authors)
2014 Climate of the Carpathian Region in 1961-2010: Climatologies and Trends of Ten Variables. *International Journal of Climatology*, 35, 7, 1322–1341. <https://doi.org/10.1002/joc.4059>
- THEURILLAT, Jean-Paul – GUISAN, Antoine
2001 Potential impact of climate change on vegetation in the European Alps: a review. *Climatic Change*, 50, 1, 77–109. <https://doi.org/10.1023/A:1010632015572>
- THEURILLAT, Jean-Paul – FELBER, François – GEISSLER, Patricia – GOBAT, Jean-Michel – FIERZ, Marlyse – FISCHLIN, Andreas – KÜPFER, Philippe – SCHLÜSSEL, André – VELLUTI, Caterina – ZHAO, Gui-Fang – WILLIAMS, Jann
1998 Sensitivity of plant and soil ecosystems of the Alps to climate change. In: CEBON, Peter – DAHINDEN, Urs – DAVIES, Huw C. – IMBODEN, Dieter – JAEGER, Carlo C. (szerk.): *Views from the Alps: regional perspectives on climate change.* 225-308. Cambridge – Massachusetts – London, The MIT Press.
- TREW, Brittany T. – MACLEAN, Ilya M. D.
2021 Vulnerability of global biodiversity hotspots to climate change. *Global Ecology and Biogeography*, 30, 4, 768–783. <https://doi.org/10.1111/geb.13272>
- VILLALBA, Ricardo – LARA, Antonio – BONINSEGNA, José A. – MASIOKAS, Mariano – DELGADO, Silvia – ARAVENA, Juan C. – ROIG, Fidel A. – SCHMELTER, Andrea – WOŁODARSKY, Alexia – RIPALTA, Alberto
2003 Large-scale temperature changes across the southern Andes: 20th-century variations in the context of the past 400 years. In: DIAZ, Henry F. (szerk.): *Climate Variability and Change in High Elevation Regions: Past, Present & Future.* *Advances in Global Change Research*, 15. 177–232. Dordrecht, Springer.
- VUILLE, Mathias – BRADLEY, Raymond S.
2000 Mean annual temperature trends and their vertical structure in the tropical Andes. *Geophysical Research Letters*, 27, 23, 3885–3888. <https://doi.org/10.1029/2000GL011871>
- ZAVAL, Lisa – KEENAN, Elizabeth A. – JOHNSON, Eric J. – WEBER, Elke U.
2014 How warm days increase belief in global warming. *Nature Climate Change*, 4, 2, 143–147. <https://doi.org/10.1038/nclimate2093>

DÁNIEL BABAI^A

“THE WEATHER IS MORE ERRATIC, IT CHANGES QUICKER...”
LOCAL PERCEPTIONS OF CLIMATE CHANGE IN THE EASTERN
CARPATHIANS

High mountains are of particular importance in terms of biodiversity and cultural diversity. Climate change affects these socio-ecological systems more substantially than the global average. Changes in weather elements, like temperature, precipitation, or seasonality have a significant impact on ecosystems and local communities. Learning about these changes requires exploring the perceptions and observations of local communities.

Through participant observation, freelisting, semi-structured interviews, and focus group discussions, we examined the local perceptions of the trends which the local community associated with climate change in the village of Hidegségpataka (Valea Rece) in the commune of Gyimesközéplak (Lunca de Jos) in the Eastern Carpathians.

Based on the local perceptions and observations of the farmers in Gyimes, the most important trends in weather changes are the increase in average winter and summer temperatures and daily peak temperatures, changes in rainfall distribution and the intensity of summer precipitation, and finally seasonality and shifting seasons. Changes in weather also affect land use practices. The vegetation growth of the meadows has accelerated, therefore farmers in Gyimes must mow earlier. Agrophenological changes, changes in sowing and harvesting times are significant in crop production, which is also affected by the appearance of new pests and the proliferation of other pests.

Changes in the weather were perceived by the farmers we surveyed in Gyimes through several indicators. The changes also had a significant impact on wildlife, society, and agricultural activity. These challenges test the adaptability of local socio-ecological systems.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

„HAGYOMÁNYOS ÖKOLÓGIAI TUDÁS” ÉS LOKÁLIS
TÁJHASZNÁLATI PRAXISOK EGY KÁRPÁTALJAI
MAGYAR FALUBAN²

Bevezetés

Az olyan viszonylag újkeletű kifejezések, mint például a „hagyományos ökológiai tudás”,³ vagy a „lokális ökológiai tudás” (JOHANNES, 1989; POSEY – BALÉE, 1989; GADGIL, 1991; MORAN, 1990, 1993; BERKES – FOLKE – GADGIL, 1993; BERKES – FOLKE, 1994) az elmúlt néhány évtizedben a biodiverzitás megőrzését szolgáló fejlesztéstudomá-

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etno-ökológia Kutatócsoport, Budapest.

² A tanulmány elkészítését az ELKH BTK Néprajztudományi Intézet 57001 témaszámú, Lendület-pályázata (LENDULET_2020-56), továbbá az NKE Közép-Európa Kutatóközpont egyéni kutatói (34000/1995/2021 számú) ösztöndíja támogatta.

³ A „hagyományos ökológiai tudás” egyik legelterjedtebb meghatározása Berkes és szerzőtársaitól származik, akik szerint a fogalommal jelölt ismerettartalom nem más, mint „az élőlények (beleértve az embereket is) egymással és környezetükkel való kapcsolatáról szóló tudás, gyakorlatok és hiedelmek adaptív folyamatok által fejlődő, nemzedékeken át öröklődő kumulált halmaz” (BERKES et al., 2000, 1252.). Olsson és Folke meghatározása alapján a „lokális ökológiai tudás” – az előbbivel szemben – „az emberek egy meghatározott csoportja által birtokolt tudás a helyi ökoszisztémákról”, amely lehet „tudományos és gyakorlati tudás keveréke; helyspecifikus, és gyakran hiedelemeket is tartalmaz” (OLSSON – FOLKE, 2001, 87). Az említett szerzők úgy vélik, hogy a „lokális ökológiai tudás” elsősorban „az erőforrás-felhasználás történeti és kulturális folytonosságának” szempontjából tér el a „tradicionális ökológiai tudás”-tól, vagyis az előbbi az ember kortárs környezeti kölcsönhatásaiból származik, míg az utóbbi ennél jóval mélyebb historikus-kulturális gyakorlatokba, tapasztalatokba ágyazódik be. (OLSSON – FOLKE, 2001, 87) Mindkét fogalmat – azok konceptualizálásának nehézségei miatt – és a hozzájuk kapcsolódó tudományos elképzeléseket számos kritika érte (BRIGGS, 2013; DAVIS – RUDDLE, 2010; LANZANO, 2013; RUDDLE – DAVIS 2013; SILLITOE, 1998, 2004, 2010; SILLITOE – MARZANO, 2009). A két koncepció ugyanannak a dolognak – az ember természethez való összetett viszonyának – más-más tartalmi elemeit: az első az időt (a „múlt”-at, a történetileg felhalmozott ismereteket), a második a teret (egy konkrét *locus*, azaz egy jól körülhatárolható hely, élettér által szervezett csoport ahistorikus tudását) emeli ki. Ily módon nagyon hasonló módon kritizálható. Amíg ugyanis a „hagyományos ökológiai tudás” a kortárs, „nem tradicionális”-nak minősített (innovatív, poszttradicionális) tájhasználati praxisokat, addig a „lokális ökológiai tudás” fogalma a mikroszintet meghatározó globális összefüggéseket és folyamatokat helyezi a mindennapi tudás terejében kívüli dimenzióba. Holott azok egyrészt – a gyakorlati élet keretei között – nem választhatók szét mechanikusan egymástól, ily módon nem homogén, hanem általában hibrid rendszereket alkotnak, amelyekben a komponensek keverednek, cserélődnek egymással. Másfelől az adott kategóriák státusza (tehát az, hogy egy társadalmi csoport milyen helyzetben mit tekint „tradicionális”-nak vagy „lokális”-nak) egyetlen közösségen belül is időről időre nagyon dinamikusan változhat.

nyok periférikus helyzetű fogalmaiból a társadalomtudományi diskurzus meghatározó, paradigmaticus értékű kategóriává alakultak át (BRIGGS, 2013, 231.).

Ez a státuszváltás, vagyis az említett kifejezések tudományos felértékelődése⁴ természetesen sok szempontból érthető. A világ nagy részén az emberiségnek olyan gyors, mélyreható és globális mértékű ökológiai változásokkal kellett szembenéznie (klímaváltozás, növekvő környezetszennyezés, biodiverzitás csökkenése, az ökoszisztéma-szolgáltatások leépülése, az élőhelyek beszűkülése stb.), amelyek radikálisan megváltoztatták a mindennapi életünk keretfeltételeit és a korábbiaktól eltérő megoldások, környezet- és természetvédelmi paradigmák kidolgozását tették szükségessé.

A „hagyományos ökológiai tudás” ennek megfelelően a kortárs természetvédelmi diskurzusnak egyre fontosabb eleme, hiszen a még rendelkezésre álló erőforrások kezelésében olyan alternatív (fenntarthatóbb, innovatív) modellek létrehozásához szolgáltatathat gyakorlati példákat, amelyekkel a lokális közösségek talán eredményesebben védekezhetnek majd a globális természeti, társadalmi, gazdasági, politikai változások okozta kihívásokkal szemben. Ezeknek az alternatív adaptációs rendszereknek a tudományos leírását és elemzését ugyanakkor megnehezíti, hogy a tradicionális vidéki társadalmak, vagyis „a hagyományos ökológiai tudás” közegeként felfogott közösségek a 20. század második felétől – a globalizáció, a modernizáció, a piaci integráció hatására – szintén alapjaikban változtak meg, ami egyszersmind a helyi ökológiai ismeretek globális elszegényedését, gyengülését is okozta (ASWANI et al., 2018). A kelet-közép-európai régióban ez a folyamat lényegében a falusi életvilágok mezőgazdasági funkcióinak leépülését, azaz az ún. poszt-produktivist vidéki terek és mezőgazdasági rezsimek (post-productivist countryside and agricultural regimes, WILSON – RIGG, 2003) kialakulását, a vidéki lakosság urbanizációját, a helyi, természeti erőforrásoktól egyre inkább függetlenülő gazdasági stratégiák és fogyasztási szokások kialakulását jelenti, amelynek a fontosabb mozzanatait és jellegzetességeit a kutatók nagyon alaposan és behatóan vizsgálták, illetve elemezték (ABRAHAMS, 1996; GRANBERG et al., 2001; KOVÁCH, 2012).

Ezek az események bizonyos mértékig – megközelítésem szerint – ki is jelölték az elmúlt években a „tradicionális ökológiai tudás” fogalmával operáló hazai táj- és etnoökológiai kutatások domináns irányait, témáit, illetve az ezeket reprezentáló vizsgálati helyszíneket. A magyarországi szakirodalom nagy része például jelenleg elsősorban olyan térségek, területek, tájak (reliktumterületek, (fél)természetes állapotban lévő régiók) elemzésére koncentrált, ahol a természeti környezettel közvetlenebb kapcsolat-

⁴ Cristiano Lanzano szerint a tradicionális tudás koncepciójának előtérbe kerülésében meghatározó szerepet játszott az a mozzanat, hogy az említett paradigma alkalmas volt a természettudományok (különösen a természetvédelem és a fejlesztési segélyek) etnocentrikus látásmódjának kritikai dekomponálására és a nem nyugati technikai ismeretek, tudásrendszerek legitimálására (LANZANO, 2013). Kenichi Matsui ezzel szemben úgy véli, hogy a modern (nyugati) tudományos és technológiai tudás látszólag nem volt képes enyhíteni a környezetvédelmi problémákat és nem javította a mezőgazdasági termelés fenntarthatóságát, aminek az volt az egyik következménye, hogy többen azt a „hagyományos” vagy „rég” tudást tekintették a tudomány újabb alternatívájának, amelyet a hétköznapi emberek nemzedékeken keresztül tartottak fenn a helyi ökológiai körülmények között (MATSUI, 2015).

ban álló vidéki közösségek még fellelhetők, illetve ahol az ökoszisztéma-szolgáltatások fenntartását (GADGIL et al., 1993; REID et al., 2006), a társadalmi-ökológiai rendszerek ellenállóképességének javítását (BERKES et al., 2006; GÓMEZ-BAGGETHUN et al., 2012) szolgáló archaikusabb (premodern) erőforrás- és tájhasználati gyakorlatok még fennmaradtak, s ezáltal azok könnyebben megfigyelhetők, illetve leírhatók. (A teljesség igénye nélkül néhány kiragadott példa: MOLNÁR, 2012; BABAI et al., 2014; BABAI – MOLNÁR, 2014, 2016.)

Ugyanakkor az elmúlt két évtizedben az intenzív ipari vagy antropogén hatások alatt álló (degradált) tájak, valamint az adott szinterekhez kapcsolódó (poszt)modern agrár-ipari gazdálkodói gyakorlatok (pl. az intenzív kis- és nagyüzemi tájhasználati formák), amelyek a kelet-közép-európai térség legtöbb vidéki régiójában, falusi társadalmában ma nem csak, hogy megfigyelhetők, de – megközelítésem szerint – jellemzőek, dominánsak is, a hazai etnoökológiai vizsgálatokban szinte egyáltalán nem, vagy csak nagyon partikulárisan kaptak figyelmet.

Jelen tanulmány – az elmondottak tükrében – a hazai etnoökológiai kutatások mainstream irányától eltérően ezért egy olyan kárpátaljai magyar falu antropológiai vizsgálatát tűzte ki célul, ahol az intenzív földművelésnek (a fölhasátras kertgazdálkodásnak, illetve a primőr zöldségkultúrák termesztésének) több évtizedes hagyománya van. A tanulmány célja, hogy a vizsgált településen a mezőgazdasági termelésre specializált családi gazdaságok (bel- és külterületi) táj- és földhasználati praxisait, intenzív agrár-ipari (termelés technológiai, növényvédelmi és -gondozási) ismereteit, továbbá a lokális biofizikai környezet változásával kapcsolatos percepcióinak néhány vonását bemutassa, nagyobb hangsúlyt fektetve a fölhasátras háztartások hétköznapi gazdasági stratégiáira.

Tanulmányomban amellet próbálok érvelni, hogy az iparizált – a hagyományos táj-ökológiai kutatásokban és környezetvédelmi diskurzusokban kisebb érdeklődésre számot tartó – (degradált) tájak és mikroléptékű agrár-ipari tevékenységek funkcionális értelemben a lokális viszonyokhoz való gazdasági adaptáció egyik speciális formáját képviselik, amelyek szintén a rendelkezésre álló természeti, gazdasági, kulturális és intézményi erőforrásokra reflektálva alakulnak ki, és akár nagyon rövid idő alatt maguk is saját „tradíciókkal” rendelkező stratégiákká alakulhatnak át. Más szóval – a lokális társadalom tagjainak perspektívájából – történetileg ugyanolyan helyi beágyazottságra tehetek szert, mint a környezetvédelmi diskurzusban felértékelt premodern (élő- vagy kézimunkaerő-igényes, korlátozott gépesítéssel, műtrágya- és vegyszermentes használattal jellemezhető) tájhasználati gyakorlatok. Megközelítésem szerint ezeknek a (poszt) modern föld- és tájhasználati stratégiáknak a vizsgálata nem csupán hasznos elemzési szempontokat nyújthat a posztszocialista vidéki társadalmak gazdasági, politikai, társadalmi átmenetének vizsgálatához, de akár elősegítheti a „hagyományos ökológiai tudás” fogalmának kritikai újragondolását is.

A tanulmány egy olyan 2020-ban elkezdett kutatás első tapasztalatait, vizsgálati részeredményeit kívánja összefoglalni,⁵ amely egyetlen kárpátaljai település (Nagydobrony)

⁵ Nagydobronyban 2021 őszén végeztem kétételes terepmunkát, amelynek keretében összesen 15 fővel készítettem kvalitatív interjút a föld- és tájhasználatra, lokális megélhetési stratégiákra,

kortárs állapotviszonyainak elemzésére koncentrálni, különös tekintettel az adott társadalomban a kertgazdálkodással foglalkozó családok erőforrás-gazdálkodási és jövedelem-szerzési stratégiáira. A tanulmány ennek megfelelően a következő fontosabb kutatási kérdésekre keresi a választ:

1. A vizsgált faluban a mezőgazdasági termelést végző családok és háztartások a poszt szocializmus éveiben milyen gazdasági adaptációs mintákat (repertoárokat), stratégiai megoldásokat alakítottak ki?
2. A fóliasátras árutermelést végző családok életében az egyes tájtipusok (bel- és külterületek, háztáji kertek, mezőgazdaságilag hasznosítható területek, mocsár-rét, ártér stb.) milyen funkcionális, gazdasági szerepet töltenek be? Mi motiválja az adott háztartások tájhasználati praxisait és erőforrás-gazdálkodási döntéseit?
3. A lokális táji, természeti környezet változásában az egyes családi gazdaságok saját mezőgazdasági tevékenységüknek milyen szerepet tulajdonítanak? Más szóval: melyek a helyi társadalom szerint a tájtranszformáció driverei, és miként érzékelik azokat a faluközösség tagjai?

A vizsgált falu

Nagydobrony (ukránul: Велика Добронь) Kárpátalja délnyugati, síkvidéki részén található, közel azonos (20-22 km) távolságra a Csap–Záhony és a Harangláb–Lónya ukrán–magyar határátkelőtől, az Ungvári járásban. A település a 2020-ban kialakított új ukrán közigazgatási-földrajzi felosztás szerint egy öt településből (Csongor, Kisdobrony, Tiszaágtelek, Dimicső, Nagydobrony) álló nagyobb mikrorégió (a Nagydobronyi Kistérségi Társulás /ukránul: hromada/) adminisztratív központja, egyúttal a legnagyobb létszámú kárpátaljai magyar falu, ahol 2021. január 1-én – a helyi községi tanács nyilvántartása szerint – mintegy 6003 lakos élt.

A település etnikai összetétele – a 2001-es, legutolsó hivatalos ukrán népszámlálás adatai alapján – viszonylag homogén képet mutat: a népesség (5607 fő) abszolút többsége, azaz 90,5%-a (5072 fő) magyar, 6%-a roma, 3%-a pedig ukrán nemzetiségű (MOLNÁR – MOLNÁR, 2005, 85.). A roma lakosság – a magyar népességtől – társadalmilag, térbelileg elkülönülve, három különböző telepen (a Nyíregyszeg, Tábla és Kékpatak utcák végén található szegregátumokban) él. A faluban található szláv (ukrán, orosz) anyanyelvű családok leginkább az 1945 után odatelepített állami intézmények – nagydobronyi gép- és traktorállomás, meliorációs állomás⁶, erdészeti hivatal – alkalmazottaiként költöztek be

erőforrásgazdálkodásra stb. vonatkozóan. Jelen tanulmány e kezdeti, inkubációs fázisban lévő kutatás, valamint a terepmunka alkalmával keletkezett jegyzetek, kutatói megfigyelések és tapasztalatok összegzésére, feldolgozására és elemzésére épít.

⁶ A Nagydobronyi Talajjavító Állomást 1960-ben hozták létre, amely a helyi ökoszisztéma átalakulásában meghatározó szerepet játszott. Nagyon tanulságos ebből a szempontból az állomás igazgatójának, Sztjepan Belojedovnak a beszámolója, aki 1967-ben az általa vezetett intézmény működéséről a következőket mondta: „A Nagydobronyi Talajjavító Állomás igen nagy körzetet szolgál ki: Perecsenyőtől egészen Técsőig úgyszólván valamennyi síkvidéki kerületben találkozhatunk a munkásaival. A hosszú kilométerekre nyúló csatornák, amelyek lassan folyóvá duzzadtak,

a településre (MÓRICZ, 1993, 79.), ahol jelenleg is karakteres, ám etnikailag vegyes (ukrán–magyar népességgel rendelkező) tömböt (Meliorátor, Tavasz, Sport utca) alkotnak.

Az összlakosságon belül – 2021. január 1-ei adatok alapján – a gazdaságilag aktív, vagyis munkaképes (18–60 év közötti) korúak aránya 61,4% (3691 fő); óvodáskorú (1–5 év közötti) 322 fő, iskoláskorú (6–18 év közötti) 1264 fő, nyugdíjas (60 év feletti) pedig mintegy 726 fő volt. Az említett évben összesen 283 fő fordult szociális segélyért (gáz- vagy tűzifa-támogatásért, gyereknevelési vagy egyedülálló szülői támogatásért stb.) az önkormányzathoz. Az igényjogosultak többsége – az önkormányzat szociális ügyekkel foglalkozó referense szerint hozzávetőleg 70%-a – a helyi roma kisebbség köréből került ki.

Tájföldrajzi-tájökológiai szempontból lényeges, hogy a település az egykori Szernye-láp peremén, a Latorca folyó ártéri, vizekkel, lápfoltokkal borított területein helyezkedik el. A 20. században így a szűkebb határral, kevés mezőgazdaságilag hasznosítható földterülettel – főként glejes es podzolos réti talajokkal (BARANYI, 2009; GÖNCZY et al., 2005) – rendelkező faluban a népesség számának drasztikus növekedését,⁷ már a két világháború közötti időszakban is, a lakosság nagyon gyors ütemű elszegényedése kísérte. A települést sújtó korabeli szociális válságról és az ebben szerepet játszó lokális táji, környezeti adottságokról plasztikus képet rajzolt 1941-ben például Csomár Zoltán, aki – a *Vármegyei Szociográfiák* sorozat IX–X. kötetében – a következőket írta jellemzőképpen a faluról:

alagsövek, kiirtott cserje és fatönkők jelzik, merre jártak. Az elmúlt hét év alatt (ennyi ideje áll fenn ez a szervezet) 4000 hektáron végeztek cserje- és tönkirtást, vagyis ennyi területet tettek művelhetővé, 3700 hektáron végezték el az alagsövezést és majdnem ekkora területen a talajjavítást, mintegy 150000 tonna tőzegtrágyát készítettek, ebből a nagydobronyai részére 20000-et.” (BELOJEDOV, 1967, 22.) „A szervezet létezése tehát elsősorban munkalehetőséget, kitűnő szakmák elsajátítását, technikai kultúrát és igen jó kerestet jelent a nagydobronyai számára. Megváltoztatta több száz család életmódját, jólétet teremt, kultúrát terjeszt a faluban. Ez a szervezet építette fel a faluban az első emeletes, többlakásos épületet, most pedig hozzáfogott egy 50 férőhelyes óvoda és bölcsőde építéséhez. Az állomás munkásainak átlagos havi bére 100 rubel körül mozog. Rendbe hoztuk, kitisztítottuk a nagydobronyi határban húzódo kis csatornarendszert, valamint a falu központját átszelő patakot. Mintegy 30 hektáron végeztünk cserjeirtást és ezáltal művelhetővé tettük ezt a területet. A jövőben még nagyobb munkálatokra kerül sor Nagydobrony határában. Miről is van szó? Tekintünk bele azokba a nagyszabású tervekbe, melyek a Latorca vidék átalakítását célozzák. Már elkészült a mintegy 23000 hektárnyi területnek 10 évre szóló árszabályozási tervrajza. 1968-ban fognak hozzá a mintegy 3-4 millió rubel költséggel végrehajtandó nagy munkálatokhoz. Mit jelent a Latorca-vidék árszabályozása? Mindenekelőtt a vízkárok csökkentését és a termés stabilitását, tehát a gyakorlatban valósítja meg a párt központi bizottságának az elmúlt év júniusában hozott határozatát. Lehetővé válik mintegy 2500 hektárnyi terület öntözése és így biztosítva lesz nemcsak a zöldség, hanem egyes más növények többszöri terméshozamának elérése. [...] Hatalmas egy- és többkanalas exkavátoraink, bulldózeraink, árokásó gépeink – a mi büszkeségünk. Ezeknek a gépeknek a segítségével Latorca menti földeket bőven termő vidékké változtatjuk” (BELOJEDOV, 1967, 23–25.)

⁷ A falu lakossága – a történeti demográfiai adatok alapján – egy évszázad alatt majdnem megduplázódott: 1910-ben 3033 fő, 1921-ben 3165, 1930-ben 3533 fő, 1941-ben 4007 fő (KEPECS, 1996, 85.), 2001-ben 5607 fő volt (MOLNÁR – MOLNÁR, 2005, 85.).

„A jobb sorsra érdemes nagyközség lakosainak szegénysége két okra vezethető vissza. 1. A község népe régi időktől fogva zsellér, cseléd, napszámos sorsra volt kárthatatva a nagykiterjedésű uradalmi földek miatt. 2. E földek egy részben a Latorca-folyó partján terülnek el, amely áradásos terület és csekély termést hozó sovány föld. Sajátságos tünet, hogy amíg más folyók mentén (pl. Tisza, Laborc) lévő földterületek első osztályú minőségűek, addig a Latorca két parvidéke mentén inkább árvízterületes, mocsaras részek, nagykiterjedésű legelők találhatók. A földek rossz minősége a másik oka e nép mostoha megélhetésének. [...] A legmódosabb nagydobronyi gazdának 40 hold földje van. Az önálló gazdák legtöbbje 5-10-20 hold felett rendelkezik, ami tekintve, hogy nagy részben Latorca-parti III. oszt. minőség, továbbá a városoktól távoleső vidék, szűkös megélhetést biztosít. Sok szegény ember 1-3 holdacsakából és napszámos idénymunkából tartja fenn magát és népes családját. Körülbelül egyharmad része a községnek teljesen vagyontalan napszámos, munkás, akik csapatokba verődve járnak munkát keresni.” (CSOMÁR, 1940, 110–111.)

A szovjet politikai diktatúra első éveiben Nagydobronyban három kollektív gazdaságot hoztak létre (1948-ban a Győzelem, 1949-ben a Dzerzsinszkij és a Komszomol kolhoz), amelyeket – a kárpátaljai magyar falvak többségéhez hasonlóan – 1950-ben integráltak először nagyobb szervezeti keretbe.⁸ Az így kialakított „Nagydobronyi Győzelem Kolhoz” 3100 hektárral (1888 ha szántó, 155 ha erdő, 125 ha gyümölcsös, 25 ha szőlő, 195 ha kaszáló, 600 ha legelő, 112 ha egyéb terület) rendelkezett. Az 1960-as évektől a helyi kolhoz ezen a területen nagyüzemi (ipari) szántóföldi növénytermesztéssel (gabona, kukorica, napraforgó, zöldség: burgonya, paradicsom, paprika) és állattenyésztéssel (szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) foglalkozott.⁹ Jelentősebb gyárüzem, magasabb jövedelmeket biztosító, illetve technicizáltabb tudást igénylő ipari egység – a helyi téglá- és konzervgyáron kívül – a faluban nem működött. A lakosság túlnyomó része a rendszerváltásig így a mezőgazdasági termelésre és állattenyésztésre specializált kolhozban vállalt elsősorban munkát; kisebb része a közeli, fejlettebb térségközpontok (Ungvár, Munkács) üze-meiben helyezkedett el.

Terepkutatásom idején – 2021-ben, a helyi polgármesteri hivatal adatai szerint – Nagydobrony teljes földterülete 4511 hektár volt. Ebből 71,1% (3210,94 ha) mezőgazdaságilag hasznosítható terület, amelynek háromnegyede (2325 ha) szántóföld, további fennmaradó része legelő (595,24 ha), kaszáló (116,4), illetve egyéb módon művelt terü-

⁸ Az első két kollektív gazdaságot Kárpátalján 1946-ban hozták létre (a Hruscsov kolhoz Eszenyben, a Dimitrij kolhoz Munkács elővárosában, Oroszvégen), két évvel később azonban már a régióban 191 kolhoz volt, amelyhez összesen 10.543 paraszti gazdaság tartozott (KORSZUN, 2014, 13., 18.). Az erőszakos pártállami intézkedések hatékonyságát mutatja, hogy 1950-ben már valamennyi kárpátaljai településen a szovjet (kollektív) gazdálkodási rendszer működött (KORSZUN, 2014, 18.; OFICISZKIJ, 2010, 274–283.). Az 1950-es egyesítést 1976-ben egy másik is követte. Ekkor a nagydobronyi Győzelem kolhozonták össze a szomszédos falu, Kisdobrony Bolsevik kolhozával.

⁹ 1967-ben a nagydobronyi kolhoz a következő állatállománnyal rendelkezett: 1409 szarvasmarha (ebből 534 tehén), 792 sertés, 172 ló, 1608 juh, 5030 szárnyas. (SZ. N., 1967, 19.)

let volt. A falu teljes földterületének további 20,7%-át (936,6 ha) erdők, 2,6%-át (120,8 hektár) különféle vizek (folyók, tavak, lápok, mocsarak, árvízvédelmi, hidrológiai célokat szolgáló területek) borítják. (1. táblázat) A mesterséges felszínek (beépített területek, burkolt utak stb.) aránya 5,1%. Ezen a változatos szerkezetű, mozaikos, magas népsűrűségű tájon jelenleg is csupán mindössze 0,5 hektár jut minden egyes lakosra.

1. táblázat Nagydobrony földterülete az egyes művelési ágak szerint (2021)

	Földterülettypusok	Terület nagysága (hektár)	Összesen (hektár)
I.	Mezőgazdaságilag hasznosított területek		3210,94
	a. szántó	2325	
	b. többéves ültetvények (gyümölcsös, szőlő)	15,8	
	c. kaszáló	116,4	
	d. legelő	595,24	
	e. gazdasági melléképületek, udvarok alatti földek	43,65	
	f. útmenti területek	114,85	
II.	Erdők		936,6
	a. erdővel borított terület	906,4	
	b. egyéb (cserjés, bokros) területek	19,2	
III.	Beépített terület (ingatlanok, utak, temetők stb. alatt lévő földek)		232,8
IV.	Vizek (folyók, tavak, kanálisok)		86,91
V.	Mocsaras, lápos terület		33,9
VI.	Egyéb		9,85
	<i>Összesen (I., II., III., IV., V., VI. sorok)</i>		<i>4511</i>

A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint (2017-ben) a falu magyar nemzetiségű lakosságának (4595 fő) 12,1%-a (557 fő) főfoglalkozású agrártermelő (mezőgazdasági őstermelő, kistermelő) volt.¹⁰ A községi nyilvántartás szerint 2021-ben összesen 104 (jogi vagy természetes személyként) bejegyzett egyéni vállalkozás és 10 korlátolt felelősségű társaság (kft.) működött, melyek tulajdonosai különféle üzleteket, boltokat (abc, kávézó, kocsmá, pizzéria, ruha-, hús-, virág- és ajándék-, nyílászáróbolt stb.) üzemeltetnek, illetve számos szolgáltatást (szépségszalón, autómotor- vagy gumijavító

¹⁰ Az adatok a Kárpátalján 2017-ben végzett ún. „Summa” kérdőíves kutatás (TÁTRAI et al., 2020) településsoros, de nem publikált adatbázisából származnak. Ezek alapján 2017-ben Nagydobrony lakosságának 4,9%-a (229 fő) volt munkanélküli, 8,5%-a (395 fő) alkalmi munkából élt, 20,5%-a beosztottként (943 fő), 4,4%-a vezetőként (59 fő), 3,1%-a önálló vállalkozóként (144 fő) dolgozott. A gazdaságilag inaktívak együttes aránya 42%-ot tett ki. (Ebből: 16 évnél fiatalabb 630 fő, tanuló 330 fő, nyugdíjas 901 fő, gyesen, gyeden lévő 75 fő, egyéb 6 fő). A Nagydobronyra vonatkozó mikroszintű – a fenti publikációban nem szereplő – adatokat a kutatás vezetője, Tátrai Patrik osztotta meg velem, amiért köszönettel tartozom.

szervíz stb.) nyújtanak. A település központjában (hétfő kivételével) minden nap piac is működik, ahol e családi, egyéni vállalkozók egy része (az üzletsoron) kisebb kereskedelmi egységeket, boltokat tart fenn.

A település, a környező falvakhoz képest, tehát kifejezetten fejlett oktatási, egészségügyi és egyéb intézményi hálózattal – két óvoda, egy középiskola (575 fő), líceum (190), mezőgazdasági szakiskola (175), gyermekotthon (80 fő), szociális kórház (10-20 fő), öregek otthona (50 fő), kultúrház, rendelő, községháza, hotel, étterem stb. – rendelkezik.

A helyi köz- és szociális intézmények többsége az elmúlt években – részben magyarországi, részben egyéb támogatással – megújult, illetve jelentősebb felújításon esett át. Ezek megvalósításában két jelentősebb (egy helyi és egy regionális) aktor játszott fontosabb szerepet. Az egyik a „Nagydobrony Régió Fejlesztéséért” nevű nonprofit szervezet, amit helyi vállalkozók, magángazdák, civilek hoztak létre 2015-ben. Ez néhány év alatt több sikeres projektet hajtott végre (kb. 11 km utat újítottak fel, „aszfaltoztak le” közösségi összefogással, halottasházat építettek, több szemétygyűjtő, köztisztatásági akciót indítottak a faluban).¹¹ A másik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ez utóbbi az elmúlt években ugyancsak számos nagyobb volumenű beruházást hajtott végre (2019-ben népművészeti tanodát, 2 hektáron szakképzési centrumot és hozzá tartozó kollégiumot épített, 2020-ben pedig a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum területén kutatóházat és szálláshelyet alakított ki).

Összefoglalva: a település külső képe (az épített környezet, a közintézmények állapota, a lakóházak rendezettsége és nagysága) és a helyi faluközösség társadalmi összetétele határozottan egy módos, gondozott, „gazdag” falu, illetve – a kárpátaljai magyarlakta vidéki települések többségéhez képest – jelenleg is egy kifejezetten stabil („élő”, vitalitással jellemezhető) lokális társadalom benyomását kelti.

Háztáji gazdálkodás, fóliasátras kertművelés

Nagydobronyban – terepmunkám idején – a belterületi földek, háztáji kertek használatának több különböző formája: szabadföldi műveléssel (1), fóliasátorral (2) és váznélküli borítással (fóliatakarással) végzett zöldségtermesztés, valamint az előbbi három gazdálkodási módot kombináló egyéni, családi áru- és élelmiszertermelési stratégiák (4) voltak a leginkább jellemzőek.

Ezek közül az 1960-as évekig a síkföldi zöldségtermesztésre (szabadföldi burgonya, káposzta és fűszerpaprika előállítására) specializált üzemek voltak a meghatározóak.

¹¹ A szervezet 2021-ben – ugyancsak részben helyi vállalkozók, valamint több külföldi befektető összefogásával – két regionális jelentőségű beruházás elindításában is fontos kezdeményező szerepet vállalt: az egyik egy nagyobb volumenű szabadidőközpont építése a falu határában, amelynek munkálatai már elkezdődtek, a másik egy ennél is nagyobb (7-8 millió dolláros) fejlesztés, az ún. (dimicsői) Ligetecske-fürdő projekt. Ennek keretében mintegy 12-13 hektárt magába foglaló területen gyógy- és termálfürdőt, egészség-rehabilitációs központot építenek, amelynek megvalósítása szintén elkezdődött a településen.

A fóliasátras kertgazdálkodás a mikrorégió települései közül (Tiszaágtelek, Kisdobrony, Nagydobrony, Csongor) elsőként Kisdobronyban jelent meg a hatvanas években; innen terjedt el, illetve „sugárzott szét” a környező falvakba, köztük Nagydobronyba is. Az első fóliasátrat a faluban – a visszaemlékezések szerint – 1973-ban egy R. József nevű nagydobronyi gazda építette fel. („Az akkori szovjet hatalom őt nem is igen nézte jó szemmel, úgyhogy meg is húzogták [’zaklatták’ – B.S.] rendesen és buldózerrel akarták eltolatni a vasvázás fóliáját, meg ráültek, hogy honnan szerezte be a betonacélt, amiből a kereteket hegesztette, de a 80-as évek elején már lazult a rendszer és már lehetett fóliákat építeni.”)

Az adott gazdálkodási forma és természetstechnológia meghonosodásában – az előzetes tereptaszlatok szerint – két (egy extralokális és egy lokális) tényező játszott fontosabb szerepet. Az egyik, hogy a Szovjetunióban – ennek megfelelően a tágabb nyugat-ukrajnai régióban is – a tudományos-modern módszerekkel végzett szocialista nagyüzemi (ipari) mezőgazdaságban (BAUERKÄMPER, 2004; HALE-DORRELL, 2015; FLEISCHMAN, 2020) a zöldségtermesztés az 1960-as évektől az egyik leginkább technicizált és legdinamikusabban fejlődő ágazat volt. Kárpátalján a vidéki, falusi kolhozokban, szovhozokban, állami gazdaságokban kialakított üveg-, később fóliaházak, illetve az ott dolgozó kertészeti munkabrigádok tagjai olyan specifikus tudásra (vegyszer- és műtrágyahasználatra, új talajjavítási módszerekre, növénynevelési és -gondozási ismeretekre) tettek szert, amelyeket később saját háztáji gazdaságaikban is elkezdtek alkalmazni. Mindez – a részletek figyelembe vétele nélkül – minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált településen már a tervutasításos, kollektív gazdasági rendszer időszakában is néhány kertműveléssel, árutermelő zöldségtermesztéssel foglalkozó család (Nagydobronyban az 1980-as évek közepére hozzávetőleg 20 ilyen háztartás volt) relatíve eredményes egyéni agrár vállalkozásokat alakíthasson ki.

A másik körülmény a vizsgált település specifikus ökológiai-táji adottságával hozható összefüggésbe. A szocializmus évtizedeiben, vagyis az államilag szabályozott fogyasztás és a hiánygazdaság (KORNAI, 1993; CHELCEA, 2000) időszakában a helyi lakosság számára az egyik legfontosabb – a központi újraelosztástól relatíve független – gazdasági erőforrást a még családi használatban maradt kis méretű (0,16–0,5 hektár közötti) kertek, háztáji földek, illetve az ott előállított élelmiszerek, alapanyagok, áruk jelentették. Nagydobronyban – az eredetileg lápos, mocsaras, jelenleg is vizes, rosszabb minőségű földek kiterjedtsége, a dinamikus növekvő népességszám miatt – a társadalom mezőgazdasági árutermelésre specializált része arra kényszerült, hogy már a rendszerváltást megelőző évtizedekben is a nagyobb hasznot hozó, kis területet igénylő növénykultúrákat és az intenzív természetstechnológiai megoldásokat részesítse előnyben. („Egy jól megművelt fólia felér 3 hektár földdel és mindig kevés volt a dobronyaiaknak a föld, vagy legalábbis mindig úgy érezték.”)

A kilencvenes években, azaz a tervgazdaságból a piacgazdaságba történő elhúzódozó átmenet időszakában¹² – a gazdasági recesszió, az állam diszfunkcionális működése,

¹² Az egyik kutató, Robert Kravchuk szerint a többször megszakított és elhúzódozó gazdasági, politikai, társadalmi transzformáció következtében az 1990-es években Ukrajnában a poszt-szocialista kapitalista gazdasági rendszer egy olyan hibrid modellje alakult ki, amely számos elemében félúton van/volt

a leépülő infrastruktúra, a napjainkig tartó foglalkoztatási és megélhetési válság következtében – a mezőgazdasági termeléshez való *kényszerű* visszatérés a kárpátaljai falvakban is (vö. KINDA, 2011; NAGY, 2020; KOTICS, 2011) az egyik legtipikusabb túlélési stratégia, pontosabban: hétköznapi informális tőke- és piachelyettesítő megoldás (BÖRÖCZ, 1995, 35.) volt.

Nagydobrony és a vele szomszédos néhány település – a rendszerváltás utáni pár évtized alatt – Kárpátalja zöldségtermelő övezetei között az egyik legnagyobb hajtattott primőr zöldségtermesztési körzetté fejlődött. A faluban 2020-ban a háztartások (1441) majdnem negyedében (23%-ában), gyakorlatilag minden negyedik család portáján (összesen 340 háztartásban) található volt legalább egy fóliasátor. A helyi lakosság jelenleg – saját számításaim szerint – körülbelül 35 hektáron végez fóliasátras zöldség- és/vagy gyümölcs-termesztést.

E családi kertgazdaságok üzemméret szerint változatos képet mutatnak. A leggyakoribb üzemtípusba az egy-két nagyobb (rendszerint 60x8 méter) és egy kisebb (30x8 méter alapterületű) növényházzal, fóliasátorral rendelkező háztartások tartoznak. Ezek – a fóliasátrak számától, méretétől függően – általában 0,009–0,12 ha közötti (fedett) technikai területen végeznek mezőgazdasági termelést. Ebbe a kategóriába sorolható a nagydobronyi fóliás kertgazdaságok több mint fele (52,1%-a).

A legnagyobb gazdák azonban ennél jóval nagyobb volumenben, ipari méretben végeznek primőr zöldségtermesztést. Nagydobronyban 4-5 ilyen vállalkozó van; ezek közül a legkisebb 4, a legnagyobb 10 – egyenként 7 vagy 10 méter széles, 60-80 méter hosszú – fóliasátorban állít elő hajtatasban zöldségeket (uborka, paprika, paradicsom és burgonya). Ehhez – a saját tulajdonukban lévő háztájin kívül – más belterületi telkeket (a telekszomszédok kertjeit vagy egyéb, főként külterületi földrészeleket /Ardó, Sáréger, Róttag/) is igénybe vesznek, ahol a legmodernebb termesztéstechnológiai megoldásokat alkalmazzák.

A kis üzemméretű (2+1) fóliasátras családi gazdaságok dominanciájának – a családi kertek csekély (0,3–0,5 ha) mérete mellett – az egyik nyilvánvaló oka, hogy ez az a maximális üzemméret, amely a nukleáris család (férj, feleség, gyerek) munkaerejével (intenzív önkiszákmányolással, de akár kiegészítő, idegen bérmunkás alkalmazása nélkül is) még fenntartható. Anélkül, hogy az üzem gazdasági rentabilitása veszélybe kerülne vagy eltartóképessége kritikus szint alá süllyedne. („Két fólia általában olyan jövedelmet biz-

„a korábbi tervgazdaság és a piacvezérelt, magántulajdonon alapuló kapitalista gazdasági rendszer között”. (KRAVCHUK, 2002, 11.) A kilencvenes évek elején a klasszikus „liberális piacgazdaságtól” eltérő makrogazdasági szerkezet azonban nem egyedi, kizárólag Ukrajnában, hanem a kelet-közép-európai posztoszocialista országok egyik általánosan megfigyelhető jellegzetessége volt. Nölke és Vliegenthart a visegrádi négyek (Magyarország, Csehország, Lengyelország, Szlovákia) rendszerváltás utáni gazdasági folyamatait elemezve az érintett országokat „függő piacgazdaság”-nak (dependent market economy) nevezte. Egy másik szerző, Niegel Swain a kelet-közép-európai országok 1990 utáni gazdasági modelljét „posztoszocialista kapitalizmus”-ként definiálta, és a térség általános vonásaként emelte ki a kis- és középvállalati szektor gyengeségét, a tőkés nagybirtok és a gyakran csak önellátó gazdálkodásra képes kistermelők polarizációjával jellemezhető agrárszektor kialakulását, valamint a munkavállalók rendkívül gyenge érdekérvényesítő képességét (NÖLKE – VLIEGENTHART, 2009; SWAIN, 2012).

tosított, hogy eltartott egy családot. Én például 90-be kezdtem építkezni, akkor nagyon nehéz volt beszerezni az építőanyagot. Itt a portára mindent összehordtam, cement, téglát, meg minden, ami kell. Az mindent felemésztett, ugye beleraktuk a házba, és abba az évbe még sikerült annyi jövedelmet szerezni a földiából, hogy ugyanannyi pénzem volt, mint az építkezés előtt. Kifejezetten jól fizetett.”)

A kisüzemek növekedését korlátozó másik tényező, hogy Nagydobrony – a kárpátaljai magyar falvak között is – a munkavállalási, tanulási vagy letelepedési célú nemzetközi migráció egyik kibocsátócentruma,¹³ amely az elmúlt néhány évben a faluban akut munkaerőhiányt, valamint a mezőgazdasági bérmunkák (főként a napszámos, kézi munka) árának drasztikus növekedését okozta. (Egy mezőgazdasági napszámos óradija 2021-ben a faluban 50 hrvnya /kb. 600 Ft/ volt, ami duplája volt a néhány – 5-6 – évvel korábbi órabéreknek.)

A kisüzemi földhasználati gazdaságok ugyanakkor – belső növekedési korlátaikból, azaz kis üzemméretükből, alacsony termelési kapacitásukból eredő hátrányaik következtében – rendszerint vegyes jövedelem- és tevékenység-szerkezetű gazdasági stratégiák kialakítására kényszerültek, amit a nemzetközi szakirodalom rendszerint a „diverzifikáció”, valamint a „pluriaktivitás” fogalmaival ragad meg.¹⁴

Erre jó példa annak a – terepmunkám során felkeresett – családnak az esete, amelyben a háztartásfő egy évtizeden keresztül (1989-től 2000-ig) napi 8 órában egy állami intézményben dolgozott főállásban közalkalmazottként (1). A hivatalos munkája mellett egy- vagy kétnaponként – a munkaidő kezdete előtt és lejárta után összesen további – 4-5 órát a család háztartásában, földhasználatban (szüleivel és házastársával együtt) dolgozott. Vagyis részmunkaidőben agrártermelést: hajtásban paradicsom, étkezési paprika, később ugyanitt vágottvirág-termesztést végzett (2). Ugyanebben az időszakban aktívan

¹³ Tátrai Patrik és szerzőtársai szerint – a 2001-es országos népszámlálási adatokhoz viszonyítva – a település lélekszáma alig több, mint másfél évtized alatt, 2017-re (5072 főről) mintegy 9,4%-kal (4595 főre) csökkent (TÁTRAI et al., 2020, 48.), amelyből a migrációs veszteség 321 fő, a természetes fogyás pedig 156 főt tett ki. A reprezentatív kutatás során felkeresett nagydobronyi háztartásokban a külföldön időszakos munkát vállaló csoportok száma, vagyis annak a populációnak a nagysága, amely a lokális munkaerőpiacon kívül, évente 1 hónaptól 12 hónapig külföldön tartózkodik, vagy keres időszakosan munkát, mintegy 1205 fő volt, ami a felnőtt, aktív korú népesség (3083 fő) több mint egyharmadát (39%-át) alkotta. Ebből a szempontból figyelemre méltó egy másik szerzőpáros, Kincses Áron és Karácsonyi Dávid megjegyzése, akik – az Ukrajnából Magyarországra irányuló vándorlási folyamatok térbeli mintázatait elemezve – arra a következtetésre jutnak, hogy „2001 és 2008 között a tradicionálisan jelentős külföldi települések, azaz a városok – Beregszász, Ungvár, Munkács – súlya némileg csökkent, mivel mellettük 2008-ra számos falu – Nagydobrony, Mezőkaszony, Dercen, Vári – jelent meg komoly kibocsátó településként.” (KINCSES – KARÁCSONYI, 2010, 341.) A településen készített interjúk szerint a nemzetközi munkavállalásban érintett családok számára ma – Magyarország mellett – a legfontosabb külföldi célországok Szlovákia, Csehország, Németország és Hollandia.

¹⁴ Vik és McElwee szerint a két fogalom jelentésének határai kissé elmosódtak, általánosságban azonban elmondható, hogy a szakirodalom a diverzifikációt farmközpontú jövedelem-teremtő tevékenységként definiálja, azaz az adott kategóriával a gazdaságon belüli vagy az ahhoz kapcsolódó javak, erőforrás-tartalékok átszervezésével kialakult aktivitási formákat jelöli. Ezzel szemben a pluriaktivitás kifejezés alatt a közgazdaságtudományi, gazdaságföldrajzi diskurzus elsősorban a farmgazdaságon kívüli tőkeakkumulációs stratégiákat érti (VIK – McELWEE, 2011, 394.).

részt vett továbbá a családi üzemben megtermelt áru értékesítésében is: évente 60-90 alkalommal, a csúcsszezonban – júliusban-augusztusban – kétnaponként a közeli térség- és városközpontok (Ungvár és Munkás) termelői piacain zöldséget árult (3). Miközben – az előbbieken kívül – az év legnagyobb részében hétfőenként (péntek-szombat) bekapcsolódott a magyar–ukrán határvidéken zajló csencselésbe, feketekereskedelembe (4):

„Kishatároztunk, de gazdálkodtunk is. Igen, érted, hogy: hazaszaladtam a munkából, höss át a határon. Na, akkor így telt a napom. Péntek este átmentem, két gyerekkel vagy a férjemmel, megaludtunk hol itt, hol ott. Volt vagy három család, akinél jártunk: Kisvárdán volt egy, Tiszabezdéden volt egy és Lácacsékén. Na, ez a három család volt, ahol éjszakáztunk. Átmentünk, akkor este még ott egy kicsit üzletelgettünk az asszonyokkal, szombat reggel felkeltünk, és akkor beültünk a kocsiába. Elmentünk Lácacséke környékére, Sárospatak, Vajdácska, Nagyrozvág, Kisrozvág, Dámóc, Cigánd, sorba ismertem mindegyiket Patakig és Újhelyig. Lomiztunk, mindent vettünk, vittünk innen ukrán holmikat. Mindent, amit lehetett: a medvecsapdától a szegig, még medvecsapdát is vittünk, igen. Mindent vittünk, ami mozgatható volt és pénzt lehetett belőle csinálni, igen. De ne gondold, paradicsomot nem hordtunk, hanem ipari dolgokat, ágyneműt, bugyit, mindent, mindent. És akkor elmentem vagy ezekhez az asszonyokhoz árulni, vagy pedig elmentem Hajdúhadház, Téglásra, meg Demecserbe, Gégénybe, ilyen piacok vannak és árultam ott szombaton. Utána délután megvettük, amit akartunk: a miyokó órát vagy éppen, amit hordtunk hazafele, ezek megint csencselős dógok, és akkor hazajöttünk, és akkor vasárnap pihenő volt. És akkor én hétfőn munkába, reggel fólia, 4-től 7-ig fólia, fél 7-ig, de néha ki kellett menni a mezőre is.” (Magyar nő,¹⁵ 2021.)

A kisgazdaságokban a formális és informális munkaerőpiaci szektorokban végzett tevékenységek – tehát a lokális természeti erőforrásokra, vagy éppen ellenkezőleg: a helyi életvilág fizikai elhagyására, a transzlokálisra építő gazdasági stratégiák (kertművelés, mezőgazdasági termelés vs. munkaerőmigráció, határvidéki feketekereskedelem, csempészet) – így nemcsak, hogy nem válnak szét egymástól, de a mindennapok keretei között gyakran egyfajta integrált gazdasági rendszert is alkotnak. Ez – akár egyetlen család esetében is – a tájhasználati praxisok (az exogén vagy endogén erőforrások használatának) nagyon eltérő, vagy legalábbis időről-időre változó formáit alakította ki.

Erre utal a következő kisüzemi kertgazdasággal foglalkozó család példája is, amely-nél látható, hogy a *kertek* és a család tulajdonában álló kisebb *szántók*, *földdarabok* művelésének (tehát a belterületi földek felhagyásának, elhanyagolásának, vagy fordítva: az agrártermelés koncentrációjának és intenzifikációjának) a jelentősége az elmúlt harminc

¹⁵ A tanulmányban érintett témák – informális gazdaság, természeti erőforrások túlhasznosítása, környezetszennyezés stb. – szenzitív, érzékeny voltára való tekintettel az interjúpartnerek beazonosítását lehetővé tevő személyes adatokat (név, monogram, életkor) tudatosan nem közlöm.

évben – a formális/informális szektorok dialektikus kapcsolatának, interakcióinak függvényében – maga is változott.

Az említett háztartás jelenleg két tagból (férj-feleség) áll. Mindketten (a távolabbi városból érkező férj és a nagydobronyi születésű feleség) felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Az egyetem befejezését követően, fiatal házasként a falu egyik közintézményében kaptak munkát még az 1990-es évek elején. A rendszerváltás után kezdtek el agrártermeléssel foglalkozni; a feleség szüleinek tulajdonában ekkor összesen 0,46 hektár föld volt, ahol a házaspár – a hivatalos főfoglalkozása mellett – segítő családtagként, részmunkaidőben dolgozott.

A család az 1990-es években két kisebb (0,5 és 0,23 ha-os) külterületi parcellán – szabadföldműveléssel – főként kukoricát, korai burgonyát, a háztájin (0,16 ha) szintén főként burgonyát, illetve fűszerpaprikát és egyéb zöldségfélét termesztett. Az első kisebb (30x8 méteres) fóliasátrat 2005-ben, a nagyobbik (60x8 méteres) termelőberendezést 2009-ben építették, ahol kezdetben uborkát, később retket és paradicsomot állítottak elő. A külterületi parcellák művelését – részben a mezőgazdasági termelés jövedelmességének csökkenésével – időközben feladták („Akkor már az volt itt [’a faluban’ – B.S.], hogy a fólia jobb, mint a kinti krumpli, meg a paprika. Néhány éve már nem foglalkozunk a kinti földekkel, oda adtuk ismerősöknek, akiknek amúgy is sok földjük van és technika is van hozzá.”) A család számára a részmunkaidős kertművelésből, azaz a rendelkezésre álló 0,16 ha-os terület műveléséből 2019-ben – januártól decemberig – összesen 161.320 hrvnya (kb. 1.843.000 Ft) bevétel származott,¹⁶ ami 40%-kal egészítette ki a nem mezőgazdasági főfoglalkozásból származó jövedelmüket. Ez utóbbi összege 2019-ben 252.000 hrvnya (kb. 2.880.000 Ft) volt. A kertből és a mezőgazdasági tevékenységből származó mellékjövedelem azonban a rendszerváltás utáni válságperiódusban – az állami munkahelyről származó bizonytalan, rendszertelen és nagyon alacsony bérek időszakában – az adott család számára szinte az egyetlen mérvadó gazdasági erőforrást biztosította:

„Ez ilyen kényszermegoldás volt, hogy beletanultam ebbe a paraszti gazdálkodásba, mert annyira csekély jövedelmünk volt... Akinek volt autójuk, akiknek voltak kapcsolataik, azok igyekeztek határozni, Magyarba járni és cseccselni, na, mi is elindultunk néhányszor. Nagyon sokan csinálták ezt a tanár kollégák közül, mindenféle holmit felvásároltak, textileket, kiegészítőket, fűrókat, csillárt, fényképezőgépet, a jó ég tudja mi mindent. [...] Tulajdonképpen a legnehezebb időszak ez a kilencvenes évek elejétől a kétezres évek elejéig tartó, tízéves periódus, amikor azt lehet mondani szimbolikus fizetéseket kaptunk. Amikor bevezették a hrvnyát, akkor én kaptam már olyan fizetést, hogy a fizetésemből tudtam

¹⁶ Az említett család gazdasági naplót vezetett az agrártermelésből származó jövedelmekről, amiből pontosan kirajzolódik a háztartás agrártevékenységből származó éves bevétele. 2019-ben ezek alapján – növénykultúrák szerinti bontásban – korai (fóliás) retekéből (1998 kg) 38.500 hrvnya, szabadföldi retekéből (324 kg) 6960 hrvnya, burgonyából (3500 kg) 28.000 hrvnya, fóliasátras paradicsomból (7800 kg) 86.680 hrvnya, szabadföldi csemegekukoricából 480 hrvnya, karfiolból 550 hrvnya, káposztából 150 hrvnya származott.

venni három farönköt. És akkor már örültem, hogy azt meg tudtam venni. Szóval kemény évek voltak. Az egyik fizetés a másikig sohase tartott ki, nem is tarthatott ki, nem költekeztünk, nagyon korlátozott fogyasztást produkálhatott az ember. De ez egy változó folyamat, mert az elmúlt években a fizetések növekedtek fokozatosan, az agrárjövedelem meg ezzel párhuzamosan csökkent, de volt, amikor csak az [a kertgazdálkodás, a mezőgazdaság – B.S.] volt. Én, amikor elmentem dolgozni, 93-ba 1300 Ft-nak megfelelő összeget kaptam. Rubelbe, meg kuponba. Semmire nem volt elég, csak az volt, amit a kertből kaptam, csak abból tudtunk megélni. Akinek most nincs havi fizetése, aki nem gyárban dolgozik, aki csak östermelő, helyel-közzel csencsel, disznót tart, ügyeskedik, az veszi leginkább észre ezt a jövedelem-csökkenést – ez pedig olyan elszívóhatást eredményezett itt a faluba, hogy az valami...” (Magyar férfi, 2021.)

Növénykultúrák, fajtaválasztás, termelésszerkezet

A nagydobronyi kertgazdaságok zöldségtermelő berendezéseiben (fóliasátraiban) primőr árutermelést végző gazdák többsége jelenleg monokulturális termelést folytat. Az éves gazdasági ciklus nagy részében egyetlen főnövényt (leggyakrabban uborkát, paradicsomot vagy étkezési paprikát) termesztnek, amit általában legalább egy elővetemény (reték, saláta vagy hagyma), továbbá egy, illetve több másod- vagy utónövény (karfiol, zeller, káposzta) ültetése előz meg, illetve követ időben.

Uborka. A korai, fóliás uborkák közül a helyiek elsősorban a saláta- és kígyóuborka alakú terméstípusokat ültetik.¹⁷ (A konkrét fajták nevét – az általam megkérdezett személyek – általában nem ismerték. „Nem emlékszem milyen fajtát termesztettünk, sokáig sima ugorkák voltak, utána bejöttek ezek a rücskösek.”) A településen a hajtásban termesztett zöldségek közül az uborka az egyik legkorábban felbukkanó növénykultúra, amit a nagydobronyi kolhoz kertészeteiben – a visszaemlékezések szerint – már az 1960-as évek elején is termesztettek. („Jolán néninek már 62-től fóliás volt a kolhozba, onnan hozta az uborka technikáját, mert uborka vót abba a fóliába, mindenütt csak uborka vót Ardóba.”¹⁸ Palántát azt neveltek, káposztát, dohányt, mindenféle mezei palántákat ott neveltek meg a melegágyakon, de melegházas paradicsom nem volt, csak uborka. Ilyen kígyóuborka.”)

Az uborka a falu családi kertjeiben, háztáji gazdaságaiban a 2000-es évek elején vált igazán népszerűvé; a korai uborka azonban a hajtatott zöldségfélék közötti hierarchiában nagyon gyorsan a harmadik helyre szorult vissza, mivel termesztése jelentősebb technikai felkészültséget, anyagi beruházást, intenzívebb munkát, növényvédelmet stb.

¹⁷ Balázs Sándor szerint a terméstípusok csoportosításának legáltalánosabb módszere a terméshossz alapján történő csoportosítás. Ezek alapján megkülönböztethetünk: 14 cm-nél rövidebb konzerv- vagy fűrtös típusba, 14-30 cm félhosszú, továbbá 30 cm-nél hosszabb hosszú vagy kígyótípusba tartozó uborkafajtákat. (BALÁZS, 2000, 315.)

¹⁸ Az „Ardó” nevű terület – a helyiek szerint – Nagydobrony egyik „legjobb” minőségű mezőgazdasági termőterülete, ahol a kolhoz korábban intenzív zöldség- és palántatermesztést végzett.

igényel. Az uborkát korábban főnövényként termesztő gazdák között általánosan elterjedt vélemény, hogy: „A paradicsom nem betegszik olyan könnyen, mint az uborka. Ott, a paradicsomnál hogyha egy nap nem fűjod le, lefűjod másnap. Ha nem fűjod le, legfeljebb száz bokor lesz beteg, de lefűjod harmadnap vagy negyednap. De ha az ugorkát nem fűjod le aznap, már másnap nem kell róla szedni, baszhatod.” (Magyar nő, 2021.) Egy másik gazda szerint: „Első két-három évben ugorka vót, de aztán átálltunk a paprikára, mert a paprika nem fonnyadt, nem igényelt annyi befektetést, a csepegtetőrendszer ment, de nem kellett se permetből, se műtrágyából neki annyit adni.” (Magyar férfi, 2021.)

Paprika és paradicsom. Az étkezési (a helyiek szóhasználata szerint: a „cukor”) paprikából kezdetben – a rendszerváltás előtt – Nagydobronyban főként a Podárok, a Moldove, a Lasztocska nevű ukrán/országi nemesítésű fajtákat ültették. Ugyanebben az időszakban a legnépszerűbb paradicsom a faluban az ún. „böcse szerdce” (bikaszív), „virostica”, „talaliki” elnevezésű, főként determinált fajták („törpe” vagy „bokorparadicsomok”) voltak. Ezek elterjedésében és tartós fennmaradásában elsősorban termesztéstechnológiai okok játszottak szerepet. A 70-es évektől kezdődően még sokáig a legelterjedtebb termelőberendezések az egyszerűbb felépítésű, kisebb teherbírású és alacsonyabb vápmagasságú favázás fóliaházak voltak. A fémváz, magasabb belmagasságú és nagyobb teherbírású fóliák csak a 80-as évek végén, a 90-es évek elején váltak jellemzővé a településen. Az előbbieket még nem, az utóbbiak ellenben már lehetővé tették új, féldeterminált vagy folytonnövő paprika- és paradicsomfajták, illetve függesztett termesztési módok bevezetését. Ukrajnában – a helyi gazdák elmondása szerint – a rendszerváltás előtt csak rossz minőségű („ország”) mezőgazdasági fóliákat lehetett kapni, ami a hosszabb termesztési ciklusú zöldségfélék elterjedésének szintén sokáig gátat szabott. („Az akkori fóliapalástok egy év alatt lebomlottak. Az már június közepére, július közepére széjjelment, egy nagyobb szélről végigrepedt, összehasadozott és leszakadt”). (Magyar férfi, 2021.) A gazdák többsége ezért az 1990-es évek második felében tért csak át azokra a hibrid, hosszú kultúrás paradicsom- és paprikafajtákra (Monika, Delfin, később: Lugas F1, Petula, Platus, Yvett, Sziluett, Kecskeméti, Gravitet; Bagoly, Cecil), amelyek többsége a településen ma is megtalálható, és a februárban/márciusban kezdődő kiültetéstől egészen november közepéig teremnek.

A kertgazdaságokat fenntartó családok ezeket a fajtaváltásokat nagyon komplex szempontok – az egyes zöldségfajok ültetésnek, gondozásának, betakarításának, ellenállóképességének, morfológiai, vizuális tulajdonságainak, tenyészidejének stb. értékelése – alapján határozzák meg:

„Mi volt az előnye/hátránya a futós paradicsomnak? Nem kellett karózni, csak cövekeltük és így leengedtük, sorba voltak rajta a virágok, nem kellett a virágokat válogatni, hogy jaj, most ezt a virágot hagyom meg, azt a virágot letöröm, ami jött azt meghagytam, fel a végéig egy szálon, ahogy ment. Nem két száljával kellett ültetni, mint korábban. Egyszóval könnyebb volt, bár betakarítani nehezebb ősszel a sok mocsadékát, maradékát. De ezt többet permeteztük, mint a régebbit, kéthetente, féltünk, hogy meg ne betegedjen. De akkor már voltak ezek a perme-

tek: ditán, ridomir, kurzate. Arra kellett még vigyázni, hogy amikor meleg volt, a virágok könnyebben befulladtak, többet kellett neki szellőztetni. Ekkor csináltuk meg a fóliasátorra az ablakokat. De viszont kényelmes volt: szállíthatóbb volt a paradicsom, maga a termés is nagyobb méret, mutatósabb volt, jobban el is állt napokig, a virosica törékenyebb volt. És később is lehetett vetni. A január 12–14-ei paradicsomvetést, a futósnál kitoltam február 12-ig, mert rájöttem, hogy nem kell nekem már olyan korán foglalkozni vele – egy hónapot így tudtam tolni rajta.” (Magyar nő, 2021.)

Virág és egyéb növénykultúrák. A legelterjedtebb primőr zöldségek – paradicsom, paprika, uborka – mellett az 1980-as évek elején 3 család elkezdett fóliasátras virágtermesztéssel is foglalkozni a faluban. A 2000-es években összesen 10-12 család termelt nagyobb volumenben vágott virágot (krizantém, szegfű, tulipán). Jelenleg – 2021-ben végzett terepmunkám idején – összesen 7 olyan kis és közepes üzemméretű fóliasátras kertgazdaság van a faluban, ahol az árutermelés (fő)profilját továbbra is a dísznövények, virágok (krizantém, szegfű, petúnia, pacifica, gerbera, tátogó stb.) termesztése határozza meg.

Az utóbbi néhány évben – más kárpátaljai primőr zöldségtermesztő vidékek, körzetek megerősödése és dinamikus piacfogalása, valamint a hagyományos korai zöldségek forgalmának csökkenése miatt – a faluban 5-6 gazda alternatív, kísérletező megoldásként gyümölcsök (szőlő, barack, szamóca) fóliasátras termesztésével kezdett el próbálkozni. Ahogy az egyik interjúalany fogalmazott: „Nem kell annyit dolgozni vele, nem kell annyit permetezni és a városi megveszi a gyümölcsöt, mert ha nem fogja megvenni a krumplit, de a két kiló gyümölcsöt megvásárolja.” (Magyar nő, 2021.) Egy másik gazda szerint „...70 hrvinyás szamócaért ocseretbe [sorba – B.S.] álltak a piacon, de a krumpli nem kell senkinek. Kezdenek a városiak úgy lenni, hogy zöldséget azt megveszik a szupermarketbe, meg össze-vissza, de a gyümölcs, arra igényesek, az legyen a legszebb és azt a termelőtől veszik.” (Magyar férfi, 2021.)

Burgonya, fűszerpaprika. A háztáji kertek további (fóliasátorral nem fedett) részében a burgonya (az „újkolompér”) – az 1950-es évektől egészen mindmáig – a legdominánsabb növénykultúrájának számít, a termőterület nagyságát és az abból származó jövedelmet tekintve. A 70-es évekig a népszerűbb fajták a Rózsa, a Baba, az Ella, a Sárga voltak (MÓRICZ, 1993, 98.). Mára azonban olyan szuper korai, elsősorban holland (Riviéra, Carrera, Melódia) illetve egyéb (magyar Pannónia, német Bellarosa) fajtákat ültetnek, amelyek – a korábban vetett hagyományosabb burgonyafélékhez képest – rövidebb tenészedővel rendelkeznek. Ezeket a burgonyafajtákat síkföldi fóliaborítással (fátyolfóliával) március közepén/végén ültetik ki a kertekbe és 8-10 héttel később (tehát május közepén-végén) már hozzáfognak a betakarításukhoz:

„Itt csak az számít, hogy korai legyen, minél hamarabb, 8 hetesen már lehesen vajúni, itt az számít, mert amikor korán van krumpli, másnak nincs, akkor van értéke. Aki fóliába veti, az már februárba elveti. Amikor a fóliás elkezd vajúni, akkor még van 40-45 hrvinya kilója. És akkor még a középeket is elviszik

25 hrvnyáért, a molyvát [„a legkisebbet”, „a hulladékot” – B. S.] is elviszik tizenvalamennyiért. Ha kiszedte a krumplit és van szerves trágyája, akkor azt ledarálja és jön az ugorka és a paprika. A kinti földbe március vége fele ültetik, plusz 18 alatt nem lehet kiültetni, mert akkor megfázik.” (Magyar férfi, 2021.)

A burgonyaföldeken másodnövénynek leggyakrabban fűszerpaprikát, csemegetengerit (a helyiek elnevezése szerint „fűzős paprikát”, „cukor tengerit”) ültetnek.

Cirok. Nagydobronyban – és a szomszédos Csongor nevű településen – az 1960-as évek elejétől egyre nagyobb mértékben természetnek seprúcirkot, amit a gyengébb minőségű földekbe főnövényként április végén/május elején vetnek el (ez a helyiek szóhasználata szerint az ún. „nyári ciru”), a jobbnak számító földterületeken azonban csak másod- vagy utónövényként termesztik. (Ezt a típust június elején, általában a korai burgonya után ültetik el.) Jelenleg a faluban 3-4 gazda állít elő nagyobb volumenben (2-6 ha-os területen), s hozzávetőleg 20-25 háztartás kisebb mértékben (0,20-0,25 ha-on) seprúcirkot. A nagyobb gazdák rendszerint feldolgozás nélkül, a kisebbek feldolgozva („seprűnek megkötvé”) értékesítik a megtermelt cirkot. A visszamaradt, kitisztított magot vetőmagként, nagyobb részét – kukoricával, gabonával keverve – takarmányként használják fel (*1. kép*). („A cirokmaggal mit csinálsz? Azt mindig felhasználom. A cirokmag, ha kiszáradt a padon, az jó, amit akarok belőle az jó vetni, ha kiszáradt, akkor kipalolta, édesapám mindig kiszeelelte, ledaráljuk és etetjük vele a disznót. Több fehér érték van benne, mint a búzába vagy bármi másba.” /Magyar férfi, 2021./)

1. kép Padláson száradó cirokszár és cirokmag. Nagydobrony, 2021.
Fénykép: Borbély Sándor.

A háztájin és a falu távolabbi részein, a határban megtermelt áru nagyobb részét – a belső Ukrajnából, vagy a környező nagyvárosokból érkező – felvásárlóknak, kereskedőknek,

viszonteladóknak helyben adják el,¹⁹ kisebb részét a külső szekcionális termelői piacokon (Munkács, Ungvár, Beregszász) vagy a helyi („belső”) informális piacon értékesítik.²⁰

Az egyes háztartásgazdaságokban megtalálható növénycsoportok összetétele, vetési területe, a háztartás éves jövedelmében játszott szerepe – egyetlen család esetében is – nagyon összetett mintázatot mutat, ami települési szinten a háztáji földeken (mind a fedett, mind a szabadföldi területeken) változatos felépítésű mikroflórákat, vegetációs-szerkezeteket, agro-ökoszisztémákat alakít ki. Az egyik főliásátrás gazda pl. az elmúlt öt évtizedben mintegy 6 alkalommal módosított saját kertgazdasága specializációján, illetve az ott előállított áruk arányain (a fóliában: fő növénykultúráként a paprika-paradicsom, a paradicsom-virág, a virág-paradicsom kombinációt végül csak paradicsomra redukálta; mindeközben pedig a kertben: krumpli-fűszerpaprika, fűszerpaprika-retek első- és másodnövények váltották egymást). Ezeket az újabbnál újabb döntéshozatali ciklusokat (decision-making cycle, BOWLER et al.,1996, 289.) világítja meg az alábbi interjúrészlet is:

„...74-től paradicsomot termelünk a fa fóliába. 10 méter széles, 36 méter volt, második ültetésnek karfiol, fehér és fekete retek volt. Amikor édesanyám elkezdett paradicsomozni, akkor az időbe megtanították, hogy lehet retkermagot vetni szedett magból és abba a részbe, a kertnek, a végébe, 80-as évekbe a fűzős paprika után rámentünk a retekre. Korábban ott a krumpli fűszerpaprikával váltódott, aztán felszámoltuk a krumpli-fűszerpaprikát, ment a mezőre a krumpli, tehát retek-fűszerpaprika lett, utána azt megint felszámoltam. Mert retek volt, így vetettük, mint a búzát, de ő sűrűn vetette. [B. S.: Miért kellett ezt ilyen gyakran változtatni?] Ezt igényelte a piac, jobb a pénzt adott, mit a krumpli. 1000 rubel mindig összejött a retekből, és 5500 rubelért adták a Zsigulit 78-ba. Utána rájöttem, hogy a virág az egyre jobb. A paradicsomnál szorítottam egy kis helyet a virágnak, utána két melegágyat raktunk virágnak tavasszal. A virág helyén előtte paprika-paradicsom volt. A paprikát visszaszorítottam, utána abbahagytam. A virág azért volt jó, mert két hónap alatt letekertem. Februárba veted, márciusba pikírozod, de azért nem decemberben adod el az utóját. Paradicsomból megkezdtem július 7-én árulni és december 10-én adtam el az utóját. A virágot megkezdtem május 2-án, és június 11-én eladtam. A kis fóliába 2011-től befejeztünk minden mást, csak virágra váltottam, amit 2016-ba hagytam abba. Most megint paradicsom van ott.” (Magyar nő, 2021.)

¹⁹ A településen két jelentősebb, nagy gépkocsi- és teherforgalmat lebonyolító út halad át, amely a régió városközpontjait, vasúti csomópontjait, legfontosabb piachelyeit köti össze. Az egyik (nyugat-kelet irányban) a Csapot és Munkácsot összekötő T0710-es számú országút; a másik a falu központjától délkelet (Bátyú és Beregszász) felé haladó M25-ös közút, ami megkönnyíti a családi gazdaságokban megtermelt zöldség, gyümölcs értékesítését.

²⁰ Szabó Á. Tőhötöm a piaci integráció több formáját és szintjét (informális-formális, helyi vagy belső, illetve nem helyi, azaz külső, részleges-teljes piaci integráció) különbözteti meg, amelyek az egyes lokális, vidéki közösségek tagjai számára nagyon eltérő erőforrások-gazdálkodási stratégiákat tesznek lehetővé (SZABÓ, 2013).

A kertművelést végző családok efféle gazdasági döntéseit azonban – a településen készített interjúk alapján – számos tényező határozhatja meg. Ilyen lehet – a részletek figyelembe vétele nélkül – például:

- a természetett primőr zöldségek, áruk iránti piaci kereslet („nyitott szemmel kell járni, figyelni mi megy, mi mennyibe kerül”)
- a háztartás gazdasági kapacitása és kondíciói (tőke- és munkaereje, az egyes családok kulturális, társadalmi kapcsolatrendszere, hatalmi-politikai beágyazottsága)
- vagy akár egyéb külső körülmények (pl. klimatikus viszonyok változása, bizonyos növénybetegségek, fertőzések elterjedése, új növényfajták megjelenése stb.).

Hibrid agro-ökológiai tudásgyakorlatok: hétköznapi növénysszaporítási, növényvédelmi és -gondozási ismeretek

A piaci árutermelést végző háztáji kertgazdaságokban az elmúlt két évtizedben – a nagyobb terméshozam elérése érdekében – bevezetett új hibrid paprika- és paradicsomfajták korábban ismeretlen kártevők, betegségek (dohány-, nyugati virág-tripsz, atka, paradicsommoly, burgonyabogár, márványpoloska és különféle vírusok²¹) megjelenésével jártak együtt,²² amelyek kezeléséhez a tradicionális (intergenerációs) ökológiai ismeretek már nem feltétlenül biztosítanak kellő alapot. Ez a vidéki, falusi társadalmakban a földhasználat, az agrártermeléssel foglalkozó specialisták (vegyszerrel és növényvédelemmel foglalkozó szaktanácsadók, szakemberek, kereskedők stb.) egy új csoportját hozta létre. E csoport tagjainak a tevékenysége az elmúlt években jelentős szerepet játszott a modern kertészeti/gazdasági ismeretek elterjesztésében a vizsgált faluban is:

„Van egy bót nálunk, az minden hájjal meg van kenve, az mindent tud, mint egy orvos. Elviszel egy levelet, az elmondja, ez kell rá. Ha sikerül, sikerül, ha nem,

²¹ Az egyik nagydobronyi, mezőgazdasági tanácsadóként is dolgozó gazda szerint: „Az összes olyan vírusfertőzés elér hozzánk, amelyik Európában már megjelent, és ez magából a csomagolótechnikából is adódik. Hagyományosan a paradicsomnak, uborkának, paprikának egy részét elhasznált banános ládákban értékesítjük. Ez pedig azt jelenti, hogy amit én itt berakok, a felvásárló azt a piacon kiteszi és ad nekem cserébe egy másik ládát, amibe mindenféle fertőtlenítés nélkül a következő adag zöldség belekerül. Nagyon jó import piaca a török paradicsomnak pl. Ukrajna, meg sokféle import árunak, példának okáért a legkorábbi korai káposzta Észak-Macedóniából jön és az elárasztja egész Ukrainát. Ha nézzük a kártevők utazási irányát, ami ott van, az előbb-utóbb itt is lesz.”

²² A növénybetegségek közül az 1980-as évekre vonatkozóan az egyik háztartás vezetője a következőkre emlékezett: „Amikor még fiatalasszony voltam, arra emlékszem, hogy volt a paradicsomon ilyen fekete folt, fekete fekély, ami kirohassza az egészét. Meg rothadás volt, szabályosan taknyos volt, ami olyan szürkepenész-szerűen bevonta a növényt – ezt már a kolhoz időbe ezekkel a kolhoz-vegyszerekkel fogták meg. Ez a Zineb mindenre jó volt. Bogár annyira nem nagyon emlékszem rá, hogy levéltetű, tripsz vagy atka lett volna. Akkor még nem foglalkoztunk azzal. Én nem emlékszem, hogy fiatalasszony koromban a paradicsom atkás lett volna. Akkor még csak azt figyeltük, hogy lisztharmat, foltosság, tudod, az a sárga petty, az levélen ne legyen rajta, mert az is ez a lisztharmat. Na, arra igen, figyeltünk, mert ha megbetegedett a levele, elkapta a paradicsomvész, mehetett a piczába.” (Magyar nő, 2021.)

nem, érted? Nekem pl. ott van a paszuly, kezd romlani a levele. Elviszem hozzá a levelet, erre Zoli bácsi ez kell. Bepermeteztem a szőlőt, nem jó vót, alul jó, felül nem jó. Hát, mondom én soha nem permeteztem, mert nem is kellett, öcsém. A fóliába doppingolik, hogy minél hamarább, hamarabb legyen. [B. S.: A fóliában régen nem is használtak semmit?] Egyáltalán, semmit. Tudod mit használtunk? Kékkövet egy kis mésszel, más nem vót. Ez mindenre jó volt, érted? Most meg mindent kevernek. Hát meglátnád a bótba bazdmeg, annyi fájta... hát az a bótos, hát nem tudom, hogy a kurva anyjába... hát ennyit úgyse tud az ember magán tartani. Most ott is megvan, hogy milyen idő legyen, esik az eső, nem esik, vagy meleg van, akkor ne permetezz, akkor próbáld kitapasztalni, hogy eltalálsz, ha nem, akkor annyi.” (Magyar férfi, 2021.)

A településen jelenleg 4 olyan kertészeti vagy gazdasági bolt, üzlet van, ahol az egyes gazdák saját intenzív (fóliás és szabadföldi) mezőgazdasági tevékenységükhöz a legmodernebb kemikáliákat, inputanyagokat (vetőmag, műtrágya, talajfertőtlenítő, fóliapalást), valamint a különféle technikai és egyéb eszközöket be tudják szerezni, illetve ahová szükség esetén gyakorlati vagy módszertani tanácsért is fordulhatnak.²³ Ezen kívül két olyan nonprofit szervezet is működik a régióban (az egyik a részben holland szakemberek, részben a kárpátaljai református egyház együttműködésével 2003-ban létrehozott Terra Dei Jótékonyági Alapítvány, a másik a 2011-ben alapított Pro Agricultura Carpathica Megyei Jótékonyági Alapítvány), amelyek modern agrár-ipari, gazdálkodói ismeretekkel, szaktanácsokkal látják el a kisgazdákat – köztük a helyi, nagydobronyi egyéni/családi üzemek, vállalkozások tulajdonosait is. (A számos oktatási és egyéb programot megvalósító alapítványok közül az utóbbi elnöke és egyik alapító tagja maga is nagydobronyi lakos; a település egyik modern fóliakertes gazdaságát működtető gazda, illetve agrárvállalkozó.)

A településen – ahogyan arra már korábban is utaltam – az egy-két kisebb kapacitású, technikailag gyengén felszerelt kertgazdaságtól a legmodernebb természetberendezésekkel (fűtéssel, villannyal, öntöző- és permetezőrendszerrel) ellátott fóliásátrás gazdaságokig nagyon sokféle családi üzemtípus megtalálható. Ennek megfelelően az egyes gazdaságok adaptációs stratégiái – az üzem méretétől, termelési-értékesítési potenciáljától, humán- és anyagi erőforrásokkal való ellátottságától függően – nagyon széles skálán mozoghatnak. A mellék- vagy másodállásban gazdálkodó családok – az alacsonyabb jövedelmet biztosító kertgazdaságokban – különféle tőkeakkumuláló, kiadásleszorító technika alkalmazására kényszerülnek: csökkentik például a költséges vegyszerek, műtrágyák mennyiségét, vagy a boltban vásárolható vetőmagok helyett saját maguk szedik le („mentik át”) a vetőmagot a hibrid növényfajtáknál is, míg

²³ Az egyik interjúalany szerint: „Az összes jelentős vegyszergyártó cég Ukrajnában jelen van, mert hatalmas piac. Viszont a vegyszerek drágák és viszonylag könnyen hamisíthatók. Ezáltal sokszor azt se tudjuk, hogy azt kapunk-e, amit kérünk, vagy az mennyire hatásos, mennyire káros. Mert az egyik ismerősöm itt vegyszerboltot üzemeltet és mondja, hogy három kategória van. Van eredeti, van kínai, meg van hamisított. Most ők azt csinálják, hogy a hamisítottat árulják kínai áron, a kínait eredeti áron, eredeti meg nincs.” (Magyar férfi, 2021.)

más háztartások a termelés fokozása érdekében pont ezzel ellentétes gazdálkodói alapelveket követnek. Az alábbi két interjúrészlet ezt az egymással szemben álló modalitású gazdasági stratégiát mutatja be:

1. „Hibridet is lehet szedni, már mondtam neked. Monika, Delfin, Lugas, Gravitet, egy éven szedhető, de csak egy éven, utána nem. Az első évi hibrid termés majdnem ugyanaz, kicsit kevesebb, most nem 4 kg, hanem csak 3,6. Nem kell venni 2 rubeles magot, nem kell Magyarországra menni magot venni. A hibridnél anynyi magot szedek első éven, hogy 4 évig elég legyen nekem. Már hülye nem vagyok, hogy pénzt adjak érte. De ha közbe, a második évbe pl. megtetszett nekem Mártyi paradicsomja, akkor mondom Mártyi, mérd már meg ezt, ezt ezt, milyen fajta ez? Nem tudom, az uram tudja. Na, nem baj, add már ide, olyan szép paradicsomod van, jó lesz a doktornőnek. Hazajöttem, letettem, később megszedem. Én mindenféle paradicsomra, paprikamagra így tettem szert. Átmentettük. Vetünk, kérünk vagy huncutsággal cseréltünk.” (Magyar nő, 2021.)
2. „[B.S.: A magot hogyan szerzed be?] Ezeketől a forgalmazóktól, megrendelésre vagy ha már nagyon elterjedt, akkor van nekik amúgy is. [B.S.: Akkor nem is állítod elő a magot, soha nem is szeded meg?] Nem, mert abból soha nem lenne olyan. Volt olyan, hogy részben saját magot vetettünk, rózsaszínt és pirosat is, a pirosnál előfordult, hogy lássuk, mi a különbség a szedett mag, meg a bolti mag között, de előfordult, hogy nem volt különbség, de szerintem vírusosabbak. Van, aki évek óta csak a szedett magokat használja, de csak néha cseréli. Ahhoz, hogy jó termés legyen, jó vetőmag kell, ez alapvető dolog. Amit megspórolnál a magnak az árán, azt elveszítet a termésen.” (Magyar férfi, 2021.)

Ezek az egymástól eltérő gazdálkodói gyakorlatok intézményesen hozzájárulnak a helyi társadalmon belül az egyes háztartások eltérő ökológiai ismereteinek, divergens tudásrendszerének a fenntartásához. A termelési erőforrásokkal mérsékeltellátott kertgazdaságokban ugyanis inkább a tradicionális tájhasználati cselekvések tovább élését, míg a nagyobb volumenű árutermelést végző mezőgazdasági üzemekben javarészt a posztradicionális erőforrásgazdálkodási stratégiák újratermelődését segítik elő. Egy közérthető példát hozva: azokban a kisüzemekben, ahol a gazdák a paprika- vagy paradicsommagot nem boltból vásárolják, hanem maguk állítják elő (tehát „megszedik” vagy „átmentik”), a vetőmagok fertőtlenítését szintén saját maguknak kell megoldani. Nagydobronyban ennek az a tradicionális módja, hogy a magokat ültetés előtt tejes vízben áztatják, illetve abban csíráztatják. („A tejes víz most is jó, bármilyen paprikára, mert az olyan, mint a növénynek az immunerősítő, meg a savó is, amibe kifűtik a túrót. Én abba csíráztatom a magot is, de ha már nagy a növény, azzal egyszerűen locsolóval lelocsolod. Olyan érdekes fényes lesz a levele, rajta marad egy olyan fehér lepedék és megnövekedik az ellenállóképessége a paprikának. Levélbetegségek megelőzése ellen ezt gyakran használtuk régen is, most is.” /Magyar nő, 2021./)

Ezzel szemben az előre gyártott, kemizált, azaz vegyszeresen már előkészített vetőmag esetében nincs szükség az előbbi technikára és az ahhoz kapcsolódó tradicionálisabb

tudásgyakorlatokra. A két – fentebb említett – gazdálkodói magatartás, diszpozicionális attitűd ebben az értelemben tehát eltérő tudásgenerálódási mechanizmusok kialakulását (a korábban kialakult tradíciók erodálódását vagy épp ellenkezőleg: új gazdasági szokások megerősödését) segíti elő (HUNN, 1993, 13–14.; ZENT, 2013, 215–218.).

Mindazonáltal mivel a településen az egyéni, családi agrártermelés a legutóbbi időkig (az ezredforduló utáni külföldi munkavállalás és elvándorlás felerősödéséig) alapvetően a többgenerációs nagycsaládban zajlott, ahol a vertikális-horizontális mechanizmusokon keresztül megosztott (ZENT, 2013; RUDDLE, 1993) ökológiai ismeretek, a tradíciók és innovációk keveredtek egymással, a fóliasátras kertműveléssel foglalkozó háztartások tájhasználatra sok esetben multiplikatív, többféle tudásrendszer köré szerveződik. A talajok fertőtlenítésére (giliszták, paraziták, pajorok, férgek elleni védekezéshez) használt változatos módszerek – ahogy azt az alábbi interjú egyik kiragadott részlete is bizonyítja – ezeket a hibrid gyakorlatokat jól szemléltetik:

„A hamut használtuk csiga ellen, meg az ellen a kis, kétcentis hegyes végű féreg ellen, ami benne van a földben. Elkapta a paradicsom ezt a betegséget, vagy csak elkezdett hervadni a paradicsom, és amire már a huszadik hervadt, már kiültetett virágzó paradicsom volt, elkezdett hervadni és rájöttem, mert ilyen zöld férgek voltak a tövén. Na és akkor mondta nekem egy kisdobronyi asszonyka, hogy ezzel a fahamuval szórjam be a földet, de csak fahamuval, és gereblyézzem be, és be is jött. És abba maradt, a féreg nem pusztította tovább az állományt. Most már a tengeribe is ugyanígy jártam, csak másféle pondróval az éven, de azt már vegyszerrel fogtam meg. Könnyebb volt megszerezni, olcsóbb. Ha sok volt a giliszta a magföldbe, édesapám még úgy ölte ki, hogy áramot vezetett bele, rátekerte a drótot a villa ágára, bedugta a konnektorba és azzal megszurkálta a melegágyat. Mert ha sok giliszta kerül a magföldbe, akkor kárt tud csinálni, szétjárja a földet. A kevés giliszta jó, de a sok az rossz. Ez persze veszélyes dolog, ők is tudták, úgyszólván inkább megrostáltuk a földet. Voltak ezek a régi kórházi ágyak, aminek sűrű lyukú rosta az alja. Azon átdobáltuk a földet, ott a nagy giliszták lehullottak, oszt kiszedtük. Meg a tengeri darába B58-at tettünk, meg összekevertük vaníliacukorral és odatettük a lófereg lyukához és akkor kijött a lófereg. Akkor még nem voltak granulátumok, nem lehetett Magyarországról hozni akármilyen vegyszert, amit megóhajtottunk. Amikor édesapám tudott csőrelni egy kicsit a kolhozraktárból vagy kért, hogy Sz. P. Ferenc bátyja adjon már egy csipetet. Örültünk, ha adott. Úgy beosztottuk, ha adott egy fél kiló kékkőt, úgy örültünk, hát három évre is spóroltunk vele. A szőlőre inkább nem is tettük, inkább beosztottuk, hogy három évre is legyen: a Zinebet is úgy kértük, a B58-ast is, meg a kékkövet – ez volt a három alap.” (Magyar nő, 2021.)

Lokális környezetvédelmi problémák

Az elmúlt öt évtizedben a vizsgált lokális tájat (Nagydobrony bel- és külterületeit) nagyon eltérő típusú és mértékű antropogén hatások érték, amelyek egyszersmind indiká-

torai és – az előbbivel párhuzamosan – a folyamatokat gerjesztő hajtóerői (drivereik) is voltak a helyi táji környezet szerkezeti, morfológiai átalakulásának.

A század első felében a falu belső, központi magját alkotó háztelkeket és a mögöttük húzódó kerteket még a kisüzemi önellátó élelmiszertermelést és az állattenyésztést szolgáló: gyümölcsfák, gyümölcsbokrok, zöldségek, vetemények, valamint egyéb talajtakaró növények (gyom, fűfélék, takarmánynövények) határozták meg. Az 1960-as évektől egyrészt a szovjet településfejlesztés-politika (faluszisztematizálás, településrendezés, urbanizáció),²⁴ másrészt az egyéni magángazdálkodás felszámolása, a földek államosítása hatására a település beépítettségének mértéke nőtt, a háztáji kertek mérete és a paraszti (eredetű) gazdasági tevékenységek szerepe ugyanakkor csökkent. A bel- és külterületek gazdasági funkcióváltásának hatására így nem csupán a lokális táj (a kertek, külterületek), vagyis a fizikai terek szerkezeti felépítése (Certeau kifejezését használva a mindennapi élet „lokálitás-szövege”) alakult át,²⁵ de a falukép is jelentősen megváltozott.

Az intenzív kertgazdálkodás meghonosodása és rendszerváltás utáni popularizálódása („felfutása”) a faluban – a termelőberendezéseken lévő nagy mennyiségű mezőgazdasági fólia, csepegtető cső, talajtakaró fólia, az erőteljes vegyszer- és műtrágyahasználat –, valamint 2010 után a nagyparcellás (ipari) szántóföldi gazdálkodás ismételt térhódítása (a kelet-közép-európai vidéki települések többségéhez hasonlóan) hozzájárult a rurális táj imázsának, korábbi karakterének (KOVÁCH, 2007), más szóval: a lokálitás esztétikájának a fokozatos átalakulásához is.

E változások – egyebek mellett – ugyanakkor újszerű környezetvédelmi problémák megjelenését is felszínre hozták. Az intenzív kertművelést végző családi gazdaságokban például a háztájikban, kertekben használt mezőgazdasági fóliákat viszonylag rendszeresen – a kilencvenes években a rosszabb minőségű (ún. „vasalós”) fóliákat minden évben, a mai vastagabb, magasabb szakítószilárdságú anyagokat négy-öt évente – le kell cserélnie az egyes gazdaságoknak. Ez évente több tonna műanyag hulladék keletkezésével járt együtt a faluban, amelynek a begyűjtésére, feldolgozására vagy ártalmatlannítására (az elmúlt öt évtizedben nem volt és jelenleg szintén) nincs – állami vagy civil, alulról jövő – kezdeményezés, vagy hatékony megoldás. A kertgazdaságok tulajdonosai a fóliahulladékok egy részét – költségtakarékossági okokból – rövidtávon ugyan megpróbálják újrahasznosítani (a vázborításról levett nagyobb fóliadarabokat például a gazdálkodó családok rendszerint a korai, szabadföldi zöldségek letakarásához használják fel), a mezőgazdasági műanyagok, maradékok azonban rendszerint végül kikerülnek a primer fogyasztók, azaz az érintett háztartások köréből. (Az újrahasznosított, de már

²⁴ A szocialista urbanizációs politikai ideológiai háttérnek, cselekvési terveinek erdélyi párhuzamai kapcsán lásd: R. SÜLE, 1990; DEMETER, 2014; BIRÓ, 1996.

²⁵ A „local-text” kifejezés Michel de Certeau „urban-text” fogalmának parafrázisa. De Certeau *The practice of everyday life* c. munkájában a városi tereket olyan rétegzett és ellentmondásos jelentésekkel rendelkező „szövegek”-ként értelmezte, amelyeket különböző aktorok (várostervezők, építésszek, egyszerű állampolgárok) egyedi performatív gyakorlatok – új épületek, terek, architektúrák létrehozásával, vagy az azok közötti fizikai mozgással, a sétálással, vagy akár a róla szóló beszéddel stb. – hoznak létre, illetve „írnak bele” a nyilvános terekbe. (DE CERTEAU, 2011)

elhasználódott műanyag hulladékokat a gazdák a háztartási hulladék közé, esetenként illegális szemétkerakatokba helyezik vagy elégetik.)

A településen államilag vagy magáncég által szervezett szelektív és/vagy kommunális hulladékgyűjtés nincs. A háztartási hulladékot az önkormányzat saját költségén (hetente két alkalommal) teherautóval, illetve szekérrel szállítja el a nagydobronyi téglagyár egykori bányaterületére, ahová azt több évig rendezetlenül gyűjtötték. 2021-ben a helyi önkormányzat – komoly anyagi áldozatok árán – az ide hordott háztartási hulladékot összegyűjtötte, rendezte, tömörítette és földdel takarta be. A lerakó aljzata azonban – mint a legtöbb kárpátaljai faluban – itt sem szigetelt, így a szennyezőanyagok (a magas talajvízszintű, időként enyhén vízborításos, belvizes területen) könnyen leszivároghatnak és bemosódhatnak a talajba.

A több évtizedes intenzív monokultúrás termelés, a műanyag hulladékok felhalmozása, a talajok túlhasznosítása stb. következtében a háztáji kertek, földek, valamint a felszíni vagy felszín alatti vizek környezeti terheltsége – minden bizonnyal – jelentősnek mondható. Képzett, vezetékes ivóvíz- és csatornahálózat a településen nincs. Az egyes háztartások ivóvízszükségletüket – saját telkeken fűrt, levert vagy épített kutak segítségével – rétegvizekből fedezik. Az általam felkeresett családok többsége – az ivóvíz vélt vagy valós nitrát-, nitrogén- és nehézfém tartalma miatt – ezért többnyire palackozott vagy (otthoni berendezéssel) tisztított, szűrt ivóvizet fogyaszt. (Mindez a PET-palackok, flakonok és egyéb műanyagok révén szintén nem csökkenti, hanem inkább csak tovább növeli az adott háztartások éves hulladékanyag-kibocsátásának amúgy is jelentős mértékét.)

Tájváltozás, a vizek, patakok állapotával kapcsolatos lokális percepciók

A helyi közösség, valamint a kertgazdálkodással foglalkozó családok a lokális környezeti változásokat gyakran a falu bel- és külterületének fizikai karakterét meghatározó vizek (folyók, patakok, mesterséges tavak) és vízpartok átalakulásán keresztül percipiálja, illetve ragadja meg. Ezeket a tájváltozási dinamikákat, illetve az elgondolt, megélt, érzékelt térrel (SOJA, 1996) kapcsolatos képzeteket, illetve azok néhány aspektusát a következőkben ennek a jellegadó térelemnek (a „vizek”, „patak”-hoz való társadalmi viszony elemzése) segítségével próbálom meg bemutatni.

A település külterületeinek arculatát – hidrológiai szempontból – a Latorca és a Szernye folyó, illetve annak ártere, valamint több magas vízállású, mocsaras terület („Masonca”, „Buggyos”) és a 20. században kialakított árvízvédelmi csatorna (a „Nagykanális”) határozza meg. A falu belső részein szintén számos olyan kisebb patak (Hatrác, Kerepes, Éger), mesterséges tó („Kis-Tábla”, „Nagy-Tábla”, „Vályogvető”, „Víz tároló”, „Téglagyári tó”), csatorna- és váparendszer (Daranyó-, Bekiny-kanális) található, illetve húzódott korábban, amely a település karakteres tájképi, tájszerkezeti eleméhez tartozik/tartozott.

A falut – északkelet irányból délnyugat felé – a „Hatrác”-nak (vagy az idősebbek által: „Tó”-nak) nevezett patak szeli ketté. Ennek déli szakaszával egyvonalban – szintén a lakott terület közvetlen közelében – húzódik a vele összeköttetésben lévő Kis-Éger

patak. Mindkettő – az 1930-as években megépült „Nagykanális” csatornán keresztül – eredetileg a Latorcától kapta a vízellátását. Ennek köszönhetően – a visszaemlékezések szerint – hozzávetőleg a 2000-es évek elejéig ezek a belterületi vizek viszonylag stabil ökoszisztémával, illetve jelentősebb halállománnyal („*tat*” [compó, Tinca tinca], „*csík*” [réti csík, Ictalurus nebulosus], „*sirc*” [kárász, Carassius carassius], „*naphal*” [Lepomis gibbosus], „*singir*” [sügér, Perca fluviatilis], „*karikásszemű keszeg*” [karikakeszeg, Blicca bjoerkna], „*jambó*” [törpeharcsa, Ameiurus nebulosus]), „*potyka*” [vadponty, Cyprinus carpio carpio morpha hungaricus] rendelkeztek. Az egyik fiatalabb – 1979-ben született – nagydobronyi fóliasátras gazda szerint:

„A Hatrác gyerekkoromban aranytiszta volt, néhol volt esetleg egy kis nádas. Olyan nagy volt, mint most, csak mély vót, két méter a közepe és tiszta vizű igen. Ide jártunk, ezekhez a patakokhoz a temető mellett, ami feljött egészen a Buggyosig. Végig volt horgászva, végig. Vót, hogy kora tavasszal tesziztek²⁶ benne idősebbek, meg fiatalabbak. is. [B.S.: Milyen halak voltak benne?] Keszeg, singir, sirc, kárász, törpeharcsa, csuka, minden. [B.S.: Törpeharcsa is volt?] Persze, az már akkor is volt a Kásafődön, a Kanálison, a patakokba mindenhol. Itt a patakba mindig is volt. [B.S.: Valamilyen nemes hal, harcsa vagy süllő?] Nem. Ezek a Latorcából nem nagyon jöttek fel... [B.S.: Melyik része számított itt a legjobb horgászhelyeknek?] Itt a közelbe a Kiskanális, a Nagyéger, a Tábla.” (Magyar férfi, 2021.)

A Hatrác patak – a vízszint és a vízutánpótlás csökkenésével – az elmúlt másfél évtizedben teljesen eliszaposodott, a makrovegetáció előre nyomulásával medre mozaikos szerkezetűvé vált, nagyobb része morotvatóvá alakult át.²⁷ A Kis-Éger szintén javarészt posványos, náddal, bozóttal borított, állóvízzé zsugorodott össze. (2. kép) A helyi lakosok többsége – az udvaron elhelyezett ülepítő aknákból – a háztartási szennyvizet közvetlenül ezekbe az állóvizekbe, patakmedrekbe, továbbá a házak előtti vízvezető árkokba, nyitott csatornába vezeti.²⁸ A kertekkel vagy a falu távolabbi részén mezőgazdasági szántóterületekkel körülvett tavak (Tábla, Vályogvető, Nagy-Éger) szennyezettségi állapota – az oda hordott szemét, az intenzív műtrágya- és vegyszerhasználat miatt – szintén növekszik. Ezek együttes hatására – ahogyan azt az alábbi két interjúrészlet is mutatja – a falu belterületi vagy a lakott területhez közeli vizeinek

²⁶ A teszi-veszi hálózás (lokális szóhasználat szerint: „teszizés”) a kisszerszámos emelőhalászat olyan – a folyó- és állóvizeken egyaránt elterjedt és Európa-szerte közismert – formája, amely során ún. „ághegyhalót” alkalmaznak. (Az ághelyháló két, egymásra merőlegesen, azaz keresztbe rögzített ág vagy abroncs, amelynek a négy végére egy négyszögletes hálót feszítenek ki és az így kialakított eszközt egy hosszabb emelő rúdra alkalmazzák.) (ORTUTAY, 1977, 36–37.)

²⁷ A patak rehabilitálásához a Nagydobronyi Önkormányzat 2020-ban fogott hozzá: a képviselőtestület és a KMKSZ közbenjárására a beszakadt zsilipet felújították és a közeljövőben – tudomásom szerint – a Hatrác medrének kotrását, tisztítását is tervezik.

²⁸ Ennek megakadályozására az önkormányzat 2021-ben hozott egy határozatot, amely kötelezi a helyi lakosokat arra, hogy saját telkeiken szennyvízülepítő aknákat létesítsenek.

állapota, élővilága (leginkább a halállomány csökkenése, fajkészletének, összetételének átalakulása révén) erőteljes, radikális változásnak indult az utóbbi két évtizedben:

1. „[B.S.: Mi változott itt az elmúlt években?] Az, hogy minden leállt, kihalászták, lehalászták, beiszaposodott és kész. A Hatrácbul a hal eltűnt. A tat például kipusztult, az a nagy hal, amék régen vót és ugyanúgy megnőtt, mint a ponty. Olyan sűrű vót a pikkelye, hogy késsel nem lehetett pucolni. Körtefához vagy a szilvafához dörzsölték, vagy kírges fához, amék erős, amivel letudták húzni a pikkelyt rúlla. Sárga vót, sárga színe vót az egész hálnak. Ezt már 10 éve nem fogott itt senki. Ez csak egyik évről a másikra eltűnt. Még a következő évben a Holt-Latorcánál fogtak vagy kettőt, azt hiszem. [B.S: De miért tűnt el szerinted?] Azért, mert kényes, a víz minőségére. Ez is, ahogy elkezdődött a permet, meg satöbbi, műtrágyázás, ez is csak eltűnt.” (Magyar férfi, 2021.)

2. kép A „Tábla” nevű (a képen 1-es számmal jelölt) tó, valamint a „Kis-Éger” (a képen 2-sel jelölt) patak állapotának változása műholdas felvételek alapján. (A bal oldali kép: 2003.07.06-án, a jobb oldali 2020.08.06.-án készült, forrás: Google Earth Pro.)

2. „Törpeharcsából sincs már annyi. Tudod, a sok permet, és akkor keverik be a tavaknál. Sok gazda ott keveri be helyben a tónál. És a vederrel merít abból és a mérég mindig megy bele, ami az alján bent maradt. Itt van egy kis vályogvető. Azt tudom, hogy benőtte minden, kiment belőle minden hal, semmi értelme nem volt benne horgászni már, egy éven, ott van körbe a gazdáknak a földje, azok kiásatták körbe. Lett is olyan 4-5 méter mélységű, és akkor hordtunk bele sírceket vederszámra. Pár éven belül ekkora (kb. 20 cm) sírceket lehetett benne fogni egy úszóssal. Egy bottal leültél, egy szál cigit elszívtál és fogtál 10-12 darabot. Na, ott is ugyanez lett a helyzet. A permet, a tükörháló... ma egyet nem lehet ott fogni.” (Magyar férfi, 2021.)

A külterületeken található folyók, mesterséges csatornák (Latorca, Nagykanális), valamint a mezőgazdasági földterületeket övező kubikok, öntözőgödrök partközeli zónáiban – a vízművek, gátak körüli területek kaszálásának, legeltetésének felhagyásával – az utóbbi évtizedekben különféle inváziós fás- és lágyszárúak (zöldjuhar, kaukázusi medvetalp, japánkeserűfű, csicsóka) jelentek meg és váltak jellemzővé. (3–4. kép) E területek funkcióváltása – valamint az odavezető utak, az egyes folyó- és partszakaszok fizikai megközelíthetőségének, állapotának stb. romlása – következtében a falu távolabbi, külső határrészei veszítettek korábbi jelentőségükből, illetve periférikusabb tájlemekké alakultak át. A helyi horgászok, halászok körében így egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a kisebb erőfeszítéssel elérhető, jó infrastruktúrával rendelkező, faluhoz közeli, telepített halállománnyal rendelkező mesterséges horgásztavak.

3. kép A „Buggyos” nevű, korábban gondozott, halászott, ma mocsaras, hínáros terület, 2021. Fénykép: Borbély Sándor.

Nagydobronyban a rendszerváltás után – az egykori kolhoz által korábban mezőgazdasági vagy ipari céllal használt – mesterséges tavak közül kettő került magánkézbe, ahová hétvégenként nem csupán a faluból, de a környező városokból (Munkács, Ungvár) is nagyon jelentős számú horgász érkezik.

Az egyik ezek közül a „Téglagyári tó”, amely kizárólag sporthorgászati célokat szolgál (a kifogott zsákmány nem vihető haza, a pontymatracra fektetett halakat nagyobb szájfertőtlenítés után minden horgásznak vissza kell engednie). A másik a „Víztarozó” (hivatalos nevén: „Horgásztanya”), ahol – az előző helyszíntől eltérően – a napi jegy árában meghatározott darabszámú és összsúlyú elvihető hal van. Mindkét helyszín kifejezetten gondozott, rekreációs célra is alkalmas. Így a két helyszínen – a nagydobronyi horgásztársaság és mások – viszonylag rendszeresen szerveznek sporthorgászversenyeket és egyéb programokat. A következő interjúrészlet azt mutatja be, hogy az elmúlt évtizedekben – részben az adott tájak gazdasági szerepkörének csökkenése nyomán – miként alakult át a helyi társadalom bizonyos csoportjainak a táji, a természetes vízi környezettel való összekapcsoltsága (connectedness of the landscape, BEERY – WOLF-WATZ, 2014), illetve hogyan kerültek be a helyiek tájhasználati gyakorlataiba újszerű (modern fogyasztói, kényelmi) elemek:

„[B.S.: Miért nem a Latorcára, hanem ide, a tóra jársz horgászni? Ez azért sokkal ingerszegényebb, nem?] A Latorcára gyakran kell kijárni, ott is etetned kell, helyet csinálni, a víz elviszi, kihozza, jön a fa, megyen... Ha folyamatosan nem mégy, akkor az olyan, mint egy ház, amit nem laknak. Ott is víz jön, megy, hiába megcsinátál egy helyet magadnak, két hét múlva áradás jött, fentről a helyekből, kész, nincs helyed. Vagy már egy nagy fát hozott oda, akkor mit csinálsz vele?” (Magyar nő, 2021.)

4. kép „Nagykanális” a nagydobronyi határban, 2014. Fénykép: Demeter László.

A kisparcellás szántóföldi gazdálkodást felváltó nagytablás, ipari földhasználat – a szárazföldi ökoszisztémák mellett – közvetlen hatást gyakorolt a településen található vizek állapotára és élővilágára is. A településen 2013 után megjelent egy külföldi agrárbefektető (a helyiek szóhasználata szerint „a német”), aki a tágabb régióban, a környező falvakban – a helyi lakosok szerint – összesen körülbelül 13000 ha-on, a vizsgált településen pedig 600-800 hektáron végez (ipari) mezőgazdasági termelést. Nagydobronyban több éve megszűnt a falusi csorda, a mintegy 6000 fős településen jelenleg mindössze 12-18 tehéntartó gazda található. A felhagyott legelő- és kaszálóterületeken különféle inváziós növények jelentek meg, a táj vegetációjának korábbi mintázata megváltozott, az adott területek becserjésedése elindult. Ezeket a vágásokkal, kanálisokkal, csatornákkal övezett területeket a külföldi agrárbefektető ismét művelés alá vonta. A legmodernebb gépekkel és erőteljes vegyszerekkel végzett ipari szántóföldi gazdálkodás az adott területen található apróvadállomány pusztulásával, fajkészletének (összetételének) változásával járt együtt, amit a helyiek – köztük a fóliasátras kertgazdálkodást folytató gazdák is – nagyon pontosan érzékelnek:

„Varjú, mióta a német idekerült, itt nincsen varjú, se szarka, se fekete varjú. Varjúból régen annyi vót, a diófa feketedett, amikor meglepték. A tengerit elvetették, madárijesztőt kellett felállítani a mezőre, vagy ilyen szalagot, hogy a szél, amikor fújta lebegjen és riasszon. A fekete varjú most olyan ritka, mint a fehér holló. Komolyan. Nem látni egyet se. [B.S.: Vadnyúl?] Akárhányszor mentem le a mezőre vagy a Csergedombra vagy bárhova, tele vót. Most ne félj nincs. Mentem kifele szénát kaszalni a kecskének a gyümölcsös fele, vadnyúllal tele vót, most már mindegy mikor megyek, nincsen.” (Magyar férfi, 2021.)

Befejezés

A tanulmány egy olyan kárpátaljai magyar település (Nagydobrony) antropológiai vizsgálatával foglalkozik, ahol több évtizedes – mintegy három generáció óta kialakult – hagyománya van a fóliasátras kertgazdálkodásnak, illetve a primőr zöldségkultúrák (uborka, paprika, paradicsom, krumpli) kis és közepes üzemméretű termesztésének.

A település változatos szerkezetű, mozaikos tájjal (erdő, vizek, lápos, mocsaras területek) rendelkezik, ahol a lakosság – a rosszabb minőségű és kevés rendelkezésre álló mezőgazdasági terület, továbbá a táj túlnépesedése következtében – arra kényszerült, hogy már a rendszerváltást megelőző évtizedekben is a nagyobb hasznot hozó, kisebb területet igénylő intenzív kertgazdálkodásra (a fóliasátras primőr zöldség- és/vagy gyümölcsstermesztésre) specializálódjon.

Tanulmányomban a vizsgált település agrárérintett népességének a fóliasátras kertműveléssel is foglalkozó csoportjainak lokális tájhasználati praxisait, gazdasági stratégiáit, valamint a helyi biofizikai környezet változásával kapcsolatos percepcióit mutattam be. Amellett érveltem, hogy a háztáji kertek intenzív, fóliasátras művelése, amely látszólag homogén környezeti viszonyok és univerzális termelői praxisok kiala-

kulásával jár együtt, valójában nagyon is egyedi – az egyes családi üzemek erőforrásainak (méretének, termelési-értékesítési kapacitásának, humán- és anyagi tőkájének) függvényében változó – mikroflórákat és tájhasználati dinamikákat alakítanak ki. Az egyes gazdák háztájiában, kertjében megtalálható növénycsoportok összetétele, vetési területe, a háztartás éves jövedelmében játszott szerepe – egyetlen család esetében is – nagyon összetett mintázatot mutat, ami települési szinten a háztáji földeken (mind a fedett, mind a szabadföldi területeken) változatos felépítésű vegetáció-szerkezeteket, agro-ökoszisztémákat és a környezeti adottságokra reflektáló, adaptív tulajdonságokkal rendelkező üzemeket hoz létre.

A tanulmányban rámutattam, hogy az egyes családi gazdaságok a mezőgazdasági területek (kertek, háztájk vagy a határban lévő kisebb földdarabok) műveléséhez néhány évtized alatt nagyon komplex agrár-ipari (termeléstechológiai, növényvédelmi és -gondozási) ismereteket alakítottak ki, amelyekben a hagyományos, poszttradicionális, kvázi-tradicionális és a racionális (tudományos) agrárismeretek és szokásgyakorlatok keverednek, illetve hibrid formában jelennek meg.

Összefoglalóan: a vizsgált település kertgazdaságai integrált (összetett földhasználati gyakorlatokból álló) rendszert alkotnak, amelyek egyszerre driverei és indikátorai a lokális táji környezet változásának, ugyanakkor a mikroszintű agro-biodiverzitás,²⁹ valamint a mezőgazdasági ökoszisztémák fenntartása szempontjából igencsak fontosak. Ezeknek az intenzív ipari hatások alatt álló – a hagyományos tájökológiai kutatásokban és környezetvédelmi diskurzusokban kisebb érdeklődésre számot tartó – (degradált) tájakkal, valamint az ott található családi gazdaságok lokális agrár-ipari erőforrásgazdálkodási gyakorlatainak a vizsgálata elősegítheti például az adott térségek ökológiai problémáinak a tudatosabb kezelését is. Továbbá – megközelítem szerint – hasznos elemzési szempontokkal egészítheti ki a „tradicionális ökológiai tudás” fogalmával operáló hazai etnoökológiai kutatásokat.

Irodalom

ASWANI, Shankar – LEMAHIEU, Anne – SAUER, Warwick H. H

2018 Global trends of local ecological knowledge and future implications. *PLOS ONE*, 13, 4, 1–19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0195440> (letöltés ideje: 2021. november 5.)

ABRAHAMS, Ray (szerk.)

1996 *After Socialism: Land Reform and Rural Social Change in Eastern Europe*. Oxford, Berghahn Books.

²⁹ Negri és szerzőtársai szerint az agro-biodiverzitás a természetes biodiverzitás egy részhalmaza, amely magába foglalja az élelmezésre és mezőgazdaságra felhasznált növényi genetikai erőforrásokat (kultúrnövényeket, talajfajtákat, ökotípusokat, gyomfajokat és azok vadon élő rokonait) (NEGRI et al., 2009, 5–6.).

- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt
2014 „*Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát*”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest – Vácrátót, MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Botanikai és Ökológiai Intézet.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, 182, 1, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018> (letöltés ideje: 2021. november 5.)
2016 Species-rich Mountain Grasslands Through the Eyes of the Farmer: Flora, Species Composition, and Extensive Grassland Management. *Martor*, 21, 147–169.
- BALÁZS Sándor
2000 *A zöldségajtatás kézikönyve*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
- BARANYI Béla (szerk.)
2009 *Kárpátalja*. Pécs – Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- BAUERKÄMPER, Arnd
2004 The Industrialization of Agriculture and its Consequences for the Natural Environment: An Inter-German Comparative Perspective. *Historical Social Research*, 29, 3, 124–149.
- BEERY, Thomas H. – WOLF-WATZ, Daniel
2014 Nature to place: Rethinking the environmental connectedness perspective. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 198–205.
- BELOJEDOV, Sztjepan
1967 A most születő munkásosztály. In: Sz. N.: *Nagydobrony emberközelből*. 23–25. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod.
- BERKES, Fikret – COLDING, Johan – FOLKE, Carl
2000 Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10, 5, 1251–1262.
- BERKES, Fikret – DAVIDSON-HUNT, Iain
2006 Biodiversity, traditional management systems, and cultural landscapes: Examples from the boreal forest of Canada. *International Social Science Journal*, 58, 187, 35–47.
- BERKES, Fikret – FOLKE, Carl
1994 Investing in Cultural Capital for Sustainable Use of Natural Capital. In: JANSSON, Ann Marie – HAMMER, Monica – FOLKE, Carl – COSTANZA, Robert (szerk.): *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*. 233–249. Washington, DC, Island Press.
- BERKES, Fikret – FOLKE, Carl – GADGIL, Madhav
1993 *Traditional Ecological Knowledge, Biodiversity, Resilience and Sustainability Report*. Stockholm, Beijer International Institute of Ecological Economics. /Beijer Discussion Papers 31./
- BIRÓ A. Zoltán
1996 Szocialista urbanizáció a hatvanas-hetvenes években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében.

- In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. 191–216. Budapest, K.N.
- BOWLER, Ian – CLARK, Gordon – CROCKETT, Alasdair – ILBERY, Brian – SHAW, Alastair
1996 The development of alternative farm enterprises: A study of family labour farms in the northern Pennines of England. *Journal of Rural Studies*, 12, 3, 285–295.
- BÖRÖCZ József
1995 Színlelt nagy átalakulás? Informális kiút az államszocializmusból. *Politikatudományi Szemle*, 4, 3, 19–41.
- BRIGGS, John
2013 Indigenous knowledge: A false dawn for development theory and practice? *Progress in Development Studies*, 13, 3, 231–243.
- CHELCEA, Liviu
2000 A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 39, 135–156.
- CSOMÁR Zoltán
1940 A nagydobronyi nép megélhetési viszonyai, lakása, ruházkodása és népi szokásai. In: CSIKVÁRI Antal (szerk.): *Ungvár és Ung vármegye: Ungvár és Ung vármegye közsései*. 110–112. Budapest, Vármegyei Szociográfiai Kiadóhivatala. /Vármegyei Szociográfiai IX–X./
- DE CERTEAU, Michel
2011 *The practice of everyday life*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- DEMETER Csanád
2014 *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika Székelyföld elmaradott régióiban – 1968–1989*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- FLEISCHMAN, Thomas
2020 *Communist Pigs: An Animal History of East Germany's Rise and Fall*. Seattle, WA, University of Washington Press.
- GADGIL, Madhav
1991 Traditional Resource Management Systems. *Resource Management and Optimization*, 8, 3–4, 127–41.
- GADGIL, Madhav – BERKES, Fikret – FOLKE, Carl
1993 Indigenous knowledge for biodiversity conservation. *Ambio*, 22, 2, 151–156.
- GÓMEZ-BAGGETHUN, Erik – REYES-GARCÍA, Victoria – OLSSON, Per – MONTES, Carlos
2012 Traditional ecological knowledge and community resilience to environmental extremes. A case study in Doñana, SW Spain. *Global Environmental Change*, 22, 3, 640–650.
- GÖNCZY Sándor – ORBÁN Károly – MOLNÁR József
2005 *Vízadó szintek földtani környezete és veszélyeztetettségi állapotfelmérése Beregszász környékén. A fenntartható vízgazdálkodás eszköztárának bővítése Mátészalka – Beregszász térségében*. Debrecen, Licium Art Kft.

- GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary (szerk.)
2001 *Europe's Green Ring*. Aldershot, Ashgate Publishing.
- HALE-DORRELL, Aaron
2015 The Soviet Union, the United States, and Industrial Agriculture. *Journal of World History*, 26, 2, 295–324.
- HUNN, Eugene S.
1993 What is traditional ecological knowledge? In: WILLIAMS, Nancy M. – BAINES, Graham (szerk.): *Traditional Ecological Knowledge. Wisdom for Sustainable Development*. 13–15. Canberra, Centre for Resource and Environmental Studies, Australian National University.
- JOHANNES, Robert Earle (szerk.)
1989 *Traditional Ecological Knowledge: A Collection of Essays*. Cambridge, IUCN, The World Conservation Union.
- KEPECS József (szerk.)
1996 *Kárpátalja településeinek nemzetiségi anyanyelvi adatai 1880–1941*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- KINCSES Áron – KARÁCSONYI Dávid
2010 Ukrán állampolgárok Magyarországon: nemzeti összetartozás és gazdasági kényszer. *Területi Statisztika*, 13, 3, 334–349.
- KINDA István
2011 *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből*. Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár, Székely Nemzeti Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság.
- KORNAI János
1993 *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadói Rt.
- KORSZUN, Olekszij M.
2014 *Kolektivizacija v Zakarpattyi: politichnyi ta administrativnyi zahodi primusovogo vplivu na seljan. 1944–1955*. Uzhgorod, Zbirnyik arhivnyih dokumentyiv i materialiv.
- KOTICS József
2011 Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. 167–181. Pécs, L'Harmattan Kiadó – PTE BTK Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék. /*Studia Ethnologica Hungarica* 13./
- KOVÁCH Imre
2007 *Vidékek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – MTA Politikai Tudományok Intézete.
2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, Argumentum.
- KRAVCHUK, Robert
2002 *Ukraine Economic Reforms: the First Ten Years*. New York, Basinstoke.

- LANZANO, Cristiano
2013 What kind of knowledge is ‘indigenous knowledge’? Critical insights from a case study in Burkina Faso. *Transcience*, 4, 2, 3–18.
- MATSUI, Kenichi
2015 Introduction to the Future of Traditional Knowledge Research. *The International Indigenous Policy Journal*, 6, 2, 3–25. <https://doi.org/10.18584/iipj.2015.6.2.2> (letöltés ideje: 2021. november 5.)
- MOLNÁR József – MOLNÁR D. István
2005 *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
- MOLNÁR Zsolt
2012 *A Hortobágy pásztorszemmel. A puszta növényvilága*. Debrecen, Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány.
- MORAN, Emilio F. (szerk.)
1990 *The Ecosystem Approach in Anthropology: From Concept to Practice*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
1993 *Through Amazonian Eyes: The Human Ecology of Amazonian Populations*. Iowa City, University of Iowa Press.
- MÓRICZ Kálmán
1993 *Nagydobrony*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.
- NAGY Zsolt
2020 Parasztkertektől a nagyüzemi (virág)termesztésig – gazdasági modellek, stratégiák és gyakorlatok a 21. században a Maros megyei Udvarfalván. In: JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. 119–131. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- NEGRI, Valeria – MAXTED, Nigeand – VETELÄINEN, Merja
2009 European Landrace Conservation: an Introduction. In: VETELÄINEN, Merja – NEGRI, Valeria – MAXTED, Nigeand (szerk.): *European landraces: on-farm conservation, management and use*. 1–22. Rome, Bioersivity International.
- NÖLKE, Andreas – VLIAGENTHART, Arjan
2009 Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61, 4, 670–702.
- OFICISZKIJ, Román
2010 Mezőgazdaság. In: FEDINEC Csilla – VEHEs Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. 247–286. Budapest, Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- OLSSON, Per – FOLKE, Carl
2001 Local ecological knowledge and institutional dynamics for ecosystem management: a study of Lake Racken watershed, Sweden. *Ecosystems*, 4, 2, 85–104.
- POSEY, Darrell Addison – BALÉE, William (szerk.)
1989 *Resource Management in Amazonia: Indigenous and Folk Strategies*. New York, Botanical Garden. /Advances in Economic Botany 7. (special issue)/

- R. SÜLE Andrea
1990 Terület- és településrendezési tervek Romániában. *Regio*, 1, 1, 31–33.
- REID, Walter – BERKES, Fikret – WILBANKS, Thomas – CAPISTRIANO, Doris (szerk.)
2006 *Bridging scales and local knowledge in assessments*. Washington D.C., Island Press.
- RUDDLE, Kenneth
1993 The transmission of traditional ecological knowledge. In: INGLIS, Julian T. (szerk.): *Traditional ecological knowledge: concepts and cases*. 17–33. Ottawa, International Program on Traditional Ecological Knowledge and International Development Research Centre.
- RUDDLE, Kenneth – DAVIS, Anthony
2013 Local Ecological Knowledge (LEK) in Interdisciplinary Research and Application: a Critical Review. *Asian Fisheries Science*, 26, 4, 79–100.
- SILLITOE, Paul
1998 Knowing the land: Soil and land resource evaluation and indigenous knowledge. *Soil Use and Management*, 14, 4, 188–93.
2004 Interdisciplinary experiences. Working with indigenous knowledge in development. *Interdisciplinary Science Reviews*, 29, 1, 6–23.
2010 Trust in development: Some implications of knowing in indigenous knowledge. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 16, 1, 12–30.
- SILLITOE, Paul – MARZANO, Mariella
2009 Future of indigenous knowledge research in development. *Futures*, 41, 1, 13–23.
- SOJA, Edward
1996 *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Oxford, Blackwell.
- SWAIN, Nigel
2012 Posztoszocialista kapitalizmus. In: BARTHA Eszter – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Határonkon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. 388–413. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- SZABÓ Á. Töhötöm
2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, viselkedés és integráció egy erdélyi kistérségben*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság.
- SZILÁGYI Miklós (szerk.)
2001 *Magyar néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZ. N. (= szerző nélkül)
1967 *Nagydobrony emberközélebről*. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó.
- TÁTRAI Patrik – MOLNÁR József – KOVÁLY Katalin – ERŐSS Ágnes
2020 SUMMA 2017: a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése. In: FERENC Viktória – KOVÁLY Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. 21–52. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

- TOLEDO, Víctor M.
2002 Ethnoecology: A conceptual framework for the study of indigenous knowledge of nature. In: STEPP, John – WYNDHAM, Felice – ZARGER, Rebecca (szerk.): *Ethnobiology and Biocultural Diversity*. 511–522. Athens, International Society of Ethnobiology.
- VIK, Jostein – McELWEE, Gerard
2011 Diversification and the Entrepreneurial Motivations of Farmers in Norway. *Journal of Small Business Management*, 49, 3, 390–410.
- WILSON, Geoff A. – RIGG, Jonathan
2003 „Post-productivist” agricultural regimes and the South: discordant concepts? *Progress in Human Geography*, 27, 6, 681–707.
- ZENT, Stanford
2013 Processual perspectives on traditional environmental knowledge. Understanding cultural transmission in anthropology. In: ELLEN, Roy – LYCETT, Stephen J. – JOHNS, Sarah E. (szerk.): *Understanding Cultural Transmission in Anthropology. A Critical Synthesis*. 213 – 265. New York, Berghahn Books.

SÁNDOR BORBÉLY^A

“TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE” AND LOCAL
LAND USE PRACTICES IN A HUNGARIAN VILLAGE IN
TRANSCARPATHIA

The study is an anthropological examination of a Hungarian settlement in Transcarpathia (Nagydobrony), where the tradition of greenhouse gardening and the small- and medium-scale cultivation of primeur (early) vegetable cash crops (cucumbers, peppers, tomatoes, potatoes) has a decades-long history that developed over some three generations. The aim of the study is to describe the (intensive and extensive) land use practices of family farms specializing in agricultural production in the examined settlement, as well as their local perceptions of changes in the biophysical environment. Over a few decades, the given group of farmers has gained very complex agro-industrial knowledge (production technology, plant protection and care) for cultivating agricultural lands (gardens, backyards, or nearby lands), in which the experiences related to the local landscape (traditional, post-traditional, quasi-scientific knowledge elements) take a hybrid form. In this study, I argue that (degraded) landscapes under intensive industrial impact and micro-scale agro-industrial resource management practices – which garner less interest in traditional landscape ecological research and environmental discourses – can often provide useful analytical considerations for the critical rethinking of the concept of “traditional ecological knowledge”.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.

A KUTATÓINTÉZET MUNKATÁRSAI ÁLTAL ÍRT VAGY
SZERKESZTETT, 2020-BAN MEGJELENT KÖNYVEK

XXXVII

XXXVII

ETHNOLÓRE

KÖZÖSSÉG,
HAGYOMÁNYÉRTELMEZÉS,
INTERAKCIÓ ÉS VÁLTOZÁS

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE

Stijartol Vmitatija.

*Debrezeni far hím köid jár Stijal te
adja a' Dönt
adja a' Dönt Huján a' Dunaár
L'De tálhál emitt*

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

